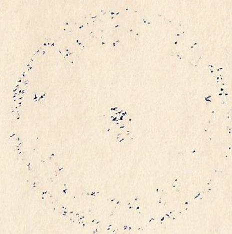
Esko Seppänen

SOSIALISTINEN TALOUSJÄRJESTYS

GUMMERUS

Esko Seppänen

SOSIALISTINEN TALOUSJÄRJESTYS

GUMMERUS · JYVÄSKYLÄ

ISBN 951-20-2114-5

K. J. Gummerus Osakeyhtiön kirjapainossa
Jyväskylässä 1981

SISÄLLYS

ESIPUHE

Sosialistisissa maissa tavarantuotantoon liittyvät määrälliset ongelmat on yleispiirteissään ratkaistu. Niinpä päähuomio talouspolitiikassa ja sitä palvelevan talousmekanismin kehittämisessä onkin 1980-luvulla kiinnitettävä laadun ja tehokkuuden ongelmiin. Tätä asiaa korostettiin myös NKP:n 26. edustajakokouksessa Moskovassa helmi-maaliskuun vaihteessa 1981.

Tässä kirjassa esitellään aluksi niitä muutoksia ja parannuksia, joita yleisesti kutsutaan sosialististen maiden talousuudistuksiksi. Sen jälkeen kirjassa kuvataan sosialistista talousjärjestystä eli sitä, miten sosialistinen talous käytännössä toimii ja mitkä tekijät sen toimintaa säätelevät. Näin on mahdollista saada kuva siitä, miten tässä järjestelmässä tullaan tulevaisuudessa ratkaisemaan ne ongelmat, jotka tuotannon laadun ja tehokkuuden lisäämisen ohella liittyvät luonnonvarojen hyödyntämiseen, ympäristöongelmien poistamiseen, ns. vaihtoehtoisten energiamuotojen kehittämiseen sekä muihin vastaaviin asioihin.

Sosialismi on maailmanhistoriassa aivan uudenlainen järjestelmä, ja uuden rakentaminen on aina vaikeaa; yksien ongelmien ratkaisemisesta saattaa seurata toisia ennaltaarvaamattomia ongelmia. Uuden rakentamisen vaikeutta kuvaa seuraava esimerkki.

Työläinen S. Kožeurov kirjoitti Trud-lehdessä, joka vuonna 1980 sai lukijoiltaan puoli miljoonaa vastaavanlaista lukijakirjettä, huonosta työmoraalista työyhteisössään. Hän kertoi, miten jotkut sorvaajat veivät melkein valmiiksi sorvaamiaan akseleita sekundatuotteiden joukkoon juuri ennen työvuoron päättymistä. Sekundamäärän lisääntymistä selvitettäessä paljastui, että nämä tuotteet olivatkin suurelta osin priimaa. Ne oli viety sekundan joukkoon siitä syystä, ettei seuraava työvuoro olisi pystynyt näiden lähes valmiiden tuotteiden avulla

lisäämään työsaavutustensa määrää. Kun eri työvuorot kilpailivat työsaavutusten määrässä keskenään, eivät sorvaajat halunneet antaa näiden lähes valmiiden tuotteiden viimeistelystä syntyvää etua työtovereilleen. Tällä tavalla työntekijöiden on sosialistisissakin maissa joskus vaikea nähdä verstaan lattian tasolta sitä, mistä osatekijöistä kokonaisuus muodostuu ja mikä on ns. yhteinen etu.

Kun kirjoitus julkaistiin lehdessä, asia neuvottiin korjaamaan parantamalla työläisten kasvatusta ja valistusta.

Miten monet asiat voidaankaan korjata paremmalla kasvatuksella ja valistuksella!

Ennen kuin ihmiset oppivat organisoimaan työt paremmin ja toimimaan yhteisten etujen puolesta niin kuin omien etujensa puolesta, mitään ei voida tulevaisuudessa lisätä eikä parantaa. Tästä johtuen sosialismikaan ei vielä pitkään aikaan tule olemaan ongelmaton tai puutteeton. On kuitenkin vahinko, jos lännessä ei haluta ymmärtää sitä, että asiat tullaan sosialismissa korjaamaan ylläpitämällä sosialistisia tuotantosuhteita, yhteiskunnalista oikeudenmukaisuutta ja suurten ihmisjoukkojen tasa-arvoa.

Tämän kirjan työstämistä on vaikeuttanut se, että suomen kielessä ei ole sanoja ja ilmauksia, jotka kuvaisivat lukijalle yksiselitteisesti, mistä sosialistisessa suunnittelutaloudessa on kysymys. Sosialistisen talousjärjestyksen esittely ns. kansanomaisella tavalla ei kuitenkaan voi kehittyä ilman, että suomalaiset kirjoittavat ja lukevat suomen kielellä enemmän sosialististen maiden asioista ja antavat uusille asioille niiden luonnetta ja laatua kuvaavia entistä parempia suomenkielisiä vastineita. Koska näissä yhteyksissä on kysymys isoista asioista, uskon, että suomalaisten kannattaa näin toimia.

Helsingissä 1.3.1981
Esko Seppänen

JOHDANTO

Ihmiskunnan historiassa ihmiset ovat aina alistaneet toisia ihmisiä. Työnjaon ja yhteiskuntamuotojen kehitys kuvaa tällaisia alistussuhteita, joita alistetussa asemassa olleet ihmiset ovat aina pyrkineet muuttamaan tavoitellen oikeudenmukaisuutta ja tasa-arvoa.

Onnettomimpia aikoja ihmiskunnan historiassa ovat ne, jolloin saaliinhimoiset valloittajat ovat tuhonneet jopa kokonaisten maanosien kulttuurin ja elämäntavat. Hyvin usein murhien ja ryöstöjen verukkeena ovat olleet uskonnolliset syyt.

Kun espanjalaiset vuonna 1533 tappoivat Atahualpan eli viimeisen hallitsevan inkan halutessaan päästä käsiksi Etelä-Amerikan arvokkaimpiin aarteisiin, »oikeudenkäynti oli lyhyt, sillä tuomio oli langetettu etukäteen. Atahualpalla oli puolustusasianajaja, mutta syyttäjäpuolen etuna oli tulkki Felipillo, joka käänsi intiaanitodistajien lausunnot oman harkintansa mukaisesti. Atahualpa todettiin syylliseksi, ei kuitenkaan tiedetä mihin rikoksiin. Ainakin uskonnolliset syytteet näytettiin toteen, sillä hänet tuomittiin poltettavaksi roviolla.»[1]

Intiaaneille ruumiin polttaminen merkitsi kuolemanjälkeisen elämän menettämistä. Siksi Atahualpa oli halukas kääntymään kristinuskoon, mikäli espanjalaiset sen jälkeen suostuisivat kuristamaan hänet. Pyyntöön oli helppo suostua. Hänet kastettiin Juan de Atahualpaksi ja kuristettiin. Tämän »oikeudenkäynnin» ja tuomion täytäntöönpanon jälkeen espanjalaiset pääsivät esteettömästi marssimaan Cuzcoon, mitä odottaessaan »he olivat eläneet intiaanien kokoamilla varastoilla, teurastaneet noin 150 laamaa päivässä aivan kuin näitä eläimiä olisi määrättömästi, ryöstäneet Cajamarassa sijaitsevista armeijan varastoista vaatteita, vaatineet ja saaneet jatkuvasti ruokaa paikallisilta päälliköiltä. He eivät uhranneet ajatustakaan tulevaisuudelle, ja kirous, joka oli heidän yllään, oli heidän ahneutensa kirous. He olivat nyt aloittaneet koko

tämän ainutlaatuisen sivistyksen tuhoamisen ilman että heillä oli mitään vastaavaa sen tilalle.»

Etelä-Amerikan ryöstäminen ja tuhoaminen toteutettiin suurin piirtein niihin aikoihin, jolloin Euroopassa oli vallalla feodaalisen maanomistuksen järjestelmä ja jolloin ihmisten alistaminen tapahtui maapohjan yksityisomistuksen perusteella. Maanomistajat eivät kuitenkaan vieneet tuotantovoimien kehitystä eteenpäin; he eivät kehittäneet maanviljelyä tai suorittaneet suurimittaisia maanparannustöitä. He olivat kiinnostuneempia koristeista sekä pukunsa, varusteidensa, talonsa ja tavaroidensa hienoudesta kuin maanparannustöistä.

Runsaat kaksisataa vuotta sitten skotlantilainen *Adam Smith* kuvasi tuotantovoimien kehitystä feodaalisessa yhteiskunnassa seuraavalla tavalla:

»Jos suuromistajilta saattoi odottaa vain vähän maanparantamista, saattoi sitä vielä vähemmän toivoa heidän alustalaisiltaan. Muinais-Euroopassa kaikki maanviljelijät olivat häätövallan alaisia torppareita. He olivat kaikki tai melkein kaikki orjia; mutta heidän orjuutensa oli lievempää laatua kuin se orjuus, jota tavattiin muinaisilla kreikkalaisilla ja roomalaisilla tai vieläpä meidän länsi-intialaisissa siirtomaissamme. Heidän katsottiin kuuluvan suoranaisemmin maahan kuin isännälleen. Heitä voitiin niin muodoin myydä sen mukana, mutta ei erikseen. He voivat mennä naimisiin isäntänsä suostumuksella; mutta tämä ei voinut jälkeenpäin purkaa avioliittoa myymällä miehen ja vaimon eri henkilöille. Jos hän runteli tai tappoi jonkun heistä, rangaistiin häntä siitä, joskin yleensä vain lievästi. He eivät kuitenkaan voineet hankkia mitään omaisuutta. Kaikki, minkä he hankkivat, oli hankittu heidän isännälleen, ja hän saattoi ottaa sen heiltä pois mielensä mukaan. Kaikki tuollaisten orjien avulla suoritettu viljelys ja maanparannus oli oikeastaan heidän isäntänsä suorittamaa. Se tehtiin hänen kustannuksellaan. Siemenet, karja ja työkalut, kaikki oli hänen. Se tapahtui hänen hyödykseen.»[2]

Teollinen vallankumous käynnistyi Englannissa jo Adam Smithin elinaikana. Merkit siitä, että maapohja ei enää tulevaisuudessa muodostaisi yhteiskunnallisten valtasuhteiden perustaa, olivat selvästi näkyvissä. Samaan aikaan kun yksityisen maanomistuksen kahleista paenneet ihmiset hakivat vapauttaan asuttamalla Pohjois-Amerikkaa, teollisuuden omistus-

suhteista kehittyi uusi muoto ihmisen alistamiseksi. Koneiden yksityisomistus oli ratkaisevaa uuden yhteiskuntamuodon eli kapitalismin kehitykselle, ja kapitalismi on alusta lähtien ollut mitä suurimmassa määrin koneenomistusyhteiskunta.

Euroopasta tuotantovälineiden yksityisomistus levisi nopeammin länteen kuin itään, vaikkakin syrjäinen Suomi sai jo 1800-luvulla ensimmäiset kapitalistinsa.

Kun uusi yhteiskuntamuoto teki tuloaan Suomeen, kukaan ei vielä silloin syntynyt kapitalistiksi. Tuotantovälineiden ensimmäiset yksityisomistajat eivät perineet koneitaan niin kuin ovat tehneet heidän jälkeläisensä, vaan heillä oli tosiaan oltava sellaista neuvokkuutta ja yksityisyritteliäisyyttä, jota heidän jälkeläisillään ei enää ole tarvinnut olla. Heidän oli hankittava pääomat koneiden omistamista varten.

Myös sattuma vaikutti suuressa määrin siihen, kenen yksittäisen kapitalistin suvussa tuotantovälineet ovat sittemmin periytyneet. Sattuma ei kuitenkaan vaikuttanut itse uuden yhteiskuntamuodon ja uusien tuotantovoimien kehitykseen, vaan sattumalla oli osuutta vain niiden henkilöiden valinnassa, jotka saivat tilaisuuden käyttää auenneita uusia mahdollisuuksia hyväkseen.

Jos *Antti Ahlström* ei olisi 1800-luvun puolivälissä nainut itseään 15 vuotta vanhempaa Anna Margaretha Liljebladnimistä leskeä, jonka suvussa Lankosken Isontalon tila oli periytynyt sukupolvelta toiselle ja jonka ensimmäinen aviomies Johan Liljeblad oli kehittänyt tilaa ja siihen kuuluvaa sahaa, myllyä, paperitehdasta ja saviastiatehdasta, kukaan ei häntä muistaisi. Eräiden maantieteelliseltä sijainniltaan tuotantotoimintaan parhaiten soveltuvien paikkojen yksityisomistuksen historia olisi aivan toisenlainen, jos leski ei olisi suostunut Antin kosintaan.

Jos taas Antti Ahlström olisi noudattanut lesken neuvoja eikä olisi ostellut laivoja ja toisia maatiloja, mainitulle perintötilalle olisi saattanut käydä samalla tavalla kuin niille tiloille jotka Antti osti: joku olisi tullut ja ostanut ne alkuperäisiltä omistajiltaan. Satakunnassahan liikkui noihin aikoihin myös Fredrik Wilhelm Rosenlew-niminen kauppias, joka onnistui saamaan omistukseensa mm. Isonsannan höyrysahan juksattuaan huutokaupassa taitavasti Ahlströmiä.[3]

Kun Antti Ahlström kuitenkin kävi kauppaa ja kasasi pääomia uusien tuotantovälineiden hankkimista varten, sattuma olisi saattanut vaikuttaa asioihin toisellakin tavalla. Jos Antti ei olisi lesken kuoleman jälkeen onnistunut naimaan itseään 21 vuotta nuorempaa Eva Holmströmiä, joka osoittautui erittäin hedelmälliseksi, suomalaisessa kapitalismissa ei ehkä tunnettaisi yhtä sen kaikkein varakkaimmista ja tiukimmin yhden suvun yksityisomistuksessa säilynyttä teollisuusyhtymää: A. Ahlström Osakeyhtiötä.

Itse tuotantovoimien kehitys ei kuitenkaan ole riippuvainen jostakin henkilöstä. On vaikea uskoa siihen, että Suomi ei olisi kehittynyt ilman Ahlströmejä, Rosenlewejä, Ehrnrootheja, von Julineja, Serlachiuksia ja muita sukuja, joiden hallitsemat yritykset toimivat tänään sellaisten pelisääntöjen mukaan jotka on laadittu yksityisomistuksen suojaamiseksi.

Tuotantovoimien kehitys voi sen sijaan olla riippuvainen yhteiskunnallisesta lainsäädännöstä eli edellä mainituista pelisäännöistä. Jos tuotantovälineiden yksityisomistusta suojataan lakien avulla niin, että se estää yhteiskuntaa kehittymästä, yksityisomistus rajoittaa tuotantovoimien kehitystä.

Sosialistisessa yhteiskunnassa ihmiset ovat vapauttaneet tuotantovoimat yksityisomistuksen kahleista. Sen ovat ihmiset itse tehneet. Alistetussa asemassa olleet ihmiset eivät ole hyväksyneet koneiden yksityisomistusta alistamisensa verukkeeksi, vaan he ovat halunneet toteuttaa sellaista oikeudenmukaisuutta ja tasa-arvoa, jonka tekee mahdolliseksi vain tuotantovälineiden yhteisomistus. Kommunistit eivät kuitenkaan ole tuhonneet kapitalistisia tuotantosuhteita tarjoamatta mitään tilalle niin kuin espanjalaiset tuhosivat Etelä-Amerikan sivistyksen. Tuotantovälineiden yksityisomistuksen tilalle kommunistit ovat asettaneet niiden yhteisomistuksen.

Kuitenkin koneiden yksityisomistuksen eli kapitalismin historia heijastuu myös sosialistisen yhteiskunnan perusteissa ja toimintatavoissa.

Varhaisimmat sosialistit tutkivat nimenomaan kapitalismin syntyä ja sen nousua edistyneimmäksi tavarantuotantojärjestelmäksi. Sosialismin tieteelliset perusteet luotiin arvostelemalla kapitalismia. Sitä paitsi yhteiskuntaa rakennettaessa oli käytettävä hyväksi »kaikkea arvokasta, mitä ihmiskunnan sivilisaatio on kartuttanut» ja oli omaksuttava »koko tiede ja tekniikka» sekä »kaikki tietous ja taide».[4]

Kun sodat, rosvoretket, riisto ja petokset kuuluvat elimellisesti kapitalismin historiaan, verta on vuodatettu myös sosialismia rakennettaessa. Uuden – ja eräällä tavalla synteettisen – järjestelmän luominen ei ole ollut helppoa vaan vaikeaa. Sosialismin rakennustyössä ja järjestelmän puolustamisessa on usein vuodatettu myös viattomien ja vilpittömien ihmisten verta. Tehtyjä virheitä ei voida kieltää, ja kaikki uusi on rakennettava olemassa olevalle perustalle.

Tässä johdannossa tarkastellaan sosialistisen talousjärjestelmän historiaa ennen ns. talousuudistuksia.

Ensimmäinen suunnitelma

Monet tuntevat käynnin tai kuvien perusteella Kremlin ja sen ympäristön. Kreml on Neuvostoliiton hallinnollinen keskipiste.

Kremlin välittömässä läheisyydessä on monia historiallisia rakennuksia. Yksi niistä on Bolšoi-teatteri, jonka lavalla ovat esiintyneet useimmat maailman parhaimmista balettitanssijoista. Bolšoin baletti on maailmankuulu, ja Neuvostoliitossa se saa jatkuvasti koulutettavakseen maan parhaimmat lahjakkuudet. Bolšoihin pääsystä kilpaillaan. Vain leningradilainen Kirovin baletti pystyy uudemmalla ja modernimmalla taiteellisella näkemyksellään kilpailemaan lahjakkuuksista Bolšoin kanssa.

Bolšoi-teatterin rakennus on vanha. Samoin perinteet. Teatterin permannolla ja kuudella parvekerivistöllä seurasivat taide-esityksiä jo tsaarit, suurmaanomistajat, upseerit, virkamiehet sekä Venäjän harvojen teollisuuslaitosten koti- ja ulkomaiset omistajat.

Tähän taiteellisista ansioistaan Leninin kunniamerkillä palkitun Bolšoi-teatterin suureen saliin liittyvät hämmästyttävällä tavalla myös Neuvostoliiton suunnitelmatalouden juuret. Teatterin salissa on nimittäin päätetty maailman ensimmäisestä merkittävästä kansantaloudellisesta suunnitelmasta: GOEL-

RO-suunnitelmasta. Tämän vuoden 1920 keväällä työn alle otetun suunnitelman tarkoituksena oli koko laajan maan sähköistäminen uusia voima-asemia rakentamalla.

Kun *GOELRO-suunnitelma* esitettiin kommunisteille Bolšoi-teatterin suuressa salissa, se tapahtui vain muutaman vaivaisen sähkölampun loisteessa. Sähkö näihin lamppuihin saatiin katkaisemalla se samanaikaisesti Kremlistä ja muualta Moskovasta. Sähköä ei nimittäin riittänyt yhtä aikaa moneen paikkaan, ja sitä oli tärkeintä johtaa sinne, missä keskusteltiin maan tulevasta sähköistämisestä.

Ilman sähkövoimaa ei Neuvostoliittoon olisi voitu luoda perustuotantoa teollisuuden kehittämiseksi. Se taas oli välttämätöntä elintason kohottamiseksi ja ensi alkuun jopa suoranaisen nälänhädän torjumiseksi. Ilman kaupungeissa valmistettuja koneita maatalous ei olisi pystynyt tuottamaan riittävästi elintarvikkeita kansalle.

Turhaan ei *Vladimir Iljitš Lenin* nimittänyt GOELRO-suunnitelmaa puolueen toiseksi ohjelmaksi. Sen merkitys oli keskeinen sekä kansantalouden kehittämiselle Neuvostoliitossa että tuotantovälineiden yhteisomistuksen vakiinnuttamiselle maailmassa. Alussa kommunismi oli »neuvostovalta plus koko maan sähköistäminen», mikä tunnettu iskulause on kirjoitettu Moskova-joen rannalla näköetäisyyden päässä Kremlistä toimivan voimalan katolle isoin kirjaimin.

Kun Neuvostoliiton valtion suunnittelukomitean eli Gosplanin ensimmäinen puheenjohtaja *Gleb Kržižanovski* kirjoitti noihin aikoihin kirjasen siitä, miten höyryvoiman kausi on porvariston kautta ja sähkövoiman kausi on sosialismin kautta, Lenin piti kirjan julkaisemista erittäin tärkeänä. Käsikirjoitus »vietiin kaupungin ainoaan vaivalloisesti toimivaan kirjapainoon. Kirjapainon huoneisto oli kylmillään: keskuslämmityksen höyryputket olivat halkeilleet, ei ollut puita eikä hiiltä. Mutta kirjasen painattaminen oli itsensä Leninin tilaus. Ja latojat asettuivat kirjakekastien ääreen noppimaan kohmettunein käsin huurteisia metallikirjakkeita. Leninin tilaus... Kirjapainotyöläiset keräsivät kaikkialta vanhoja laatikoita, paperinpalasia ja öljyisiä lumppuja lämmittääkseen kenttäkamiinaa, jotta työosasto olisi lämmennyt ja painokone 'sulanut'. Sähkövoimaa ei ollut, koneesta irrotettiin hihnapyörä ja kiinnitettiin pitkä puinen tanko, jolla konetta voitiin käyttää käsivoimalla.»[5]

GOELRO-suunnitelma hyväksyttiin vuoden 1920 joulukuussa. Tällöin olot olivat maassa jo hieman rauhoittuneet. Venäjä oli saatu irrotetuksi sodista, vaikka nelivuotisen maailmansodan ja sitä seuranneen kolmivuotisen sisällissodan runtelema maa olikin rappion, puutteen ja kurjuuden vallassa. Kolme neljäsosaa maasta oli joutunut hävityksen kohteeksi: raudanvalmistusmasuunit oli räjäytetty, kaivokset oli täytetty vedellä, liikenneyhteydet oli katkaistu ja pellot oli tallattu. Näissä sodissa oli kuollut yhtä paljon ihmisiä kuin mitä neuvostoliittolaisia pari vuosikymmentä myöhemmin tapettiin toisessa maailmansodassa: 20 miljoonaa. Tulevista kärsimyksistä ei vielä tiedetty ryhdyttäessä rakentamaan sosialismia.

Sosialististen neuvostotasavaltojen liitto joutui lähtemään liikkeelle tyhjästä.

Aivan sillä tavalla eivät *Karl Marx* ja *Friedrich Engels* uskoneet sosialismin syntyvän maailmaan. Määritellessään kapitalismin lainalaisuuksia ja kehityssuuntia he uskoivat, että ennen pitkään sosialismiin siirrytään kehittyneissä teollisuusmaissa välttämättömän pakon seurauksena. He uskoivat, että yksityisomistukseen perustuvat tuotantovälineiden omistussuhteet tulisivat ennen pitkään rajoittamaan tuotantovoimien kehitystä ja että sosialismiin siirrytään sen johdosta ensiksi maailman kehittyneimmissä maissa, missä kapitalistit eivät loputtomiin voi estää tuotantovoimia murtautumasta irti yksityisomistuksen kahleista.

Toisin kuitenkin kävi.

Sosialismiin siirryttiin ensiksi oloissa, jotka olivat takapajuiset. Tsaarin aikana Venäjän talonpojat olivat eläneet maaorjuutta muistuttavissa oloissa, ja maasta vietiin ulkomaille viljaa oman väestön kärsiessä nälkää. Teollisuutta ei ollut kehitetty, ja maa tuotti tuolloin vain kolme prosenttia maailman teollisuustuotannosta. Ulkomaiset omistajat valvoivat maan luonnonvarojen käyttöä.

Sotien jälkeen tuotanto oli alentunut vielä siitä, mitä se oli ollut tsaarivaltakunnan aikoina. Nälkä oli alituisena vieraana, eikä ihmisillä ollut riittävästi vaatteita, lääkkeitä tai edes polttopuita. Puute aiheutti myös poliittista levottomuutta.

Vastavallankumouksellisia tuettiin myös maan rajojen ulkopuolelta. Kun kesällä 1920 valkoiset kenraalit Koltšak, Denikin ja Judenitš joukkoineen hyökkäsivät neuvostojen valtaa vastaan ja rosvosivat maan eri osia, heitä tuettiin avoimesti läntisissä pääkaupungeissa; uudenlainen valta koettiin muuallakin uhkaksi tuotantovälineiden yksityisomistukselle. Nämä ulkovaltojen tukemat sotaretket veivät suunnitelmatalouden rakentajien välittömän huomion pois tuotannon uudelleenorganisoimisesta, ja vuoron perään neuvostovaltion johtajat kävivät rintamilla innostamassa puna-armeijan voittoihin valkokenraaleita vastaan.

Vakavin vastavallankumouksen uhka ei kuitenkaan tullut valkoisten kenraalien taholta vaan se nousi vallankumouksellisten omista joukoista. Sosialismiin siirtymisestä eri ihmisillä oli erilaisia näkemyksiä, jotka oli sovitettava toisiinsa. Niinpä kun Suomenlahden saaressa Leningradin välittömässä läheisyydessä sijaitsevan vanhan bolševikkien tukikohdan Kronstadtin linnoituksen sotilaat ja matruusit nousivat kapinaan neuvostojen vallan puolesta mutta yhden puolueen johtavaa asemaa vastaan, se oli kova isku samaan aikaan puolueensa 10. edustajakokousta valmistelleille bolševikeille. Lyhyessä mutta verisessä taistelussa edustajakokouksen osanottajista ja muista vapaaehtoisista kootut joukot löivät kapinalliset.[6] Kapinayritys oli kuitenkin sinällänsä vakava muistutus siitä, että uuden yhteiskunnan rakentamisesta oli vallalla hyvin monenlaisia käsityksiä.

Samaan aikaan kun vastavallankumoukselliset hioivat kynsiään estääkseen tuotantovälineiden yhteisomistuksen vakiinnuttamisen, kommunistit alkoivat näissä vaikeissa oloissa rakentaa suunnitelmallisuuteen perustuvaa talousjärjestelmää, jossa inflaation, pula-aikojen, työttömyyden ja puutteen piti olla ikuisiksi ajoiksi voitettavissa. Tavoitteena oli se, että »sadoilla miljoonilla olisi yksi suunnitelma».

Valtion suunnittelukomitea Gosplan perustettiin helmikuussa vuonna 1921, jolloin GOELRO-suunnitelma oli jo hyväksytty ja jolloin Kronstadtin kapinasta vielä tietämättömät bolševikit valmistautuivat edustajakokoukseensa ratkomaan mitä tärkeimpiä kysymyksiä. Gosplanille annettiin tehtäväksi mm. yhtenäisen kansantaloussuunnitelman toteuttamisjärjestyksen

ja -keinojen laadinta, mikä muodosti perustan suunnitelmataloudelle.

Ennen suunnitelmalliseen päätöksentekoon siirtymistä vallankumouksellisten oli kuitenkin ratkaistava eräitä välittömämpiä ongelmia, joista vähäisin ei ollut nälänhädän torjuminen.

NEP-kausi

Vallankumouksen jälkeisissä sekavissa »sotakommunismin» oloissa bolševikit saivat liittolaisikseen pientalonpoikia ja maatyöläisiä, joilla ei ollut vallankumouksessa mitään menetettävää.

Liittolaissuhdetta vahvistaakseen bolševikit jakoivat suurmaanomistajien maat välittömästi voittonsa jälkeen sellaisille ihmisille, joilla ei ollut koskaan aikaisemmin ollut maata. Sisällissodissa sekä Venäjän ja Puolan välisessä sodassa talonpoikien tuki oli puna-armeijalle arvokas, ja se saatiin suurelta osin maan uusjakoa vastaan.

Maa- ja maatalouskysymys oli ongelmallinen myös kaupunkityöväestön eli teollisuusproletariaatin kannalta. Se oli etujoukko, joka oli joutunut kieltäytymään paljosta vallankumouksen hyväksi ja jonka ihanteita vallankumous ei voinut pettää. Ensisijaisesti kaupunkiväestön oli saatava kuitenkin ruokaa.

Edellä Kronstadtin tapahtumain yhteydessä puheena olleessa puolueen edustajakokouksessa tämä monitahoinen ongelma oli pakko ratkaista jotenkin.

Tilanne oli vaikea ensiksikin siksi, että maataloudessa tuotettiin sotien jälkeen vähemmän elintarvikkeita kuin aikaisemmin. Niitä ei ollut jakoon.

Ongelmaa syvensi se, että eräillä tuottajilla oli ruuan avulla mahdollisuus painostaa muuta yhteiskuntaa. Heillä oli nimittäin mahdollisuus joko toimittaa elintarvikkeita muiden käyttöön tai olla toimittamatta. Jälkimmäinen vaihtoehto oli suurviljelijöiden tehokkain ase neuvostovaltaa vastaan.

Maatalous ei ollut sitä paitsi ongelmallinen vain elintarviketuotannon kannalta, vaan se muodosti sosialismissa myös

periaatteellisen ongelman. Vallankumouksellisten tuli ottaa kantaa siihen, miten yksityismaanviljelykseen oli ylipäätään suhtauduttava sosialistisen tuotantotavan osa-alueena.

Tämä ei ollut mikään pieni ongelma. Yksityismaanviljelyksen piirissä oli sata miljoonaa ihmistä, joista osa vasta vallankumouksen yhteydessä sai viljeltäväkseen oman tilan. Tilat olivat pieniä, mutta joka tapauksessa miljoonat ihmiset olivat nyt saaneet unelmilleen täyttymyksen: he viljelivät omaa maata. Näiden talonpoikien lisäksi maataloudessa oli vastavallankumouksellisia aineksia, suurviljelijöitä eli kulakkeja. He olivat poliittinen uhka nuorelle neuvostovaltiolle, ja juuri heillä oli käsissään mitä tehokkain kiristysväline: elintarvikkeiden luovuttamatta jättäminen.

Näissä oloissa vallankumoukselliset päättivät tehdä myönnytyksiä ja toimia niin, että kaikilta talonpojilta poistettiin tilannetta vaikeuttanut elintarvikkeiden luovutuspakko. Se korvattiin verolla, joka teki mahdolliseksi elintarvikkeiden laillisen käytön talonpoikien itsensä parhaaksi katsomiin tarkoituksiin. Tämä antoi maaseudulle mahdollisuuden vaurastua, mitä myös tapahtui.

Vaurastumisen seurauksena suurimmat talonpojat rupesivat kuitenkin vaatimaan lisää: alempia veroja, pitkäaikaisiin sopimuksiin perustuvaa maanvuokrausjärjestelmää maanomistuskiellon kiertämiseksi, mahdollisuuksia yhä uusien työläisten palkkaamiseen jne. Kun näihin vaatimuksiin ei enää suostuttu, kulakkien voitto elintarvikkeiden luovutuspakkoa koskeneessa kysymyksessä ei jäänyt pitkäaikaiseksi. Se selvisi seuraavien kymmenen vuoden aikana.

Maatalouden verojärjestelmän uudistamisen lisäksi maassa tehtiin laajempiakin myönnytyksiä nopeiden uudistusten vastustajille. Eräs sellainen myönnytys oli NEP-järjestelmä, jonka perusteet Lenin muotoili.

NEP-järjestelmään päätettiin siirtyä vaikeana aikana keväällä 1921 olojen rauhoittamiseksi, välttämättömän tuotannon käynnistämiseksi ja työrauhan aikaansaamiseksi laajojen uudistusten valmistelulle.

Kun useimmat suuret teollisuuslaitokset oli kansallistettu ja ne olivat jo vallankumouksen alkuajoista saakka olleet yhteisessä omistuksessa, NEP-kaudella yksityisten sallittiin jälleen

perustaa tuotantolaitoksia, ja myös valtion omistamia pieniä yrityksiä vuokrattiin yksityisille. Tavaroiden jakelussa kehitettiin yksityiskauppaa: myymälöitä, ravintoloita ja teetupia. Yksityiset vähittäiskauppiaat olivat jopa hallitsevassa asemassa, eikä niiden rinnalla valtion kauppojen sekä osuustoiminnallisten yritysten kehittäminen ollut helppoa. Yhteiskunnallisista palveluksista alettiin jälleen periä maksuja ja rahankierto yleistyi. Ulkomaisten yhtiöiden sallittiin toimia maassa ja viedä voittonsa maasta pois.

Tuotantolaitokset siirtyivät tässä yhteydessä entistä enemmän itsekannattavuuden pohjalle. »Se edisti taloudellisten elinten aloitteellisuutta ja kehitti kamppailua taloudellisuuden puolesta». Niin ikään »tasapalkkajärjestelmää alettiin poistaa ja työläiset alkoivat saada palkkaa ammattitaitonsa ja työnsä tulosten mukaan. Tämä lisäsi työläisten aineellista kiinnostuneisuutta ja kiihotti työn tuottavuuden kohottamista».[7]

On mielenkiintoista havaita, että runsaat neljäkymmentä vuotta myöhemmin näitä samoja asioita korostettiin siirryttäessä pois siitä keskitetystä suunnitelmatalouden mallista, joka kehittyi NEP-kauden jälkeen Josef Stalinin ollessa puolueen pääsihteerinä. Sosialistiseen hallintotyyliin oli Stalinin johtamalla keskitetyn talouden kaudella pesiytynyt niitä piirteitä, joita Lenin oli pitänyt ehdottoman kielteisinä: byrokratiaa, virastokankeutta, johdon itsekorostusta, johtamisen muuttamista käskyjen julkaisemiseksi, epäasiallisuutta ja epäjohdonmukaisuutta selvien tehtävien määrittelyssä.

On kuitenkin korostettava sitä, että vuoden 1965 talousuudistus ei synnyttänyt uusia yksityisyrittäjiä eli nepmanneja eikä silloin muutettu sosialistisen talouden perusteita yksityisomistukselle myönteisemmiksi.

NEP-järjestelmää luotaessa suurteollisuus oli tiukasti hallituksen valvonnassa samoin kuin pankit, liikenne, ulkomaankauppa ja talouden johtotehtävät. Yksityisomistukselle ja rahataloudelle tehtyjä myönnytyksiä pidettiin kommunistien piirissä väliaikaisina. Uskottiin, että sosialistinen sektori tulisi perimään taloudessa voiton ja laajenemaan ihmisten kokiessa sen paremmaksi ja tukiessa sen kehittämistä.

Valtio ja puolue

Kysymys vallasta ja vallankäytön muodoista ei ratkennut automaattisesti vallankumouksen yhteydessä. Vallankäyttö piti organisoida.

Käsitellessään valtion merkitystä silloin vasta haaveena mielessä väikkyneessä sosialismissa Friedrich *Engels* määritti luokkakantaisen suhtautumisen valtioon: valtio oli aina ollut sen luokan valtio, joka oli yksin edustanut koko yhteiskuntaa. Vanhalla ajalla valtio oli orjanomistajain, sen jälkeen feodaaliaateliston ja Engelsin elinaikana porvariston valtio.

Engelsin mukaan valtion kuoleutuminen tapahtui seuraavilla ehdoilla:

»Kun siitä vihdoin tulee todella koko yhteiskunnan edustaja, tekee se itsensä tarpeettomaksi. Kun sorrettavana ei enää ole yhtään yhteiskuntaluokkaa, kun luokkaherruuden mukana ja tähänastisen tuotannon anarkiaan perustuneen yksilöllisestä olemassaolosta käydyn taistelun mukana on lakkautettu myös siitä aiheutuneet yhteentörmäykset ja selkkaukset, silloin ei enää ole mitään kurissapidettävää, mikä tekisi tarpeelliseksi erikoisen kurinpitovallan, valtion. Ensimmäinen teko, missä valtio todella esiintyy koko yhteiskunnan edustajana – tuotantovälineiden haltuunottaminen yhteiskunnan nimessä – on samalla sen viimeinen itsenäinen teko valtiona. Valtiovallan puuttuminen yhteiskunnallisiin suhteisiin käy alalla toisensa jälkeen tarpeettomaksi ja kuoleutuu silloin itsestään. Ihmisten hallitsemisen tilalle tulee asiain hallitseminen ja tuotantoprosessien johtaminen. Valtiota ei poisteta, se kuoleutuu.»[8]

Valtion olemassaolon ja sen vallan vahvistamisen teoreettiset perusteet kehitti puolestaan Lenin tilanteessa, jossa vallankumous oli vakiinnutettava ja jossa uuden yhteiskunnan rakentaminen oli aloitettava.

Hahmotellessaan bolševikkien tulevia tehtäviä lokakuussa 1917 Lenin piti vallankumouksen suurimpana vaikeutena maanlaajuisen, mitä täsmällisimmän ja tunnontarkimman laskenta- ja valvontajärjestelmän perustamista, jossa työläiset valvoisivat tavaroiden tuotantoa ja jakelua. *Neuvostojen valta eli proletariaatin diktatuuri* oli sitä, että työväenluokan valtiossa

työläisten tuli päättää hallintovallan käytöstä.[9] Käytännössä valtaa tuli käyttää neuvostoissa, jotka olivat alueellisia hallintoyksiköitä. Neuvostot muodostivat pohjan tavarantuotannon alueelliseen johtamistapaan perustuneelle hallintomallille, josta siis lähdettiin liikkeelle vuosikymmenien ajan jatkuneessa alue- ja alakohtaisten hallintomallien vuorottelussa.

Se, että maassa oli yhden luokan eli työväenluokan diktatuuri, ei vielä auttanut ratkaisemaan vallankäytön yksityiskohtaisia muotoja. Puolueen 10. edustajakokouksessa, jonka osanottajat olivat kukistamassa Kronstadtin kapinaa ja jotka niiden tapahtumien vauhdittamana hyväksyivät NEP-uudistuksen tilanteen rauhoittamiseksi, käsiteltiin myös niitä tapoja, joilla proletariaatti voi valtaansa käyttää.

Ns. työläisoppositio, jonka johtajiin kuului mm. toisen maailmansodan aikana Tukholmassa suurlähettiläänä ollut Aleksandra Kollontai, vaati kaiken taloudellisen vallan siirtämistä ammattiliitoille. Ammattiliittojen tuli »työväenluokan suorina edustajina saada vastuu kansantalouden suunnittelusta ja ohjauksesta ja ammattiliitoista oli myös rakennettava vastapaino politbyroolle ja hallitukselle, joissa samat henkilöt olivat valta-asemissa».[10] Nämä vaatimukset muistuttavat Gdanskin Lenin-telakan lakkolaisten vaatimuksia Puolassa kesällä 1980.

Toista äärilaitaa edustivat ns. byrokraattisen sentralismin kannattajat ja mm. puna-armeijaa organisoimassa ollut Trotski, joka vaati ammattiliittojen sulauttamista valtioon. Kun valtio oli työläisten valtio, proletariaatin edut olivat yleisiä ja yhtäläisiä, eikä ammattiliitoilla enää pitänyt olla mitään tehtäviä.

Lenin ei ollut kummankaan äärimmäisen käsityskannan puolella. Hän puolusti ammattiliittojen toimintamahdollisuuksien turvaamista pitäen niitä »kommunismin ja hallinnon kouluina», mutta puolueen johtavaa asemaa ne eivät saaneet uhata.

Näistä keskusteluista, jotka käytiin 1920-luvun alkuvuosina, on muodostunut toiminta-ajatus nykyisille sosialististen maiden virallisille ammattiliitoille. Ne toimivat yhteistyössä puolueen ja hallituksen kanssa taloussuunnitelmien toteuttamiseksi ja yhteiskunnallisten tavoitteiden edistämiseksi eivätkä ne aja sellaisia tavoitteita, jotka ovat ristiriidassa puolueen

tavoitteiden tai yksittäisen yrityksen suunnitelmien täyttämisen kanssa.

Nyt jälkikäteen voidaan todeta, että puolueen 10. edustajakokouksen asialistalla oli kaiken kaikkiaan monia sellaisia asioita, jotka edelleenkin vaikuttavat keskeisellä tavalla sosialistisissa maissa työn, tuotannon ja hallinnon organisointiin. Kun kokouksessa päätettiin myös puolueen itsensä asemasta ja organisaatiosta, sekään ei ollut vaikutuksiltaan mikään vähäinen asia kokousta seuranneessa maailmanhistoriassa.

Vallankumouksen jälkeen 1920-luvun alussa kommunistinen puolue oli vakiinnuttanut asemansa, mutta samalla puolueen jäseniksi oli liittynyt myös opportunistisia tai sellaisiksi tulkittuja henkilöitä, jotka vain halusivat hankkia itselleen henkilökohtaisia etuja. Edustajakokouksen päätöksen perusteella puolueessa suoritettiin jäsenkirjojen tarkistus, jonka yhteydessä neljännes jäsenistä erotettiin eikä heidän jäsenkirjojaan uusittu. Jäljelle jääneiden ja uusien jäsenten toimintatapoja sääteli tiukasti se edustajakokouksen päätös, jonka perusteella *kiellettiin* kaikenlaisten järjestäytyneiden ryhmien eli *ryhmäkuntien toiminta puolueen sisässä.* Tämä päätös oli suunnattu ennen muuta työläisoppositiota vastaan.

Yhdessä asiassa työläisoppisitiokin sai ehdotuksensa hyväksytyksi; puolueeseen perustettiin keskuskontrollikomissio tarkkailemaan puolueen moraalia. Tämän päätöksen seurauksena perustetuissa paikallisissa kontrollikomissioissa pidettiin julkisia tilaisuuksia, joissa kenen tahansa puolueen jäsenen käyttäytyminen saatettiin alistaa yleisen tutkimuksen kohteeksi. Se antoi myös puolueeseen kuulumattomille kansalaisille mahdollisuuden valvoa vallankäyttäjiään.

Stalinin kaudella näitä komissioita käytettiin joidenkin puolueen jäsenten erottamiseen puolueesta myös keksittyjen syiden perusteella.

Vallankumouksen alusta lähtien kommunistit joutuivat – rakentaessaan siltaa yksityistaloudesta sosialismiin – ottamaan huomioon myös muiden yhteiskuntaluokkien olemassaolon. Talonpojat elintarvikkeineen muistuttivat päivittäin olemassaolostaan, ja vielä 1920-luvun lopussa yksityiset vähittäiskaupatkin kilpailivat valtion ja osuuskuntien kauppojen

kanssa. Paineet pikkuporvarillisten asenteiden kehittymiselle olivat muutoinkin olemassa.

Näinä aikoina kommunistit rakensivat toimintayhtenäisyytensä *ns. demokraattisen sentralismin* pohjalle, mikä on edelleenkin kommunististen puolueiden toimintaohje. Tämän periaatteen mukaan »johtoelimet erittelevät, systematisoivat ja yleistävät kokemuksen ja esitetyt mielipiteet, kehittävät tieteellisen erittelyn pohjalta päätökset, jotka ilmentävät koko puolueen mielipidettä, ja siksi kaikki kommunistit ja puolueen organisaatiot ovat velvollisia noudattamaan niitä. Toimintavaltaisten elimien päätöksen jälkeen me kaikki, puolueen jäsenet, olemme käyttäytyvä kuin yksi mies.»[11]

Neuvostoliitossa bolševikkien hallitseman *kommunistisen puolueen asema yhteiskunnan johtavana puolueena* eli neuvostovaltion yksipuoluejärjestelmä periytyy välittömästi vallankumousta seuranneelta ajalta. Aluksi bolševikit kävivät taistelua muita puolueita vastaan; heidän vastustajiaan olivat menševikit, sosialistivallankumoukselliset (eserrät) ja anarkistit. Näitä voimia oli myös niiden Kronstadtin kapinallisten joukossa, jotka eivät halunneet tunnustaa bolševikkien johtavaa asemaa sosialismin rakennustyössä. Isaac Deutscherin mukaan neuvostot, jos niihin olisi saatu valita edustajia vapaasti, »olisivat miltei varmasti panneet bolševikit viralta» ja nostaneet takaisin valtaan muut puolueet. Bolševikit tahtoivat kuitenkin puolustaa vallankumoustaan, ja vähitellen – vallankumoussaavutuksia suojattaessa – heidän puolueestaan kehittyi yhteiskunnan ainoa puolue.

»Työväenluokan johtava asema, sen ratkaiseva vaikutus yhteiskunnallisen elämän prosesseihin koko kansan sosialistisessa valtiossa ilmenee kaikkein täydellisimmin kommunistisen puolueen johtavana osuutena, puolueen, joka ilmentää työväenluokan päämääriä ja ihanteita, joista on tullut koko kansan päämääriä ja ihanteita. Neuvostoliiton uudessa perustuslaissa on lainsäädännöllisesti vahvistettu Neuvostoliiton kommunistisen puolueen korkea asema ja rooli neuvostoyhteiskunnassa. Yhteiskunnan poliittista johtoa toteuttaessaan puolue ei nojaudu vallan arvovaltaan, vaan arvovaltaan, jonka se kansan keskuudessa on saanut uhrautuvalla taistelullaan kansan etujen puolesta.»[12]

Yhden puolueen johtava asema sosialismin rakennustyössä on leniniläinen oppi, ja vaikka eräissä sosialistisissa maissa on muitakin puolueita, ne tunnustavat marxilais-leniniläisen puolueen keskeisen aseman.

Suunnittelukauteen siirtyminen

Arvioitaessa asioita jälkikäteen voidaan todeta, että NEP-kausi auttoi ennen muuta voittamaan aikaa varsinaista sosialismin rakennustyötä valmisteltaessa. NEP-kaudella eli lähes koko 1920-luvun ajan maassa oli talouden säätelemättömästä luonteesta johtuen suuria ongelmia: maaltamuuton aiheuttama työttömyys, satojen prosenttien suuruinen inflaatio sekä vuoden 1923 »menekkikriisinä» ilmennyt epätasainen suhdannekehitys.

Kaiken kaikkiaan NEP-kausi merkitsi kommunisteille luopumista välittömästi vallankumouksen jälkeen noudatetusta hyökkäystaktiikasta, ja perääntyminen merkitsi myös ns. kapitalististen ainesten vahvistumista. Virallisen historiankirjoituksen mukaan »väliaikaisen perääntymisen ja voimien uudelleen ryhmittelyn jälkeen sosialististen aineisten tuli uudelleen siirtyä päättäväiseen hyökkäykseen, antaa viimeinen ja ratkaiseva isku kapitalismille teollisuudessa, kaupankäynnissä ja maataloudessa.»[13]

Voimien uudelleenryhmitys tapahtui 1920-luvun puolivälissä katseen kääntyessä jälleenrakennustyöstä maan teollistamiseen.

Samaan aikaan kun Neuvostoliitossa alettiin rakentaa suunnitelmataloutta ja valmisteltiin maan muuttamista maatalousvaltiosta teollisuusvaltioksi, lännessä kuljettiin kohti kapitalismin pahinta kriisiä.

Englannissa Winston Churchill, joka Venäjän vallankumouksen jälkeen sotaministerinä toimiessaan lähetti englantilaisia joukkoja taistelemaan bolševikkejä vastaan ja joka myöhemmin toisen maailmansodan voittajien neuvotteluissa keskusteli etupiirijaosta Neuvostoliiton teollistamista johtaneen J. V. Stalinin kanssa, ajoi »väärää» politiikkaa kannattamalla punnan vaihdettavuutta kultaan eli paluuta kultakantaan. Tämä politiikka johti lamaan, ja vaikka palkkoja alennettiin, joka kymmenes englantilainen työläinen oli 1920-luvun lopussa työttömänä.

Sen sijaan Yhdysvalloissa meni aluksi hyvin. Ihmiset möivät toinen toisilleen papereita ikään kuin pelkät paperit olisivat olleet arvokkaita. Ne eivät olleet, ja siitä seurasi vuoden 1929 pörssiromahdus, tuotannon aleneminen kolmanneksella ja työttömyyden kasvaminen neljännekseen työvoimasta. Se tapahtui samaan aikaan, jolloin Neuvostoliitossa rekisteröitiin viimeiset työttömät ja jolloin taloudellisen kasvun vauhti oli erittäin nopea.

Saksassa oli valtaan nousemassa korpraali Hitler. Hän teki käytännössä sitä, minkä teoreettiset perusteet englantilainen taloustieteilijä J. M. Keynes kirjoitti vuonna 1936. Kun Keynesin mukaan työttömyyttä ei voida poistaa palkkoja alentamalla, sitä on parannettava lisäämällä julkisen vallan kysyntää. Saksassa lisättiin julkista kysyntää rakentamalla teitä ja valmistelemalla sotaa, joka oli 1940-luvun ensimmäisinä vuosina tuhoava suuren osan siitä mitä Neuvostoliitossa alettiin vuonna 1925 suunnitelmallisesti rakentaa.

Puolueen 14. edustajakokous vuonna 1925 oli lähtölaukaus Neuvostoliiton teollistamiselle, ja samana vuonna laadittiin ensimmäinen sellainen vuosisuunnitelma, jossa tuotanto ja kulutus oli tasapainotettu.

Marxilais-leniniläisen teorian mukaan tavarantuotanto jaetaan tavaroiden käyttötarkoituksen perusteella kahteen lohkoon; tuotantovälineiden ja kulutustarvikkeiden lohkoon.

Teorian mukaan taloudellista kasvua voidaan lisätä tehokkaimmin edistämällä I lohkon kehitystä eli tuotantovälineiden tuotantoa. Siitä saattaa joutua II lohkon tuotanto eli kulutustavaroiden valmistus kärsimään, mutta erityisesti 1920-luvun lopussa Neuvostoliitolla ei ollut varaa valita. Maailman ensimmäinen sosialistinen valtio ei voinut turvata ulkomaiseen apuun, vaan kaikki oli tehtävä alusta alkaen itse.

Teollisuuden laajentamisessa oltiin siis täysin riippuvaisia niistä varoista, jotka maassa itse luotiin ja otettiin käyttöön.

Kaupunkien proletaareilla ei sellaisia varoja kuitenkaan ollut, eivätkä valtion budjetissa kansallistetun toiminnan tuototkaan riittäneet kunnianhimoisen tuotanto-ohjelman rahoittamiseen. Siksi katseet kääntyivät maaseudun suuntaan. Taloudellista kasvua, jota vastoin porvarillisten asiantuntijain neuvoa lisättiin noin 20 prosentin vuosivauhtia, ei voitu käytännössä rahoittaa muuten kuin maaseudun varoin. Paineita talonpoikaistoa kohtaan lisäsi sekin, että ensimmäisen viisivuotissuunnitelman aikana kasvu ei pysähtynyt sinänsä korkealle 20 prosentin tasolle, vaan käytännössä vauhti oli vielä kovempi.

Niinpä ensimmäisen viisivuotissuunnitelman (1928–1932) päättyessä oli jo paljon rakennettu. Raskas teollisuus – perustuotanto – oli ollut etusijalla, ja näin ollen kehitys oli ollut voimakkainta kivihiilen, teräksen ja öljyn tuotannossa, raskaassa konepajateollisuudessa, kuljetusvälinetuotannossa sekä myös viljan, kuitujen ja elintarvikkeiden tuotannossa. Jo ensimmäisen viisivuotiskauden jälkeen puolue päätti, että Neuvostoliitto oli siirtynyt maatalousvaltiosta teollisuusvaltioksi.

Ensimmäistä viisivuotissuunnitelmaa seurasivat toinen (1933–1937) ja kesken jäänyt kolmas (1938–1942) suunnitelma, ja näissä suunnitelmissa kasvua alettiin jo suunnata myös sotatarviketuotantoon. Sota oli väistämättömästi edessä, sillä julkisen kysynnän lisäämisellä varustautunut Saksa oli siihen valmis.

Teollistamisen ja tuotannon kasvun vauhtia kuvaa hyvin se, että kolmannessa viisivuotissuunnitelmassa investointeja suunniteltiin toteutettavaksi suurin piirtein yhtä paljon kuin kahdessa ensimmäisessä suunnitelmassa yhteensä. Kun raskasta teollisuutta oli siihenkin asti lisätty kulutustavaratuotannon kustannuksella, kansa joutui uhraamaan paljon maan teollistamisen hyväksi. Tuloksena näistä uhrauksista oli neuvostovaltion vahvistuminen, ja käytännössä maassa luotiin kymmenessä vuodessa todellinen talousihme.

Neuvostoliiton teollistaminen tapahtui lähes salaa, tai ainakaan maan voimistumiseen ei kiinnitetty lännessä suurta huomiota. Ulkomailla puhuttiin vain niistä oikeudenkäynneistä ja puhdistuksista, joita Stalin suoritutti oman asemansa vahvistamiseksi ja joissa lukuisia puolueen parhaita johtajia ja toimivimpia jäseniä vangittiin tai teloitettiin.

Nopea teollistuminen johti laiminlyönteihin maataloudessa ja elintarviketuotannon suhteelliseen jälkeenjääneisyyteen.

Maatalousuudistus

Kun maan teollistamisesta oli päätetty puolueen 14. edustajakokouksessa vuonna 1925, seuraava edustajakokous vuonna 1927 päätti maatalousuudistuksesta eli maatalouden kollektivisoimisen perusteista.

Neuvostoliitossa maa oli vielä 1920-luvun lopussa pääosin yksityisten viljelijäin hallinnassa. Pieni osa viljelijöistä oli suurviljelijöitä, kulakkeja, ja ns. keskivarakkaiden ryhmä kasvoi jatkuvasti. Ensimmäiset valtion tilat (sovhoosit) ja osuustoimintatilat (kolhoosit) saivat työväkeä ennen muuta köyhimpien talonpoikien joukosta. Kollektivisoinnista 1920-luvun lopussa päätettäessä kolhooseissa ei työskennellyt kuin yksi sadasosa talonpojista.

Maatalouden kollektivisoinnin piti puoluekokouspäätöksen mukaan tapahtua vähitellen ja vapaaehtoisesti. Päätöksen perustana oli Leninin osuustoimintaohjelma, ja Lenin oli itse arvellut, että maaseudun osuustoiminnallistaminen vie aikaa yhden tai kaksi vuosikymmentä.[14] Tähän perustuen Neuvostoliiton ensimmäiseen viisivuotissuunnitelmaan kirjattiin tavoite, jonka mukaan suunnitelmakauden lopussa (vuonna 1932) noin viidennes talonpojista toimisi kolhooseissa tuottavan suurviljelyksen parissa.

Toisin kuitenkin kävi. Ensimmäisen viisivuotiskauden jälkeen 2/3 talonpojista oli liittynyt kolhooseihin enemmän tai vähemmän vapaaehtoisesti, ja kolhoosien kylvöala oli jo 77,7 % maan peltoalasta. Käytännössä maatalous kollektivisoitiin viidessä vuodessa. Tämän toimenpiteen valtavia mittasuhteita kuvaa se, että maaseudulla oli noin 100 miljoonaa ihmistä.

Nyt herää kysymys, miten kaikki oikein tapahtui.

Maaseudun ja kaupunkien välistä ristiriitaa ei saatu NEP-

kaudella sovitetuksi, vaikka »proletariaatin ja talonpoikaiston liitto lujittui taloudellisella pohjalla». Edut olivat erilaiset. Maaseutu halusi tuotannon laajentamiseksi halpoja koneita ja elintarvikkeista korkean hinnan. Kaupungeissa taas piti ruoka saada edullisesti ja koneista piti saada niin korkea hinta kuin mahdollista tuotannollisten investointien kehittämiseksi.

Valtiolla ei ollut vaihtoehtoja, jos teollisuutta piti kehittää. Varoja oli saatava yhteiseen käyttöön myös rikkailta talonpojilta, jotka olivat enemmän kiinnostuneita omista eduistaan kuin työläisten ja talonpoikien ikuisesta liitosta.

Ongelma kärjistyi vuonna 1928 sellaiseksi, että koko järjestelmän tulevaisuuden on katsottu tällöin olleen vaakalaudalla.[15] Parin seuraavan vuoden aikana tilannetta pahensi myös se, että Kauko-idässä Kiina ja Japani esittivät aluevaatimuksia ja kävivät sotatoimia Neuvostoliittoa vastaan.

Talonpojat toimeenpanivat vuoden 1928 keväällä »viljalakon», eikä kaupunkeihin toimitettu viljaa. Suuri osa pientalonpojista osallistui lakkoon siksi, ettei heillä ollut ylimääräistä viljaa. Sen sijaan osa kulakeista, joilla vilja oli, organisoi viljanluovutuslakon haluten poliittisia muutoksia.

Ajassa liikkui vastavallankumouksen aineksia, ja Stalinin johtama puolue joutui tässä uudessa tilanteessa lisäämään kollektivisoinnin vauhtia ja pakottamaan talonpoikia liittymään kolhooseihin.

Paria miljoonaa kulakkia kohdeltiin kaltoin. Heidän maansa liitettiin kolhoosien maihin, mutta heiltä itseltään kiellettiin pääsy kolhoosien jäseniksi. Osa niistä, jotka olivat päässeet kolhooseihin, »rupesivat saattamaan maataloutta epäjärjestykseen» ja »työtätekevän talonpojiston vaatimuksesta» heidät siirrettiin perheenjäsenineen tekemään työtä muualle: Siperiaan, Pohjoiseen ja Uralille.[16] Kulakit »pakkoluovutettiin».

Maatalousuudistuksen tuloksena oli kaaos. Tuotanto laski. Karjan pääluku aleni vuodesta 1928 vuoteen 1932 puoleen entisestään. Viljantuotantokin väheni. Samoin väheni muiden maataloustuotteiden tuotanto viljelyalan lisäämisestä huolimatta. Maataloudessa oli pulaa ammattitaitoisesta työvoimasta, ja se näkyi myös tulevina vuosina ja vuosikymmeninä maataloustuotannon jälkeenjääneisyytenä. Samaan asiaan

vaikutti myös se, että uusilla maataloustuotannon organisaattoreilla ei aina ollut tarpeeksi erikoistietoa maatalouden alalta.

Stalinin kirjoituksessa »Menestys panee pään pyörälle» myönnettiin yhteiskunnallisen tilanteen vaikeuduttua vuonna 1931 ne vapaaehtoisuusperiaatteen loukkaukset, joita kolhoosien perustamisessa oli tapahtunut. Tekopyhästi virheet tuomittiin, mutta mitään muuta ei tapahtunut.

Jos kirjataan vain maatalousuudistuksen lopputulos niin havaitaan, että 1930-luvun alussa Neuvostoliiton maatalous oli kollektivisoitu sosialistiselle pohjalle. Sitä tukemaan oli perustettu kone- ja traktoriasemia (MTS), joiden avulla pyrittiin luomaan edellytykset suurtuotannolle.

Sosialistinen tavarantuotanto

Neuvostoliittoa teollistettaessa maailmassa otettiin ensimmäisen kerran käyttöön talouden suunnitelmallisuus. Se oli ollut sosialistien vuosisatainen unelma.

Se, mitä suunnitelmallisuuden avulla on nyttemmin saavutettu, on eräiltä osin aivan yksiselitteistä.

Suunnitelmallisuuden avulla on sosialistisista maista poistettu työttömyys, eikä näissä maissa ole taloudellisia lamakausia. Varallisuus ei jakaudu epätasaisesti ihmisten kesken eivätkä tuloerot ole kovin suuria. Peruselintarvikkeet ovat halpoja ja vuokrat lähes ilmaisia. Opetus-, terveydenhoito- ja kulttuuripalvelut ovat useimpien ihmisten saatavissa. Ulkomaankaupan vajaukset, valtion velka tai tavarantoimitusboikotit eivät ole yleisesti vaikuttaneet talouspolitiikkaan niin, että suunnittelun perusteista olisi tavinnut tinkiä. Inflaatiokaan ei ole ollut kovin suuri ongelma sosialismissa.

Nämä ovat suunnittelun selviä ansioita.

Ongelmiakin on ollut, ja ne ovat ennen muuta johtuneet siitä, että maailmassa on rakennettu jotain kokonaan uutta, mikä on osittain tapahtunut kansalaisten aineellisen elintason kustannuksella. Kun päähuomio on ollut raskaassa teollisuu-

dessa ja kun sotavarustelu, joka on ollut välttämätöntä sosialismin rakennustyön turvaamisessa, on vienyt kohtuuttoman osan kansantulosta, kansalaiset ovat joutuneet pidättymään kulutuksen nopeasta kasvusta. Se koskee ennen muuta yksityistä kulutusta ja tavaroiden käyttöä. Opetus-, terveydenhoito- ja kulttuuripalveluksia eli kollektiivista kulutusta on kyllä kehitetty tavalla, jota esimerkiksi Yhdysvalloissa ei pystytä toteuttamaan kymmeniin vuosiin.

Suunnittelun suurimmat ongelmat ovat käytännössä niitä, jotka ihmiset tuntevat jokapäiväisessä elämässään kiusallisina pikkuhaittoina: tavaroiden puutteena, jonotuksena ja huollon monimutkaisuutena. Turhaan ei puolueen pääsihteeri *L. I. Brežnev* vielä vuonna 1979 todennut puolueen keskuskomitean jäsenille seuraavaa:

»Viime aikoina NKP:n KK ja lehtien toimitukset ovat saaneet kirjeitä ja valituksia siitä, ettei kaupoissa ole aina niitä tavaroita, joita jostain syystä pidetään »vähemmän tarpeellisina»: tavalliset lääkkeet, saippua, pesuaineet, hammasharjat ja -tahna, neulat, langat, kapalovaatteet ja muut kevyen teollisuuden tuottamat tavarat. Toverit, se on anteeksiantamatonta.

Siihen ovat syyllistyneet tällaisia tavaroita tuottavat ministeriöt ja ennen kaikkea kevyen teollisuuden ministeriö (ministeri toveri N. N. Tarasov). Siihen on syyllistynyt myös kauppaministeriö (ministeri toveri A. I. Strujev). Kauppa-alan velvollisuutena on vaikuttaa aktiivisemmin tuotantoon ja pyrkiä saamaan teollisuudelta niitä tavaroita, joita kuluttaja todella tarvitsee, ja käyttää joustavammin varoja.

Tällainen tilanne on korjattava jo vuonna 1980. On löydettävä konkreettiset kunkin tavaran puutteeseen syyllistyneet leväperäiset ja vastuuttomat henkilöt ja rangaistava heidät. (Huutoja: oikein. Suosionosoituksia.)»[17]

Näihin ongelmiin, jotka keskeisimmin ilmenevät myyjien markkinoina ja tavaratoimitusten täsmällisyyden ja toimitussuunnitelmien täyttämisen puutteina, saattaa olla osittain sellaisia syitä, jotka periytyvät kymmenien vuosien takaa.

Suunnittelujärjestelmää käynnistettäessä oli tärkeää tuottaa paljon. Silloin suunnitelmien täyttämistä mitattiin sillä, kuinka paljon oli tuotettu, ja suunnittelun tärkeimpiä mittavälineitä olivat ne luvut, joilla kuvattiin välittömien tehtävien suorittamista: investointeja, työvoimaa ja tuotantokustannuksia. Järjestelmän suorituskykyä mitattiin tavaratoimituksilla ja niitä vastaavilla rahamitoilla. Muita mittoja ei tarvittu. Kun teollisuus tuotti vakailla hinnoilla enemmän kuin edellisenä vuonna, se oli parantanut tulostaan. Kun kolhoosi luovutti valtiolle sen, mikä sille oli määrätty luovutusvelvollisuudeksi, se täytti suunnitelmansa.

Kansantalousoppia ei suunnittelun varhaisimmissa vaiheissa ollut, koska sitä ei tarvittu. Vasta 1950-luvun alussa julkaistiin Stalinin nimissä ensimmäinen oppikirja sellaisista taloudellisista lainalaisuuksista, jotka säätelivät sosialistista tavarantuotantoa. Pitkälle 1950-luvulle saakka tilastoissa kerrottiin vain muutoksista ja prosenttiosuuksista ilman, että vertailujen perusluvut olivat tiedossa.

Sosialistinen tavarantuotanto poikkeaa perusteiltaan kapitalistisesta. Työvoima ei sosialismissa ole tavara, jonka ostamalla yksityinen kapitalisti saa käyttöönsä sen käyttöarvon eli ihmisen kyvyn tehdä työtä, mikä taas on välttämätön edellytys lisäarvontuotannolle ja yhteiskunnan arvomäärän lisäämiselle. Sosialismissa kapitalisti ei voi saada määräysvaltaansa toisten ihmisten tekemän työn tuloksia eikä voi muuttaa lisäarvoa omaksi yksityiseksi pääomakseen, joka kätkisi ihmisten väliset suhteet ja jonka avulla tavaroiden omistamisen varjolla hallittaisiinkin ihmisiä.

Näin ollen suunnittelutaloudessa oli luotava uudenlainen tuotantotapa: sosialistinen tavarantuotanto. Sille piti kirjoittaa teoreettiset perusteet, ja se piti organisoida käytännössä.

Mitä tavaroiden vaihtamiseen tulee, siinä ei pystytty luomaan sellaisia vaihtoehtoja, jotka olisivat tehneet rahan käytön tarpeettomaksi. Kun »sotatalouden» aikana rahalla ei ollut merkitystä, vaan tavaroiden jakelu tapahtui luontaisessa muodossa, jouduttiin tästä periaatteesta tinkimään jo NEP-kauden alussa. Taloudessa toimi nimittäin myös yksityinen sektori, ja sen johdosta rahan käyttöä eri sektoreiden välisessä vaihdossa pidettiin välttämättömänä. Raha oli laskentayksikkö, mutta se oli myös vaihdon väline.

Tavaroihin esineellistyneen ihmistyön avulla mitataan niiden arvoa. Uutta arvoa voidaan marxilaisen näkemyksen mukaan luoda vain tavarantuotannossa, jossa ihmiset voivat tuottaa

työn välineistä (tuotantovälineistä) ja työn kohteista (raaka-aineista yms.) uuteen tavaraan siirretyn esineellistyneen arvon lisäksi myös uutta arvoa. Käytännössä uutta arvoa voidaan luoda tehokkaimmin kasvattamalla I-lohkon investointitavaroiden tuotantoa II-lohkon kulutustavarain tuotantoa nopeammin. Siihen, missä suhteessa kummassakin lohkossa tavaroita pitää tuottaa, marxilainen teoria ei anna vastausta. Siitä asiasta on ihmisten sovittava poliittisilla päätöksillä.

Suunnittelun marxilaisten sovellutusten perusteet lyötiin Neuvostoliitossa teollistamisen ja sodanjälkeisen jälleenrakentamisen aikakaudella lukkoon myös muiden, sosialistiseen suunnitelmatalouteen myöhemmin siirtyneiden maiden osalta. Näissä maissa ruvettiin nimittäin tekemään samoin kuin Neuvostoliitossa oli tehty. Muiden sosialististen maiden taloussuunnittelun perusteita käyttöön otettaessa oli vielä kymmenen vuoden päässä se lokakuun sosialistisen vallankumouksen 40-vuotisjuhla, jonka aikana vuonna 1957 pidetty kansainvälinen kommunististen puolueiden neuvottelukokous hyväksyi periaatteen »sosialismin rakentamisen muotojen ja menetelmien erilaisuudesta».

Kun talousuudistuksiin sitten 1960-luvun puolivälissä ryhdyttiin eri maissa, se merkitsi, että yksi tie oli kuljettu loppuun. Talousuudistukset olivat tarpeen sanelemia. Ne perustuivat asioiden muuttuneisiin tärkeysjärjestyksiin. Niiden avulla korjattiin sitä, mikä oli käynyt uusien vaatimusten edessä vanhaksi ja jäykäksi.

Hruštšev ja Stalinin jälkeiset uudistukset

Nikita Hruštšev keskitti Stalinin kuollessa vuonna 1953 itselleen sekä puolueen johtajan että pääministerin (eli suunnitteluvastaavan) tehtävät, mikä muuten myöhemmin todettiin epätarkoituksenmukaiseksi käytännöksi. Hänen kautensa oli sekä maan talouden että kommunistisen puolueen kannalta hyvin värikäs ja poukkoileva.

Hruštševin kauden merkittävimpiin poliittisiin tapahtumiin

kuuluu puolueen 20. edustajakokouksessa vuonna 1956 suoritettu Stalinin toiminnan arvostelu, jonka pohjana oli keskuskomitean päätös »henkilönpalvonnan ja sen seurausten poistamisesta».[18] Arvostelu kohdistui siihen, mitä Jugoslavian kommunistinen puolue arvosteli jo 1940-luvun lopussa: Stalin ei vastustellut byrokraattisia tendenssejä eikä vallan keskitystä.

Stalinin henkilöpalvonta olikin mennyt uskomattoman pitkälle. Siitä antaa kuvan tyypillinen ote hänen elämäkerrastaan 1940-luvulta:

> »Stalinin nimi on miehuuden symbooli, Neuvostokansan maineen symbooli, kutsu uusiin sankaritekoihin Neuvostokansan kunniaksi. Stalinin nimi huulillaan suorittivat papaninilaiset historiallisen urotyönsä. Stalin mielessään antavat stahanovilaiset maailmassa ennenkuulumattomia näytteitä korkeasta työntuottavuudesta, jouduttaen synnyinmaamme siirtymistä kommunismin valoisille kukkuloille. Stalinia ajatellen tekevät kollektiivitalouksien miehet ja naiset työtä uupumatta, taistellen oikeudesta päästä osalliseksi Yleisliittolaiseen maatalousnäyttelyyn, laskien kommunistiselle yhteiskunnalle ominaisen tuoterunsauden perusteita. Stalinin nimi huulillaan lentävät sankarilentäjät, joita kansa rakkaudella nimittää stalinilaisiksi kotkiksi, yhä korkeammalle, yhä kauemmaksi ja yhä nopeammin.»[19]

Pääsihteeri Hruštšev ei ravistellut puoluetta vain paljastamalla edeltäjänsä hallintokauden virheitä. Hän uudisti puolueen organisaation rajusti jakamalla sen kahtia: teollisuuden ja maatalouden organisaatioihin. Toimenpiteen tarkoituksena ilmeisesti oli lisätä kiinnostusta talouselämän johtotyöhön.

Hruštšev myös julisti Neuvostoliiton, joka oli syntynyt työväenluokan diktatuurina, kasvaneen *koko kansan valtioksi.* Se oli leniniläinen periaate, joka liittyi sosialistisen valtiomuodon kehittämiseen ja lujittamiseen.

> »Toisin kuin kaikki aikaisemmin hallinneet luokat työväenluokka ei ole kiinnostunut diktatuurinsa – tämän sosialistisen demokratian nimenomaisen alkeismuodon – ikuistamisesta. Leninillä ei ollut epäilystäkään siitä, etteikö vallankumouksen 'siirtymäasteita' seuraisi proletaarisen valtion asteittaisen kuoleutumisen 'siirtymäasteet'. Työväenluokka edistää koko toiminnallaan

todellisen kansanvallan horjumatonta laajenemista ja syvenemistä ja luo ehdot yhteiskunnan siirtymiselle proletariaatin diktatuurista sosialistisen valtiojärjestelmän korkeampiin ja täydellisimpiin muotoihin. Tämä toiminta onkin johtanut siihen, että nyt, kehittyneen sosialismin oloissa, neuvostovaltiosta on tullut luonteeltaan koko kansan valtio.»[20]

Neuvostoliiton ensimmäisinä vuosina valta talouden johtamisessa oli ollut alueellisilla elimillä. Teollistamisen yhteydessä 1920-luvulla kansantalouden johtomenetelmä uudistettiin. Kun »sotataloutta» oli johtanut kansantalouden korkein neuvosto, sen tilalle perustettiin kansankomissariaatteja, joiden lukumäärää lisättiin sitä mukaa kuin teollisuus monipuolistui. *Kansankomissariaatit* olivat alakohtaisten hallintoelinten eli ministeriöiden edeltäjiä. Johto on aloittaista silloin, kun kaikki yritykset niiden sijaintipaikasta riippumatta ovat saman ministeriön alaisia.

Aloittaista johtamismenetelmää muutettiin jälleen alueellista johtamistapaa suosivaksi 1950-luvun loppupuolella, kun pääministeri Hruštševin aloitteesta ruvettiin perustamaan erityisiä kansantalouden neuvostoja, *sovnarhooseja,* joita varten maa jaettiin yli sataan hallinnolliseen alueeseen. Ministeriöitä lakkautettiin tarpeettomina.

Myös valtion suunnitteluelimiä uudistettiin. Vuosina 1955–56 valtion suunnittelukomitea Gosplan jaettiin kahtia: valtion talouskomissioon ja valtion suunnittelukomiteaan. Talouskomissio toteutti lyhyen aikavälin suunnittelua ja suunnittelukomitea pitkän aikavälin suunnittelua.

Vuosikymmenen lopussa tämä suunnittelumalli vei kuitenkin umpikujaan: lyhyen ja pitkän aikavälin suunnittelua ei näyttänyt olevan mahdollista erottaa toisistaan. Niinpä suunnittelutoiminnat yhdistettiin, mutta se tapahtui vain sitä varten, että ne voitiin vuonna 1960 jälleen jakaa kahtia. Nyt Gosplanin tehtäväksi annettiin lyhyen aikavälin toiminnallinen suunnittelutyö, kun taas pitemmän aikavälin suunnittelusta vastasi valtion talousneuvosto.

Vielä ennen 1960-luvun puoliväliin suurta talousuudistusta ehdittiin vuonna 1963 suorittaa yksi uudistus suunnitteluelinten työnjaossa, kun varsinainen suunnittelu erotettiin kokonaan suunnitelmien täytäntöönpanosta.

Tällaisen soutamisen ja huopaamisen jälkeen ei ole ihme, että vuoden 1965 talousuudistukseen liittyi ennen muuta hallinnollisen järjestelmän selkiyttäminen. Se tapahtui lopettamalla alueelliset sovnarhoosit, joita muuten pienet tasavallat pitivät osittain onnistuneena hallintomallina, ja siirtymällä selkeästi aloittaiseen hallintoon, jota johtivat ministeriöt. Talouden suunnittelusta vastasi yksiselitteisesti valtion suunnittelukomitea Gosplan. Sen lisäksi yritysten omatoimisuutta ja aloitteellisuutta pyrittiin lisäämään.

Sovnarhoosikokeilu johti selviin ristiriitatilanteisiin alueiden ja keskushallinnon välillä. Alueet pyrkivät kehittämään voimavaroillaan ensi sijassa omaa aluettaan, ja siitä kärsi koko kansantalouden suunnitelmallinen kehittäminen. Niinpä alueellisen hallintomuodon todettiin yksiselitteisesti epäonnistuneen.

Tilannetta vaikeutti alueellisten etujen korostumisen ohella myös se, että Hruštševin kaudella kansantalouden voimavaroja ei käytetty tehokkaasti hyväksi. Kun Hruštšev näki tarpeelliseksi laajentaa teollisuuden pohjaa perustamalla Stalinin kauden kivihiilitaloutta täydentämään kemiallista teollisuutta, painopistettä vaihdettiin alalta toiselle liian nopeasti. Se aiheutti sekaannusta ja toimitusvaikeuksia kaikissa niissä kansantalouden osissa, joiden tehtäväksi annettiin kemian teollisuuden rakentaminen. Suunnittelunkaan avulla ei pystytä lyhyessä ajassa toteuttamaan liian suuria tehtäviä ilman, että suunnitelman eri osat kärsivät.

Jotain oli tehtävä ja se, mitä oli tehtävä, ei enää tarvinnut johtajakseen Nikita Hruštševia. Niinpä talousuudistus, joka astui voimaan vuoden 1966 alussa, onkin liitetty silloisen uuden pääministerin *Aleksei Kosyginin* nimeen.

Talousuudistus ei syntynyt hiljaa tai huomaamattomasti äkkinäisenä hallinnollisena toimenpiteenä. Uudistustarpeesta käytiin 1960-luvun alusta lähtien neuvostolehdissä vilkasta keskustelua. Lännessä uudistus on liitetty kiinteästi harkovalaisen professorin Jevsei Libermanin nimeen, mutta sille ei ole muuta perustetta kuin Pravdassa 9.9.1962 julkaistu ja keskustelun avaukseksi tulkittu Libermanin kirjoitus »Suunnitelma, voitto ja bonukset». Liberman oli yksi niistä, jotka kannattivat suunnittelun hajauttamista ja yritysten itsekannattavuu-

den lisäämistä. Toisenlaisiakin mielipiteitä esiintyi. Toisten mielestä keskitetystä kansantalouden johtamisesta ei saanut luopua.

Vuonna 1965 NKP:n keskuskomiteassa todettiin puutteita sovnarhooseihin perustuvassa järjestelmässä, suunnittelu- ja hinnanmuodostustavassa sekä aineellisen kannustamisen mahdollisuuksissa. Aloittaisesta periaatteesta loittoneminen oli keskuskomitean mukaan johtanut teollisuuden johtamistason alenemiseen ja synnyttänyt hallinnon moniasteisuutta.[21]

Näiden puutteiden korjaamiseksi päätettiin keskuskomiteassa siirtyä jälleen ministeriöiden johtamaan alakohtaiseen hallintomalliin, uudistaa kansantalouden laskentajärjestelmää irrottamalla tuotantolaitokset valtion budjetista erillisiksi laskentayksiköiksi, sekä tehostaa suunnittelua ottamalla käyttöön uusia menetelmiä. Näihin vuoden 1965 talousuudistukseksi kutsuttuihin päätöksiin liittyi vielä vuonna 1967 voimaan astunut hintauudistus.

Viitteet:

1) H. Innes: Conquistadorit, Gummerus, Jyväskylä 1973, s. 292.
2) A. Smith: Kansojen varallisuus, WSOY, Porvoo 1933, s. 475.
3) J. Aho: Antti Ahlström, A. Ahlström Oy 1927, s. 77.
4) B. N. Ponomarev V. I. Leninin 110-vuotisjuhlaistunnossa, Neuvosto-Karjala 23.4.1980, Petroskoi, s. 1.
5) A. Loginov: Unohtumaton esikuva, Vieraskielisen kirjallisuuden kustannusliike, Moskova, s. 115–116
6) Neuvostoliiton historia, Edistys, Moskova 1978, s. 220
7) sama, s. 223–224
8) F. Engels: Sosialismin kehitys utopiasta tieteeksi, Kansankulttuuri, Pori 1970, s. 86
9) Lenin on the Socialist State, APN, Moskova 1978, s. 70
10) I Deutscher: Stalin, WSOY, Porvoo 1978, s. 197
11) J. Derbinov: »Leniniläiset puolue-elämän normit», Sosialismin teoria ja käytäntö 47/1979, Helsinki, s. 3
12) I. Aluf: »Oppi puolueesta kommunistien voimakas ase», Sosialismin teoria ja käytäntö 1-2/1980, s. 4
13) Neuvostoliiton historia, s. 229

14) sama, s. 254
15) Stalin, s. 275
16) Neuvostoliiton historia, s. 327
17) L. I. Brežnev NKP:n keskuskomitean täysistunnossa, Neuvosto-Karjala 28.11.1979, s. 1
18) Neuvostoliiton historia, s. 533
19) Josef Vissarionovits Stalin (lyhyt elämänkerta), Petroskoi 1941, s. 102
20) V. Zotov: »Lenin ja sosialistinen valtio», Sosialismin teoria ja käytäntö 33/1980, s. 4
21) Neuvostoliiton historia, s. 583

VUODEN 1965 TALOUSUUDISTUS

Tuotantotapa riippuu tuotantovoimien kehittyneisyydestä ja tuotantosuhteista. Tuotantovoimien kehittyneisyyden määrää ihmisten suhde koneisiin. Tuotantosuhteet taas muodostuvat niistä ihmisten välisistä suhteista, jotka syntyvät työnjaon pohjalta ja jotka ovat tarpeellisia yhteiskunnan tuotannon ylläpitämiseksi.

Feodaalinen tuotantotapa, jossa tuottava maa oli suuromistajain hallinnassa, oli kehittyneempi tuotantotapa kuin orjanomistusyhteiskunta.

Kapitalimi puolestaan oli kehittyneempi tuotantotapa kuin feodalismi. Yhteiskunnan johtavan luokan eli porvariston rooli oli aluksi edistyksellinen, sillä se vei tuotantovoimien kehitystä eteenpäin.

Marxilaisen näkemyksen mukaan kapitalistisen yhteiskunnan tuotantosuhteet muuttuvat ennen pitkää kehityksen jarruksi. Tuotantovoimien kehitystä rajoittaa erityisesti tuotantovälineiden yksityisomistus, ja vanhentuneiden tuotantosuhteiden ylläpitäjänä porvaristosta muodostuu taantumuksellinen voima. Siksi sosialismi, jossa tuotantovoimien kehitys on vapautettu yksityisomistuksen kahleista, on marxilaisen näkemyksen mukaan kehittyneempi tuotantotapa kuin kapitalismi.

Kun sosialistista talousjärjestelmää on eri maissa 1960-luvun puolivälissä ja sen jälkeen uudistettu, näiden uudistusten avulla on järjestelmän joustavuutta ja tehokkuutta pyritty parantamaan. Kysymys ei ole ollut järjestelmän muuttamisesta niin, että sosialistiset tuotantosuhteet olisi korvattu yksityisomistuksella tai kapitalistiseen tuotantotapaan kuuluvilla lainalaisuuksilla. On tärkeä muistaa, että järjestelmän uudistus on tapahtunut sosialistisen tuotantotavan ehdoilla ja leniniläisen poliittisen päätöksentekokoneiston myötävaikutuksella.

Kapitalistisen ja sosialistisen yhteiskunnan erilaisten lainalaisuuksien selvittämiseksi on tarpeellista tarkastella aluksi niitä lainalaisuuksia, jotka ovat luonteeltaan yleisiä ja jotka toteutuvat kaikissa yhteiskuntamuodoissa.

Taloudelliset lainalaisuudet

Kaikissa yhteiskuntamuodoissa on tärkeä säästää ihmistyötä. Se luo parhaimmat edellytykset hyvinvoinnin kasvulle.

Tehokkaimmin ihmistyötä säästetään koneiden avulla. Koneet ovat itsessään ihmistyön kasaumia, ja ne on rakennettu niin, että niiden käyttö vähentää elävän työn osuutta tavarantuotannossa. Kun koneiden käyttö lisääntyy, elävän työn käyttö vähenee; työn tuottavuus kasvaa. Työn tuottavuuden kasvu on yleinen taloudellinen lainalaisuus tuotantotavasta riippumatta.

Eri yhteiskuntamuodoissa vallitsee myös sellaisia lainalaisuuksia, jotka riippuvat tuotantotavasta. Esimerkiksi kapitalistiselle tuotantotavalle on ominaista, että tavarat on muutettava markkinoilla rahaksi, jotta ne voidaan vaihtaa toisiin tavaroihin. Sama ei ole välttämätöntä sosialistisessa tuotantotavassa, jossa tavaroiden vaihdosta voidaan määrätä suunnittelun avulla. Sosialismissa raha ei kuvaa tuotantosuhteita eikä omistuksen määrää.

Marxilaisen näkemyksen mukaan *kapitalismin peruslaki* on lisäarvon tuottamisen laki. Lisäarvon tuotanto pääomien kasvattamiseksi on yhteiskuntaa käynnissä pitävä voima, ja sitä varten kapitalistien on jatkuvasti pidettävä yllä tuotantoa ja pidettävä pääomat liikkeessä.

Sosialismin peruslaki on puolestaan se, että yhteiskunnan tavoitteena on sen kaikkien jäsenten yhä korkeamman elintason ja kaikkinaisen vapaan kehityksen turvaaminen.[1] Tähän tavoitteeseen pyritään noudattamalla tälle tuotantotavalle ominaisia lainalaisuuksia, joita ovat mm. talouden suunnitelmallisen ja tasapainoisen kehittämisen laki, työn tulosten jako suoritusperiaatteen mukaan sekä sosialistisen uusintamisen laki.[2]

Vaikka tavarantuotanto on Marxin mukaan ominaista vain kapitalistiselle tuotantotavalle, jossa myös työvoima muuttuu tavaraksi, tavarantuotantoa on myös sosialistisessa yhteiskunnassa.

Sosialismissakin ihmisten välinen työnjako johtaa välittömät tuottajat eli erilaisia tavaroita valmistavat ihmiset riippuvaisuuteen toinen toisistaan. Tavaroiden väliset suhteet eivät kuitenkaan sosialismissa kätke ihmisten välisiä suhteita, mikä on ominaista kapitalismille. Engelsin mukaan kapitalismissa »rikkaus on valtaa ihmisiin sen takia ja sen kautta, että se on valtaa esineisiin», mutta sosialismissa »ihmisten hallitsemisen tilalle tulee asiain hallitseminen ja tuotantoprosessien johtaminen».

Sosialismissa, joka on kommunismin aineellisen perustan esivalmistelua, kukaan ei voi anastaa tuotannossa ihmisten työn tuloksena syntynyttä lisäarvoa itselleen. Yhteiskunnan jakosuhteiden pohjana on kunkin ihmisen työpanos, jota mitataan työn luonnollisen mittavälineen eli ajan sekä työsuorituksen mukaan. Vasta kommunismissa jako tapahtuu tarpeiden mukaan.

Sosialismissakin tavaroiden yhteistä arvomäärää on pyrittävä lisäämään eli yhteiskunnassa on harjoitettava laajennettua uusintamista, jotta yhä lisääntyvät tarpeet voitaisiin entistä paremmin tyydyttää. Se ei kuitenkaan sosialismissa edellytä lisäarvon tuotantoa, mikä on kapitalismissa laajennetun uusintamisen välttämätön edellytys.

Lisäarvon sijasta sosialismissa tuotetaan ns. *lisätuotosta,* joka syntyy laajennetussa uusintamisessa ja joka on yhteiskunnassa aikaisemmin tuotetun arvomäärän ylittävä tuotoksen osa. Lisätuotos käytetään joko kulutukseen tai investointeihin (tulevaisuuden hyväksi). Sosialistisissa maissa osa lisätuotoksesta käytetään ns. yhteiskunnallisten kulutusvarantojen kautta kollektiiviseen kulutukseen sen ohella, että näihin rahastoihin siirretään varoja myös työvoiman yksinkertaista uusintamista varten.

Sosialistinen valtio jakaa käytännössä kansantuloa uudelleen budjettinsa välityksellä. Valtion tuloperusteista määrättäessä voimavaroja otetaan pois joiltakin sektoreilta ja valtion menoista päätettäessä niitä ohjataan toisiin tarkoituksiin.

Tasapainoisen kehityksen edistämiseksi kansantuloa on jaettava uudelleen tuotannon rakenteellisia ja alueellisia muutostarpeita, tuottamattomien sektoreiden ylläpitoa sekä sosiaali-, kulttuuri-, opetus-, maanpuolustus- ja muita vastaavia tarkoituksia varten.

Kun kansantaloutta sitten kehitetään edellä olevien tehtävien suorittamiseksi ja tarvittavien muutosten aikaansaamiseksi, se tapahtuu sosialistiseen tuotantotapaan kuuluvien lainalaisuuksien puitteissa. Yhteiset tehtävät on aina pyrittävä suorittamaan entistä paremmin ja tehokkaammin.

Kansantalouden uudistustarpeita kuvaa Kirgiisian neuvostotasavallan Gosplanin osastopäällikkö *Imankan Zaparov* seuraavalla tavalla:

> »Talouden ohjauksen uudistamista voidaan verrata lapsen kasvamiseen. Kasvaessaan lapsi tarvitsee uusia vaatteita. Ellei niitä hankita ajoissa, syntyy hyvin kireitä tilanteita. Samalla tavalla täytyy hallinto- ja johtomenetelmiä kehittää talouden kasvaessa, jotta ristiriitatilanteita ei syntyisi.
>
> Kovin kaukana ei ole se aika, jolloin näitä tehtäviä hoidettiin käsinlaskun avulla. Sen jälkeen tulivat käyttöön laskukoneet, ja nyt me toimimme elektronilaskimia käyttäen. Yhä enemmän ja enemmän tulevat kuvaan mukaan tietokoneet. Myös talouden hallintoa on kehitettävä samalla kun tekniset apuvälineet kehittyvät.»[3]

Kun Neuvostoliitossa vuonna 1965 lähdettiin toteuttamaan talousuudistusta, käyttöön otettiin uusia menetelmiä yhä monimutkaisempien uusien tehtävien hoitamista varten.

Käsitys siitä, että sosialismi olisi muuttumaton järjestelmä, on yleinen, mutta se ei ole oikea. Talousuudistuksia ei ole otettu käyttöön yksinomaan Neuvostoliitossa, vaan myös kaikki muut sosialistiset maat ovat uudistaneet taloutensa rakenteita. Keskinäisten kokemusten vaihto on palvellut sosialistisen maailmanjärjestelmän kehittämistä.

On huomattava, että myös *Kiinassa* lähdettiin viitisentoista vuotta Neuvostoliiton jälkeen suorittamaan uudistuksia talouden johto- ja ohjausmenetelmissä. Yritysjohdon päätäntävaltaa on lisätty toimituksiin, markkinointiin ja henkilöstöpolitiikkaan liittyvissä kysymyksissä, tuottavuuden merkitystä on

korostettu ja käyttöön on otettu uusia epäsuoria johtomenetelmiä.[4]

Vallankumouksellisuuteen ja sosialismiin ei voi missään liittyä toimintoja, jotka ovat ominaisia kommunismille mutta eivät vielä sen materiaaliselle esivalmistelulle.

Talousuudistuksen tavoitteet

Neuvostoliitossa kaikki uudistukset käsitellään ensiksi kommunistisen puolueen elimissä. Sen jälkeen ne hyväksytään valtioelimissä lakeina yleensä siinä muodossa kuin puolue esittää.

Niinpä myös talousuudistuksen perusteet hyväksyttiin vuonna 1965 ensiksi puolueen keskuskomiteassa. Päätöksessä määriteltiin kolme pääsuuntaa suunnittelun johtamisen muotojen ja kansantalouden ohjaamisen menetelmien uudistamiseksi: 1) suunnittelun menetelmien parantaminen, 2) tuotantolaitosten omatoimisuuden ja aloitteellisuuden laajentaminen sekä kannattavuuden parantaminen ja 3) taloudellisen kannustamisen lisääminen hintojen, voiton, palkintojen ja lainojen avulla.[5]

Ensimmäiset tuotantolaitokset siirtyivät uuteen järjestelmään vuoden 1966 alussa, ja vuotta myöhemmin uudistus ulottui jo eräille kokonaisille tuotannonaloille sekä rautatie-, vesi- ja autoliikenteeseen. Kahdeksannen viisivuotiskauden (1966–1970) loppupuolella talousuudistus oli saatettu voimaan koko teollisuudessa, ja seuraavan vuosikymmenen alussa samaa toimintamallia kokeiltiin myös ministeriöiden toiminnan perustana.

Vuoden 1965 talousuudistus oli tullut tarpeelliseksi tuotantovoimien nopean kehityksen johdosta. Niihin yhteiskunnan on aina mukauduttava, sillä uudet tekniset ratkaisut ovat poikkeuksetta parempia kuin entiset.

Ennen talousuudistusta yritykset eivät aina pitäneet tekniseen kehitykseen mukautumista tarpeellisena asiana, eikä niiden tulosta mitattu vaihtoehtoisten tai entistä tehokkaampien tuotantomenetelmien pohjalta. Sen takia talouden johtojärjestelmää oli tärkeä uudistaa niin, ettei yrityksiä vain määrätty vaan niitä myös kannustettiin ja palkittiin kehittämään uutta tekniikkaa ja soveltamaan sitä käyttöön. Palkitseminen on epäsuora johtomenetelmä, joka on vaihtoehto hallinnollisille käskyille ja määräyksille.

Talousuudistuksessa otettiin käyttöön monia epäsuoria johtamis- ja kannustamismenetelmiä.

Tavoitteena ei kuitenkaan ollut pyrkiä kehittämään uutta tekniikkaa vain tuotannossa, vaan uusi tekniikka otettiin laajempaan käyttöön myös itse suunnittelussa. Monimutkaiset laskutoimitukset annettiin tietokoneiden laskettaviksi, mikä säästi aikaa ja työtä. Myöhemmin tietokonejärjestelmän kehittämisen tavoitteena on ollut luoda kansantaloudelle *kybernettiset aivot* eli sellainen järjestelmä, jossa ihminen hallitsee tietokoneiden avulla luonnonlakeja ja tuotantoa tehokkaimmalla mahdollisella tavalla.

Kuten edellä olevasta selviää, talousuudistuksessa ei muutettu sosialistisen talouden perusteita; maa ja tuotantovälineet säilyivät yhteisomistuksessa eikä työvoimasta tullut tavara.

Vuoden 1965 talousuudistuksessa laskettiin perusta sille, että neuvostotaloutta voidaan uudistaa aina silloin, kun se koetaan tarpeelliseksi. Sama koskee myös muiden sosialististen maiden talousuudistuksia. Kokeilua uusilla tuotantomenetelmillä pidetään hyvänä asiana, sillä tehokas tuotanto on kaiken aineellisen kehityksen välttämätön edellytys, mikä taas muodostaa pohjan henkisille saavutuksille.

Tunnuslukujen järjestelmä

Huolimatta nelikymmenvuotisesta suunnitteluperinteestä ei Neuvostoliitossa vielä 1960-luvun puolivälissä ollut päästy siihen, että erilaiset suunnitelmat olisivat olleet kaikilta osin keskenään tasapainossa. Yritysten tärkein suunnitelma oli vuosisuunnitelma, ja joillakin yrityksillä viisivuotissuunnitelmat olivat vain muodollisia eikä niillä ollut käytännöllistä merkitys-

tä. Yritysten vuosisuunnitelmien yhteissummakaan ei usein vastannut niiden viisivuotissuunnitelmien loppusummaa. Suunnittelua oli siis tehostettava.

Käytännössä suunnittelujärjestelmä toimii niin, että tehtävät kansantalouden eri osa-alueille annetaan erilaisten *tunnuslukujen eli osoittimien (pokazatelj)* välityksellä. Viisivuotissuunnitelmien laadintaa varten ministeriö saa ensin suunnitteluelimiltä omat tunnusluvut, jotka se jakaa osiin ja toimittaa edelleen alaisilleen yrityksille *ns. ohjelukuina (direktivyi).* Vuosisuunnitelman yhteydessä näitä suunnitelmien laadinnassa käytettyjä tunnuslukuja kutsutaan *tarkistusluvuiksi (kontrolnyje tsifryi).* Ohjelukujen ja tarkistuslukujen avulla yritys pystyy laatimaan suunnitelmat, jotka ovat sopusoinnussa muiden kansantaloussuunnitelmien kanssa.

Yritysten suunnitelmiin, jotka vahvistamisen jälkeen saavat lain voiman, kuuluu myös sellaisia tunnuslukuja, joiden avulla ministeriö valvoo suunnitelmien toteutumista. Näitä suunnitelmaosoittimia voidaan kutsua, kun asiaa tarkastellaan yritysten näkökulmasta, tavoiteluvuiksi. Yritysten pitää pyrkiä täyttämään suunnitelmansa niin, että tulokset vastaavat niille annettuja tavoitelukuja.

Talousuudistusten yhteydessä suunnitelmien yksityiskohtaista täytäntöönpanovaltaa siirrettiin ministeriöiltä yrityksille. Käytännössä tämä tapahtui niin, että ministeriöt vahvistivat yrityksille entistä harvempia tavoitteita. Yritysjohto sai itse määrätä suunnitelmien yksityiskohtaisesta täytäntöönpanosta ja ottaa sitä varten sisäiseen käyttöön sopivat osoittimet ministeriöiden antamien tavoitteiden saavuttamisen mittariksi. Kun aikaisemmin virkamiehet antoivat yrityksille 30–40 tunnuslukua, talousuudistuksen yhteydessä näiden keskitettyjen suunnitelmaosoittimien lukumäärä alennettiin kahdeksaan.

Ministeriöiden aikaisemmin harjoittama tuotannon yksityiskohtainen johto ja valvonta on ymmärrettävissä sitä taustaa vasten, että ne itse – eivätkä yritykset – olivat ylemmille hallintoelimille vastuussa suunnitelmien täyttämisestä. Kun ministeriöt vastasivat kokonaistavoitteiden saavuttamisesta, ne myös halusivat määrätä tuotantoyksiköiden toiminnasta, mikä myös epäilemättä lisäsi virkamiesten arvovaltaa ja omanarvontuntoa.

Yrityksille talousuudistuksen jälkeen määrätyt kahdeksan suunnitelmaosoitinta olivat luonteeltaan yleisiä. Ne olivat niin yleisiä, että jokaisen ylhäältä käsin määrätyn osoittimen saavuttamiseksi yritys saattoi joutua mittaamaan tulostaan monien sisäisten tunnuslukujen avulla. Niistä sai nyt kuitenkin päättää yritysjohto.

Vanhan osoittimen hylkääminen

Neuvostoliitossa suunnitelmien täyttämistä oli perinteisesti mitattu brutto- eli kokonaistuotoksen avulla. Se oli tuotannon määrän tärkein mittari.

Vuoden 1965 talousuudistuksen jälkeen bruttotuotoksen merkitys alkoi vähitellen – mutta vain vähitellen – pienentyä. Tämä mittari, joka teollistamisen alkuvuosina ja jälleenrakennuskauden aikana oli täyttänyt ihan hyvin tehtävänsä, oli ajan mukana käynyt tarkoitukseensa sopimattomaksi. Sen sijalle tarvittiin monipuolisempia mittareita.

Bruttotuotosta mitattaessa yrityksen tuotokseen laskettiin mukaan myös muilta tuottajilta ostettujen raaka-aineiden ja välituotteiden osuus. Näin ollen yrityksille on usein ollut edullista käyttää tuotannossa kalliita raaka-aineita halpojen raaka-aineiden sijasta, mikä ei millään muotoa kannustanut säästämistä tai uuden teknologian käyttöönottoa.

Tavoitteet saattoi olla helpointa saavuttaa käyttämällä hyväksi niitä heikkouksia, joita liittyi kokonaistuotoksen mittausmenetelmään. Sitä kuvaa seuraava esimerkki.

> »Volžskin putkitehtaan moniroottorinen keskipakokone valmistaa tunnissa 45 kappaletta halkaisijaltaan 50 ja 100 millimetrin rautaputkia. Jälkimmäiset painavat puolta enemmän. Aikaisempia »määrällisiä» arviointimenetelmiä sovellettaessa samat työkustannukset antoivat puolta suuremman tuloksen suunnitelman täyttämisessä silloin, kun koneella tuotettiin raskaita putkia. Tuotantolaitos oli kiinnostunut raskaiden putkien tuotannosta ja valmisti epäedullisia putkia ministeriön painostuksesta. Usein ei kaikkien muiden tuotteiden valmistustehtäviä pystytty tämän johdosta täyttämään.»[6]

Tällaiset ongelmat ovat olleet suunnitteluviranomaisten tiedossa, ja sen takia he ovat kehittäneet uusia suunnitelmien täyttämisen mittaamistapoja. Ruplissa mitatun tuotoksen arvon lisäksi käyttöön on otettu erilaisia luontaismittoja. Esimerkiksi rautaputkia tuli valmistaa sekä tietyn ruplamäärän arvosta että sen lisäksi painoltaan tietty tonnimäärä tai pituudeltaan tietty kilometrimäärä.

Tämäkään mittaustapa ei ollut ongelmaton.

Jos putkituotantoa mitattiin painon mukaan, yritysten oli edullista valmistaa paksuja putkia. Jos putkituotantoa mitattiin kilometrien mukaan, yritysten oli edullista valmistaa ohuita putkia. Vaikka siis yritys täytti näiden mittaustapojen mukaan lasketut suunnitelmatavoitteensa, ei ollut lainkaan varmaa, tarvitsiko kukaan juuri niitä putkia, joita yritykselle oli ollut edullisinta valmistaa.

Vuoden 1965 talousuudistuksen yhteydessä tuotoksen mittaamismenetelmää korjattiin niin, että bruttotuotoksen sijasta suunnitelman täyttämistä alettiin mitata *realisoidun tuotannon määrällä* eli niiden tuotteiden avulla, jotka yritys oli sekä valmistanut että *saanut edelleen toimitetuksi tilaajille*.

Jotta suunnitelmia ei olisi täytetty vain suunnitelmien täyttämistä varten, 1970-luvun loppupuolella yritykset velvoitettiin entistä yksityiskohtaisempien määräysten avulla valmistamaan sellaisia tuotteita, joita todella tarvittiin, ja täyttämään kaikki toimitussopimuksensa sekä laadultaan että määrältään täysipainoisesti. Vuonna 1965 käyttöönotettu myydyn ja maksetun tuotannon määrän mittaaminen oli askel tähän suuntaan.

Uudet osoittimet

Realisoidun eli myydyn ja maksetun tuotannon määrä oli yksi niistä uusista osoittimista, joita talousuudistuksen yhteydessä otettiin käyttöön. Sen lisäksi näiden *kahdeksan uuden osoittimen* joukkoon kuuluivat seuraavat tunnusluvut: tärkeimpien tuotteiden tuotenimikkeistö, palkanmaksuun käytettävien varojen määrä, voitto ja kannattavuus (voitto/perusvarannot),

maksut valtion budjetista ja budjettiin, uusien investointien määrä, uuden teknologian soveltamisen tavoitteet sekä tavaratoimituksia ja niiden hintaa koskevat tavoitteet.[7]

Edellä olevasta luettelosta selviää, että huolimatta osoittimien lukumäärän supistumisesta niiden kattavuus oli edelleen sangen laaja. Itse asiassa uudet osoittimet kuvasivat yritysten toiminnan kaikkein tärkeimpiä puolia, minkä johdosta suunnitteluviranomaiset ja alakohtaiset ministeriöt eivät suinkaan menettäneet otettaan yrityksistä, vaikka ne eivät enää voineetkaan antaa yrityksille yhtä yksityiskohtaisia määräyksiä kuin aikaisemmin.

Uusien osoittimien joukossa huomio kiinnittyy realisoidun tuotannon määrän ohella myös aivan uuteen osoittimeen: voittoon. Sen avulla haluttiin mitata tuotannon tehokkuutta.

Voiton käyttöönotto liittyi koko laskentajärjestelmän uudistamiseen. Kun yritykset irroitettiin valtion budjetista itsenäisiksi laskentayksiköiksi, niiden toiminnan tehokkuutta oli syytä mitata jollakin tavalla. Tällaiseksi mittaamistavaksi valittiin voitto, joka periaatteessa kuvasi tuottojen ja kustannusten erotusta. Käytännössä se kuitenkin oli vain yksi osoitin kahdeksan osoittimen joukossa, eikä voiton maksimointi ole koskaan saanut sosialistisen talouden laskentajärjestelmässä sitä ylikorostunutta asemaa, mikä sillä on kapitalismissa.

Voitto

Kapitalististen tuotantosuhteiden vallitessa voittoa pidetään kielteisenä asiana ainakin silloin, kun asiaa tarkastellaan työväestön näkökulmasta. Kapitalistien voittojen kasvu yhdistetään palkkojen tai niiden ostovoiman alenemiseen, eikä syyttä. Kun kapitalismissa tuotantovälineiden omistus on hallitsevan luokan monopoli ja kun voitto maksetaan yksityisomistajille samoista tuotoista kuin työläisten palkat, työvoiman myyjät kokevat suurten voittojen syntyvän pienistä palkoista.

Marxilaisen näkemyksen mukaan kapitalistien voitot syntyvät samalla tavalla kuin lisäarvo. Voiton ja lisäarvon välinen muodollinen ero perustuu vain laskentatapaan.

Tavarantuotannossa kapitalisti tähtää aina suurimpaan mahdolliseen voittoon: hän haluaa käyttää ostamaansa työvoimaa niin tehokkaasti kuin mahdollista vastustamalla työajan lyhentämistä tai voimaperäistämällä työajan käyttöä, ja hän haluaa maksaa työvoimasta korvausta niin vähän kuin mahdollista. Näin hän saa itselleen mahdollisimman suuren lisäarvon liitettäväksi pääomaan.

Ei ole siis ihme, että »työväenluokan kansantaloustiedettä» tutkineet työvoimansa myyjät pitävät kapitalistien voittoja omalta kannaltaan kielteisenä asiana.

Voiton maksimointi kuuluu porvarillisen kansantaloustieteen teoriankin mukaan yritysten tavoitteisiin.

Yritysten ja yksilöiden käyttäytymistä tutkivassa mikrotaloustieteessä hallitsevassa asemassa on ns. marginaaliajattelu. Sen mukaan tuotannontekijät (työ, pääoma ja maa) jakautuvat eri käyttötarkoituksiin niistä maksetun hinnan perusteella. Hinnoittelu on myös tulonjaon perusta, sillä eri tuotannontekijäin myyjät saavat osuutensa kansantulosta sen perusteella, mitä heidän tavaroistaan maksetaan.

Tämän ajattelun mukaan hinta määräytyy markkinoilla, joilla kaikki tuotannontekijät ovat korvattavissa toisilla. Teoria perustuu kilpailun täydelliseen vapauteen ja siihen, että jokaisen yksilön ja yrityksen tulee yhteiskunnassa ajaa vain omaa etuaan eli maksimoida omaa hyötyään. Yhteiskunnan kokonaisedun toteutumisen takaa sitten ns. *näkymättömän käden* toiminta.

Tuotantovälineiden yksityisomistuksen monopolisoituminen pääoman omistajille, jotka saavat organisoida työn ja jotka saavat haltuunsa toisten tekemän työn tulokset sekä jotka vielä saavat siirtää tavaroiden omistamiseen perustuvan vallan myös perillisilleen, ei lisää työvoiman myyjien myötätuntoista suhtautumista omistajien voitontavoitteluun.

Sosialistisissa maissa voittoon ei liity kielteistä arvostusta, mutta eipä sitä näissä maissa myöskään jaeta pääoman omistuksen perusteella. Neuvostoliiton talousuudistuksen »isä», pääministeri Aleksei Kosygin kuvasi NKP:n 24. edustajakokouksessa vuonna 1971 voiton merkitystä suunnitelmataloudessa seuraavalla tavalla.

»Sosialistiselle yhteiskunnalle ei tietenkään ole yhdentekevää, minkä kustannuksella, millä tavoin ja millä ehdoin voittoa lisätään. Me lisäämme voittoa kohottamalla tuotannon tehokkuutta, alentamalla tuotteiden omakustannushintaa ja kohottamalla työn tuottavuutta. Kaikenlaiset yritykset saada voittoa kiertämällä valtion hintoja tai korottamalla niitä, rikkomalla valikoimamääräyksiä ja standardeja, ovat valtionvastaista toimintaa.»[8]

Aikaisemminkin sosialististen yritysten laskentajärjestelmään kuului voitto, mutta silloin sillä ei ollut mitään käytännön merkitystä. Kun marxilaisen näkemyksen mukaan tavaran arvo muodostui tuotteen valmistamiseen käytetyn kiinteän ja vaihtelevan pääoman sekä voiton perusteella, tämä näkemys sovellettiin käytäntöön lisäämällä tuotantokustannuksiin mekaanisesti keskimäärin 3–5 prosentin suuruinen voitto-osuus.[9]

Talousuudistuksen yhteydessä voitolle annettiin uusia tehtäviä. Siitä tehtiin vipusin, jonka avulla suunnittelijat pyrkivät suuntaamaan epäsuorasti yrityksen toimintaa. Voittoa ei enää laskettu mekaanisesti, eikä se ollut enää pelkkä muodollisuus marxilaisen teorian ja käytännön yhteneväisyyden aikaansaamiseksi. Voitosta tuli talouden epäsuoran johtamisen väline, jonka avulla pyrittiin lisäämään yritysten tehokkuutta.

Voiton merkitystä korostettiin myös niin, että sen määrän annettiin vaikuttaa työntekijäin palkkioiden suuruuteen. Kun aineellinen kannustaminen sidottiin osittain myös voiton määrään, sen katsottiin lisäävän työntekijöiden mielenkiintoa tuotannon tehokkuuden lisäämiseen.

Sosialistisissa maissa yritykset eivät yleensä hinnoittele tuotteitaan itse. Näin ollen ne eivät voi lisätä voittojaan korottamalla tuotteiden hintaa, mikä on tavallista kapitalismissa. Myös niissä maissa, joissa hinnanmuodostusta on osittain vapautettu, kaikkien tärkeimpien tuotteiden sekä tukku- että vähittäishinnat määrätään edelleen keskitetysti.

Uuden laskentajärjestelmän käyttöönottoa seuranneessa vuoden 1967 tukkuhintauudistuksessa kaikki hinnat eivät asettuneet täysin kohdalleen niin, etteikö joillakin aloilla voittoja olisi syntynyt perusteettomasti »väärien» hintojen johdosta. Näitä hintoja on kuitenkin pystytty korjaamaan myös hintauudistuksen jälkeen, mikä on tehnyt eri yritysten voitot entistä

paremmin vertailukelpoisiksi. Hinnanmuutosten välttämättömyys osoittaa kuitenkin sen, että myös muut arvon luokat vaikuttavat ratkaisevalla tavalla voittojen suuruuteen.

Myös erilaisissa luonnonoloissa toimivat yritykset saattavat olla erilaisessa asemassa voittojen määräytymisen suhteen. Sen takia vuoden 1965 talousuudistuksessa otettiin käyttöön erityinen maksu, jonka edullisissa luonnonolosuhteissa toimivat yritykset joutuivat maksamaan valtion budjettiin eri yritysten voittojen vertailukelpoisuuden aikaansaamiseksi.

Yksityiskohtaisemmin voiton käyttöä eri tarkoituksiin yritysten sisällä tarkastellaan tavarantuotantojärjestelmää kuvaavassa luvussa. Tässä yhteydessä on paikallaan muistuttaa vain siitä, että ainoastaan osa voitosta jää yritysten käyttöön ja vain osa yritysten käyttöön jäävästä voitosta voidaan käyttää työntekijäin palkitsemiseen ja aineelliseen kannustamiseen.

Tuotantovälineiden käytön tehostaminen

Taloudellisen kasvun edellytyksiin kuuluu sekä tuotantovälineiden määrän lisääminen että olemassa olevien tuotantovälineiden käytön tehostaminen.

Noin kymmenen vuoden ajan ennen talousuudistusta oli Neuvostoliitossa havaittavissa sellaista kehitystä, että tuotannollisten varantojen (tuotantovälineitten) käytön tehokkuus laski. Suurista sijoituksista huolimatta tuotanto ei vastaavasti lisääntynyt.

Tähän oli monia syitä ja yksi tärkeimmistä lienee ollut se, että yritysten kannalta oli yhdentekevää miten paljon niiden hallussa oli tuotantovälineitä. Niiden tehtävänä oli täyttää hallintoelimien niille määräämät suunnitelmat, ja näiden samojen hallintoelinten tehtävänä oli myös antaa yrityksille tuotantoa varten tarvittavat koneet ja raaka-aineet. Yritykset saivat tuotantovälineet käyttöönsä maksutta.

Talousuudistuksen yhteydessä yrityksille määrättiin *keskimäärin kuuden prosentin suuruinen veroluontoinen pääomamaksu,* joka niiden tuli maksaa niiden käyttöön annettujen yhteisten varojen eli kiinteän omaisuuden perusteella valtiolle.

Uudistuksen tarkoitus oli hyvä. Sosialismia rakennettaessa koneista niin kuin muistakin tavaroista on niukkuutta eikä tuhlaukseen ole varaa. Yritykset antoivat tämän uuden maksun johdosta halukkaammin tarpeettomia tuotantovälineitä ministeriön siirrettäväksi sinne, missä niitä kipeämmin tarvittiin, eikä niillä ollut samanlaista pohjatonta tarvetta pyytää käyttöönsä uusia investointeja. Maksun avulla monet yritykset saatiin kiinnostumaan tarpeettomien tavaroiden sekä valmiiden tuotteiden nopeasta myynnistä.

Ongelmaksi tuli kuitenkin se, että monissa yrityksissä voitto riitti sekä tämän maksun maksamiseen että täysimääräisten siirtojen tekemiseen työntekijäin kannustusrahastoihin. Kun ylimääräinen voitto oli annettava valtiolle eikä se jäänyt yrityksen itsensä käyttöön, oli yritysjohdolle usein yhdentekevää, siirrettiinkö osa voitosta valtiolle tämän maksun vai ylimääräisen voiton nimikkeellä. Sen takia talousuudistusta seuranneina vuosina jotkut taloustieteilijät ehdottivat maksun korottamista.[10] Niin ei kuitenkaan menetelty, mikä myös on ymmärrettävää. Ongelmat eivät olisi ratkenneet pelkästään kiinteän pääoman käyttöä tehostamalla, sillä samalla tavalla kuin pulaa kasautuneesta työstä on sosialistisissa maissa ollut pulaa myös elävästä työstä eli työvoimasta.

Työn käytön tehostaminen

Ennen talousuudistusta yritykset saivat valtiolta käyttöönsä palkkarahaston, josta ne maksoivat työntekijöiden palkat. Kustannusten alentamiseksi ja mm. palkkarahaston säästäväisen käytön lisäämiseksi yritysjohdon palkkiot oli sidottu yritysten tuotantokustannusten tasoon.

Työvoimapulan johdosta ryhdyttiin suorittamaan kokeiluja, joiden avulla yritykset yritettiin saada luopumaan sellaisista ylimääräisistä työntekijöistä, joita ei välttämättä tarvittu mutta joiden palkkaamiseen palkkarahasto oli riittänyt. Tunnetuin on

kokeilu *Stsokinon* kemiallisessa tehtaassa.[11] Siellä yrityksen johto sai vuonna 1967 oikeuden käyttää osan siitä säästöstä, jonka yritys sai henkilökuntaa supistamalla, jäljelle jääneen ja entisen suuruisesta tuotannosta vastanneen henkilökunnan palkitsemiseen. Näin yrityksen palkkarahasto saatiin jakaa työntekijöiden kesken aikaisemmasta poikkeavalla tavalla, ja siitä saadut kokemukset olivat niin hyviä, että menettelyä ruvettiin soveltamaan käytäntöön myös muissa yrityksissä.

Työvoimapulan helpottamiseksi eräät taloustieteilijät ehdottivat kiinteiden pääomien hallussapidosta perittävää maksua muistuttavan maksun perimistä myös työvoiman hallussapidon perusteella.[12] Mitä suuremmalla henkilökuntamäärällä yritys olisi tämän maksun säätämisen jälkeen täyttänyt suunnitelmansa, sitä vähemmän sille olisi veron johdosta jäänyt voittoa. Tällaisen maksun säätäminen ei kuitenkaan saanut riittävästi kannatusta, vaikka periaatteessa tätä tarkoitusta palvelevatkin suunnitelmat, joiden mukaan yrityksen palkkasummasta sosiaalirahastoihin siirrettävien varojen prosenttimäärä nostetaan 1980-luvun alkuvuosina kahdeksasta prosentista huomattavasti suuremmaksi.

Talousuudistuksen jatko

Sosialistisissa maissa 1960-luvulla toteutetut talousuudistukset eivät olleet äkillisiä tapahtumia tai yksittäisiä toimenpiteitä, joissa talouden voimavaroja tai painopisteitä olisi yllättäen siirretty alalta toiselle. Neuvostoliiton vuoden 1965 uudistuksesta keskusteltiin useita vuosia ennen sen varsinaista toimeenpanoa.

Kun ihmiset saavat kokemuksia uusista työskentelytavoista ja työn organisoinnin muodoista, nämä kokemukset ovat arvokkaita tuotannon johtamisen ja ohjaamisen välineitä. Organisaation on uudistuttava tuotantovoimien kehityksen mukana.

Myös tekniikka kehittyy. Se kehittyy sekä tuotantoprosessien johtamisessa että myös itse kansantalouden suunnittelun ja ohjauksen prosesseissa. Tietokoneet ovat viimeisten sotien jälkeisenä aikana muuttaneet olennaisella tavalla myös suunnittelujärjestelmän toimintaa ja luonnetta.

Jos vuoden 1965 talousuudistuksesta tehdään *yhteenveto,* siinä voidaan havaita hyvin erilaisia mutta tiukasti toisiinsa kytkeytyviä piirteitä:

1) Hallinto järjestettiin uudelleen alueellisten sovnarhoosikokeilujen jälkeen aloittaisten ministeriöiden pohjalle.
2) Suunnittelua uudistettiin lisäämällä yritysten omatoimisuutta ja vähentämällä ylhäältä annettavien yksityiskohtaisten tunnuslukujen määrää sekä muuttamalla niiden sisältöä.
3) Hintajärjestelmä uusittiin vuonna 1967 vastaamaan paremmin tuotantokustannuksia ja tuotteiden keskinäisiä hintasuhteita.
4) Laskentajärjestelmää uudistettiin siirtämällä yritykset pois valtion budjetista itsenäisiksi tilinpitoyksiköiksi, järjestämällä laskenta voittoperiaatteen mukaan ja lisäämällä itsekannattavuusperiaatteen käyttöä (uusien investointien rahoittamista yritysten omista rahastoista).
5) Yritysten epäsuoria johtomenetelmiä lisättiin ja uusia kannustimia ja vipusimia otettiin käyttöön.

Talousuudistuksessa siirryttiin puhtaasti hallinnollisten menetelmien käytöstä taloudellisten johto- ja ohjausmenetelmien käyttöön.

Yksinkertaista se ei kuitenkaan ollut.

Eräistä alkuajan vaikeuksista kirjoittaa professori *Abram Mileikovski* seuraavalla tavalla:

»Uudistus ei etene tasaisesti, niin kuin ei mikään suurten mittojen tehtävä, johon liittyy koko järjestelmän uudelleenasettaminen. Tässäkin joudutaan voittamaan jatkuvuuden laki: tietoisuus jää kehityksessä jälkeen talouden uusista olosuhteista, vaikuttaa tottumuksen voima, toimitaan vanhoin menetelmin. Yhä vielä voidaan todeta eri ministeriöiden olevan taipuvaisia palaamaan siihen vanhaan menetelmään, jonka Neuvostoliiton kommunistinen puolue on hylännyt ja tuominnut: yritysten hyvin yksityis-

kohtaiseen hallinnolliseen johtamiseen. Tämä hallinnollinen säätely, johon sisältyy vanhentuneiden ja aikansa eläneiden suunnitelmatavoitteiden ja -tehtävien täyttäminen pitkän luettelon mukaan, kahlitsee yrityksen omaa aloitteellisuutta, häiritsee luovaa asennoitumista yrityksen omien kehitysmahdollisuuksien selvittämiseen. Vakavaksi muodostumassa oleva ongelma voidaan ratkaista nopeuttamalla sellaisten yhtymien muodostumista, jotka kykenevät yhdistämään nykyajan tieteellis-teknisen kehityksen tuotannon suunnitelmalliseen ohjaukseen.»[13]

Jälkikäteen voidaan todeta, että yhtymien muodostamista on nopeutettu ja että tuotantoyhtymät, maatalous-teolliset yhtymät sekä rakennus- ja asennusyhtymät yhdessä lisääntyneen alojen välisen yhteistyön kanssa ovat parantaneet sekä organisaatiota että tieteellis-teknisen kehityksen hyväksikäyttöä. Yhtymiä ei ole muodostettu vain yritysten mekaanisiksi yhteenliittymiksi korvaamaan jotakin ylempää hallintotasoa, vaan niiden tuli »muodostaa yhtenäisiä tuotanto- ja talouskomplekseja, joissa tieteen saavutukset liitetään välittömästi tuotantoon sekä joissa erikoistuminen ja yhteistyö johtavat entistä korkeammalle kehitystasolle».[14]

Vuoden 1965 talousuudistuksen jälkeen neuvostotaloudessa on suoritettu monia kyseiseen reformiin liittyneitä tarkistuksia ja parannuksia.

Uudistus ei kuitenkaan edennyt suoraviivaisesti niin, että vuonna 1965 lukkoonlyötyjä periaatteita olisi kehitetty jatkuvasti samaan suuntaan.

Erityisesti 1970-luvun alkuvuosina vanhat johto- ja ohjausmenetelmät sekä keskusjohtoisuus nousivat jälleen esille. Yhteiskunnallisessa keskustelussa todettiin kuitenkin muutosten ja uudistusten tarpeellisuus, ja niin talousuudistusta ruvettiin jälleen 1970-luvun loppupuolella kehittämään entisistä lähtökohdista käsin.

Talousuudistuksen jatkotoimista kuuluvat merkittävimpiin ne päätökset, jotka NKP:n keskuskomitea ja Neuvostoliiton ministerineuvosto tekivät 12.7.1979 *»suunnittelun parantamisesta ja talouskoneiston vaikutuksen lisäämisestä tuotannon tehokkuuden ja tuotannon laadun kohottamiseen»*. Näiden »heinäkuun pleenumin» päätösten valmistelu oli kestänyt useita vuosia, mutta yksimielisyyden puutteen takia varsinaisia

uudistuspäätöksiä saatiin odottaa aina 1980-luvun kynnykselle saakka.

Vuoden 1979 päätökset eivät kuitenkaan merkinneet niin suuria muutoksia talousmekanismiin, että tätä toimenpidekokonaisuutta voitaisiin kutsua erilliseksi talousuudistukseksi. Kysymys oli yksinkertaisesti vain »suunnittelun tehostamispäätöksistä vuonna 1979».

Viitteet:

1) Ebert-Tittel: Das ökonomische Grundgesetz des Sozialismus, Dietz Verlag, Berlin 1978, s. 18.
2) Heinrichs-Kratsch: Die sozialistischen Produktionsverhältnisse, Dietz Verlag, Berlin 1978, s. 124–125
3) I. Zaparov; haastattelu Yleisradiolle Frunzessa 2.11.1979
4) Veckans Affärer 13.11.1980, Tukholma, s. 27
5) Neuvostoliiton historia, Edistys, Moskova 1978, s. 601
6) Linnainmaa-Möttölä: SEV ja sosialistinen taloudellinen yhdentyminen, Tammi, Helsinki 1974, s. 45–46
7) Neuvosto-Karjala 14.9.1980, Petroskoi, s. 2
8) Gbišiani ym.: Miten talous suunnitellaan Neuvostoliitossa, Kansankulttuuri, Pori 1973, s. 90
9) A. Nove: The Soviet Economic System, George Allen & Unwin, Guildford 1977, s. 174
10) P. Stanikes; haastattelu Yleisradiolle Vilniuksessa 23.10.1978
11) Neuvostoliiton historia, s. 606
12) M. Vabar: »Talousuudistus ja neuvostotalouden kehitysongelmat» kirjassa Sosialistinen Taloussuunnittelu, Tammi, Helsinki 1974, s. 74
13) A. Mileikovski: »Valtiomonopolistinen ohjelmointi ja sosialistinen suunnittelu» kirjassa Sosialistinen taloussuunnittelu, s. 29
14) A. Kosygin: Hauptrichtungen der Entwicklung der Volkswirtschaft der UdSSR in den Jahren 1976–1980, Nowosti, Moskova 1976, s. 47

SUUNNITTELUN TEHOSTAMISPÄÄTÖKSET VUONNA 1979

Lokakuun vallankumouksen 50-vuotisjuhlassa vuonna 1967 pääsihteeri *L. I. Brežnev* totesi maassaan siirrytyn kehittyneen sosialismin vaiheeseen. Sosialismi oli tällöin »voittanut lopullisesti» ja alkoi asteittainen siirtyminen »täydelliseen kommunismiin». Siirtymisessä tuli olemaan etusijalla »kommunismin aineellis-teknisen perustan rakentaminen».[1]

Vaikka Neuvostoliitossa on taloutta kehitetty suunnitelmallisesti ja tasapainoisesti, ongelmia on ollut. Yleisesti voidaan sanoa, että määrälliset tavoitteet on suunnitelmataloudessa pystytty ratkaisemaan, vaikkakaan vastaavia laadullisia tavoitteita ei ole saavutettu.

NKP:n 23. edustajakokous vuonna 1966 hyväksyi talousuudistuksen periaatteet ja omisti kahdeksannen viisivuotissuunnitelman (1966–70) sen toteuttamiselle. Yhdeksän yritystä kymmenestä olikin vuonna 1970 siirtynyt uuteen laskentajärjestelmään, ja johtomenetelmien uudistuksen todettiin onnistuneen kaikkein alimmalla tasolla hyvin.

Seuraavassa 24. edustajakokouksessa vuonna 1971 uudistusta jatkettiin. Yhdeksännellä viisivuotiskaudella sen periaatteet ulotettiin koskemaan kokeiluluontoisesti myös ministeriöiden toimintaa. Tällöin alettiin suurentaa myös tuotantoyksiköiden kokoa perustamalla yhtymiä. Kun puolet neuvostoliittolaisista yrityksistä oli niin pieniä, että niissä oli alle 200 työntekijää, tuotantoyksiköiden suurentaminen lisäsi teollisuuden johtamisen tehokkuutta.

NKP:n 25. edustajakokouksessa vuonna 1976 esitettiin tuotannon koko ohjausjärjestelmän uudistamista ja tehostamista, ja melkoisten erimielisyyksien yhteensovittamisen jälkeen vuonna 1979 toteutetut suunnittelun ja johdon tehostamistoimenpiteet

liittyvät nimenomaan tämän edustajakokouspäätöksen toteuttamiseen. Kymmenes viisivuotissuunnitelma (1976–1980) oli nimetty laadun ja tehokkuuden suunnitelmaksi.

NKP:n 26. edustajakokouksessa vuonna 1981 ei luotu mitään uutta linjaa talouden johdon ja ohjauksen kehittämiseksi. Ne päätökset, jotka oli tehty aikaisemmin, kirjattiin yhdennentoista viisivuotissuunnitelman perusteisiin, ja näin niille saatiin myös puolueen korkeimman päätöksentekoelimen siunaus.

Vuoden 1979 päätökset liittyivät siihen käynnissä olleeseen kehitykseen, jonka tavoitteena oli entistä suurempien tuotantoyksiköiden muodostaminen, itsekannattavuusperiaatteen vakiinnuttaminen, toimitussopimusverkoston kehittäminen, työn prikaatimuotoisen organisoinnin tehostaminen sekä tukkuhintajärjestelmän uudistaminen.

On kuitenkin syytä todeta, että kaikkia vuonna 1979 tehtyjä päätöksiä ei saatu sovelletuksi käytäntöön heti yhdennentoista viisivuotissuunnitelman alusta alkaen, mikä oli ollut tavoitteena päätöksiä tehtäessä. Isossa maassa uudistukset etenevät hitaasti, vaikka niitä olisi valmisteltu miten hyvin tahansa.

Tuotantovoimien kehittäminen

Neuvostoliitossa on noin 44 000 tuotantolaitosta ja maassa tuotetaan noin 19 miljoonaa erilaista tuotelajia. Talouden mittasuhteet ovat jättiläismäiset.

Vuonna 1980 Neuvostoliitto tuotti enemmän teollisuustuotteita kuin koko maailma kolmekymmentä vuotta aikaisemmin. Vallankumouksen jälkeen maan osuus maailman teollisuustuotannosta on kasvanut kolmesta prosentista hieman yli kahteenkymmeneen prosenttiin. Sosialististen maiden yhteinen osuus maailman teollisuustuotannosta on noin kolmannes.

Tuotantovoimat – koneet ja niitä käyttävien ihmisten tiedot ja taidot – paranevat jatkuvasti. Sosialistisetkaan tuotanto-

suhteet eivät vielä sinällänsä vaikuta automaattisesti tuotantovoimien kehitykseen. Tuotantovoimia on ihmisten kehitettävä tavoitteenaan se, että tuotantosuhteet kävisivät tuotantovoimien edellä ja tekisivät tilaa uudelle kehitykselle. Marxin arvio yksityisomistuksen väistämättömästä kuolemisesta perustui siihen, että yksityisomistus rajoittaa tuotantovoimien kehitystä eikä sitä sen takia voida jatkaa loputtomiin.

Neuvostoliiton tuotantovoimien kehittämisen ja taloudellisen kasvun mahdollisuudet perustuvat 1980-luvulla suurimmalta osin intensiivisiin kasvutekijöihin: olemassa olevien voimavarojen käytön tehostamiseen ja työn tuottavuuden nousuun. Kun teollistaminen 1920-luvun lopussa aloitettiin, käytössä olivat rajattomat ekstensiivisen kasvun mahdollisuudet: työvoiman, raaka-aineiden ja investointien määrää uskottiin voitavan lisätä rajattomasti.

1980-luvulla työvoiman ei arvioida paljon lisääntyvän. Kun jo nykyisellään lähes kaikki työkuntoiset miehet ja 80–85 prosenttia naisista on kokopäivätyössä ja kun syntyvyyden alenemisesta johtuen uutta väkeä ei ole töihin tulossa, työvoimapula tulee jatkumaan aina 1990-luvulle saakka. Tähän epäedulliseen kehitykseen vaikuttaa syntyvyyden alenemisen ohella se korkea kuolleisuus ja alhainen syntyvyys, joka maassa vallitsi toisen maailmansodan aikana. Nyt ovat työelämästä poissa ne lapset, jotka olisivat syntyneet, jos tietyt ikäluokat olisivat päässeet jatkamaan sukua.

Teollisuuslaitoksissa työvoimapula tulee jatkumaan myös siitä syystä, että Neuvostoliitossa ja muissa sosialistisissa maissa elinkeinorakenne muuttuu yhä enemmän palveluelinkeinojen suuntaan.

Niinpä jo kymmenennellä viisivuotiskaudella (1976–1980) *tuottavuuden nousun* osuus taloudellisessa kasvussa oli ratkaiseva. Se muodosti 75 % kasvusta teollisuudessa ja 90 % kasvusta rakennustuotannossa. Maataloustuotannon lisääntyminen perustui kokonaan tuottavuuden kasvuun.[2] Tämän kehityksen on jatkuttava ja voimistuttava 1980-luvulla, sillä muita vaihtoehtoja ei ole.

Intensiivisten kasvutekijöiden voimistamiseksi asetettiin vuoden 1979 päätöksissä tavoitteeksi »kohottaa huomattavasti yhteiskunnallisen tuotannon tehokkuutta, nopeuttaa tieteellis-teknistä edistystä ja työn tuottavuuden lisäämistä, parantaa tuotteiden laatua ja turvata tältä pohjalta maan talouden jatkuva kehitys ja neuvostokansan hyvinvointi».[3]

Työn tuottavuutta voidaan lisätä ottamalla käyttöön enemmän koneita, mekaniikkaa, automaatiota ja järjestämällä työt paremmin.

Vuoden 1979 päätökset

Suunnittelun tehostamispäätökset vuonna 1979 koskivat useimpia kansantalouden osa-alueita. Käytännössä ne voidaan kuitenkin jakaa neljään pääryhmään, jotka olivat seuraavat:[4]

1) Talouden johtojärjestelmän muutokset, joihin liittyi ennen muuta suunnittelun parantaminen ja tehostaminen.
2) Talouden säätelymekanismin uudistaminen laajentamalla vipusimien ja kannustimien käyttöä tuotannon tehokkuuden mittaamiseksi ja työn tulosten jaon toteuttamiseksi suoritusperiaatteen pohjalta.
3) Tuotantotoiminnan organisaation uudistaminen mm. kasvattamalla edelleen yritysten kokoa.
4) Joukkojen osallistumisen lisääminen yritysten päätöksenteossa ja työn uuden (prikaatimuotoisen) organisoinnin toteuttaminen.

Näihin päätöksiin liittyi myös tukkuhintauudistus, joka määrättiin astuvaksi voimaan vuoden 1982 alussa. Uusia hintoja vahvistettaessa ruvettiin ottamaan entistä enemmän huomioon tuotantokustannukset, ja käytännössä se merkitsi mm. energian ja useimpien raaka-aineiden selvää kallistumista.

Myös luottojärjestelmää pyrittiin kehittämään edelleen. Tämä uudistus ei ollut toteutunut halutussa laajuudessa vuoden 1965 jälkeen, ja siksi siihen kiinnitettiin jälleen huomiota. Itsekannattavuusperiaatteen vakiinnuttamisen kannalta pankkitoiminnan kehittäminen nähtiin tärkeäksi.

Luottojen merkityksen lisääntyessä kasvoi myös korkojen merkitys yritysten kustannusrakenteessa. Näin otettiin voiton ja hintojen ohella käyttöön yhä monipuolisempia arvon luokkia (rahassa ilmaistuja vipusimia ja kannustimia) ja entisten käyttöä tehostettiin.

Luottojen merkitys tuli keskeiselle sijalle rakennusalalla, jossa uudet rakennuskohteet tullaan 1980-luvulla rahoittamaan yksinomaan lainoilla. Näin yritetään tehostaa rakennusalan toimintaa, mikä onkin tarpeen, sillä ala oli 1970-luvulla toiminut kenties vieläkin epätyydyttävämmin kuin maatalous. Ainoastaan liikennejärjestelyt kilpailevat toiminnan heikossa organisoinnissa ja laatuongelmissa samassa sarjassa rakennusalan kanssa.

Viisivuotissuunnitelman aseman vahvistaminen

Suunnittelun tehostamispäätösten mukaan viisivuotissuunnitelman asemaa Neuvostoliiton kansantaloussuunnitelmien joukossa oli vahvistettava.

Tämä kuulostaa yllättävältä, sillä kansantaloudessa oli 1970-luvun loppuun mennessä laadittu jo kymmenen viisivuotissuunnitelmaa ja suuret taloudelliset saavutukset perustuivat nimenomaan näiden suunnitelmien täyttämiseen.

Uusien päätösten mukaan viisivuotissuunnitelmien asemaa haluttiin vahvistaa sekä koko kansantalouden tasolla että yritystasolla.

Koko kansantaloutta koskevat pitkän aikavälin suunnitelmat jaetaan nykyisin viisivuotiskausiin niin, että käytännön suunnittelutyössä säilyy kaiken aikaa näköala tulevaisuuteen viiden vuoden pituisissa jaksoissa. Niinpä kun NKP:n keskuskomitea julkisti joulukuun alussa 1980 uuden viisivuotissuunnitelman luonnoksen kansalaiskäsittelyä varten, siinä esitettiin seuraavan viisivuotissuunnitelman (1981–1985) tehtävät yksityiskohtaisesti niin, että suunnitelman eri osat oli tasapainotettu keskenään. Sen sijaan pitempi suunnitelma, talouden ja sosiaalisen kehityksen suuntaviivat seuraavaa kymmenvuotisajanjaksoa varten, esitettiin vain yleisinä tavoitteina, eikä sitä

ollut vielä laadittu keskenään tasapainotettujen suunnitelmien muotoon.

Nämä kehityksen suuntaviivat, jotka sisältyivät NKP:n 26. edustajakokouksessa käsiteltyyn asiakirjaan, otetaan edelleen huomioon niissä vielä pitemmissä suunnitelmissa, joissa hahmotellaan tieteellis-teknisen kehityksen näköaloja 20 vuoden tähtäimellä. Joitakin asioita on mahdotonta muuttaa lyhyellä tähtäimellä, vaikka niiden tuleva ongelmallisuus olisi ennakolta tiedossa. Esimerkiksi nestemäisten polttoaineiden käytön korvaaminen muilla energiamuodoilla ei ole mahdollista vielä vuonna 1980 esitettyjen taloudellisen ja sosiaalisen kehityksen suuntaviivojen puitteissa, mutta pitempien suunnitelmien mukaan asia tulee vastaan jo 1990-luvulla konkreettisia suunnitelmia laadittaessa.

Yritystasolla viisivuotissuunnitelmien toiminnallisuutta eli operationaalisuutta lisättiin määräämällä suunnitelma jaettavaksi vuoden pituisiin *kiinteisiin* suunnittelukausiin. Vuosisuunnitelmien yhteissumman tulee tulevaisuudessa vastata koko viisivuotiskaudeksi vahvistettuja suunnitelmaosoittimia. Näin ollen viisivuotissuunnitelmien tavoitteiden ja niiden saavuttamiseksi järjestetyn toiminnan välillä ei enää saa olla ristiriitaa.

Uusien ohjeiden mukaan tuotantolaitokset saavat tuotteiden valikoimaa, laatua ja toimittamisaikaa koskevat kiinteät määräykset erikseen viisivuotiskauden jokaista vuotta varten jo ennakolta, ennen suunnittelukauden alkamista. Sitä, mihin tällä pyrittiin, kuvaa Neuvosto-Karjala -lehti seuraavalla tavalla:

> »Tähän asti käytäntö on ollut seuraava: mitä paremmin tuotantolaitos on toiminut kuluvana vuonna sitä suuremman tehtävän se on saanut seuraavaksi vuodeksi. Huonosti työskennellyt tuotantolaitos on saanut vain pienen lisäyksen seuraavan vuoden tehtävään. Siirtyminen uuteen suunnittelujärjestykseen antaa tuotantolaitoksille ja koko taloudelle hyvät mahdollisuudet työvoiman ja rahavarojen käyttämiseksi järkiperäisesti. Otettuaan hyvän vauhdin viisivuotiskauden ensimmäisenä vuonna tuotantolaitos voi käyttää paremmin kaikkia reservejään seuraavien vuosien tehtävien täyttämiseksi menestyksellisesti, koska sillä on selvä toimintaohjelma ja pysyvät toimitussitoumukset eikä sen tarvitse pelätä, että sille annetaan suuremmat tehtävät.»[5]

Aikaisemmin yrityksiä ei velvoitettu täyttämään tulevina vuosina sellaisia suunnitelmia, jotka olivat kerran jääneet täyttämättä. Yrityksen johto ei saanut palkkioita lainkaan eivätkä työntekijät saaneet niitä täysimääräisinä, mutta mitään muita seurauksia suunnitelmien täyttämättä jättämisestä ei aiheutunut.

Tämäkään ongelma ei ole pieni neuvostotaloudessa, sillä esimerkiksi vuonna 1975 lähes joka viides yritys (18 % yrityksistä) jätti suunnitelmansa täyttämättä.[6] Tilanne lienee sen jälkeen jonkin verran korjaantunut, mutta edelleenkin mm. sääolot ja sato vaikuttavat työn kehnon organisoinnin ohella joillakin aloilla suunnitelmien täyttämättä jättämiseen.

Vuonna 1980 neljännes metsätalousyrityksistä oli jäänyt kymmenen ensimmäisen kuukauden aikana jälkeen tavoitteistaan. Se aiheutui pääosin siitä, että metsätöissä ei ollut käytössä riittävästi kuljetuskalustoa. Kuljetusvaikeudet eivät kuitenkaan vaikuttaneet vain metsänkorjuuyritysten suunnitelmien täyttämiseen, vaan raaka-ainepulan johdosta kaksi viidesosaa paperiteollisuusyrityksistä oli jäänyt jälkeen tavoitteistaan. Vaikka tahti vuoden loppua kohden paranikin, mitä se muuten yleensä tekee suunnittelukauden päättyessä, näillä aloilla ei vuonna 1980 saavutettu asetettuja tavoitteita.

Kun uusien määräysten mukaan viisivuotissuunnitelman täyttäminen yhdistetään vuosisuunnitelmiin ja niiden täyttäminen viisivuotissuunnitelmiin, yrityksen pitää nykyisin täyttää suunnitelma koko viisivuotiskaudelta eikä vain kultakin vuodelta erikseen. Jos yhtenä vuonna jäädään jälkeen, ero on kurottava kiinni toisena vuonna.

Vastaavasti suunnitelman ylittäminen ei johda suunnittelutavoitteiden kiristämiseen eli tuotantolaitoksen tehtävien lisäämiseen heti seuraavana vuonna.

Toimitussopimusverkoston luominen

Viisivuotissuunnitteluun liittyen rohkaistaan yrityksiä solmimaan pitkäaikaisia taloudellisia suhteita ja sopimuksia toi-

saalta tuotantolaitosten kesken ja toisaalta tuotantolaitosten sekä hankinta-, kauppa-, liikenne- ja tieteellisten järjestöjen välillä.

Tällaisen sopimussuhteiden verkoston kehittäminen on suuri askel suunnitelmataloudessa kohti säännöllisempiä tavaratoimituksia, jotka vastaavat paremmin ostajien tarpeita. Kun aikaisemmin ministeriöiden tehtävänä oli osoittaa alaisilleen yrityksille koneet ja raaka-aineet niille määrättyjen suunnitelmien täyttämiseen, yritykset eivät saaneet ilman viranomaisten antamia hankintatodistuksia tavaroita toisista tehtaista. Se vaikeutti mm. investointitoimintaa, sillä vaikka yrityksillä oli varoja tuotannon kehittämiseen, ne eivät saaneet tavaroita, jos vastaavia hankintoja ei ollut merkitty suunnitelmiin. Siis ongelmallisempaa kuin investointien rahoittaminen oli vastaavien materiaalitoimitusten saaminen toisista tehtaista.

Uudistuksen tarkoituksena ei kuitenkaan ollut vapauttaa kansantalouden voimavaroja keskussuunnittelusta riippumattomaan toimintaan, vaan tarkoituksena oli lisätä suunnitelmien joustavuutta sekä edellytyksiä niiden täyttämiselle. Näin ollen uudistus ei ollut kovin radikaali eikä keskusjohtoisuutta tällä sosialistisen talouden ongelma-alueella ratkaisevasti lievennetty niin kuin esimerkiksi Unkarissa on tehty. Sitäkin vaihtoehtoa oli kyllä varmasti jouduttu harkitsemaan.

Tavaratoimitusten parantaminen teollisuuslaitosten välillä oli tärkeää, mutta tärkeää se oli myös teollisuuslaitosten ja vähittäiskauppojen välillä.

»Vähittäiskaupan piiriin toimitetaan usein tavaroita, jotka eivät vastaa väestön kysyntää. Samanaikaisesti kuitenkin näiden kaupaksi käymättömiä tavaroita tuottavien tuotantolaitosten suunnitelmia pidetään täytettyinä ja niiden työntekijät saavat palkkion. Tuotannon ja kaupan välisten suhteiden tiivistämiseksi ja kuluttajien osuuden lisäämiseksi kulutustavaroiden tuotantosuunnitelmien laadinnassa päätös edellyttää (eri aloilla johtavassa asemassa olevien) pääministeriöiden vastuun lisäämistä kulutustavaroiden tuotannon järjestämisessä ja väestön kysynnän tyydyttämisessä, kulutustavaroita myyvien liikkeiden verkoston laajentamista ja tukkukauppamarkkinoiden työn parantamista. Kauppaelinten ja teollisuusyhtymien välillä on päätetty solmia viisivuotissopimuksia. Niissä on huomioitava tuotelajitelman uudistaminen, tuotteiden viimeistely, ulkomuodon ja tava-

roiden paketoinnin parantaminen sekä valmistajan muut sitoumukset, jotka turvaavat väestön kysynnän tyydyttämisen. Näiden sopimusten pohjalta kauppa- ja teollisuuslaitokset solmivat vuosisopimuksia, joissa väestön kysyntä huomioon ottaen konkretisoidaan tavaroiden tuotantomäärät, lajitelmat ja toimitusehdot.»[7]

Yritysten välisten suorien toimitussopimusten käyttöönoton ohella tavaratoimituksia pyrittiin parantamaan myös epäsuorien kannustusmenetelmien avulla: toimitussuunnitelmat ja -sitoumukset kytkettiin voiton käyttöön ja kannustusrahastojen kautta työntekijäin aineellisiin etuihin. Jos yritys ei täytä toimitusvelvoitteitaan lajitelman, määrien tai toimitusaikojen suhteen, se ei saavuta vastaavaa suunnitelmaosoitinta eivätkä siirrot kannustusrahastoihin ole täysimääräisiä. Jo yhdenkin toimitussopimuksen täyttämättä jättäminen – jopa omista ponnisteluista riippumattomasti – alentaa palkkioita.

Yhteistyö ala- ja aluesuunnittelussa

Neuvostoliitossa ja kaikissa sosialistisissa maissa painopiste on aloittaisissa suunnitelmissa. Ministeriöt hallitsevat ja valvovat kaikkien samalla alalla toimivien tuotantolaitosten toimintaa riippumatta niiden maantieteellisestä sijainnista. Poikkeuksen tekevät vain niiden alojen yritykset, joilla on ennen muuta paikallista merkitystä ja jotka on alistettu suoraan tasavaltojen omille elimille.

Vuoden 1979 päätösten mukaan yhteistyötä ministeriöiden ja alueellisten elinten kesken pitää edelleen kehittää. Alueellisten neuvostojen oikeuksia lisättiin, ja ne saavat käsitellä – ennen alueellaan toimivien yritysten suunnitelmien vahvistamista – näiden suunnitelmien tärkeimmät tunnusluvut sekä tarvittaessa ehdottaa niihin muutoksia.

Niin ikään alueelliset neuvostot saavat itse suunnitella mm. rakennus- ja kulutustarvikkeiden tuotantoa sekä rakennustoimintaa omilla alueillaan.

Rakennustoiminnan uudistukset

Vuoden 1979 päätökset eivät vain lisänneet alueellisten neuvostojen vastuuta rakennustöistä, vaan rakennus- ja asennusyhtymien johtamisjärjestelmääkin uudistettiin radikaalisti.

Vuoden 1965 talousuudistus oli edennyt kaikkein hitaimmin rakennustoiminnan alalla. Se johtui ennen muuta vuoden 1967 hintauudistuksesta, jonka yhteydessä rakennusmateriaalien hinnat kallistuivat. Hinnankorotusten johdosta rakennusyritysten edellytykset tuottaa voittoa pienenivät, eivätkä ne pystyneet tehokkaankaan toiminnan perusteella siirtämään varoja kannustusrahastoihin samalla tavalla kuin muiden alojen yritykset. Tilannetta korjattiin määräämällä rakennusmateriaaleille vuonna 1970 uudet hinnat. Se ei auttanut, ja ilmenneiden ongelmien sekä huonohkojen tulosten johdosta rakennustuotannon koko laskentajärjestelmää oli uudistettava laajasti vielä vuonna 1979.

Neuvostoliitossa rakentamisen mittasuhteet ovat valtaisat. Maassa on 10 miljoonaa rakentajaa, jotka pystyttävät vuosittain 200 000 rakennuskohdetta: asuntoja, teollisuuslaitoksia, kouluja jne. Vuoden aikana rakennetaan yli kaksi miljoonaa uutta asuntoa.

Rakennustoiminta ei kaiken kaikkiaan ole toiminut tyydyttävästi. Enemmän kuin joka toisessa rakennuskohteessa oltiin 1970-luvun lopussa jäljessä aikataulusta siitä huolimatta, että aikataulut olivat sangen väljät esimerkiksi Neuvostoliitossa rakentavien suomalaisyhtiöiden aikatauluihin verrattuna.

Rakennustoiminnassa on ongelmana ollut viivästysten ohella myös huono laatutaso ja viimeistelemättömyys. Siihen on ilmeisesti osittain vaikuttanut tapa, jolla rakennusyhtymien ja tilaajien keskinäisiä maksuja on hoidettu.

Aina 1980-luvun alkuun saakka neuvostoliittolaiset rakennusyhtymät saivat tilaajilta maksun sitä mukaa kuin rakennustyö edistyi. Tämä maksutapa ei kuitenkaan kannustanut rakennusyrityksiä toimimaan nopeasti eikä rakentamaan kohteita täysin valmiiksi. Itse asiassa rakennusyritysten kannatti aloittaa mahdollisimman monta rakennuskohdetta ja jättää ne loppuvaiheessa kesken. Kun rakennusyhtymä oli jo ennen viimeistelyvaihetta saattanut saada materiaalikulunsa kate-

tuksi, sen kannalta oli edullisempaa siirtyä uuteen kohteeseen ja jättää viimeistely suorittamatta. Viimeistelytyöt nimittäin sitoivat runsaasti työvoimaa, josta oli jatkuvaa pulaa. Kun muuta vaihtoehtoa ei ollut, tilaajien oli pakko ottaa vastaan keskeneräisiä töitä, sillä näin ne saivat edes jotakin uutta tilaa käyttöönsä.[8]

Vuonna 1982 rakennustoiminnassa siirrytään rahoitusjärjestelmään, jossa tilaajat maksavat rakennuskohteensa rakennusyhtymille vasta sitten kun ne ovat valmiit. Siihen asti rakentajien pitää rahoittaa toimintansa luotolla, jonka korko on aluksi 2 prosenttia kasvaen viivästysten johdosta aina 10 prosenttiin saakka. Korkokulujen lisääntyminen alentaa rakennusyhtymien voittoa, ja näin ne ovat entistä kiinnostuneempia valmistusajan lyhentämisestä ja riippuvaisempia tilaajan hyväksymisestä kuin aikaisemmin.

Tämä järjestelmä oli osoittautunut hyväksi Valko-Venäjällä ja Liettuassa suoritetuissa kokeiluissa.

Uusien rakennuskohteiden määrän supistamiseksi ja keskeneräisten kohteiden loppuunsaattamiseksi rakentamisen päähuomio kiinnitetään 1980-luvulla uusien kohteiden sijasta jo rakennettujen tuotantoyksiköiden laajentamiseen ja uusimiseen. Yhdennentoista viisivuotissuunnitelman perusteiden mukaan »yhdenkään uuden yrityksen rakentamiseen tai olemassa olevan yrityksen laajentamiseen ei saa ryhtyä, jos jonkun tietyn tuotteen tarvetta ei voida tyydyttää parantamalla olemassa olevan tuotantokapasiteetin käyttöä siten, että toimintaa uudistetaan ja sitä parannetaan teknisesti».

Itsekannattavuuden käyttöönotto rakennusalalla, mikä perustui vuoden 1979 päätöksiin, muutti käytännössä alan toiminnan luonnetta. Samaan asiaan vaikutti myös alan yritysten suunnitteluosoittimien sisällön uusiminen. Perusosoittimiksi määrättiin rakennusalalla uusien kohteiden käynnistäminen, tuotannon kokonaismäärä, työn tuottavuuden kasvu sekä toiminnan tehokkuutta kuvaava voitto.

Suunnitelmaosoittimien käyttö eri aloilla eri tarkoituksiin osoittaa, että niitä voidaan käyttää joustavasti johtamisen apuvälineinä. Niiden teho perustuu epäsuoraan johtamistapaan.

Suunnitelmaosoittimet 1980-luvulla

Yritysten suunnitelmat ja tärkeimmät suunnitelmaosoittimet vahvistetaan aloittaisissa ministeriöissä.

Kun osoittimet määritellään oikein ja kun yritykset saavuttavat tavoitteensa, järjestelmä toimii suunnitellulla tavalla. Näin ollen osoittimet on määrättävä kansantalouden kaikilla tasoilla yhtenäisesti ottaen huomioon yleiset taloudelliset lainalaisuudet.

Sen lisäksi osoittimet on määrättävä niin, että niitä voidaan käyttää hyväksi jälkikäteisarvioinnissa mitattaessa suunnitelmien täyttämistä.

Kaiken kaikkiaan »oikeille» tunnusluvuille voidaan asettaa seuraavia yleisiä vaatimuksia:[9]

1) niiden on oltava monipuolisia ja niistä päätettäessä on otettava huomioon tuotannon kehittämiselle ja yhteiskunnallisille muutoksille asetettavat vaatimukset,
2) niiden pitää varmistaa tietojen vertailukelpoisuus eri aloilla, eri alueilla ja eri aikoina,
3) niiden ei tule mitata vain määrällistä kasvua vaan myös tehokkuutta ja laatua,
4) niiden on edistettävä kansantalouden tarpeiden ja väestön toiveiden tyydyttämistä sekä
5) tuotannon luontaismitoissa ilmaistujen määräsuhteiden sekä hintasuhteiden on oltava sopusoinnussa keskenään.

Vuonna 1979 hyväksyttiin monia sellaisia periaatteita, jotka vaikuttavat eri osoittimien sisältöön: niiden laatuun. Tunnusluvut eivät ole pelkästään määrällisiä tavoitteita.

Osoittimien sisällön uusiminen

Vuonna 1965 siirryttiin yrityksen tuotosta mittaamaan *realisoidun tuotannon määrällä,* mikä oli askel oikeaan suuntaan.

Tähän mittaustapaan liittyi kuitenkin edelleen se ongelma, että tuotokseen laskettiin mukaan myös muilta tuottajilta ostettujen raaka-aineiden ja välitystuotteiden arvo. Yritysten kannatti tuottaa edelleen »kalliilla».

Vuoden 1979 päätösten seurauksena Neuvostoliitossa tullaan kuitenkin vähitellen siirtymään sellaiseen tuotoksen mittaustapaan, jossa otetaan huomioon vain yrityksen itsensä tuotteeseen liittämä uusi arvo: arvonlisäys. Tällöin ei yrityksen tuotokseen lasketa mukaan muiden tuottajien osuutta. Tämä on merkittävä uudistus, sillä palkkojen, sosiaalivakuutusmaksujen ja voittojen osuus on Neuvostoliiton teollisuudessa vain alle 20 prosenttia tuotantokustannuksista.[10] Kun nettotuotoksen laskentatapa perustuu yksinomaan tähän osaan tuotantokustannuksia, muutos on suuri entiseen käytäntöön verrattuna.

Nettotuotos, jossa otetaan huomioon vain yrityksen itsensä tuottama arvonlisäys, saattaa kuitenkin riippua ratkaisevasti siitä, miten paljon tuotannossa käytetään hyväksi ns. aineellisia arvoja. Se, että tuotoksen suuruutta mitataan vain arvonlisäyksen perusteella, ei siis vielä sinällänsä johda aineellisten arvojen tuhlauksen välttämiseen eli säästäväisyyteen.

Tämän takia tuotosta ei tulevaisuudessa mitatakaan pelkän nettotuotoksen vaan normatiivisen nettotuotoksen avulla.

Normatiivisen nettotuotoksen laskemista varten yrityksille vahvistetaan tukkuhintojen määräämisen yhteydessä sellaiset normit, jotka kuvaavat tavoitteena olevaa arvonlisäystä kullakin työpaikalla kutakin tuotetta valmistettaessa. Tähän normiin kuuluvat palkat, sosiaalivakuutusmaksut sekä voittovarat. Uusi, normeihin perustuva laskentatapa antaa nettotuotosta paremman kuvan arvonlisäyksestä, jota ei enää pystytä kasvattamaan keinotekoisesti käyttämällä hyväksi liikaa raaka-aineita ja muita tuotteita tai käyttämällä tuotantolaitoksissa työtä tehottomasti. Tulevaisuudessa tämä uusi osoitin tulee vaikuttamaan yritysten käyttöön annettujen palkkavarantojen suuruuteen sekä kannustusrahastojen käyttöön työntekijäin palkitsemisessa.

Tuotantoa koskevia muita uusia osoittimia ovat myös ruumiillisen työn supistamista koskevat tavoitteet sekä laadun ja tehokkuuden viisivuotiskaudella jo aikaisemmin käyttöönotettu tunnusluku korkeimpaan laatuluokkaan kuuluvien tavaroiden osuudesta tuotannossa.

Kuten mainittujen osoittimien sisällöstä käy ilmi, niiden avulla pyritään pääsemään myös poliittisesti määriteltyihin tavoitteisiin. Poliittinen on nimittäin sosialismissa sekin puolue-elimissä hyväksytty tavoite, jonka mukaan tieteellis-teknistä kehitystä on edistettävä. Näin säästetään ihmistyötä, jonka säästäminen on välttämätöntä tuotantovoimien kehittämiseksi. Niin ikään laatukysymykset ovat poliittisia kysymyksiä, kun tuotteiden laatua on puolue-elimissä jatkuvasti vaadittu parannettavaksi.

Näin siis sosialistisessa taloudessa yritysten toiminnan tunnusluvut ja asetettujen tavoitteiden saavuttamista tukevat kannustusjärjestelmät pyrkivät yhdistämään koko yhteiskunnan (poliittiset) tavoitteet tuotantolaitosten käytännölliseen toimintaan.

Itsekannattavuus

Itsekannattavuudella tarkoitetaan sitä, että ministeriöiden, yhtymien ja yritysten olisi kyettävä tuloilla rahoittamaan tuotantokustannusten ohella myös tuotannon laajentamisen eli investointien kustannukset. Tätä varten tuotteille on vahvistettava sellaiset hinnat, että se käy päinsä.

Yritysten itsekannattavuus on neuvostotaloudessa lisääntynyt aina vuoden 1965 talousuudistuksesta lähtien, jolloin yritykset saivat oikeuden siirtää osan voitosta tuotannon kehittämisen rahastoon. Näitä varoja käytettiin aluksi pienehköihin korjaustöihin ja välittömästi tuotantoon liittyviin korvausinvestointeihin. Suurten investointien suorittamisesta päätettiin edelleen keskitetysti. Sitä paitsi yritykset joutuvat itsekannattavuuden lisääntyessäkin toteuttamaan keskussuunnitteluelinten tekemiä investointipäätöksiä, vaikka muodollisesti rahat investointeihin käytetään niiden itsensä rahastoista eivätkä ne tule valtion budjetista.

Vuoden 1981 alussa itsekannattavuus otettiin virallisesti

käyttöön Neuvostoliiton kansantalouden kaikilla aloilla. Itsekannattavuus on jopa tieteellisten järjestöjen ja suunnittelulaitosten toiminnan perusmuoto, ja se teki mahdolliseksi myös näiden alojen työntekijöiden pääsyn aineellisen kannustuksen piiriin. Näiden laitosten tulee myydä tuotannollisille yrityksille uusia keksintöjä, kone- ja laiteideoita sekä työ- ja suunnittelumenetelmiä, joiden käyttökelpoisuus ja monipuoliset soveltamismahdollisuudet takaavat laitoksille vahvistettujen, rahassa ilmaistujen tavoitteiden täyttämisen.

Itsekannattavuusperiaatteen käytännöllinen merkitys riippuu ratkaisevasti siitä, paljonko isäntä eli valtio sallii yritysten käyttöön jäävän yhteisiä varoja. Näiden varojen määrää on jatkuvasti lisätty, ja yritykset ovat saaneet pitää entistä suuremman osan tuotoistaan itsellään. Vastaavasti valtio on kuitenkin vähentänyt niiden varojen määrää, jotka se on ohjannut yrityksille keskusjohtoisesti määrättyjen investointien rahoittamiseen.

Näin ollen voidaan sanoa, että itsekannattavuuden lisääntyminen on ainakin toistaiseksi ollut lähes kosmeettinen toimenpide: investointipäätökset ovat olleet keskitettyjä ja vain rahoituksen tekniset järjestelyt ovat olleet muutoksen kohteena. Tämän periaatteen merkitys kasvaa vasta silloin, kun yritykset saavat myös entistä enemmän päättää investointikohteista sen ohella, että ne osallistuvat niiden rahoitukseen.

Yhtymät

Sosialistisissa maissa yhteiskunnan tavoitteista päätetään johtavan puolueen päätöksentekoelimissä. Valtiokoneisto toteuttaa puolueen päätöksiä käytännössä.

Valtiokoneiston kaikkein alimmalla tasolla aivan pienissä yrityksissä on monia isäntiä.

Yritys ottaa vastaan määräyksensä yhtymältä, joka saa omat tavoitteensa ministeriön päähallinnolta tai itse ministeriöltä. Ministeriö taas toteuttaa maan hallituksen eli ministerineuvoston antamia tehtäviä.

Pienissä tasavalloissa hallintoketju on yksinkertaisempi, ja tasavallan omat ministeriöt vastaavat käytännössä suurten tasavaltojen yhtymätasoa.

Kaikissa sosialistisissa maissa tätä jopa viiden portaan hallintoketjua on viime vuosina yksinkertaistettu. Tavoitteena on ollut, että tuotantolaitosten yläpuolella ei olisi liian monia »välikäsiä».

Hallinnon yksinkertaistaminen vähentää yleisesti suunnitteluportaan töitä, koska suunniteltavien kohteiden lukumäärä vähenee. Sen lisäksi on todennäköistä, että myös tuotantolaitosten toiminta tehostuu ja että yritykset saavat etuja erikoistumisesta, massatuotannon kehittämisestä, paremmasta työnjaosta ja päällekkäistoimintojen supistamisesta. Myös teknillistä kehitystä voidaan paremmin edistää yhteisellä tutkimus- ja kehitystoiminnalla.

Tuotannon perusyksiköiksi alettiin ensiksi DDR:ssä ja sittemmin myös muissa sosialistisissa maissa perustaa useasta yrityksestä koostuneita yhtymiä. Neuvostoliitossakin tuotannon perusyksikköinä ovat nykyisin yksiselitteisesti *tuotantoyhtymät, rakennus- ja asennusyhtymät* sekä *maatalous-teolliset yhtymät.*

1970-luvun päättyessä Neuvostoliitossa oli 43 954 tuotantolaitosta, joista 17 516 yritystä kuului kaikkiaan 3 947 yhtymään. Kun yhtymät tuottivat Neuvostoliiton teollisuustuotannosta vuonna 1970 vain kuutisen prosenttia, niiden osuus oli 1970-luvun puolivälissä noin neljännes ja 1970-luvun päättyessä noin puolet. Teollisuuden työvoimastakin noin puolet työskenteli 1970-luvun päättyessä sellaisissa yrityksissä, joilla itsellään oli yhtymien oikeudet tai jotka kuuluivat johonkin yhtymään.[11]

Tavoitteena on se, että yhdennentoista viisivuotissuunnitelman jälkeen 1980-luvun puolivälissä koko teollisuus on järjestetty yhtymien pohjalle.

Yhtymissä niiden johdolla on suuremmat valtuudet toiminnan järjestämiseksi kuin vanhojen yritysten johtajilla. Näin yhtymät ovat riippumattomampia hallinnollisista määräyksistä; ne toteuttavat itse tiettyjä valtionhallinnon tehtäviä.

Kansantalouden ohjausjärjestelmää ei kuitenkaan voida uudistaa vain vähentämällä ylhäältä päin tulevaa määräilyä.

Päätöksentekijöiden on saatava tehokasta informaatiota myös alhaalta ylös.

Tämän johdosta on työn organisointia pyritty parantamaan siellä, missä tuotanto varsinaisesti tapahtuu. Joukkojen osallistuminen päätöksentekoon lisää informaatiota alhaalta ylöspäin.

Työryhmät ja prikaatit

Työn järjestäminen tuotantolaitoksissa ei ole vain taloudellinen kysymys. Työn järjestäminen on politiikkaa ja mitä tärkein sosiaalinen kysymys.

Työryhmien ja prikaatien perustaminen lähti Neuvostoliitossa liikkeelle ennen muuta taloudelliselta pohjalta. Työn tuloksia pyrittiin parantamaan jakamalla työntekijät pieniin ryhmiin, joille annettiin vastuuta tiettyjen tehtävien suorittamisesta.

Tällaisten pienryhmien edullisinta kokoa ei voida määritellä ulkoa päin, vaan se riippuu työtehtävistä.

Liukuhihnan ääressä prikaati saattaa koostua yhden työvuoron työntekijöistä, kun taas terässulatossa prikaatiin saattaa olla tarkoituksenmukaista ottaa mukaan kaikki saman konvertterin ääressä neljässä työvuorossa työskentelevät työntekijät. Ladan tehtaalla Togliattissa pidetään prikaatin sopivampana kokona 30–40 henkilöä, kun taas Leningradissa, jossa tämä järjestelmä on otettu käyttöön ja jossa puolet työläisistä jo 1970-luvun lopussa työskenteli prikaateissa, prikaatin edullisimman koon esimerkiksi työstökoneiden käytössä on havaittu olevan 10–12 työntekijää. Prikaatien koko siis vaihtelee.

Pienessä prikaatissa sen johtaja osallistuu itse työhön, kun taas isossa prikaatissa hän toimii yksinomaan töiden järjestäjänä. Kutakin prikaatia johtaa neuvostojen maassa oma neuvosto, ja siinä toimii usein puolueen tai nuorisojärjestön solu.

Prikaatille maksetaan palkka yhteisten työtulosten mukaisesti, mutta tärkeää on, että prikaati saa itse suurelta osin päättää palkkojen jakamisesta omassa keskuudessaan. Se

lisää työntekijäin kiinnostusta heidän oman työnsä tuloksista. Se myös lisää toinen toisensa auttamista ja tukemista.

Erityisesti uusien työntekijäin työhönohjaus on tällaisessa »ryhmäurakassa» kaikkien prikaatin jäsenten mielenkiinnon kohteena. Muutoinkin prikaatilla on suuri vastuu nuorten työläisten kouluttamisesta ja yhteiskunnallisesta kehittämisestä.

Prikaatien työtulokset ovat selvästi nostaneet työn tuottavuutta. Lisäksi prikaatimuoto on lisännyt työssä viihtymistä. Kun Neuvostoliiton teollisuudessa työntekijäin vaihtuvuus on vuodessa yleensä noin 15 % ja rakennusalalla jopa 25–30 %, prikaateissa vaihtuvuus on selvästi pienempi.

Työntekijäin kannustaminen ei sosialistisissa maissa perustu yksinomaan rahaan. Neuvostoliitossa myös sosiaalinen arvonanto on tärkeää. Siitä kertoo Aunuksen 369. rakennusjärjestössä työskentelevän rakentajaprikaatin johtaja *Nikolai Agafonov:*

> »Erittäin merkittävä prikaatillemme oli vuosi 1979, kymmenennen viisivuotiskauden neljäs vuosi. Työtuloksista se sai kunnianimen: Neuvostoliiton teollisuuslaitosten rakennusministeriön paras urakkamenetelmällä toimiva rakentajaprikaati, ja sille myönnettiin Juri Gagarinille nimetty tähtiviiri, jolla palkitaan poikkeuksellisen hyvin kilpailuissa kunnostautuneet kollektiivit.
>
> Minulta kysytään usein: »Mistä hyvästä saitte näin korkean tunnustuksen? Minun on vaikea vastata kysymykseen. Mielestäni se on tunnustus koko prikaatin hyvästä työstä. Tällaisten työtulosten saavuttamisessa on tietenkin suuri osuus prikaatiurakkamenetelmällä, mikä vuorostaan vaatii uusien koneiden tehokkaampaa käyttöä sekä uusien edistyksellisten elementtirakennelmien käyttöä.
>
> Oli suuri ilo käydä Tähtikaupungissa ja saada avaruuslentäjä Pjotr Klimukilta tähtiviiri ja rintamerkit, joissa lukee: Avaruuden sankareilta viisivuotiskauden sankareille.»[12]

Vuoden 1979 päätöksiin liittyi tavoite työn järjestämisestä entistä täydellisemmin prikaatimuotoon yhdennentoista viisivuotiskauden kuluessa. Tämä päätös vaikuttaa niin taloudelliseen kuin sosiaaliseenkin kehitykseen yhteiskunnassa.

Joukkojen osallistuminen

Vuoden 1979 päätösten yhteydessä suunnittelujärjestelmän toimintaa tehostettiin. Huomiota kiinnitettiin entistä pitemmän aikavälin tavoitteiden toteuttamiseen.

Keskussuunnittelun tehostaminen epäilemättä lisää valtion suunnittelukomitean Gosplanin tärkeyttä kansantaloudessa vielä entisestäänkin. Kuitenkin uudistusten tarkoituksena oli lisätä myös yhtymien, yritysten ja yksittäisten työntekijäin omaa aloitteellisuutta ja päätösvaltaa.

Jo aikaisemmin olivat käytössä *vastasuunnitelmat* työntekijöiden aloitteellisuuden kannustamiseksi. Tällöin suunnitelmaosoittimien vahvistamisen jälkeen yritykset voivat ottaa vapaaehtoisesti vielä uusia tehtäviä ja tehdä vastasuunnitelmia, jotka kirjataan niiden vuosisuunnitelmiin. Yritykset hyötyvät tällaisten suunnitelmien täyttämisestä enemmän kuin varsinaisten suunnitelmien ylittämisestä, ja siksi vastasuunnitelmat ovat niiden kannalta edullisia. Jos niitä ei täytetä, palkkioiden menetykset ovat pienempiä kuin varsinaisten suunnitelmien täyttämättä jättämisestä.

Joukkojen osallistuminen suunnitteluprosessiin toteutuu vastasuunnitelmien laatimisprosessin ohella varmaankin entistä tehokkaammin myös prikaatijärjestelmän puitteissa. Prikaateilla on huomattavasti suuremmat mahdollisuudet vaikuttaa suunnitteluun kuin yksittäisillä työntekijöillä perinteisissä tuotantokokouksissa.

Niin ikään *sosialistinen kilpailu,* jossa kilpaillaan suunnitelmien täyttämisestä, on entistä helpompi järjestää prikaatien välillä. Prikaateissa ihmiset tuntevat yhteenkuuluvuuden tunnetta ja vastaavat myös toinen toistensa työstä.

Sosialistisissa maissa työntekijöiden vaikutusmahdollisuudet yritystensä asioissa vaihtelevat. Esimerkiksi Puolassa tästä asiasta on tullut poikkeuksellisen tärkeä kysymys; työntekijöiden osallistumisen nähdään jopa lisäävän koko kansan identiteettiä ja omanarvontuntoa. Vastaavasti Neuvostoliitossa on totuttu toisenlaiseen työskentelytapaan.

Yhteenveto vuoden 1979 päätöksistä

Tehtäessä yhteenvetoa edellä esitellyistä suunnittelun ja taloudellisen johtotyön uudistuksista havaitaan, että päätöksenteon pohjana olleet ongelmat eivät olleet uusia tai yllättäviä. Kaikissa sosialistisissa maissa oli koko 1970-luvun ajan askarreltu samanlaisten ongelmien parissa.

Siitä antaa kuvan seuraava luettelo niistä uudistusesityksistä, jotka »olivat ilmassa» DDR:ssä 1970-luvun loppuvuosina:[13]

1) Yhtymien ja yritysten saamia taloudellisia etuja ei pidä yhdistää vain suunnitelmien täyttämiseen, vaan ne täytyy saada yhä lisääntyvässä määrin kiinnostumaan vaativien ja saavutettavissa olevien suunnittelutehtävien valmistelusta.
2) Taloudellisen laskentajärjestelmän toiminta täytyy suunnata yhä enemmän viisivuotissuunnitelman pituiseen aikaväliin, minkä avulla voidaan saavuttaa suotuisimmat ehdot tieteellis-teknisen kehityksen edistämiselle,
3) Toimintaa kuvaaville laadullisille tunnusluvuille pitää antaa suurempi paino ja niiden avulla pitää niin yhtymien, yritysten kuin yksilöidenkin taloudellinen mielenkiinto suunnata kaikkien tehokasta toimintaa palvelevien tekijöiden yhtenäiseen hyväksikäyttöön.
4) Yritysten taloudellinen laskentajärjestelmä pitää yhdistää täydellisemmin asetettuihin tavoitteisiin, yksittäisten työntekijäin aloitteellisuutta ja luovuutta pitää käyttää entistä täystehoisemmin hyväksi sosialistisen kilpailun puitteissa ja työntekijän osallistumista yrityksen johtamiseen ja suunnitteluun täytyy lisätä.

Nämä DDR:ssä ongelmallisiksi koetut asiat ovat kuin luettelo Neuvostoliitossa vuonna 1979 tehtyjen päätösten perusteluista. Ne sopivat hyvin yhteenvedoksi siitä, mitä asioita NKP:n keskuskomitean ja SNTL:n ministerineuvoston päätöksillä yritettiin korjata.

Ongelmia on jäänyt jäljelle kaikista uudistus- ja muutosesityksistä huolimatta.

Suuriin ongelmiin törmätään jo seuraavassa luvussa, jossa

käsitellään sosialististen maiden ja erityisesti Neuvostoliiton tukku- ja vähittäishintajärjestelmää.

Se, että vuosikymmenten vaihteessa Unkarissa sallittiin inflaation tieten tahtoen ja säännellysti edetä lähes 10 prosentin vuosivauhtia, osoittaa sosialistisessa hintajärjestelmässä olevan ongelmia; hintojen välillä on epätasapainoa eivätkä kaikkien yksittäisten tuotteiden hinnat ole »oikeita». Kun Unkarissa on periaatteessa samanlainen yhteiskunta- ja päätöksentekojärjestelmä kuin muissakin sosialistisissa maissa, sen ongelmat lienevät osittain myös muiden sosialististen maiden ongelmia, vaikka niistä ei muualla puhuta yhtä avoimesti kuin Unkarissa.

Yksi asia on kuitenkin muistettava.

Neuvostoliitto poikkeaa monessa suhteessa kaikista muista sosialistisista maista.

Viitteet:

1) Neuvostoliiton historia, Edistys, Moskova 1978, s. 555
2) »Guidelines for the Economic and Social Development of the USSR for 1981–1985 and for the period ending in 1990», Supplement of Moscow News 49/1980, Moskova, s. 2
3) »NKP:n keskuskomiteassa ja SNTL:n ministerineuvostossa», Neuvosto-Karjala 23.7.1979, Petroskoi, s. 1
4) A. Rumjantsev: »Sosialismin paremmuuden toteutuminen kansantalouden kehityksessä ja kansan hyvinvoinnin lisääntymisessä», Sosialismin teoria ja käytäntö 18/1980, Helsinki, s. 9
5) Neuvosto-Karjala 9.7.1980, s. 2
6) A. Kosygin: Hauptrichtungen der Entwicklung der Volkswirtschaft der UdSSR in den Jahren 1976–80, Nowosti, Moskova 1976, s. 50
7) A. Kosygin: »Talouden suunnitelmallisen johtotyön parantamisen tärkeä vaihe», Sosialismin teoria ja käytäntö 40/1980, s. 6–7
8) A. Nove: The Soviet Economic System, George Allen & Unwin, Guildford 1977, s. 157
9) Gosteva–Rumjantsev: Soversenstvovanie hoziaistvennogo mehanizma, Pravda, Moskova 1980, s. 68

10) L. Abalkin: The Economic System of Socialism, Progress, Moskova 1980, s. 129
11) Narodnoje hoziaistvo SSSR v 1979 g., Statistika, Moskova 1980, s. 133
12) Neuvosto-Karjala 9.7.1980, s. 2
13) Heinrichs-Maier: Die sozialistische Intensivierung, Dietz Verlag, Berlin 1978, s. 148–149

HINTAUUDISTUKSET

Libyan valtionpäämiehen Muammar Gaddafin »sosialistisen» teorian mukaan kaupankäynti on ryöstämistä. »Välittäjät myyvät tavaransa usein koronkiskontahintaan, vaikka he eivät ole tuottaneet yhtään mitään. He ovat loisia. Me pyrimme perustamaan julkisia kauppoja, jotka toimittavat tavarat kuluttajille ilman voittoa. Henkilökohtaisesti olen varma, että jonakin päivänä kauppaniminen ilmiö tulee häviämään maan päältä.»[1]

Libya ei kuitenkaan ole maa, joka pystyisi itse tuottamaan kaikki kansalaistensa tarvitsemat tavarat tai palvelukset. Libyalainen sosialismi perustuu tilapäisiksi jääviin öljytuloihin, jotka vääristävät tavaroiden arvojen väliset suhteet maan sisässä poikkeuksellisella tavalla.

Perinteiset sosialistiset maat, joiden kehittäminen ei perustu tilapäisiin myyntituloihin, ovat joutuneet valitsemaan tavarantuotantonsa järjestämiseksi toisen tien. Ne ovat ruvenneet tehostamaan rahamuodossa suoritettavaa arvojen mittaamista, jotta tavaroiden arvojen väliset suhteet olisivat mahdollisimman »oikeat». Se helpottaa yhteiskunnallisessa päätöksenteossa valintaa monien vaihtoehtojen välillä.

Sosialistisissa maissa tuotteilla on kahdenlaisia hintoja: vähittäishintoja ja tukkuhintoja. Tässä luvussa tarkastellaan lyhyesti vähittäishintoja ja samalla myös vähittäiskauppaa. Laajemmin ovat esillä tukkuhinnat, joita on hinnoista valtaosa siitä yksinkertaisesta syystä, että suurin osa tavaroista ei tule koskaan vähittäismyyntiin; tuotantolaitokset vaihtavat niitä keskenään tukkuhintojen perusteella.

Tavaroiden arvonmuodostus

Tavaroiden arvo ja niiden väliset arvosuhteet ovat aina kiehtoneet taloustieteilijöitä, joilla arvonmuodostuksen teorian loppuunsaattaminen on ollut samanlainen tavoite kuin alkemisteillä kullan valmistaminen muista alkuaineista. Ongelmalle ei ole pystytty löytämään yleistä ratkaisua, joka hyväksyttäisiin kaikkialla yhtä yksiselitteisesti kuin luonnonlait.

Tutkiessaan kapitalistista yhteiskuntaa *Karl Marx* kehitti tavaroiden arvolain, jota häntä seuranneet marxilaiset tiedemiehet pitävät tieteellisesti perusteltuna objektiivisena lakina. Porvarilliset tiedemiehet haraavat kuitenkin vastaan, sillä tällaisen arvolain hyväksyminen veisi pohjan pois sekä kapitalistiselta yhteiskuntajärjestelmältä että porvarilliselta kansantaloustieteeltä.

Marxin arvolaki perustuu kapitalistisen yhteiskunnan kehityksen lainalaisuuksiin, tiettyihin liikelakeihin. Näiden lainalaisuuksien mukaan tavaroiden arvosisällön määrää kunkin tavaran valmistamiseen keskimäärin tarvittava yhteiskunnallisesti välttämätön työaika.

Karl Marx ei kuitenkaan ollut ensimmäinen tiedemies, jonka mielestä työ on tavaroiden arvonlisäyksen perusta. Hyvin usein hän viittaa sekä Adam Smithin että David Ricardon teoksiin.

Adam Smith kehitteli edelleen sitä vuosisataista käsitystä, jonka mukaan tavaroilla on sekä käyttöarvo että vaihtoarvo. Hänen mukaansa oli tärkeä tarkastella sitä, kuinka paljon tiettyä työpanosta vastaan vaihdossa voidaan saada vastineeksi toisten ihmisten tekemää työtä.[2] Hän ei siis pitänyt tärkeänä sitä, paljonko tavaraan esineellistyy ihmistyötä, vaan hän piti tärkeänä omasta tavarasta vaihdossa vastineeksi saatavan, toisten ihmisten tekemän työn määrää. Hän ei keksinyt erilaiselle työlle yhtenäistä laadullista mittaa.

David Ricardo puolestaan huomasi, etteivät häntä edeltäneet tiedemiehet olleet pystyneet selittämään tavaroiden keskinäisiä arvosuhteita. Hän yritti löytää tavaroille sellaisen yhtenäisen arvon mitan, jonka oma arvo olisi ollut muuttumaton ja jonka avulla muiden tavaroiden väliset arvosuhteet olisi

voitu määrätä. Tällaiseksi yhtenäiseksi mitaksi Ricardo päätyi – tosin epäröiden – esittämään kultaa, jota hänen mukaansa oli yhteiskunnassa kautta aikojen tuotettu samalla tavalla. Kullan tuotannossa oli aina vallinnut sama suhde tuottamiseen käytetyn elävän työn ja esineellistyneen työn (työn ja pääoman) välillä.[3]

Marxilaisessa taloustieteessä tämä ricardolainen ongelma katsotaan ratkaistuksi. Ratkaisu perustuu siihen, että uutta arvoa katsotaan voitavan luoda vain työn avulla, minkä Ricardokin hyväksyi, ja että uuden arvon luomisen kannalta ratkaisevassa asemassa on yhteiskunnallisesti välttämätön työaika, mitä Ricardo ei ollut huomannut. Marx keksi työn kaksinaisluonteen. Hänen mukaansa työ on sekä konkreettista että abstraktista työtä.

Kun konkreettisen työn avulla tavaroita muokataan niin, että niille syntyy erilaisia käyttöarvoja, nämä *käyttöarvot* eivät voi muodostaa pohjaa tavaroiden yhteismitallisuudelle.

Marxin mukaan konkreettinen työ on kuitenkin samalla myös abstraktista työtä uuden arvon luomiseksi, ja sen yhtenäisenä mittana Marx keksi ruveta käyttämään yhteiskunnallisesti välttämätöntä työaikaa. *Tavaroiden vaihtoarvon eli arvon* perustana on siis Marxin mukaan abstraktinen työ, ja se oli se »viisasten kivi», jota Ricardo ei keksinyt.

Kun tavaroita vaihdetaan toisiinsa, vaihto tapahtuu tietyssä suhteessa: yhden tavaran käyttöarvot vaihtuvat toisen tavaran käyttöarvoihin. Näin tavaroiden vaihtoarvo ilmenee vaihdettavien määrien välisenä suhteena. Se ei kuitenkaan Marxin mukaan ole pysyvä suhde, vaan se vaihtelee eri aikoina ja eri paikoissa. Tämän vaihtelun takia Adam Smith ei pystynyt tekemään vehnän ja hopean välisestä vaihtosuhteesta yleistä arvon mittaa. Hän tarkasteli asioiden ilmiasua eikä niiden sisältöä.

Tavaroiden vaihto on siis keskenään yhtä suurten määrien vaihtoa. Jos asiaa tarkastellaan myös laadulliselta näkökannalta, määrällinen yhtäsuuruus saattaa laadullisesti perustua vain siihen, että kaikki tavarat ovat työn tuotteita. Muuten ei määrien yhtäsuuruutta pystyttäisi mittaamaan.

Työ on kuitenkin aina hyvin erilaista. Se voi olla ruumiillista tai henkistä. Sitä voidaan tehdä ahkerasti tai laiskasti. Tämän

takia arvoa ei marxilaisen näkemyksen mukaan määrääkään työ sinänsä, vaan tavaran valmistamiseen keskimääräisesti tarvittava *yhteiskunnallisesti välttämätön työaika;* tavaran valmistaminen »yhteiskunnallisesti normaalien tuotantoehtojen ja yhteiskunnallisesti keskimääräisen työtaidon ja -tehon vallitessa».[4] Näin ollen tavaroiden arvo vaihtelee työn tuottavuuden mukaan ja siihen vaikuttaa työläisten ammattitaito, tieteen ja tekniikan kehitys, työn organisointitapa sekä myös luonnonolosuhteet. Jotta vaihto olisi yhtäsuuruuksien vaihtoa, siinä pienempi määrä mutkikasta työtä vaihdetaan suurempaan määrään yksinkertaista työtä.

Tavaroiden vaihtoarvo perustuu työn yhteismitallisuuteen ja siihen, että kaikki työ on sekä konkreettista että abstraktista työtä. Uusien käyttöarvojen valmistamiseen tarvitaan monenlaista inhimillistä työtä: aivo-, hermo- ja lihasvoiman kuluttamista, luovuutta, sitkeyttä ja pitkäjänteisyyttä. Samalla kun tämän inhimillisen työn avulla valmistetaan erilaisia käyttöarvoja, samalla se on myös abstraktista työtä, arvoa luovaa työtä. Arvonmuodostustapahtuma on samalla myös arvonlisäystapahtuma, eikä tavaralle synny uutta arvoa missään normaalista poikkeavassa työnteossa tai missään erillisessä työtapahtumassa. Uutta arvoa tuotetaan samassa työtapahtumassa kuin uusia käyttöarvoja.

Marxin mukaan uutta arvoa voidaan luoda vain tavarantuotannossa. Tavara voi kuitenkin luovuttaa toiseen tavaraan vain oman arvonsa tai osan siitä, kun taas tuotteeseen esineellistyvää uutta arvoa voidaan luoda vain työvoimatavaran käyttöarvon eli työn käytön perusteella.[5]

Sen takia, että uutta arvoa voidaan marxilaisen näkemyksen mukaan luoda vain valmistettaessa uusia tavaroita, sosialistisissa maissa kansantuloa mitataan vain tuotannollisessa sektorissa syntyneen arvon perusteella. Tuottamattomien sektorien piirissä tätä jo kerran tuotettua arvoa sitten jaetaan uudelleen.

Tavaroiden arvolaki kuuluu sosialistisessa taloudessa järjestelmän yleisiin lainalaisuuksiin.[6] Sosialististakin tavarantuotantoa sääntelee periaate, jonka mukaan yhtäläiset arvot vaihdetaan toisiinsa. Sosialismissa arvolain toimintaa säädellään kuitenkin suunnitelmallisesti toisin kuin kapitalismissa,

jossa yksityisomistus estää yhteiskunnan suunnitelmallisen toiminnan.

Yksittäiset ihmiset eivät joudu kuitenkaan normaalisti missään yhteiskunnassa tekemisiin tavaroiden arvojen kanssa. Tavaroita ei vaihdeta niiden näkymättömän arvon vaan niiden hinnan perusteella. Hintaa taas mitataan yhteiskunnassa yleisen vastikkeen eli rahan perusteella. Hinta ilmaisee tavaroiden arvon rahamuodossa.[7]

Hinnan kanssa ihmiset joutuvat useimmiten tekemisiin vaihdossa, joka yleisimmin tapahtuu kauppajärjestelmän puitteissa.

Kauppatoiminta

Yksinkertaisimmillaan hinnat ovat siellä missä ihmiset joutuvat niiden kanssa useimmin tekemisiin: vähittäiskaupoissa.

Lännessä tavaralla on saattanut olla hyvinkin monta hintaa ennen kuin se myydään kuluttajalle. Kaikki tavaran välittäjät saavat nimittäin tavaroista sen hinnan, minkä muut suostuvat niistä maksamaan. Yleispiirteissään hinnat kuvaavat kapitalismissa sekä niukkuutta että tavaroiden valmistuskustannuksia ja yrittäjien voittoa, mutta niihin sisältyy myös monopolivoittoja vahvimmille tuottajille. Hinnat myös määräävät niukkojen tavaroiden jaon maksukykyisimmille ostajille.

Sosialismissa hinnat ovat yleensä vakaat. Neuvostoliitossa kaikkien tavaroiden vähittäishinnat vahvistetaan keskitetysti valtion hintakomiteassa, eikä hinnankorotuksia sallita helposti. Vähittäishinnat ovat kaikkialla samat, ja kuluttajan kannalta on yhdentekevää, ostaako hän tavaransa valtion kaupasta tai osuuskaupasta.

Maatalouden ohella myös vähittäiskaupassa toimii osuuskuntia, joiden hallintoelimet jäsenet valitsevat. Niillä on suurempi itsenäisyys kuin valtion kaupoilla, jotka ovat hallinnollisesti kauppaministeriön alaisia erilaisten jakelujärjestelmien välityksellä.

Kauppaministeriö valvoo myös osuuskauppojen toimintaa, ja ne saavat tavarat samoilta toimittajilta kuin valtion kaupat ja aivan samoilla hinnoilla. Tukkukauppajärjestelmä on Neuvostoliitossa sangen kehittymätön, ja keskitettyjen tukkukauppojen sijasta tavaroilla on monia jakelujärjestelmiä.

Yhteiskunnan huolto – tavaroiden jakelu – ei suunnitelmataloudessa toimi niin, etteikö ihmisten pitäisi käyttää runsaasti aikaa välittömään huoltoonsa. Itsepalvelumyymälöitä on vielä toistaiseksi vähän, ja muissa kaupoissa myynti perustuu kaksinkertaiseen jonottamiseen: ensin tavaratiskillä ja sitten kassalla. Yleensä kolmas jonottaminen vältetään ja ostaja saa tavaran jonottamatta kassalla käynnin jälkeen. Pakkauspalvelu on kehittymätöntä.

Kauppatoimintaa ei sosialistisissa maissa arvosteta huolimatta siitä, että puutteet tällä alalla ovat jokapäiväisiä ja näkyviä. Myymälähenkilökunnan palkkataso on alhainen, eikä se lisää ns. palveluhalukkuutta. Ongelmaa pahentaa se, että suunnitelmien avulla mitataan useimmiten vain kauppojen määrällisten tavoitteiden toteutumista eikä esimerkiksi ihmisten huoltamiseen kuluvaa aikaa tai palvelun laatua. Näin kauppatoiminnan tehokkuutta kuvaa liikevaihdon tai tiettyjen tavararyhmien myynnin määrä eikä esimerkiksi se, kuinka nopeasti ihminen saa asiansa toimitetuksi tai millaisista valikoimista hänellä on mahdollisuus valita.

Vika ei useinkaan ole yksittäisten myymälöiden johdossa tai henkilökunnassa. He saattavat tehdä parhaansa, ja huollon puutteet johtuvat usein työn kehnosta organisoinnista, selvistä suunnitteluvirheistä tai suunnitelmien täyttämisen laiminlyönneistä.

Puutteet johtuvat osittain siitä, että järjestelmä ei toimi niin kuin sen halutaan toimivan. Toisaalta puutteet johtuvat myös siitä, ettei kauppatoimintaa pidetä suunnittelussa kyllin tärkeänä.

Vähittäiskaupan ongelmat periytyvät sosialistisissa maissa ajalta, jolloin arvon mittaamista rahan avulla ei pidetty arvossa. Välittömästi Venäjän vallankumouksen jälkeen rahaa ei käytetty vaihdon välineenä yleisesti, vaan ns. sotakommunismin aikana ihmiset saivat välttämättömyystavaransa luontaisina tavaratoimituksina ilman rahan välitystä. Sosialismia

rakennettaessa ei aluksi voitu olla varmoja, tarvitaanko rahaa uudessa yhteiskuntajärjestelmässä ylipäänsä lainkaan vai voidaanko huolto hoitaa pelkkiä jakojärjestelmiä kehittämällä. Ajatuksissa pyöri varmasti se kommunistinen tavoite, jonka mukaan tulevassa työläisten paratiisissa jako tullaan hoitamaan tarpeiden mukaan ilman osto- tai myyntiliikkeitä.

Nämä yleiset, rahamuodossa tapahtuvan mittauksen ongelmat ovat ilmeisesti hidastaneet sosialistisen yhteiskunnan huolto-organisaation kehittämistä.

Vähittäishinnat

Sosialistisissa maissa ei ole itsestään selvää, että tavara on kaupassa kalliimpi kuin tehtaalla. *Valtion tukiaisten* ansiosta vähittäishinnat ovat esimerkiksi Unkarissa olleet 4–5 prosenttia alemmat kuin tavaroiden tuotantokustannukset.[8] Se johtuu sosialistisissa maissa omaksutusta politiikasta, jonka mukaan kuluttajilla on ollut oikeus saada välttämättömyystavarat muuttumattomilla hinnoilla. Tämä politiikka ei kuitenkaan ole ollut ongelmatonta varsinkaan 1970-luvun loppuvuosina, jolloin tuotantokustannukset kallistuivat selvästi. Kun valtion tukiaisten lisääntyminen alkoi vaikeuttaa muiden kansantaloudellisten tehtävien suorittamista, inflaatiopaineiden annettiin Unkarissa säännellysti ja Puolassa sääntelemättömästi purkaantua vähittäishintojen korotuksiin.

Kun puhutaan muuttumattomista vähittäishinnoista, niillä tarkoitetaan ennen muuta elintarvikkeiden, vaatteiden, lääkkeiden ja kodin välttämättömien käyttöesineitten hintoja. Esimerkiksi leivän hinta on Neuvostoliitossa ollut muuttumaton vuodesta 1954 lähtien, vaikka sen jälkeen viljojen tuottajahintoja on korotettu jopa kymmenkertaisiksi. Lännessä leivän hinta olisi noussut vastaavassa määrin.

Vähittäishinnat nousevat kyllä silloin tällöin myös Neuvostoliitossa, vaikka se ei olekaan tavallista. Virallisen hintaindeksin mukaan vähittäishinnat eivät ole nousseet viimeisen neljännesvuosisadan aikana kuin pari prosenttia. Elintarvikkeiden

hinnat ovat kyllä nousseet vuosina 1955–1979 noin 11 prosenttia, mutta muiden tuotteiden hinnat ovat vastaavasti alentuneet 6 prosenttia.

Neuvostoliitossa eräitä hintoja korotettiin sekä vuonna 1978 että vuonna 1979. Tällöin hinnankorotuksia suoritettiin vain tiettyjen, viranomaisten määräämien tuoteryhmien osalta.

Vuoden 1979 puolivälissä valtion hintakomitea päätti korottaa jalometallien, mattojen, mattotuotteiden, turkisten ja turkistuotteiden hintoja keskimäärin 50 %. Oluen ravintolahinta nousi 45 % sekä ravintoloiden ja kahviloiden iltahinnat 25–45 %. Ulkomaisten huonekalujen hinnat nousivat 30 %, kotimaisten huonekalujen 10 % sekä autojen hinta 18 %.

Mitkään muut hinnat eivät sitten nousseetkaan.

Sitä paitsi näidenkin hinnankorotusten vaikutuksia helpotettiin tietyillä sosiaalisilla perusteilla. Jalometallista valmistettujen hammasproteesilevyjen hinnat eivät nousseet. Niin ikään valtio korotti ensimmäistä kertaa vihittävien avioparien sormuksista maksamansa korvauksen kaksinkertaiseksi sekä sulhaselle että morsiamelle. Lasten turkistuotteiden hinnat eivät muuttuneet. Ravintola- ja kahvilahinnat eivät muuttuneet työpaikka- tai oppilaitosruokaloissa eivätkä baareissa tai kioskeissa.

Vaikka mainittuja hintoja korotettiin huomattavassa määrin, minkään muun tuotteen hintaa ei vuonna 1979 alennettu. Yleensähän Neuvostoliitossa on totuttu siihen, että hintaindeksin pysyttämiseksi muuttumattomana hinnankorotusten yhteydessä joidenkin muiden tavaroiden hintoja on vastaavasti alennettu. Kun *vuonna 1978* nostettiin kahvin, suklaan, korujen, eräiden alkoholijuomien ja bensiinin hintaa, alennettiin vastaavasti mm. mustavalkoisten televisioiden, jääkaappien, tekokuitukankaiden ja pesuaineiden hintaa niin, ettei hintojen kokonaisindeksi muuttunut.

Vuonna 1978 hinnankorotuksia perusteltiin tavaroiden tuotanto- tai hankintahintojen kohoamisella. Silloin öljyn porauskustannukset, kullan louhintakustannukset sekä kahvin maailmanmarkkinahinnat olivatkin todella nousseet.

Vuoden 1979 hinnankorotuksia taas perusteltiin toisella tavalla. Tällöin tavaran kysynnän sanottiin olevan suuremman kuin tuotantomahdollisuuksien.

Neuvostoliitossa, jossa tavaroiden jakelu kuluttajille ei perustu niukkuuden poistamiseen ihmisten maksukykyyn pohjautuvan karsinnan eli hinnoittelun avulla, liiallinen kysyntä johtaa usein kyseisen tavaran loppumiseen kaupasta. Tavaraa ei yksinkertaisesti ole saatavilla mistään hinnasta.

Jotta tällaisten tavaroiden myynti saataisiin järjestykseen ja niiden kulutusta osittain hillityksi, hintoja korotettiin. Valtion hintakomitean puheenjohtajan *N. T. Gluškovin* mukaan päätettiin tavaroiden myynnin »järjestykseen saattamiseksi käyttää hinnanmuodostusmekanismia välttämättömänä pakkokeinona».

Kun neuvostoliittolaiset hintaviranomaiset määräävät tuotteille vähittäishintoja, ne määrätään niin, että tavarakaupan välityksellä kansan ostovoima saadaan kierrätetyksi takaisin valtiolle. Vähittäishintojen tulee siis olla sellaisia, että markkinat tyhjenevät.

Sen lisäksi vähittäishintoihin voidaan sisällyttää eri tavaroille erisuuruinen liikevaihtovero, jonka avulla myös valtion budjetin tuloja voidaan tarvittaessa lisätä tavarakaupan välityksellä.

Inflaatiota eivät neuvostokansalaiset kuitenkaan näytä edellä olevien tietojen perusteella tuntevan. Jos sitä on ollut, se on ilmennyt ennen muuta uusien tavaroiden hinnoissa.[9] Uusien tavaroiden tuottaminen on myös usein kalliimpaa kuin vanhan tuotevalikoiman ylläpitäminen, ja näin korkeampia hintoja voidaan usein perustella kalliimmilla tuotantokustannuksilla.

Yleisesti voidaan sanoa, että hintajärjestelmää ei Neuvostoliitossa käytetä niukkojen tavaroiden jaon perustana. Sen sijaan ansiokas yhteiskunnallinen toiminta voi kyllä tuoda etuoikeuksia tuotteiden jaossa; ammattiyhdistykset ovat pystyneet jakamaan aktiiveilleen niukkoja hyödykkeitä (matoista autoihin) ohi perinteellisten jakelukanavien kautta syntyvän jonotuksen. Sama koskee luonnollisesti myös puolueaktivistien etuoikeuksia.

Tukkuhinnat

Kun yritykset käyvät kauppaa keskenään, tavaroiden vaihtosuhteet ilmaistaan tukkuhintojen avulla. Ne ovat talouden sosialistisen sektorin sisäisiä siirtohintoja, ja Neuvostoliitossa ne on aina vahvistanut valtion hintakomitea keskitetysti.

Tukkuhintojen vahvistaminen ei ole mikään yksinkertainen tehtävä. Se johtuu mm. jatkuvasta tieteellis-teknisestä kehityksestä sekä hintasuhteisiin vaikuttavasta työn tuottavuuden kehityksestä.

Nykyisin Neuvostoliitossa valmistetaan yksinomaan metalli- ja konerakennusteollisuudessa noin puoli miljoonaa erilaista tuotetta. Kaikille näille tuotteille ja tuoteryhmille, joita yritykset myyvät toinen toisilleen ja jalostavat tuotantoketjun eri vaiheissa, määrätään hallinnollisesti oma tukkuhinta.

Hintojen vahvistamista eivät tee ongelmalliseksi ainoastaan monimutkaiset tuotanto-olosuhteet ja tuotteiden suuri määrä, vaan myös *hinnoittelun teoreettiset perusteet* ovat olleet käymistilassa vuosikymmenten ajan.

Vuoden 1917 vallankumouksellisilla oli ratkottavanaan monenlaisia ongelmia, joista etusijalla olivat käytännölliset asiat. Ennen kuin sosialismia päästiin rakentamaan, Venäjä oli irrotettava sodista ulkovaltojen kanssa, vallankumouksellisten oli vakiinnutettava valtansa ja voitettava sisällissodat etuoikeutensa menettäneitä maan- ja tuotantovälineiden omistajia vastaan, nälänhätä oli torjuttava ja sotien raunioittaman maan jälleenrakennustyö aloitettava.

Kun järjestys oli saatu joltisellakin tavalla palautetuksi, sosialismiin siirtymisen aikatauluun tehtiin muutoksia. Vallankumous asettui puolustusasemiin ja käyttöön otettiin NEP-järjestelmä, joka salli eräillä aloilla yksityisen sektorin toiminnan ja kehittymisen.

Tämä kehitys asetti käytännössä rajoituksia tiettyjen vallankumouksellisten tavoitteiden aikaansaamiselle. Eri sektoreiden välisen vaihdannan tarpeen johdosta otettiin käyttöön *raha* arvon mittana ja vaihdon välineenä.

Rahan käyttöönotto ei ollut mitenkään itsestäänselvä asia. Vallankumousta oli ollut tekemässä monia sellaisia ihmisiä,

joiden mielestä sosialistisessa tavarantuotantojärjestelmässä oli päästävä eroon tavaroiden arvon ja yhteiskunnan jakosuhteiden määräämisestä rahan perusteella. Rahan käyttöönottoa taas perusteltiin sillä, että 1920-luvun alussa yhteiskunta ei vielä ollut sosialistinen; yksityisen sektorin asema oli vahva monilla aloilla. Kun Neuvostoliitossa sitten 1920-luvun lopussa alettiin siirtyä järjestelmällisesti sosialistiseen tavarantuotantotapaan ja yksityinen sektori lopetettiin, tavaroiden hinnoilla ei enää ollut samaa merkitystä kuin aikaisemmin. Päätöksentekijöille riitti se, että tavara kulki tuotantolaitosten välillä suunnitelmien mukaan ja että tuotanto oli käynnissä. Tavaran arvolain ei tarvinnut olla tavaroiden vaihtosuhteiden pohjana silloin, kun toimitukset tapahtuivat valtion tuotantolaitosten välillä.

Kun ensimmäiset taloudelliset oppikirjat julkaistiin Stalinin kuoleman jälkeen, arvolaki otettiin aluksi varovaisin sanankääntein uudelleen käyttöön sellaisessa kaupankäynnissä, jossa tavara myytiin valtion sektorin ulkopuolelle. Sen sijaan valtion yritysten keskinäisiin siirtoihin, joiden välityksellä tavaroita ei myyty vaan ainoastaan siirrettiin eri tuotantolaitosten tai yritysten kesken, arvolain ei katsottu vaikuttavan. Hintoja tarvittiin lähinnä vain tilastollisiin tarkoituksiin ja yritysten toiminnan jälkikäteisarviointiin.[10]

Kun yritysten välisille toimituksille ja niiden tuotteille vahvistettiin siirtohinnat (tukkuhinnat), oli kuitenkin tärkeää, että nämä hinnat olivat vuodesta toiseen kiinteät. Näin voitiin mitata tuotannon lisäystä tai kustannusten alenemista vertaamalla peräkkäisten vuosien tuotosta ja kustannuksia samassa yrityksessä tai samalla alalla.

Tavaroiden arvolaista ei sanouduttu irti mitenkään johdonmukaisesti tai tarkoituksellisesti; hinnat vain määrättiin epäjohdonmukaisesti. Vaikka hinnoittelun perimmäisenä kiintopisteenä olikin tavaroihin esineellistyneen yhteiskunnallisesti välttämättömän työajan käyttö tavaroiden laadullisena yhteismittana, tavaroiden keskinäiset arvosuhteet eivät olleet johdonmukaisia. Marx ei ollut nimittäin käytännössä kertonut, miten yhteiskunnallisesti välttämätön työaika lasketaan.

Näin ollen tämän teoreettisen mitan käyttö tavaroiden hinnanmuodostuksen pohjana on aina aiheuttanut vaikeita yhteensovittamisongelmia miljoonien eri tuotteiden hintojen vahvistamiselle, ja se on myös aiheuttanut mittausongelmista johtuen tavaroiden hintasuhteiden väistämättömiä vääristymiä. Yksiselitteisesti tämä laskentatapa on kuitenkin ankkuroinut hinnanmuodostuksen yhteiskunnan tieteelliseen perustaan.

Tavaroiden hinnoitteluongelma ei ole ollut sosialistisissa maissa niinkään yksinomaan arvonmittauksen ongelma kuin niiden taloudellisten keskinäissuhteiden mittaamisen ongelma, joita hintojen avulla kuvataan. Hinnat eivät nimittäin kuvaa pelkästään passiivisesti erilaisia taloudellisia suhteita ja talouden tasapainoa, vaan niitä on edullista käyttää aktiivisesti näiden suhteiden ja talouden tasapainoisuuden kehittämiseen.

Talousuudistusten yhteydessä hintoja uudistettiin niin, että niiden avulla voitiin toteuttaa aivan uudenlaisia kansantulon jako- ja uusjakosuhteita. Näin voitiin myös ottaa käyttöön uusi laskentajärjestelmä ja uusia laskennan apuvälineitä, joiden avulla suunnittelijat pyrkivät parantamaan sosialistisen talouden toimintaa ja sen tehokkuutta.

Hintaongelmia

Porvarillisen teorian mukaan hinnat kuvaavat kysynnän ja tarjonnan vuorovaikutusta markkinoilla. Hinnat ovat niukkuuden tai runsauden mittareita, ja yhteiskunnassa määräytyvät erilaiset jakosuhteet mm. investointien ja kulutuksen tai pääoma- ja työtulojen jakautumisen välillä tavaroiden (myös työvoimatavaran) hinnoittelun perusteella.

Sosialistista suunnittelujärjestelmää kehitettäessä talousyksiköiden toiminnan tehokkuuden mittaaminen perustui aluksi hintojen vakauteen. Kun hinnat eivät muuttuneet, tuotannon lisääntymistä tai kustannusten säästämistä voitiin mitata vertaamalla kahden peräkkäisen vuoden numeroita keskenään. Yhteiskunnan jakosuhteista päätettäessä hinnoilla ei ollut suurtakaan merkitystä, sillä päätökset tehtiin ennen muuta poliittisin perustein.

Kustannuslaskennassa hintojen merkitystä vähensi aikaisemmin myös se, että suunnitelmien täyttämisen ja työkollektiivien palkitsemisen perustana olleeseen bruttotuotokseen laskettiin mukaan myös kaikkien aikaisempien valmistajien tai tavarantoimittajien tuotteiden osuus. Se oli kansantalouden kannalta epäedullista, sillä hyviin tuloksiin päästiin tällä tavalla käyttämällä hyväksi kalliita tuotteita halpojen asemesta.

Ennen vuoden 1967 hintauudistusta tuotteiden hinnoittelu perustui marxilaiseen käsitykseen valmistuskustannuksista, joihin kuuluivat niin aineelliset kulut kuin työpalkatkin lisättynä keskimääräisellä voitolla. Näin hinnoittelu vastasi karkeasti »Pääoman» kolmannessa osassa kuvattua tavaran arvon jakautumista kustannushinnaksi ynnä voitoksi.[11]

Kun hinnoittelu suoritettiin tällä tavalla mekaanisesti, voitolla ei aikaisemmin ollut merkitystä yritysten toiminnan ohjaamisessa tai kannustamisessa. Sitä paitsi yritys ei tarvinnut aikaisemmin voittoa myöskään uusien tuotantovälineiden rahoitukseen laajennetun uusintamisen edellytysten turvaamiseksi. Valtio antoi tuotantovälineet yritystensä käyttöön, eikä niillä ollut mitään varsinaista hintaa.

Näin ollen hintojen avulla ei aikaisemmin mitattu tavaroiden runsautta eikä niukkuutta, ei voimavarojen kohdentamista tai niiden vaihtoehtoista käyttöä eikä niiden avulla mitattu sitä hyötyä tai tarpeen tyydyttämisen astetta jonka ostaja sai tuotteesta. Kun tavaroita ei yritysten välisessä kaupassa ollut mistään hinnasta saatavilla ilman valtion asianomaisen elimen antamaa suunnitelmanmukaista ostotodistusta, tavarantoimitusten perustana oli suunnittelu eivätkä hinnat.

Jos hintajärjestelmän avulla ei mitata lainkaan tavaroiden käyttöarvoa eikä tavaroiden jakoa suoriteta niiden hinnan perusteella, niukkuus johtaa väistämättömästi säännöstelyyn, mustan pörssin kauppaan tai suoranaiseen tavaroiden puutteeseen. Sitä paitsi niukkuus saattaa myös johtaa vääriin suunnittelupäätöksiin. Jos jonkin tavaran puutteen takia kysyntä kohdistuu toiseen tavaraan, jota on saatavissa, se saattaa suunnittelijoiden näkökulmasta olla jälkimmäisen tavaran kysyntää. Näin määrälliset puutteet ja kiinteät hinnat eivät viestitä suunnittelijoille niitä todellisia tarpeita, joiden tyydyttäminen on suunnitelmatalouden tärkein tehtävä.

Hintajärjestelmä toimii epätyydyttävästi myös silloin, kun hintojen ja niiden epäjohdonmukaisuuksien aiheuttamat ongelmat eivät ole suunnittelu- ja hintaviranomaisten tarkoittamia tai haluamia vipusimia vaan epätasapainon ilmauksia. Silloin ne eivät heijasta taloudellista ajattelua tai poliittista tarkoituksenmukaisuutta. Ne eivät paranna järjestelmän toimintaa vaan saavat aikaan vääristymiä voimavarojen käytössä.

Näissä olosuhteissa sosialistisiin talousuudistuksiin on ollut välttämätöntä liittää myös asianmukaiset tukkuhintauudistukset.

Vuoden 1967 tukkuhintauudistus

Neuvostoliitossa suoritettiin talousuudistukseen liittynyt tukkuhintauudistus vuonna 1967.

Hintauudistuksessa otettiin huomioon ne muutokset, jotka olivat edellytyksenä rahan avulla mitattavien vipusimien käyttöönotolle. Sen lisäksi hintauudistuksen tavoitteena oli luoda entistä yhtenäisempi tukkuhintajärjestelmä, jossa hintoja pyrittiin yhtenäistämään ja saamaan entistä paremmin vastaamaan marxilaista käsitystä tuotantokustannuksista. Niin ikään haluttiin tukku- ja vähittäishintojen välille luoda enemmän yhtenäisyyttä.

Hintauudistus oli tarpeellinen myös sen tieteellis-teknisen kehityksen johdosta, joka oli tehnyt tuotannon entistä monipuolisemmaksi ja monimutkaisemmaksi. Uusien hintojen avulla pyrittiin teknistä kehitystä viemään eteenpäin luomalla hinnoittelun avulla edellytykset yritysten voiton kasvulle ja kannustusrahastosiirroille palkintona uusien tuotteiden kehittämisestä ja valmistuksesta. Näin hintajärjestelmän avulla luotiin sellaisia vipusimia, joilla yritysten käyttäytymistä pyrittiin ohjaamaan epäsuorasti suunnittelijoiden haluamaan suuntaan.

Vuoden 1967 tukkuhintauudistus, jossa hintatasoa nostet-

tiin kymmenisen prosenttia ilman että se johti vastaaviin muutoksiin vähittäishinnoissa, ei kuitenkaan muuttanut hinnoittelun organisaatiota joustavammaksi. Pienimpienkään tai merkityksettömimpienkään tavaroiden hinnan määräämistä ei vapautettu hintaviranomaisten päätösvallasta, mitä ei muuten tehty myöskään vuoden 1982 hintauudistuksen yhteydessä.

Arvolain toteutuminen

Neuvostoliitossa hinnat vahvistetaan edelleen keskitetysti. Sen sijaan eräissä muissa sosialistisissa maissa hinnanvahvistusmenettelyä on muutettu joustavammaksi.

Esimerkiksi *Unkarin* vuoden 1968 talousuudistuksessa hintajärjestelmä uudistettiin perusteellisesti. Tavoitteeksi otettiin se, että hinnat kuvastaisivat markkinasuhteita ja tasapainottaisivat kysynnän ja tarjonnan. Tarkoituksena oli luopua yritysten välisten tavarantoimitussopimusten verkostosta ja luoda sen tilalle kilpailua sekä joustavammat toimitussuhteet.

Hinnat jaettiin neljään luokkaan: kiinteisiin hintoihin (jotka määrättiin keskitetysti), kattohintoihin (jolloin niille määrättiin yläraja), rajahintoihin (jolloin niille määrättiin myös alaraja) sekä vapaisiin hintoihin.

Tämän uudistuksen avulla ei kuitenkaan saavutettu kaikkia tavoitteita, eikä hintajärjestelmä enää 1970-luvulla vastannut uusia tarpeita. Mistä syystä näin kävi, siihen palataan seuraavassa luvussa.

Joka tapauksessa unkarilaiset ovat myöhemmin luopuneet kokonaan tavaroiden *valmistuskustannuksiin perustuvasta hinnoittelusta,* mikä on käytössä muissa sosialistisissa maissa. Sen sijalle unkarilaiset ovat ottaneet ns. *arvoperusteisen hinnoittelun,* jonka mukaan sekä tukku- että vähittäishinnat määräytyvät suurimmalta osin maailmanmarkkinoiden hintatason perusteella.

Tavaroiden hinta on niiden arvon rahamuoto.

Arvon heijastuminen hinnassa luo sosialismissakin edellytykset arvolain toteutumiselle. Hinnoissa heijastuvat kaikki taloudellisen kehityksen avaintekijät, ja hintoja voidaan sen johdosta käyttää myös suunnittelun apuvälineinä.

Arvolain toteutuminen ei kuitenkaan edellytä sitä, että hinnoissa tulisi automaattisesti esiin kunkin tavaran valmistuksen työsisältö. Niinpä arvolaki toteutuu sosialismissa tälle tuotantotavalle ominaisissa tuotanto- ja vaihtosuhteissa, ja sosialistiseen tavarantuotantoon kuuluvat arvon luokat (tavara ja raha, arvo ja hinta, voitto, luotto, jne.) poikkeavat sisällöltään vastaavista porvarillisista käsitteistä.[12] Tuotannon, jaon, tavaran- ja rahankierron, kulutuksen ja investointien suunnitelmallisuus luo pohjan arvolain toteutumiselle sosialismissa.

Arvoon, jonka rahamuoto hinta on, vaikuttavat eri tavoilla ne taloudelliset tekijät, joista riippuu tavaroiden työsisällön kehitys. Esimerkiksi työn tuottavuuden nousu vaikuttaa sekä tuotteeseen toisista tavaroista siirtyvään arvoon että työn tuloksena syntyvään uuteen arvoon. Työn tuottavuuden nousu vaikuttaa elävän ja esineellistyneen työn, työn ja pääoman, suhteisiin kaikilla aloilla. Tuotoksen arvo on kääntäen ja lisätuotoksen suhteellinen arvo suoraan verrannollinen työn tuottavuuden kehitykseen.[13]

Tavara on eri laatua olevien käyttöarvojen ja samaa laatua olevien vaihtoarvojen (arvon) ykseys. Arvon rahamittana hinta kohdistuu aina tiettyyn käyttöarvoon, joka sosialismissa on suunnittelun yhteydessä määritelty käyttöarvo. Jos tuotteelta vaaditaan uusia ja parempia käyttöominaisuuksia, sen tuottamiseen tarvittavan yhteiskunnallisesti välttämättömän työn määrä nousee. Näin tuotantokustannusten kasvun on heijastuttava hinnoissa, ja myös tieteellis-teknisen kehityksen on vaikutettava hinnanmuodostukseen. Muutoin hinnat eivät palvele sitä tehtävää, mikä niille on asetettu sosialistisen tavarantuotannon vaihto- ja jakosuhteita kuvaavana arvon rahamuotona. Hinnat voivat sosialismissa väliaikaisesti poiketa tavaran arvosta ja sen tuottamisessa välttämättömästä työsisällöstä, mutta pitkällä tähtäimellä hintataso sovitetaan yhteen tuotteiden ja tuoteryhmien yhteiskunnallisesti välttämättömän työsisällön kanssa.[14]

Hinnat suunnittelun apuna

Sosialistisessa suunnittelussa hinnat ovat tiettyjen suunnittelutehtävien täyttämisen apuvälineitä. Niitä käytetään mittoina, vipusimina ja myös jaon välineinä.[15]

Mittana hintaa käytetään tavaran työsisällön mittaamiseen. Hinta mittaa myös sitä, miten tuotannossa voidaan tavaroita tuottaa tehokkaammin alentamalla niiden valmistukseen käytettävän työn määrää, ja näin hintojen avulla voidaan suorittaa valintaa voimavarojen vaihtoehtoisten käyttötarkoitusten välillä. Ns. optimisuunnittelussa hintojen rooli on keskeinen.

Mittaamisen kannalta on tärkeää, että hinnat ovat suhteellisen vakaita ja että jokainen yksittäinen muutos tuottavuuden noususssa tai uusien käyttöominaisuuksien valmistuksessa ei välittömästi vaikuta hintatasoon. Näin ne palvelevat suunnittelua tehokkaimmin.

Vipusimena kiinteät hinnat palvelevat kustannusten alentamiselle asetettuja tavoitteita niin, että yrityksiä ja työntekijöitä palkitaan uusien voittoa lisäävien menetelmien keksimisestä ja käyttöönotosta.

Lisäksi on huomattava, että vasta kun suunnitelman edellyttämät *jakosuhteet* – kansantulon tasapainoinen käyttö eri tarkoituksiin – on varmistettu, hintoja voidaan käyttää hyväksi vipusimina talouden kehittämiseksi ja tuotannon tehostamiseksi.

Neuvostoliiton vuoden 1982 tukkuhintauudistus

Vuoden 1979 suunnittelun tehostamispäätöksiin liittyi vuoden 1982 alussa voimaan astuvaksi tarkoitettu tukkuhintauudistus. Samanlainen hintauudistus seurasi myös 1960-luvun puolivälin talousuudistusta.

Käytännössä tässä yhteydessä nostettiin selvästi energian, hiilen, öljyn, metallien ja puutavaran hintaa.[16] Tavoitteena oli, että nämä hinnat vastaisivat entistä paremmin kohonneita tuotantokustannuksia. Kustannukset olivat lisääntyneet uu-

sien raaka-ainevarojen hyödyntämisen käytyä maantieteellisesti yhä vaikeammaksi, ja se lisäsi myös yhteiskunnallisesti välttämättömän työn määrää näiden tavaroiden tuotannossa.

Niillä aloilla, joilla perinteellisesti hyvä kannattavuus ei enää kannustanut tehostamaan hallintoa, alentamaan kustannuksia tai parantamaan laatua, hintoja alennettiin. Esimerkiksi elektroniikkateollisuuden tukkuhintoja alennettiin viidenneksellä.

Hintauudistuksen yhteydessä korostettiin julkisesti sitä periaatetta, että hinnat tullaan pitämään vakaina koko viisivuotiskauden ajan. Jos yritys pystyy alentamaan kustannuksia, se hyötyy tästä toimenpiteestä ilman, että viranomaiset alentavat vastaavasti hintoja pitääkseen yrityksen voiton alempana. Sitä paitsi hintojen vakavuudella on taloudelliset perusteensa: vakaat hinnat ovat välttämättömiä arvioitaessa tulevaisuuteen ulottuvien suunnitelmien ja tehtyjen laskelmien toteutumista ajan kuluessa.

Tavaroiden vaihdantaa säätelevien tekijöiden ohella hintauudistuksessa kiinnitettiin huomiota yritysten tuotantokustannuksiin. Ne muodostuvat tuotantovälineiden kulumisesta (poistoista), raaka-aineiden käytöstä sekä yhteiskunnallisesti välttämättömästä työajasta.

Hintojen vahvistamisen yhteydessä *normitettiin sekä tuotteiden valmistamiseen käytettyjen raaka-aineiden että työn käyttö* tavaroiden valmistusprosessissa. Tällä tarkoitetaan sitä, että viranomaiset määräsivät jokaisen tuotteen valmistuksessa raaka-aineiden ja työn käytölle tietyn normin, jonka perusteella tavaran hinta määrättiin. Näin hinnanvahvistusmenettelyssä ei automaattisesti siunattu tavaroiden tai työn tehotonta käyttöä niin, että yritys olisi voinut periä tuotteesta korkean hinnan vedoten korkeisiin valmistuskustannuksiin.

Työajan käytön normista päätettäessä huomio kiinnitettiin nykyaikaisen yhteiskunnan tavarantuotannossa suoritettavaan kokonaistyöhön yksittäisissä tuotantolaitoksissa tietyn tavaran tuottamiseen käytetyn tarkan työpanoksen mittaamisen sijasta. Näin voitiin hintojen vahvistamisen perusteena käyttää yhteiskunnan parhaimmissa tuotantolaitoksissa tai parhaimmilla työmenetelmillä valmistettujen tavaroiden työsisältöä, mikä sitten vahvistettiin vastaavien tuotteiden hinnoittelun perusteena olevaksi normiksi myös muissa tuotantolai-

toksissa. Tehottomasti johdetuille yrityksille se merkitsi tavoitteiden kiristymistä.

Vuoden 1982 tukkuhintauudistukseen liittyneiden mutta jo ennen sen voimaantuloa vahvistettujen raaka-aineiden ja energian hinnankorotusten perusteella hintaviranomaiset määräsivät uudet tukkuhinnat kaikille jalostetuille tuotteille. Nämä hintapäätökset tehtiin keskitetysti, eikä hinnanvahvistusmenettelyssä heikennetty keskitetyn päätöksentekokoneiston yksinvaltaa.

Ulkomaankaupan hinnat

Ulkomaankauppa on sosialistisissa maissa yleensä *valtion monopoli.* Sitä käyvät keskitetyt elimet: ulkomaankauppaministeriö ja sen alaiset kauppayhtymät.

Neuvostoliiton ja länsimaiden välisessä kaupassa hinnat määräytyvät suurelta osin maailmanmarkkinahintojen mukaisesti. Kaikki osapuolet seuraavat tarkasti yleistä kansainvälistä hintatasoa.

Sillä hinnalla, jonka tuotantolaitos saa ulkomaankauppayhtymältä vientituotteesta, ei kuitenkaan ole mitään tekemistä ulkomaankauppayhtymän ja ulkomaisen osapuolen keskenään sopiman hinnan kanssa. Neuvostoliitossa tavaran valmistaja saa vientituotteestaan saman kotimaisen tukkuhinnan, jonka se saisi vastaavasta kotimaahan toimitetusta tuotteesta. DDR:ssä vientituotteiden sopimushinta muutetaan kotimaan rahaksi erityisen »valuuttamarkan» vaihtokurssin avulla. Puolassa valuuttamääräinen hinta kerrotaan erityisellä kertoimella zlotyhinnan määrittämiseksi. Unkari puolestaan on tässä asiassa aivan toisella linjalla kuin muut sosialistiset maat; Unkarissa ulkomaankaupan hinnat määräävät jopa kotimaisen hintatason.

SEV:in sisäisessä kaupassa sosialististen maiden kesken sovelletaan eri hintoja kuin länsikaupassa. Aikaisemmin SEV-hinnat oli jäädytetty niin, että ne olivat aina kerrallaan viisi vuotta muuttumattomia. Ns. öljykriisin jälkeen hinnoitteluperusteita muutettiin, ja nykyisin nämä hinnat tarkistetaan vuosittain maailmanmarkkinahintojen perusteella. Kuitenkin nämä hinnat ovat edelleen 10–20 prosenttia edellä mainittujen hintojen alapuolella, öljyn osalta enemmänkin.[17]

Kaupankäynti SEV-maiden kesken tapahtuu *bilateraalisella eli kahden maan välisellä pohjalla.*

Sosialististen maiden kahdenvälisissä kauppaneuvotteluissa on tärkeämpi päästä sopimukseen tavaratoimituksista kuin hinnoista. Hinnat ovat joustavia, ja niistä on aina voitu sopia sen jälkeen kun tavaroiden toimittamisesta on päästy sopimukseen. Valuuttakurssien yhteismitattomuudesta johtuen kaksi maata saattaa sopia keskinäisistä tavaratoimituksista aivan eri hinnoilla kuin mitä ne sopivat vastaavien tavaroiden toimituksista kolmansien maiden kanssa.

SEV:in sisäisessä kaupassa ne tavarat, joihin sisältyy länsituontia tai jotka voidaan vaihtoehtoisesti myydä länteen, ovat ns. kovia tavaroita. Niitä vaihdetaan toisiin »koviin» tavaroihin. Ns. pehmeistä tavaroista on kauppaneuvotteluissa paljon helpompi sopia kuin länsivaluuttojen avulla mitattavista tavaroista. Yleisesti voidaan todeta, että keskinäisessä kaupassa kaikki maat ovat valmiimpia ostamaan kuin myymään.

Jokaisessa sosialistisessa maassa on omat tukku- ja vähittäishintajärjestelmänsä, jotka kuvaavat sen maan sisäistä hintatasoa. Siihen taas vaikuttavat eri maissa erilaiset tavaroiden tuotantokustannukset sekä kansan elintaso ja kulutustottumukset. On vaikea kuvitella, että sosialistisen leirin kehitysmaissa Mongoliassa, Kuubassa tai Vietnamissa olisi samanlainen sisäinen hintataso kuin teollistuneissa veljesmaissa.

Valuuttakurssien pitäisi yleisesti kuvata mahdollisimman hyvin kotimaisten hintojen suhdetta maailmanmarkkinahintoihin. Niillä on suuri vaikutus tavaroiden vaihtosuhteisiin sekä tehokkuus- ja kannattavuuslaskelmiin, joita hinnat kuvastavat.[18] Mitä paremmin valuuttakurssit kuvastavat maan sisäistä hintatasoa, sitä paremmin ne täyttävät tehtävänsä kansainvälisessä kaupankäynnissä mittaamisen ja vertaamisen pohjana.

Sosialistisissa maissa valuuttakurssit eivät määräydy yhtäläisten perusteiden mukaisesti johtuen hinnoille eri maiden

erilaisissa tuotanto-olosuhteissa annetuista erilaisista tehtävistä. Näin ollen ulkomaankaupassa on pyrittävä löytämään muita yhtenäisiä mittavälineitä kuin valuuttakurssit tavaranvaihdon määräsuhteiden kuvaamiseksi. SEV:in sisäisessä kaupassa maailmanmarkkinahinnat näyttelevät yhä tärkeämpää osaa, ja tästä kaupasta vähintään 10 prosenttia käydään kolmansien maiden valuutoilla eli ns. vaihdettavilla valuutoilla.[19] Tällaisen kaupankäynnin osuus lienee viime vuosina edelleen lisääntynyt, mikä kuvaa maailmankaupan ja sen hintatason suoranaista vaikutusta myös SEV-kauppaan.

Kaikesta huolimatta marxilaisen arvolain nähdään toteutuvan myös ulkomaankaupassa. Kaupankäynti on käyttöarvoltaan erilaisten tavaroiden yhtäsuuruuksien vaihtoa. Sen puitteissa kunkin maan tuotteiden työsisällön on alennuttava sille tasolle, joka vastaa kansainvälisesti tavaran valmistukseen käytettyä, keskimääräistä ja välttämätöntä työsisältöä.[20]

Valuuttakurssit

Kun kunkin sosialistisen maan rahat ovat vain maan sisäisiä maksuvälineitä, niitä ei voida vaihtaa keskenään. Maan sisäisten maksuvälineiden ulosvienti on useimmissa maissa kielletty siksi, että sisäisillä maksuvälineillä ei voi olla mitään käyttöä ulkomailla.

Eri mailla on useitakin valuuttakursseja riippuen maksusuoritusten laadusta. Ne valuuttakurssit, joita käytetään tavaranvaihdossa, ovat ns. *kaupallisia kursseja. Turistikurssit* poikkeavat kaupallisista kursseista eri maissa eri tavalla, ja ne on yleensä pyritty muodostamaan niin, että sosialististen maiden turistit joutuvat ulkomailla maksamaan tavaroista ja palveluksista suurin piirtein saman hinnan kuin kotimaassaan.[21]

Se, että jollakin maalla on useita valuuttakursseja, ei ole mitenkään outo käytäntö niissäkään maissa, joiden valuutat ovat ns. vaihdettavia valuuttoja. Kehitysmaissa useiden kurssien käyttö on suorastaan tavallista, mutta myös esimerkiksi

Ranskassa tai Belgiassa on käytössä eri valuuttakurssit toisaalta kaupalle ja turismille sekä toisaalta pääomaliikkeille.

Valuuttakurssien aiheuttamista hintavääristymistä antaa kuvan myös se vilkas rajakauppa, jota käydään monien maiden rajaseuduilla.

Sitä paitsi myös ulkomaankauppaa saatetaan lännessä käydä muilla kuin taloudellisilla perusteilla, eivätkä valuuttakurssit silloin ratkaise kaupan kannattavuutta. Kun esimerkiksi Suomesta tai EEC-maista myydään voita tai viljaa minne tahansa, viranomaiset osallistuvat myynnin kustannuksiin yhteisin verovaroin. Sosialististen maiden ulkomaankauppayhtymien ei ole sen vaikeampi käydä ulkomaankauppaa kotimaisista hinnoista poikkeavilla hinnoilla.

Sosialistisissa maissa viennin ohella myös tuonti on yleensä valtion ulkomaankauppayhtiöiden monopoli. Kun nämä yritykset tuovat maahan tavaroita, ne asettavat etusijalle uuden teknologian ja ns. tuotannollisen tuonnin. Usein kulutustavaroita ei tuoda riittävästi, ja sen johdosta ulkomaiset kulutustavarat ovat sosialistisissa maissa erittäin haluttuja. Tällainen ylikysyntä kohdistuu myös niihin erikoismyymälöistä ostettuihin tavaroihin, joita ulkomaisilla turisteilla on tilaisuus ostaa omalla valuutallaan.

Niukkuuden johdosta ihmiset ovat valmiit maksamaan ulkomaisista kulutustavaroista hintoja, jotka eivät voi olla herättämättä hämmennystä ulkomaalaisissa. Yksittäisissä mustan pörssin kaupoissa tai »pimeässä» rahanvaihdossa saatu kauppavoitto tuntuu epätodelliselta.

On kuitenkin muistettava, että tällaiset yksittäiset »bisnekset» eivät anna oikeaa kuvaa sosialististen maiden sisäisistä hintasuhteista, koska näiden maiden virallisia valuuttakursseja ei ole yhtenäistetty läntisten valuuttakurssien ja asianomaisten maiden sisäisen ostovoiman kanssa. Jos asunto ja ruoka ovat halpoja ja ihmisillä on käytössä runsaasti paperirahaa, sitä voidaan käyttää tilapäisesti tavalla, joka ei tee oikeutta eri maiden yhteiskunnalliselle kehitykselle.

Unkarissa on maan valuutan sisäinen ostovoima lähimpänä virallisten valuuttakurssien avulla laskettua länsimaiden hintatasoa. Siksi Unkarissa ei ole »pimeää» rahanvaihtoa. Maan sisäisen hintatason entistä parempi vertailukelpoisuus länsi-

maisten hintojen kanssa tehnee myös mahdolliseksi sen, että forintista tulee 1980-luvulla ns. vaihdettava valuutta. Poliittisista syistä johtuen maan jäsenyys Kansainvälisessä Valuuttarahastossa (IMF:ssä), jonka jäseniä vaihdettavien valuuttakurssien järjestelmään osallistuvat maat yleensä ovat, ei kuitenkaan liene mahdollinen.

Sosialististen maiden kannalta valuuttakurssijärjestelyt ovat ongelmallisia asioita. Kahden valuuttakurssin olemassaoloa selvittää Unkarin keskuspankin osastopäällikkö *Imre Tarafaas* seuraavalla tavalla:

»Tärkein syy kahden vaihtokurssin olemassaololle on se, että meillä valtio maksaa edelleen suuria tukiaisia peruskulutustavaroiden sekä tiettyjen palvelusten hinnan pitämiseksi alhaalla. Käytännössä vähittäishinnat eivät useinkaan ole korkeampia kuin tuottajahinnat, mikä johtuu tukiaisjärjestelmästä. Jos meillä näissä oloissa olisi vain yksi valuuttakurssi, meidän tuottajahintatasomme olisi muiden maiden hintatasoon verrattuna liian korkea, ja se vaikeuttaisi meidän vientiämme. Meidän kuluttajahintatasomme taas olisi liian alhainen, eikä meillä olisi varaa laajentaa turismia.

Näistä syistä johtuen meillä on kaksi valuuttakurssia: toinen kaupankäyntiä ja toinen turismia varten. Kuitenkin me toivomme, että tulevaisuudessa nämä valuuttakurssit voidaan yhdistää poistamalla vähitellen kulutustavaroiden hintaa alentavat tukiaiset. 1970-luvun lopussa ja 1980-luvun alussa me olemme edenneet tässä asiassa ratkaisevalla tavalla. Siksi uskon, että suurin osa kahden valuuttakurssin välisestä erosta on nyt häviämässä ja että meillä on enää lyhyt matka yhtenäisiin kursseihin.»[22]

Jotta sosialistiset maat voisivat tulevaisuudessa osallistua nykyiseen läntisten teollisuusmaiden hallitsemaan vaihdettavien valuuttojen järjestelmään IMF:n välityksellä, niiden olisi sallittava kotimaisen hintatasonsa, elintarvikkeiden, välttämättömyystarvikkeiden sekä vuokrien kohoavan nykyistä tasoa paljon korkeammalle. On täysin ymmärrettävää, jos esimerkiksi Neuvostoliitto ei ole siihen yhtä valmis kuin Unkari.

Mitä tulee Neuvostoliiton ruplan viralliseen vaihtokurssiin, niin se seurasi 1970-luvulla Länsi-Saksan D-markan kurssikehitystä. Rupla ei kuitenkaan ole millään tavalla sidoksissa D-markan arvoon, ja Neuvostoliitto voi kansainvälisten sitoumustensa siitä kärsimättä määrätä itsenäisesti valuuttakursseista eli siitä määrästä maan sisäisiä maksuvälineitä, minkä se myy omassa maassaan jonkun toisen maan valuutan vastineeksi.

On arvioitu, että D-markan vahvistumisen, dollarin heikentymisen sekä maan sisäisen hintatason vakavuuden johdosta ruplan virallisen kurssin mukaan suoritetut vertailut antoivat 1970-luvun lopussa lähes oikean kuvan Neuvostoliiton vähittäishintatasosta.[23] Luonnollisestikin kaikki vertailut toisaalta sosialististen maiden ja toisaalta vaihdettavien valuuttojen avulla mitatuilla hinnoilla ovat äärimmäisen vaikeita, kun jo sosialististen maiden keskinäisiäkin hintasuhteita on vaikea verrata toisiinsa näiden maiden suuresta keskinäisestä kauppavaihdosta huolimatta.

Länsivaluutta ja sillä ostetut tavarat ovat siis kaikkialla sosialistisissa maissa hyvin haluttuja. Se johtuu niiden niukkuudesta, ja ainakin toistaiseksi kyseinen niukkuus tulee näissä maissa jatkumaan. Sitä, mikä on niukkaa ja haluttua, on joskus käytetty palkitsemiseen ja kannustamiseen.

Puolassa yksittäiset työntekijät ovat saaneet »kovaa» valuuttaa vastaan ostokuponkeja maansa valuuttamyymälöihin palkkiona osallistumisesta sellaisten SEV-yhteistyökohteiden rakentamiseen (esimerkiksi syvällä Neuvostoliitossa), joihin on muutoin vaikea saada ammattitaitoista työvoimaa mutta joihin Puolan on oman raaka-ainehuoltonsa turvaamiseksi tärkeää osallistua.

Viitteet:

1) Der Spiegel 30/1980, Hampuri, s. 99
2) A. Smith: Kansojen varallisuus, WSOY, Porvoo 1933, s. 39–43
3) D. Ricardo: Kansantalouden ja verotuksen periaatteet, WSOY, Porvoo 1937, s. 92
4) K. Marx: Pääoma 1, Edistys, Moskova 1974, s. 48
5) sama, s. 164–166
6) Stenzel–Uebermuth: Finanzen und Preise, Verlag Die Wirtschaft, Berlin 1978, s. 105–106

7) H. Marx ym.: Die wirtschaftliche Rechnungsführung, Dietz Verlag, Berlin 1978, s. 139
8) T. Nagy: »Actual Problems of Reforming the Hungarian Price System» kirjassa Foreign Trade and Price Formation, Taloudellinen Suunnittelukeskus, Helsinki 1979, s. 85
9) A. Nove: The Soviet Economic System, George Allen & Unwin, Guildford 1977, s. 248
10) sama, s. 334
11) K. Marx: Pääoma 3, Edistys, Moskova 1976, s. 33–49
12) Finanzen und Preise, s. 106
13) sama, s. 107
14) sama, s. 105
15) sama, s. 112–115
16) N. Gluškov: Uusien tukkuhintojen valmisteleminen, Ekonomitšeskaja gazeta 17/1980, Moskova, s. 7
17) T. Tiusanen: Sosialismi vai byrokratia, Kirjayhtymä, Helsinki 1980, s. 119
18) Finanzen und Preise, s. 39
19) Kanerva–Kivikari: SEV markkina-alueena, Weilin & Göös, Espoo 1978, s. 71
20) D. Graichen ym.: Sozialistische ökonomische Integration, Verlag Die Wirtschaft, Berlin 1979, s. 45
21) Finanzen und Preise, s. 40
22) I. Tarafaas; haastattelu Yleisradiolle Budapestissa 22.10.1980
23) The Soviet Economic System, s. 277

UNKARIN JA PUOLAN UUDISTUKSET

Edellä on selvitetty yksityiskohtaisesti niitä kansantalouden johto- ja ohjausjärjestelmän uudistuksia, jotka on toteutettu Neuvostoliitossa talouden joustavuuden ja tehokkuuden lisäämiseksi. Vastaavanlaisia uudistuksia on toteutettu myös muissa sosialistisissa maissa.

Talousuudistusten ensimmäinen vaihe ajoittui eri maissa 1960-luvun loppuun tai välittömästi 1970-luvun alkuun.

Sosialististen maiden talousuudistusten toinen vaihe on sitten seurannut ensimmäistä vaihetta eri maissa runsaan kymmenen vuoden viiveellä. Unkarissa ja DDR:ssä tämä toinen vaihe ei muodostanut samanlaista yhtenäistä toimenpidekokonaisuutta, mistä päätettiin Neuvostoliitossa kesällä 1979. Sen sijaan Tšekkoslovakian ja Bulgarian uudistukset vuonna 1980 olivat yhtenäisiä toimenpidekokonaisuuksia, joissa päähuomio kiinnitettiin aivan samoihin asioihin kuin mitä Neuvostoliitossa oli tehty.

Unkarin talousmekanismin uudistus, joka toteutettiin vuonna 1968 ja jota kymmenisen vuotta myöhemmin ruvettiin edelleen kehittämään, ansaitsee talousuudistusten historiassa aivan oman lukunsa. Unkarissa on vahvistettu sekä keskusjohdon että yritysten asemaa niin, että maassa on pyritty luomaan »säännellyt markkinat». Markkinavoimien on annettu vaikuttaa taloudelliseen kehitykseen enemmän kuin muissa sosialistisissa maissa, ja tällöin on käytetty hyväksi niitä kokemuksia, joita Jugoslaviassa on saatu vastaavanlaisten markkinoiden toiminnasta. Suoranaista mallia jugoslavialaisten työläisten itsehallinnosta ei Unkarissa otettu, vaikkakin jugoslavialaisia kokemuksia pyrittiin muutoin käyttämään hyväksi mahdollisimman paljon.

Unkarissa talousuudistukset ovat kehittyneet poliittisen kontrollin alaisuudessa ja tulokset ovat olleet unkarilaisarvioiden mukaan yleensä tyydyttäviä.

Aivan toisenlaisen esimerkin talousuudistuksen kehityksestä tarjoaa Puola, jossa uudistus alun perinkin lähti liikkeelle myöhemmin kuin muualla.

Muilta saatujen kokemusten hyväksikäytöstä huolimatta Puolan WOG-uudistus päättyi täydelliseen kaaokseen. Maan talouden epätasapainoinen kehitys johti siihen, että talousuudistusta seurasi 1970-luvun loppupuolella täydellinen »takapakki»; tällöin keskitettyjen suunnitteluelinten merkitys talouden johtotyössä kasvoi jopa vielä suuremmaksi kuin mitä se oli ollut 1950-luvulla.

Kaikesta huolimatta Puolassa halutaan vielä 1980-luvun alkuvuosina yrittää uudelleen eli uudistaa talouden organisaatiota sekä lisätä kansantalouden toiminnan joustavuutta ja tehokkuutta.

Tässä luvussa tarkastellaan ensin Unkarin talousmekanismin uudistamista, mikä on ollut jatkuva prosessi aina vuodesta 1968 lähtien, sekä sen jälkeen Puolan talousuudistuksen epäonnistumisen syitä ja näkymiä uusien muutosten aikaansaamisessa.

Talousmekanismin uudistus vuonna 1968

Ensimmäiset viralliset päätökset talousuudistuksesta tehtiin Unkarin Sosialistisen työväenpuolueen keskuskomiteassa vuonna 1964.

Tätä päätöstä seurasi kolmen vuoden valmisteluaika. Kaksi vuotta käytettiin tutkimus- ja valmistelutyöhön ja yksi vuosi päätöksentekijöiden kouluttamiseen. Se olikin tärkeää, sillä vielä uudistuksen alkuvaiheissakin ongelman muodosti ihmisten vanhoihin ajattelutottumuksiin perustunut käyttäytyminen. Sitä paitsi kaikki eivät edes halunneet mukautua uudistukseen; joidenkin mielestä olisi ollut edelleenkin vahvistettava

keskussuunnittelua eivätkä he pitäneet yritysten itsenäisyyden lisäämistä lainkaan tärkeänä.

Unkarilaiset pitävät talousuudistustaan mieluumminkin pelkästään *talousmekanismin uudistuksena* kuin varsinaisena talousuudistuksena. Tämän nimityksen katsotaan kuvaavan paremmin sittenkin sangen vähäisiä muutoksia sosialistisen järjestelmän toimintamekanismissa.

Talousmekanismin uudistamisen alkuvaiheissa organisaatiomuutokset eivät olleet suuria. Aloittaiset ministeriöt pyrkivät edelleen määräilemään yrityksiä, vaikkakin se oli uudistuksen yhteydessä tehty entistä vaikeammaksi; tällaisen määräilyn välineiden eli suunnitelmaosoittimien lukumäärää oli Unkarissakin vähennetty uuden taloudellisen normiston »sisäänajovaiheessa».

Talousmekanismin uudistuksen katsotaan yleisesti vaikuttaneen *yritysten toimintavapauden lisääntymiseen.* Tämä itsenäisyys ilmeni ennen muuta hinnanmuodostusta ja yritysten laskentajärjestelmää koskeneissa kysymyksissä. Sen lisäksi tavaratoimitusten joustavuutta oli lisätty ja informaatiota ulkomaisista markkinoista oli parannettu.

Yritysten toimintavapauden lisääntymisestä huolimatta keskussuunnittelun asema ei suinkaan heikentynyt, vaan se vahvistui edelleen. Suunnittelun painopistettä siirrettiin vuosisuunnitelmista viisivuotissuunnitelmiin. Myös alueellisten neuvostojen päätäntävaltaa lisättiin. »Yritysten oikeuksien ja toimintamahdollisuuksien laajentaminen liittyi samanaikaiseen keskitetyn johdon ja valvonnan vahvistamiseen. Keskussuunnitteluelinten johtavan aseman vahvistamista ei kuitenkaan toteutettu niin, että suoranaisten määräysten lukumäärää olisi lisätty, vaan se toteutettiin nostamalla valmistelun tasoa tehtäessä yhä monimutkaisempia valtiollisia päätöksiä sekä varmistamalla näihin päätöksiin liittyvä jatkuva valvonta.»[1]

Vuoden 1968 alussa voimaan astuneesta *hintauudistuksesta* on edellä jo kerrottu. Sen seurauksena noin neljännes kulutustavaroiden hinnoista vapautui hallinnollisesta hinnanvahvistuksesta. On kuitenkin huomattava, että tärkeimpien tuotteiden ja erityisesti raaka-aineiden hinnat jäivät edelleen viranomaisten vahvistettaviksi, eikä hintajärjestelmää ole näiltä osin myöhemminkään muutettu. Hinnanmuodostuksen

vapauttaminen vuonna 1968 ei kuitenkaan onnistunut täysin suunnitelman mukaan eivätkä hinnat kehittyneet säännellyillä markkinoilla etukäteen lasketulla tavalla.

Hinnanmuodostuksen vapauttaminen epäonnistui ennen muuta siitä syystä, että järjestelmä rakennettiin vakaiden maailmanmarkkinahintojen ja vakaan sisäisen hintatason pohjalle. Näin Unkari joutui vuosien 1973–1974 »öljykriisin» johdosta tilanteeseen, johon se ei ollut varautunut. Talousuudistusta seuranneiden kuuden »kultaisen vuoden» jälkeen sopeutumisongelmat kävivät ylivoimaisiksi, ja ne asettivat vaaraan koko uudistuksen jatkuvuuden ja joka tapauksessa johtivat keskussuunnittelun aseman tilapäiseen vahvistumiseen yritysten itsenäisyyden kustannuksella.

Talousmekanismin uudistamiseen liittyi myös *yritysten ohjausjärjestelmän uudistaminen* niin, että ns. luontaismittojen ja tavaranimikkeiden muodossa ilmaistuja suunnitelmaosoittimia vähennettiin. Niiden tilalle tulivat rahamittojen muodossa ilmaistut käsitteet: voitto, hinnat, luotto, verot, tullit sekä tuotoksen käyttöön liittynyt tuotoksen uusjako. Tärkein näistä uusista rahassa ilmaistuista arvon luokista oli voitto. »Talousmekanismin uudistuksessa yrityksille haluttiin antaa sellainen käyttäytymisnormi, jonka katsottiin parhaiten yhdenmukaistavan yrityksen edun ja kansantalouden kokonaisedun. Tällaiseksi normiksi valittiin voiton maksimointi».[2]

Voiton maksimoinnin ei kuitenkaan käytännössä annettu kehittyä yrityksen tärkeimmäksi käyttäytymisnormiksi. Hyviltä yrityksiltä voitot kerättiin pois verojen avulla. Vielä 1970-luvun lopussa kokonaista kaksi kolmasosaa yritysten voitoista siirrettiin valtion budjetin kautta uusjakoon kansantalouden muiden alojen kehittämiseksi. Voiton laskemisen ja käytön ongelmallisuutta kuvaa sekin, että talousuudistusta seuranneiden yhdentoista vuoden aikana viranomaiset antoivat yli 100 sen sääntelyyn liittyvää uutta määräystä ja säännöstä.[3]

Käytännössä voiton maksimointia tärkeämmäksi käyttäytymisnormiksi kehittyi edellä mainittuna aikana yhteistyön maksimoiminen viranomaisten kanssa. Tämän käyttäytymisen seurauksena teollisuuteen kehittyi laaja tukiaisjärjestelmä, jonka avulla tehottomia yrityksiä pidettiin toiminnassa ohjaamalla niiden käyttöön tehokkaiden yritysten voittoja. *Tukiaisjärjestelmään* kuului erilaisia valikoivia toimenpiteitä: tiettyjen tuotteiden hinnankorotuksia, veronalennuksia, luottoehtojen helpotuksia jne.

Tähän kehitykseen vaikutti myös teollisuuden korkea keskittymisaste. Kun Unkarissa 50 suurinta yritystä hallitsee 60 prosenttia teollisuuden tuotantovälineistä ja työllistää 40 prosenttia työvoimasta ja kun useilla tärkeillä aloilla toimii vain yksi ainoa yritys,[4] yhteistyö hallintoviranomaisten kanssa oli mitä luonnollisin asia. Hyvä yhteistyö taas johti molemminpuoliseen tukeen ja avunantoon.

Mitä talousuudistuksen sisältöön muilta osin tulee, niin tavaratoimitusten ja ulkomaankaupan vapauttamisen osalta sitä ei voida pitää kovin merkittävänä. Näiden alojen osittaisen vapauttamisen seurauksena kansalaisten huolto kuitenkin parani, sillä yritysten kannatti nyt tuottaa entistä enemmän ns. vähemmän tärkeitä tavaroita, joista oli puutetta markkinoilla.

Niin ikään talousuudistus lisäsi tuottajien välistä kilpailua kotimarkkinoilla, vaikka pääpiirteissään sosialistisilla markkinoilla vallitsi tuttu tilanne: tarjoajien monopoli. »Kun jokaisella yrityksellä on jotain myytävää, jokainen yritys on tietyllä tavalla monopoliasemassa. Kun yritykset kuitenkin ovat samaan aikaan myös raaka-aineiden ostajia, jokainen yritys on sen johdosta myös jonkun toisen yrityksen armoilla».[5] Tällainen tilanne johtaa »puutteen ekonomiaan», joka professori *János Kornain* samannimisen kirjan mukaan on tunnettu käsite Unkarissa. Vaikka siis kansantalous toimii tehokkaasti ja tuottaa jatkuvasti enemmän, järjestelmän erityispiirteet johtavat tehottomaan toimintaan: toisaalla varastot ovat ylisuuria ja toisaalla on samoista tavaroista puutetta. Vaikka periaatteessa riittävä määrä tavaroita on tuotettu, puutetta ilmenee sen johdosta, että informaatio tavaran tuottajain ja käyttäjien välillä ei kulje riittävän tehokkaasti.

Voiton maksimointi

Vuoden 1968 jälkeen yritysten oli siis periaatteessa maksimoitava voittoa, vaikka käytännössä näin ei tapahtunut. Voitto riippui liian suuressa määrin liian monista tekijöistä.

Jos voitto on yrityksen kannattavuuden tai tehokkuuden mittari, eri yritysten voittojen vertailukelpoisuus on mahdollista vain silloin, jos niiden toimintaedellytykset ovat yhtäläiset. Näin ei asia ollut Unkarissa, jossa erilaiset tukiaiset muodostivat jopa 85 prosenttia yritysten kaikista tuotoista.

Voiton maksimointi voi myös olla kansantalouden kokonaisetujen vastaista. Näin tapahtuu silloin, jos tuottaja käyttää hyväksi monopoliasemaansa tai vähentää tavaravalikoimaa pakottaen näin ostajat hankkimaan myyjän kannalta edullisia tuotteita. Niin ikään on yleisen edun vastaista se, että voiton lisäämiseksi tuottaja ei tuota hyvää laatua tai alentaa laatutasoa säilyttäen hinnan entisellään. Kaikki tällaiset kielteiset piirteet pyrittiin kitkemään pois säänneltyjen markkinoiden toiminnasta.

Unkarissa oli ennen talousuudistusta keskusteltu myös toisesta mahdollisesta yritysten käyttäytymisnormista. Tämä vaihtoehto oli *bruttotulon maksimointi.*[6] Sen mukaan yritysten olisi pitänyt voiton sijasta maksimoida palkkojen ynnä voiton yhteissummaa eli *yrityksen tuottamaa arvonlisäystä.* Tällainen normi on käytössä Jugoslaviassa, ja se vastaa uutta neuvostoliittolaista nettotuotoksen käsitettä. Käytännössä tämä normi olisi kuitenkin saattanut johtaa työvoiman käytön tuhlaukseen, mihin missään sosialistisessa maassa ei enää ole varaa.

Voiton avulla haluttiin yritysten edut yhdistää koko kansantalouden etuun. Yrityksiä vaadittiin tuottamaan uusia tavaroita käyttäen hyväksi mahdollisimman edullisella tavalla niin kasautunutta kuin elävääkin työtä. Sen lisäksi yritysten piti uudistaa tuotantorakennetta niin, että se vastasi kaikkein parhaimpia ja moderneimpia tuotantomenetelmiä. Vain näin menetellen yritys pystyi lisäämään voittoa, ja siitä palkittiin sekä johtoa että työntekijöitä. Hyvistä suorituksista johtoa palkittiin enemmän kuin työntekijöitä, mutta huonoista tuloksista myös heidän menetyksensä olivat paljon suuremmat.

Mitä sitten tulee *voiton yksityiskohtaiseen käyttöön,* niin 1970-luvun loppupuolella 6 prosenttia voitosta siirrettiin alueellisten neuvostojen päätäntävaltaan alueelliseen kehitystyöhön käytettäväksi. Jäljelle jääneestä voitosta valtio peri 36 prosenttia veroa käytettäväksi yhteiskunnallisen tuotoksen uusjakoon budjetin välityksellä. Samasta summasta yrityksen piti myös siirtää 15 prosenttia erityisiin vararahastoihin tuotannon uudistamistarpeisiin käytettäväksi.[7]

Kaikkien näiden vähennysten jälkeen ei voitosta jäänyt jäljelle edes puolta käytettäväksi yritysten itsensä päättämiin tarkoituksiin. Nämä varat, jotka yrityksille jäivät, siirrettiin periaatteessa samanlaisiin rahastoihin kuin neuvostoliittolaisissakin yrityksissä: tuotannon kehittämisrahastoon, työntekijöiden palkitsemisrahastoon sekä sosiaali- ja kulttuurirahastoon.

Näin ollen on todettava, etteivät yritykset käytännössä pystyneet kehittämään tuotantoa niillä varoilla, jotka niiden itsensä käyttöön jäivät. Siitä johtuen vielä 1970-luvun lopussa puolet investointipäätöksistä tehtiin muodollisesti keskussuunnitteluelimissä, ja lopuistakin investoinneista puolet oli tavalla tai toisella säänneltyjä. Kun vain neljännes investointipäätöksistä tehtiin keskussuunnittelusta riippumattomasti, ei voitosta ja yritysten itserahoituksesta kehittynyt kovinkaan tärkeää käyttäytymisnormia.

Sen lisäksi, että yritykset joutuivat maksamaan valtiolle veroa voitosta, niiden oli maksettava yhteiskunnan tuotoksen uusjakoa varten myös muita veroluontoisia maksuja.

Voittovarojen ohella yritykset joutuivat maksamaan ns. *pääomamaksua* niiden käytössä olleiden yhteisten varojen eli käyttö- ja vaihto-omaisuuden perusteella. Tätä maksua perusteltiin Unkarissa samalla tavalla kuin Neuvostoliitossa eli sen avulla haluttiin lisätä pääomien tehokkaampaa käyttöä.

Työvoiman käytön tehostamiseksi unkarilaisissa yrityksissä oli säädetty valtiolle maksettavaksi erityinen *palkkavero,* jonka suuruus oli 35 prosenttia yrityksen palkkasummasta. Tätä veroa perusteltiin sillä, että yhteiskunta osallistuu budjetin kautta monilla eri tavoilla työvoiman uusintamiskustannuksiin.

Samaa tarkoitusta palveli myös *liikevaihtovero.*

Kun kaikki nämä verot lisäsivät yritysten kustannuksia, ne

oli otettava huomioon hinnoittelussa. Verojen johdosta tuottajahinnat nousivat, eivätkä unkarilaisten tuotteiden hinnat vastanneet kansainvälistä tasoa. Osittain tästä syystä johtuen forintti oli kaupallisen valuuttakurssin mukaan yliarvostettu. Vain yliarvostettu valuuttakurssi teki mahdolliseksi unkarilaisten tavaroiden viennin ulkomaille; muutoin tuotantokustannusten perusteella lasketut hinnat olisivat olleet liian korkeat.

1980-luvulla uuden talouspolitiikan vaatimusten mukaisesti pääomamaksu poistettiin käytöstä ja voiton sekä palkkasumman verotuksen tasoa alennettiin. Näin yritysten kustannustasoa kaiken kaikkiaan alennettiin. Se olikin välttämätöntä koko hintajärjestelmän perusteiden uusimisen kannalta. Muissa sosialistisissa maissa käytetystä tuotantokustannukset ynnä voitto-periaatteen mukaisesta hinnoitteluperusteesta luovuttiin ja se korvattiin ns. arvoperusteisilla hinnoilla. Nämä hinnat heijastelevat maailmanmarkkinoiden hintatasoa, mutta teoreettisesti ne perustuvat edelleen marxilaiseen arvoteoriaan.[8]

Uudet ongelmat 1970-luvun puolivälissä

Unkarin kansantalouden kehitys on täysin riippuvainen ulkomaankaupasta, sillä yli puolet maan kansantulosta saadaan viennistä. Ulkomaankaupasta kaksi kolmasosaa käydään SEV-maiden kanssa.

Talouden avoimuudesta johtuen raaka-ainehintojen kallistuminen 1970-luvun puolivälissä koetteli Unkarin kansantaloutta aivan erityisellä tavalla. Kun Unkarilla ei bauksiittia lukuun ottamatta ole paljonkaan omia luonnonvaroja, ulkomaankaupan vaihtosuhde huononi ratkaisevasti. Unkarilaiset joutuivat viemään tuontinsa vastineeksi entistä enemmän omaa työtään.

Maan sisäinen hintajärjestelmä oli 1960-luvun lopussa perustettu vakaiden maailmanmarkkinahintojen sekä muuttumattomien kotimaisten hintojen varaan. 1970-luvulla se osoittautui huonoksi perustaksi.

Aluksi kotimaisia hintoja ei maailmanmarkkinahintojen

rajusta noususta huolimatta muutettu lainkaan. Kun hintajärjestelmän vuotavia kohtia sitten ruvettiin paikkailemaan muuttamalla joitakin hintoja, jätettiin samaan aikaan toisia tarpeellisia hinnankorotuksia suorittamatta. Kun tilanne kävi kestämättömäksi, Unkarissa tunnustettiin vuonna 1977 koko hintajärjestelmän uudistamisen tarve.

Hintajärjestelmä sinänsä ei luonnollisestikaan kuvaa vain hintoja tai niiden keskinäissuhteita. Se vaikuttaa kaikkeen taloudelliseen kehitykseen. »Vaihtosuhteen huononeminen ei meillä johtanut taloudelliseen lamaan, vaan päinvastoin, talouden kasvunopeus jopa nousi. Kun maailmanmarkkinahintojen korotukset eivät vaikuttaneet kotimaisiin hintoihin, tuontikysyntä ei alentunut. Tästä syystä johtuen yritykset eivät pyrkineet uudistamaan teknologiaansa eivätkä muuttamaan tuotantopanostensa rakennetta. Toisaalta niihin ei kohdistunut suurtakaan painetta viennin lisäämiseksi ja vientihintojen korottamiseksi. Tappiot maksettiin valtion budjetista tuontihintojen keinotekoisella alentamisella, verohelpotuksilla tai veronpalautuksilla sekä erilaisilla tukiaisilla.»[9]

Näissä oloissa kauppataseen vajaus kasvoi ja ulkomainen velka lisääntyi sietämättömällä tavalla.

Uusi talouspolitiikka, uusi mekanismi

Tarkastellessaan kansantaloutensa kehitysnäkymiä unkarilaiset päätyivät 1970-luvun lopussa sangen yksiselitteisiin päätelmiin. Niiden pohjalta tehtiin lähes yksimielisiä päätöksiä.

Unkarilaiset totesivat laskelmissaan, että taloudellista kasvua ei voida saada aikaan ilman yhä kasvavia tuontipanoksia. Taloudellisen kasvun aikaansaamiseksi Unkarin olisi siis ollut lisättävä tuontia, mikä pitkällä tähtäimellä saattoi johtaa vain maan velkaantumiseen ulkomaille.

Vanhan ulkomaankauppapolitiikan tavoitteena oli *tuonnin korvaaminen kotimaisella tuotannolla.*

Tämän politiikan vaihtoehtona oli uusi politiikka, jonka mukaan tuonnin korvaamisen sijasta yrityksiä oli kannustetta-

va *viennin lisäämiseen.* Tämän vaihtoehdon mukaan pyrkiminen omavaraisuuteen ja eristyminen kansainvälisistä markkinoista tuli lopettaa ja taloudessa tuli ruveta suosimaan tehokkuutta ja kilpailukykyä. Muutoksen kannattajat perustelivat näkemystään niin, että »olennaisen tärkeää teknisen kehityksen kiihdyttämistä ja tehokkuuden nostamista ei voida ratkaista sisäänpäin suuntautuvalla eristäytymisellä eikä yksipuolisella SEV-suuntautumisella.»[10]

Käytännössä tämä vaihtoehto sisälsi myös sen, että kansalaisten huoltoa oltiin valmiita parantamaan tuontitavaroiden avulla. Uuden politiikan ansiosta kauppojen valikoimat olivatkin sitten 1980-luvun alussa käytännöllisesti katsoen vertailukelpoiset monien länsimaiden kauppojen valikoimien kanssa. Uuden politiikan mukaan niukkuutta ruvettiin säätelemään hintojen eikä valikoimien puutteen avulla.

Kun uusi talouspolitiikka hyväksyttiin, unkarilaiset yritykset pantiin sopeuttamaan tuotantonsa kansainvälisillä markkinoilla vallitseviin laatu- ja hintavaatimuksiin.

Tähän politiikkaan liittyi myös maan valuutan kurssikehityksen sääteleminen. Forintilla oli kaksi vaihtokurssia, joista kaupallinen kurssi oli vielä 1970-luvun loppuvuosina yliarvostettu ja turistikurssi aliarvostettu. Valuuttakurssien yhtenäistämiseksi kaupallista kurssia revalvoitiin ja turistikurssia devalvoitiin.

Revalvaatioiden avulla Unkarin vienti »pantiin verolle», mutta niiden avulla maan kansantalous myös pyrittiin eristämään kansainvälisestä inflaatiosta. *Inflaation torjuminen* on tulevankin vaihtokurssipolitiikan tavoite.

> »Jokainen maa, jossa on avoin talous ja joka käy ulkomaankauppaa muiden maiden kanssa, tuo tuontihintojen mukana omaan maahansa jossakin määrin inflaatiota. Tämä koskee myös Unkaria. Tuontitavaroiden hintaan sisältyvä inflaatio vaikutti Unkarin kansantalouteen koko 1970-luvun ajan, koska me emme revalvoineet valuuttaamme riittävässä määrin vaihdettavien valuuttojen suhteen maailmanmarkkinahintojen noustua kaiken aikaa. Tämä johti siihen, että ulkomaisten hintojen noustessa paineet myös meidän kotimaista hintatasoamme kohtaan kasvoivat.
>
> Vuonna 1980 me olemme muuttaneet politiikkaamme ratkaisevasti. Me olemme alkaneet harjoittaa hyvin aktiivista vaihtokurssipolitiikkaa. Uuden politiikan mukaan me revalvoimme forintin arvoa jatkuvasti vaihdettavien valuuttojen suhteen. Kun maailmanmarkkinahinnat nousevat ja inflaatio maailmassa lisääntyy, me olemme pitäneet tuontihinnat kurissa revalvoimalla vuonna 1980 forintin arvoa kymmenisen prosenttia.»[11]

Tällainen politiikka asettaa kovia vaatimuksia vientiyritysten sopeutumiselle maailmanmarkkinoiden kilpailutilanteeseen, mutta unkarilaiset eivät näe taloutensa kehittämisessä olevan muita mahdollisuuksia. Sitä paitsi tällainen viennin verottaminen on johtanut hämmästyttävään tulokseen: maan kauppatase muuttui jo vuonna 1979 olennaisesti paremmaksi. Tämä johtui siitä, että vaikka vienti alentui, samalla sen kannalta välttämätön tuonti alentui vielä enemmän.

Tuontipanosten hinnat ovat kansantaloudessa niin tärkeitä, että ne pyritään pitämään Unkarissa kiinteinä huolimatta muun hinnoittelun vapauttamisesta. Raaka-ainehintojen eli yritysten tuotantopanosten kiinteys on kuitenkin suhteellinen käsite; näitä hintoja muutetaan tarpeen mukaan ja niiden kotimaisen hinnan määrää yksiselitteisesti se hinta, jonka unkarilaiset tuojat joutuvat tavarasta maailmanmarkkinoilla maksamaan.

Uusi hintamekanismi

Raaka-ainehintojen suhteellisen vakavuuden säilyttämisen ohella myös muu hintapolitiikka vaikuttaa koko kansantalouden kehitykseen. Se on avainasemassa arvioitaessa Unkarin talousuudistuksen jatkoa.

Poliittisten päätösten mukaisesti hintapolitiikkaa on muutettu radikaalilla tavalla: Unkarissa tavaroiden hinnanmuodostus riippuu tulevaisuudessa täysin vaihdettavilla valuutoilla käytävän maailmankaupan hinnoista eli ns. maailmanmarkkinahinnoista.

Tätä varten hinnat on jaettu kahteen hinnoittelualueeseen, joista toiseen kuuluvat *ulkomaisten yritysten kanssa kilpailevien yritysten hinnat* ja toiseen *sellaisten yritysten hinnat, joiden*

alalla ulkomaista kilpailua ei ole. Esimerkkinä jälkimmäisistä tuotantolaitoksista ovat rakennusalan yritykset.

Suurin osa unkarilaisista yrityksistä on riippuvaisia uusista hinnoitteluperiaatteista, niistä, jotka on otettu käyttöön kilpailuun perustuvalla hinnoittelualueella.

Ne yritykset, jotka eivät kilpaile ulkomaisen tuotannon kanssa, hinnoittelevat tuotteensa vanhojen perusteiden mukaan ja niille määrätään hinnat enemmän tai vähemmän keskitetysti. Tässä hinnoittelussa hintojen perusteena ovat yrityksen kustannukset, ja yrityksille taataan hintojen avulla tietty voitto.

Kustannukset ynnä voitto-ajattelusta on kuitenkin luovuttava niiden yritysten osalta, jotka tuottavat ulkomaisten valmistajien kanssa kilpailevia tavaroita. Uusi hintajärjestelmä on luotu lähinnä teollisuusyrityksiä varten, ja sen mukaan tuotteiden kotimaiset hinnat riippuvat keskeisesti kunkin yrityksen vientituotteistaan saamista markkinahinnoista.

> »Uudessa järjestelmässä eivät viranomaiset määrää kilpailusektorin tuotteiden hintoja eivätkä hinnat siis ole kiinteitä. Viranomaiset antavat kuitenkin säännöt, joiden mukaan hinnat pitää laskea. Yrityksille ei tällöin määritellä ennakolta sitä voittoa, mikä niiden pitää tuottaa ja mikä voidaan sisällyttää hintoihin, vaan voiton määräävät käytännössä ne hinnat, jotka yritykset saavat tuotteistaan läntisiltä vientimarkkinoilta.
>
> Näihin sääntöihin, jotka vaikuttavat kotimaiseen hintatasoon, kuuluu mm. se, että kulutustavaroiden hintoja ei saa nostaa suuremmalla määrällä kuin minkä yritys pystyy korottamaan vastaavien vientituotteiden hintoja. Näin ollen yritys ei voi korottaa hintaa omien kustannustensa nousun johdosta, vaan sen on sopeutettava kustannuksensa vientihintoihin.»[12]

Yritysten »vapaalle» hinnoittelulle tällä kilpailun alaisella hinnoittelualueella on kolme rajoitusta:

1) Yritys ei saa periä kotimaan kaupasta suurempia voittoja kuin mitä se pystyy ansaitsemaan viennistä.
2) Hintojen nousu kotimaan markkinoilla ei voi olla suurempi kuin vientihintojen nousu, ja tämä rajoitus samoin kuin edellinenkin koskee yritysten tuotantoa kokonaisuutena eikä mitään yksittäistä tuotetta.

3) Kotimaan markkinoilla myytävän kotimaisen tavaran myyntihinta ei saa olla korkeampi kuin samanlaisen hyödykkeen tuontihinta.

Nämä määräykset pakottavat unkarilaiset yritykset sopeuttamaan toimintansa aivan toisenlaisella tavalla maailmanmarkkinoiden kehitykseen kuin muiden sosialististen maiden yritykset. Tässä mielessä Unkarin politiikan suunnanmuutos on hyvin radikaali – ja erittäin mielenkiintoinen.

Taloudelliseen kasvuun ei pyritä

Uuden talouspolitiikan seurauksena vähittäishinnat nousivat Unkarissa 1970-luvulla noin 40 prosenttia.

Vaikka Unkarin hinnankorotukset olivat kyseisellä kymmenluvulla selvästi pienemmät kuin hintojen nousu missään kapitalistisessa maassa, inflaatio herätti laajaa huomiota ulkomailla. Osittain tämä huomio johtui siitä, että suurin osa hinnankorotuksista ajoittui vuosiin 1978–1980, ja näinä vuosina vähittäishinnat nousivat noin neljänneksen. Vaikka kaksi kolmasosaa korotuksista kompensoitiin kuluttajille palkkojen ja eläkkeiden korotuksilla, korotusten vaikutus hintajärjestelmän rakenteeseen oli merkittävä. Vasta näiden hinnankorotusten jälkeen Unkarin voidaan katsoa sopeutuneen ns. öljykriisin seurauksena alkaneeseen raaka-ainehintojen kohoamiseen ja kansainväliseen inflaatioon. Vasta uuden hintajärjestelmän voidaan katsoa mahdollistavan Unkarin sopeutumisen myös tuleviin hintapaineisiin.

1980-luvun alussa Unkari tulee puolustamaan ja pitämään yllä sitä reaaliansioiden ja kulutuksen tasoa, joka maassa sosialismin kaudella on saavutettu.[13] Kansainvälisen taloudellisen tilanteen pakottamana Unkari on valinnut linjan, jonka mukaan taloudelliseen kasvuun ei 1980-luvun alussa edes pyritä. Sen hintana olisivat liian suuret tuontipanokset. Kansantalouden tärkein tavoite on *entisen elintason säilyttäminen,* mitä varten talousmekanismia on kehitetty.

Talousmekanismin kehittäminen

Unkarissa kuten muissakin sosialistisissa maissa on vakiinnutettu yhden puolueen poliittinen valta. Mitään uudistuksia ei voida ajatellakaan ilman puolueen myötävaikutusta.

Näin ollen Unkarin uuden talouspolitiikan perusteista on päätetty Sosialistisen työväenpuolueen keskuskomiteassa, ja nämä päätökset siunattiin puolueen edustajakokouksessa keväällä 1980. Uudistusmielisyyttä lisäsi se, että viisivuotissuunnitelma 1976–1980 ei ollut toteutunut toivotulla tavalla. Kun vaikeuksien katsottiin johtuneen keskeisesti ulkomaisesta talouskehityksestä, talousmekanismi oli uudistettava palvelemaan sopeutumista muuttuneeseen tilanteeseen.

»Ensimmäinen tärkeä päätös tehtiin *lokakuussa 1977.* Silloin puolueen keskuskomitea määritteli perusteet Unkarin osallistumiselle muuttuneeseen kansainväliseen työnjakoon. Silloin arvosteltiin ensimmäisen kerran sitä vanhaa ajattelua, jonka mukaan talouspolitiikka on ollut oikeaa ja vain sen säätelymekanismia on ollut tarpeen uudistaa. Vanhan politiikan mukainen tavoite tuonnin korvaamisesta kotimaisella tuotannolla hylättiin, ja uuden politiikan mukaisesti Unkarin talouden tärkeimmäksi tavoitteeksi asetettiin viennin lisääminen. Sitä varten koko Unkarin teollisuuden rakennetta piti muuttaa sekä mikro- että makrotasolla, sillä muutoin maailmantalouden muutoksia ei olisi voitu ottaa huomioon teollisuustuotannossa.

Toinen tärkeä päätös tehtiin *huhtikuussa 1978,* jolloin uudistettiin hintajärjestelmän perusteita ja talouden säätelymekanismia. Tähän päätökseen vaikutti se, että valtion budjetista maksettavista tukiaisista oli tullut tärkein yritystoiminnan rahoittamisen muoto. Kun yritykset saivat jopa 85 forinttia jokaisesta ansaitsemastaan 100 forintista tukiaisina, ei ole perusteltua puhua markkinoiden toiminnasta tai voiton merkityksestä taloudellisena indikaattorina.

Päätöslauselmassa todettiin hintajärjestelmää olevan välttämätöntä uudistaa niin, että se oli sopusoinnussa Unkarin uuden talouspolitiikan kanssa. Vain toimiva hintajärjestelmä voi muodostaa perustan talouden rakenteiden välttämättömille uudistuksille uudenlaisen talouspolitiikan toteuttamiseksi. Hintajärjestelmän on heijastettava sitä tosiasiaa, että maailmanmarkkinoilla muut määräävät hinnat ja että Unkarin markkinaosuus sen kannalta tärkeimpien vientituotteiden markkinoista on alle puoli prosenttia. Myös yritysten on omassa toiminnassaan otettava tämä huomioon.»[14]

Tässä yhteydessä on paikallaan todeta, että Unkarin tukiaisjärjestelmästä oli muodostunut koko kansantalouden johto- ja ohjausjärjestelmän tärkein mekanismi. Kun parhaimmilta ja tehokkaimmilta yrityksiltä otettiin voitot pois verojen muodossa ja kun varoja ohjattiin heikoimmin kannattaville yrityksille, valtio esti omalla toiminnallaan sellaiset rakennemuutokset, joita olisi tarvittu uuden talouspolitiikan tavoitteiden saavuttamiseksi.

Uutta hintajärjestelmää, joka astui voimaan vuoden 1980 alussa, ruvettiin valmistelemaan myös uutta talouspolitiikkaa palvelevan talousmekanismin uudistustarpeiden johdosta.

»Kolmas tärkeä päätös tehtiin puolueessa *joulukuussa 1978.* Silloin määriteltiin taloudelliselle kasvupolitiikalle kokonaan uudet linjat.

Aikaisemmin sosialistisissa maissa oli ajateltu yleisesti, ja se oli dogmi myös teoreettisessa ajattelussa, että sosialismin oloissa nopeaa taloudellista kasvua on pakko pitää yllä. Kuitenkin ottaen huomioon uudet olosuhteet ja Unkarin huonon vientikilpailukyvyn meillä päädyttiin siihen, että kansantuloa oli mahdollista lisätä vain lisäämällä ulkomaista velkaa. Ristiriita vientikapasiteetin toimintakyvyn ja tuontitarpeiden lisääntymisen välillä kasvoi niin, että meidän oli pakko hyväksyä uusi politiikka sekä tulojen että tuotannon kasvun osalta. Me emme voineet enää pyrkiä taloudelliseen kasvuun.

Kun yritysten pitää uuden politiikan mukaan mukautua maailmantalouden vaatimuksiin, ne eivät voi sitä tehdä ennen kuin taloudellista kasvua ei enää lisätä. Tällainen sopeutuminen ei kuitenkaan ole lyhyen tähtäimen tavoite vaan se on tulevaisuuden tavoite. Me olemme muotoilleet tämän vaatimuksen uuden viisivuotissuunnitelman 1981–1985 perusteissa.

Neljäs tärkeä päätös tehtiin *lokakuussa 1980.* Siinä sanotaan, että teollisuuden johtamistapaan on saatava muutos vähentämällä yksittäisten teollisuusministeriöiden määrää, yhdistämällä ne toisiinsa ja luomalla yksi sellainen teollisuusministeriö, joka ei päivittäin ole tekemisissä yritysten ongelmien kanssa ja joka ei päivittäin harjoita yritysten toiminnan määräilyä. Tämän uuden ministeriön tulee käsitellä periaatteellisia kysymyksiä koko talouspolitiikan osalta sekä luoda suuntaviivat talouden rakenteellisille uudistuksille. Meillä ei tarvita sellaisia perinteisiä alakohtaisia ministeriöitä, jotka toimivat jossakin eri ministeriöiden ja yritysten välimaastossa ja jotka ovat luonteeltaan konservatiivisia ja ovat esteenä rakenteellisille muutoksille.»

Näin ollen vasta kaksitoista vuotta Unkarin vuoden 1968 talousuudistuksen jälkeen kansantalous on alkanut toimia tavalla, jota voidaan luonnehtia säänneltyjen markkinoiden talousmekanismiksi. Kun Unkarissakin, jossa taloustiede on ilmeisen korkealla tasolla, uudistukset vievät näin kauan aikaa, on ymmärrettävää, että useimmissa muissa sosialistisissa maissa uudistukset ovat hitaampia.

Puola tarjoaa esimerkin siitä, miten 1970-luvun alun talousuudistuksen lopputuloksena maassa päädyttiin talouden entistäkin suurempaan keskusjohtoisuuteen. Jos talouden toiminnassa ilmenee häiriöitä, keskusjohtoisuuden lisääminen on kaikissa sosialistisissa maissa aina käsillä oleva vaihtoehto vaikeuksien voittamiseksi.

Puolan »talousihme»

Puolassa on kaikenlaisia uudistuksia ja muutoksia ollut poikkeuksellisen vaikea toteuttaa. Sen johdosta niiden yhteyteen on yleensä liittynyt myös poliittisten johtajien vaihdoksia.

> »On totta, että uudistuksiin liittyy myös johtajien vaihdoksia. Kun me kehitämme teollisuuttamme yhä monipuolisemmaksi, sitä on yhä vaikeampi johtaa. Uudet poliittiset johtajat ovat ihmisiä, jotka esittävät uudenaikaisia ohjelmia ja uusia tavoitteita.
>
> On tietysti myös sellaisia sosiaalisia paineita, jotka syntyvät ihmisten kritiikistä. Esimerkiksi vuosina 1955–56 meillä oli hyvin keskitetty järjestelmä. Sodan jälkeen keskitetty järjestelmä oli hyvä, mutta kun ensimmäiset kolmi- ja kuusivuotissuunnitelmat oli toteutettu, keskitetty järjestelmä ei enää ollut tehokas eivätkä ihmiset ymmärtäneet sitä. Siitä syntyi paineita. Uudet johtajat toivat uusia ohjelmia.
>
> 1960-luvulla tilanne muodostui jälleen vaikeaksi. Johtajat olivat taas tulleet hyvin vanhoillisiksi. Muutoksia ei sallittu, ja jos niitä sallittiin, ne olivat vain hyvin pieniä. Jokainen ymmärsi, että muutoksia tarvittiin enemmän. Niitä toivat jälleen mukanaan uudet johtajat.»[15]

Edward Gierekin tultua vuoden 1970 lopussa valtaan hän aloitutti välittömästi talouden johto- ja ohjausjärjestelmän uudistustyön. Valmistelu suoritettiin jo 1960-luvulla esitettyjen suuntaviivojen mukaan. Silloin vanha puoluejohto ei ollut sallinut minkäänlaisten uudistusten toteuttamista, vaikka uudistuksia vaadittiin ja niitä valmisteltiin monella taholla.

Jälkikäteen arvioituna uudistus toteutettiin, kun sen toteuttaminen sitten sallittiin, liian lyhyen valmistelun jälkeen. Toisaalta on ilmeistä, ettei paremminkaan valmisteltu organisaatiouudistus olisi pelastanut maata niiltä 1970-luvun lopun taloudellisilta vaikeuksilta, jotka eivät johtuneet pelkästään organisaatiosta vaan jotka johtuivat myös talouspoliittisista virheistä. Näissä oloissa myöskään *WOG-uudistuksen* (WOG = suuri taloudellinen organisaatio) tuloksia ei päästy koskaan mittaamaan.

Organisaatiouudistuksen ohella Gierek neuvonantajineen muotoili myös uuden taloudellisen strategian eli sen politiikan, jota myöhemmin on voitu nimittää virheelliseksi talouspolitiikaksi. Tavoitteena oli maan entistä nopeampi kehittäminen. Jos niin olisi todella käynyt kuin suunniteltiin, Puolassa olisi kyllä todennäköisesti koettu ns. talousihme.

Puolan teollisuutta piti uusien näkemysten mukaan vahvistaa ostamalla lännestä teknologiaa ja koneita, mitä varten läntisiltä pääomamarkkinoilta otettiin luottoja. Ne oli tarkoitus maksaa takaisin uusia koneita käyttämällä eli vientitoimituksilla.

Puolan velkaantuminen länteen oli todella nopea ja raju. Vielä *vuonna 1970* maan ulkomainen velka oli noin 3 miljardia Suomen markkaa, eli vain noin kaksi kolmasosaa siitä, mitä Suomi oli velkaa ulkomaille. *Vuoteen 1976* mennessä Puolan ulkomainen velka oli kasvanut jo yli 40 miljardiin markkaan eli noin kaksi kertaa Suomen ulkomaista velkaa suuremmaksi. Tällöin hälytyskellot olivat jo alkaneet soida maan johtajien korvien välissä. He yrittivät korjata tilannetta lopettamalla WOG-uudistuksen ja siirtämällä vallan takaisin keskitetyille suunnitteluelimille. Mitään muuta he eivät sitten tehneetkään tilanteen korjaamiseksi, vaan he turvasivat asemansa väliaikaisesti antamalla kansalaisten reaaliansioiden nousta 1970-luvun loppuvuosina nopeammin kuin kenties missään muual-

la. Tämä elintason parantaminen rahoitettiin ulkomaisella velalla.

Vuoteen 1980 mennessä Puolan ulkomainen velka olikin lisääntynyt noin 80 miljardiin markkaan eli kolminkertaiseksi Suomen ulkomaiseen velkaan verrattuna. Sitä paitsi Suomen ulkomaista velkaa ei vuonna 1980 paljonkaan lisätty, kun taas Puola tarvitsi vielä kyseisenäkin vuonna uusia luottoja Suomen koko ulkomaisen velkaantumisen verran.

Tällaisen velkojen kasvun johdosta Puola ajautui sosialismissa ennen kokemattomaan kriisitilanteeseen.

Koskaan aikaisemmin ulkomaiset pankit eivät olleet saaneet tilaisuutta esittää sosialistiselle maalle neuvojaan siitä, miten maan taloutta pitäisi hoitaa. Nyt läntiset pankit vaativat Puolalta erityisesti hintajärjestelmän uudistamista ja peruselintarvikkeiden hintojen korottamista.[16] Sinällään nämä neuvot olivat oikeita, mutta tällainen läntisten pankkien vaikutusvallan kasvu, joka perustui uusien luottojen myöntämiselle asetettuihin luottoehtoihin, oli poikkeuksellinen ilmiö.

Tällaiseen tilanteeseen oli Puolassa päädytty siitä syystä, että vaikka maan nähtiin kulkevan kohden taloudellista kriisiä, mitään ei tehty sen estämiseksi. Se johtui Gierekin hallinnon heikkoudesta. Vastuun välttelyä kuvaa hyvin se, että sosialististen maiden hallintojärjestelmässä kaikkein tärkein poliittinen elin eli puolueen poliittinen toimikunta ei enää halunnut käsitellä taloudellisia kysymyksiä lainkaan. Niiden käsittely sysättiin hallitukselle, joka oli heikko eikä voinut estää kriisin puhkeamista.

Myös Suomi oli vaarassa joutua samanlaiseen kriisiin kuin mihin Puola ajautui 1970-luvun lopussa. Molempien maiden lähtökohdat olivat 1970-luvun alussa samanlaiset.

Suomikin halusi 1970-luvun alkuvuosina uudistaa teollisuutta ja kokea talousihmeen. Koneita ostettiin ulkomaisella velalla, joka oli tarkoitus maksaa takaisin vientitoimituksilla aivan samalla tavalla kuin mihin Puolakin perusti uuden talousstrategiansa. Kun uusien koneiden hankinta ei yleensä koskaan ole kapitalisteille vastenmielistä, niin mainittuna aikana heitä kannustivat koneiden hankintaan Suomessa myös poliittiset päätöksentekijät.

Vuosien 1973 ja 1974 vaihteessa putosi taivas niiden niskaan, jotka olivat halunneet vaurastua velaksi. Ns. öljykriisi lopetti puheet ikuisesta taloudellisesta kasvusta, ja niin puolalaisille kuin suomalaisillekin syntyi ongelma koneiden hankintaan käytettyjen velkojen takaisinmaksusta. Nyt ei kukaan näyttänyt haluavan ostaa velaksi hankituilla koneilla valmistettuja tuotteita.

Suomessa valittiin ongelman ratkaisemisessa toinen tie kuin Puolassa. Poliittiset päätöksentekijät sallivat yritysten pyörittää inflaatiomyllyä, ja 1970-luvun loppuvuosina kansalaisten reaaliansioita alennettiin.

Sen sijaan Puolassa ihmisten tulot kasvoivat. Palkkojen annettiin nousta, ja ihmisten reaalitulot nousivat parikymmentä prosenttia myös sen johdosta, että peruselintarvikkeiden hinnat pidettiin valtion tukiaisten avulla vakaina.[17] Kun uutta jaettavaa ei kansantaloudessa tuotettu vastaavassa määrin, tulojen lisääminen oli Puolassakin rahoitettava setelinpainatuskoneita käyttämällä eli inflaatiolla, jonka olemassaoloa ei aluksi virallisesti tunnustettu. Sen lisäksi ulkomaista velkaa jouduttiin lisäämään myös epäedullisten luonnonolosuhteiden ja satojen epäonnistumisten johdosta. Niinpä 1980-luvulle siirryttäessä Puola olikin käytännössä *läntisessä velkavankeudessa;* CIA-lähteiden mukaan 92 prosenttia maan vientituloista oli 1980-luvun alussa pakko käyttää velanhoitokustannuksiin ja 85 prosenttia uusista veloista oli pakko käyttää entisten velkojen hoitoon.[18]

Tämän politiikan seurauksena työläiset rupesivat vuoden 1980 kesällä vaatimaan myös poliittisia muutoksia, ja entiseen tapaan niistä yritettiin selvitä suorittamalla henkilövaihdoksia puolueen johdossa. *Edward Gierek,* jota hänen omien sanojensa mukaan Puolan kansa rakasti, jota paavi arvosti ja joka oli Valery Giscard d'Estaingin ystävä, korvattiin *Stanislaw Kanialla.* Myös suuri joukko Gierekin läheisistä työtovereista sai lähteä korruptiosyytösten saattelemina.

Kehityksen kulku kääntyi taaksepäin!

On todennäköistä, että ilman öljykriisiäkin Puola olisi joutunut taloudellisiin vaikeuksiin. Gierekin kauden alussa valittu talousstrategia oli ilmeisesti liian kunnianhimoinen, eikä Puolalla ollut tarpeeksi hyvää infrastruktuuria nopeaan teollistumisen lisäykseen sopeutumiseksi.

Puolan oli monista eri syistä johtuen pakko 1970-luvun jälkipuoliskolla tunnustaa infrastruktuuriongelmat sekä rajoittaa investointeja.

Poland-lehden taloudellinen kommentaattori *Aleksander Bochenski* kirjoitti lehdessään siitä, mitkä puolalaisista itsestään riippuvaiset ongelmat myötävaikuttivat investointisuunnitelmien pettämiseen:

> »Tiettyä epätasapainoisuutta ei voitu välttää. Kävi ilmi, että kuljetusvälineistön ja sähkövoiman tarve oli suurempi kuin mitä oletettiin. Toisinaan tehtaat eivät voineet toimia keskeytymättömästi, koska oli puutetta tavaravaunuista hiilen ja raaka-aineiden kuljettamiseksi. Toisinaan sähkön kysyntä oli niin suurta, että ylikuormituksen välttämiseksi kokonaisia tehtaita tai alueita jouduttiin ottamaan pois verkosta. Tämä energian, tavaravaunujen ja tiettyjen raaka-aineiden puute tuli selvästi näkyviin vuonna 1978. Sitä ennen oli puutetta lihasta sekä muista elintarvikkeista ja kulutustavaroista. Näistä syistä johtuen päätettiin, että huolimatta lupaavista tulevaisuuden näköaloista investointien määrä oli liian suuri.»[19]

Niin kuin edellä on selvitetty, talouspolitiikkaan liittyvät ongelmat ajoittuivat Puolassa samanaikaisiksi niiden uudistusten kanssa, joiden avulla pyrittiin muuttamaan talouden koko johto- ja ohjausjärjestelmää. WOG-uudistuksessa yrityksiä yhdistettiin isommiksi yhtymiksi. Ne saivat käydä entistä joustavammin keskinäistä kauppaa, ja myös ulkomaankauppaa vapautettiin. Yritykset saivat hinnoitella suurimman osan tuotteistaan itse. Työntekijäin ja johdon kannustusmahdollisuuksia lisättiin. Itsekannattavuus otettiin käyttöön pienimpien investointien rahoituslähteenä, ja vastaavasti luottojen merkitys lisääntyi isojen investointien rahoituksessa.

Talousuudistus jouduttiin lopettamaan, kun talouspolitiikan

ongelmat kävivät ylipääsemättömiksi. Aluksi työläisten palkkioperusteita yritettiin muuttaa, ja yritysten voitot pantiin verolle. Sen jälkeen keskusjohto rupesi sanelemaan yritysten toimintalinjat. Ongelmat kuitenkin kasaantuivat, kun keskusjohdolla ei ollut käytössä toimivia vipusimia ja kannustimia. Asiasta kertoo Puolan taloustieteellisen yhdistyksen pääsihteeri *Rafat Krawczyk:*

> »1970-luvulla meillä oli perinteinen sosialistinen järjestelmä, joka perustui tiukkaan keskussuunnitteluun. Tässä järjestelmässä oli katkos vain vuosien 1973 ja 1975 välissä, jolloin meillä suoritettiin ns. WOG-uudistus. Tämän uudistuksen mukainen yritysten laskentajärjestelmä perustui tuotettuun arvonlisäykseen, joka on lähes samanlainen käsite kuin 'voitto'. Niiden välillä on yksi tärkeä ero. Kun voitto saadaan vähentämällä tuotoista kulut, kuluihin lasketaan mukaan myös työvoimakulut. Sen sijaan arvonlisäys saatiin vähentämällä tuotoista vain materiaalikulut, ja näin ollen palkat laskettiin mukaan tähän yritysten tavoitteena olleeseen arvonlisäykseen. Työntekijöiden uusi palkitsemisjärjestelmä perustui arvonlisäykseen.
>
> Vuoden 1975 jälkeen meillä siirryttiin pois WOG-järjestelmästä, ja me palasimme vielä keskusjohtoisempaan järjestelmään kuin mikä meillä oli ollut aikaisemmin. Edes 1950-luvulla meillä ei ollut yhtä keskitettyä järjestelmää.
>
> Taloudellisesta tilanteesta johtuen WOG-uudistukselle ei edes annettu mahdollisuutta kehittyä, emmekä me tiedä, mitä sen avulla olisi voitu saada aikaan.»[20]

Yhteenveto talouspolitiikan virheistä

Vuonna 1980 kaikki myönsivät, että Puolan talouspolitiikka oli ollut väärää ja että virheitä oli tehty. Tunnettu puolalainen taloustieteilijä, professori *Miecrysiaw Mieszcrankowski* kokosi nämä virheet yhteen seitsemäksi kuolemansynniksi, *seitsemäksi suureksi virheeksi,* seuraavalla tavalla:

»Meidän parhaat taloustieteilijämme uskovat, että syynä nykyisiin taloudellisiin ongelmiin on seitsemän sellaista perustavaa laatua olevaa virhettä, jotka tehtiin 1970-luvulla.

Suurin virhe oli se, että meillä tehtiin *liian paljon investointeja* liian lyhyessä ajassa. Jotkut näistä investoinneista eivät

olisi olleet välttämättömiä, eikä niistä saatu sitä hyötyä mikä niistä haluttiin saada.

Edellä mainittuun virheeseen liittyi myös *ylisuuri velkaantuminen,* kun investointien rahoittamiseksi maahamme otettiin suuria luottoja pääasiassa lännestä. Ne huononsivat maksutasettamme siinä määrin, että seuraavina vuosina meidän oli rajoitettava sekä investointeja että raaka-aineiden tuontia.

Kolmas virhe tehtiin *maatalouspolitiikassa.* Teollisuuden suurten investointien kaudella maataloudella oli käytettävänään liian vähän varoja, ja vuodesta 1975 lähtien maataloustuotanto on polkenut paikallaan. Tilanne muodostui ongelmalliseksi myös sen takia, että meidän maassamme 40 prosenttia tuloista käytetään ruokatarvikkeisiin. Kun maataloustuotanto ei tosiasiallisesti kasvanut, ruokamarkkinat huononivat ja huononivat. Se johti sosiaaliseen tyytymättömyyteen. Lisäksi maataloudessa tehtiin muita virheitä. Niinpä meillä pyrittiin lisäämään karjan määrää suurtiloilla. Kun eläimet tarvitsivat enemmän rehua kuin oli arvioitu, sitä oli tuotava ulkoa. Se huononsi edelleen maksutasetta. Virheellisestä suurtiloja suosineesta politiikasta johtuen lihan tuotanto – ja tämä on hyvin tärkeä kysymys koska lihasta on meillä pulaa – oli alempi kuin mitä se olisi voinut olla, ja ihmiset olivat tyytymättömiä.

Neljäs virhe oli se, että palkkoja korotettiin liian nopeasti ja nopeammin kuin tuotanto kasvoi. Ihmisten käytössä olleet tulot nousivat nopeammin kuin markkinoille tulleiden tuotteiden määrä. Vuodesta 1973 lähtien alkoi Puolassa ilmetä sellainen meidän taloudessamme outo ilmiö kuin inflaatio. Hinnat alkoivat nousta noin viiden prosentin vuosivauhtia. On tärkeää korostaa sitä, ettei inflaation olemassaoloa virallisesti myönnetty. Siksi toisten tuotteiden hintoja ei muutettu, vaan ne pysyivät vakaina toisten tuotteiden hintojen noustessa nopeasti. Näin markkinat joutuivat kaaokseen. Kun joitakin tavaroita oli riittämättömästi, kauppoihin alkoi muodostua jonoja. Tällainen *säätelemättömän inflaation politiikka* sai ihmiset tuntemaan itsensä tyytymättömiksi.

Viides virhe oli *väärä hintapolitiikka,* johon voimme liittää myös muita sosiaalipoliittisia virheitä ja koko tukiaisjärjestelmän.

Kuudenneksi on todettava, että asuntoja tuotettiin 1970-luvulla väärällä teknologialla. Elementit valmistettiin suurissa tehtaissa, joista ne kuljetettiin koottaviksi rakennuspaikoilla. Tällainen rakentamistapa on hyvin pääomavaltainen ja kallis, ja siitä johtuen maassamme tuotettiin vähemmän asuntoja kuin mitä olisi tuotettu toisenlaisella teknologialla. Ihmiset saivat *riittämättömästi uusia asuntoja,* ja erityisesti nuoret avioparit olivat tyytymättömiä, sillä heidän oli odotettava omaa asuntoa kahdeksasta kymmeneen vuotta. Nuo nuoret ihmiset protestoivat heinä- ja elokuussa työpaikoilla.

Viimeinen seitsemästä suuresta virheestä oli se, että keskussuunnittelussa erilaiset suunnitelmat eivät olleet tasapainossa. Investointien suuri määrä ja korkea ulkomainen velka saivat aikaan sen, että *keskussuunnittelijat menettivät otteensa taloussuunnitelmien keskinäisestä vuorovaikutuksesta ja suunnitelmat joutuivat epätasapainoon.* Raaka-aine- ja energiapolitiikka ei saavuttanut raskaan teollisuuden investointien tasoa. Kun sekä energia- että raaka-ainetoimituksissa ilmeni puutteita, tehtaat pysähtyivät.

Kaikki nämä virheet johtivat siihen, että puolalaisessa yhteiskunnassa ja Puolan työväenluokan piirissä protestoitiin heinä- ja elokuussa. Tämä protesti päättyi Gdanskin ja Szczecinin sopimuksiin, joiden perusteella väärät kehityssuunnat tullaan hylkäämään. Uusi talouspolitiikka tulee olemaan parempaa kuin entinen.»[21]

Gdanskin ja Szczecinin sopimukset, joiden hyväksyminen johti kesällä 1980 syntyneiden laajojen ja yhteiskunnan kannalta vaarallisten lakkojen päättymiseen, eivät olleet yksinkertaisia asiakirjoja. Työläiset olivat esimerkiksi vaatineet kaikille yhtäläistä 2 000 zlotyn suuruista palkankorotusta, mikä olisi merkinnyt noin 40 prosentin lisäystä Puolan keskimääräiseen palkkatasoon. Sellaisen korotuksen maksaminen oli kuitenkin mahdotonta ilman inflaatiomyllyn pyörittämistä, eikä tilannetta talvella 1980 – 1981 ollut näin ollen helppo rauhoittaa.

Puhtaasti taloudelliselta kannalta lakon lopettamissopimuksen noudattaminen oli hallitukselle käytännössä mahdotonta, vaikka se olikin siihen sitoutunut. Pääsihteeri Rafat Krawczyk:

»Työläiset tahtovat enemmän rahaa, vaikka he tietävät, että he eivät voi ostaa niin paljon tavaroita kuin mitä he haluavat. Meillä on tehtaissa monia ristiriitoja, ja teollisuus tuottaa tavaroita vain 80–85 prosentin kapasiteetilla. Ero kysynnän ja tarjonnan välillä näyttää edelleen kasvavan eikä kapenevan. Ei ole helppoa sanoa ihmisille, ettei heidän pitäisi vaatia rahaa, vaikka heillä olisi siihen mahdollisuus.

Meidän ei ole vaikea selittää ihmisille vain sitä, että turha heidän on lisätä paperin määrää. Jos he saavat lisää paperirahaa, siitä seuraa väistämättömästi inflaatio-ongelma. Kun jokainen saa 2 000 zlotyä enemmän, kukaan ei hyödy. Jos me alamme antaa ihmisille lisää rahaa, meidän on kuljettava se tie loppuun. Se johtaa väistämättömästi inflaatioon. Se täytyy ratkaista jollakin tavalla. Hinnat täytyy vakauttaa tai tavaroita pitää ruveta säännöstelemään. Me taloustieteilijät sanomme, että on välttämättä löydettävä lyhyempi tie ulos tästä tilanteesta. Meidän on päästävä nopeasti jonkinlaiseen tasapainoon ja aloitettava uudistukset. Tässä sekasortoisessa tilanteessa me emme voi tehdä uudistuksia. Meidän taloutemme murenee tässä tilanteessa.»[22]

Puolan uusien ns. riippumattomien ammattiliittojen keskusjärjestö *Solidarnosc* ei ainakaan aluksi painostanut hallitusta noudattamaan kaikkia puhtaasti taloudellisia sitoumuksia, vaan etusijalla olivat poliittisemmat vaatimukset. Jo Solidarnosc-keskusjärjestön virallinen rekisteröiminen oli ainutlaatuinen tapahtuma sosialistisessa järjestelmässä, sillä Venäjän bolševikkien 10. edustajakokouksen yhteydessä vuonna 1921 sosialistisissa maissa toimiville ammattiliitoille oli kaavailtu aivan toinen rooli kuin mitä puolalaiset nyt halusivat.

WOG-uudistuksen jatko

Puolassa vuoden 1980 tapahtumat avasivat umpisolmun, joka oli estänyt yhteiskuntaa kehittymästä. Vaikka kehityksen suunta oli epäselvä, siitä voitiin joka tapauksessa keskustella erittäin avoimesti. Myös ns. sosialismin vastaiset voimat osallistuivat tähän keskusteluun.

Monet Puolan taloustieteilijät pitivät sitkeästi kiinni siitä

vaatimuksesta, että keskusjohtoisuutta on sosialistisessakin taloudessa syytä vähentää. Niinpä 1980-luvun alussa koettiin – kaikista vastoinkäymisistä huolimatta – tärkeäksi valmistella jälleen uutta talousuudistusta.

Uudistuksen, johon maan johto oli sitoutunut myös lakkojen lopettamissopimuksissa, tavoitteet jaettiin kahteen osaan. Välitöntä talousuudistusta, jonka suuntaviivat oli luvattu esitellä vuoden 1980 aikana, ei haluttu toteuttaa kovin laajamittaisena. Tämän ns. *»mala reformen»* eli pienen uudistuksen toteuttamisen ohella oli samaan aikaan tarkoitus valmistella suurempaa uudistusta.

Pientä uudistusta valmisteltiin komiteassa, joka tutki ainakin aluksi »vähemmän rajoittavien osoittimien käyttöönottoa sekä bruttotuotanto-osoittimien poistamista ja niiden korvaamista nettotuotoksen osoittimilla». Nettotuotoksen tuli muodostaa se perusindeksi, jonka perusteella yritysten tuottavuutta haluttiin mitata. Sen lisäksi »mala reformeen» kuului myös uuden palkkiojärjestelmän kehittäminen ja »sellaisten asetusten poistaminen, jotka rajoittavat yritysten päätöksentekovaltaa».[23]

Puolassa suoritettiin vuonna 1981 myös hintauudistus, mutta talouden sekasortoisuudesta johtuen sen onnistumiselle ja hintojen vakauttamiselle voitiin asettaa vain pieniä toiveita.

Vuoden 1983 uudistus

Vuoden 1981 »mala reformeen» liittyvä suurempi talousuudistus on tarkoitus toteuttaa vuonna 1983. Jos se pystytään valmistelemaan nopeammin, se toteutetaan aikaisemmin. Vaikka uudistusten paine on Puolassa kova, tämä uudistus aiotaan »ajaa sisään» riittävän varovasti ja huolellisesti. Se vie aikaa, jota periaatteessa ei ole. Professori Mieszcrankowski:

»Uudessa talousuudistuksessa tulee olemaan kaksi johtavaa periaatetta. Ensinnäkin siinä otetaan käyttöön yritysten täydellinen *itsenäisyys* tuotantoa sekä korjaus- ja korvausinvestointeja

koskevissa kysymyksissä. Tämä itsenäisyys perustuu täydelliseen yritysten omaan päätöksentekoon, jossa päätöksiä valmistelevat yritysten johto ja työläisneuvosto yhdessä. Ne päättävät, mitä tuotetaan, miten tuotteet hinnoitellaan ja miten investoidaan.

Yritysten itsenäisyys ja päätöksenteko pohjautuvat *itserahoituksen* periaatteisiin. Sen mukaan ne rahoittavat myyntituloillaan palkat ja niiden kasvun sekä siirrot investointirahastoon ja sosiaalisiin rahastoihin. Valtio auttaa yrityksiä vain takaamalla palkkojen nousun sellaisissa oloissa, joissa yhteiskunnan yleinen hintataso nousee.

Nämä kaksi periaatetta, joiden varaan tuleva uudistus rakentuu, liittyvät keskitetyn ohjauksen ja suunnittelun yleisiin periaatteisiin. Näissä puitteissa valtio pitää itsellään päätöksenteko-oikeuden sellaisissa asioissa, joita ovat talouden yleisen kehityksen sääntely, uudet investoinnit sekä talouden rakennemuutokset. Keskussuunnittelun avulla taloudessa pyritään ylläpitämään eri osien välisiä tasapainoisia määräsuhteita ja varmistamaan kysynnän ja tarjonnan tasapaino sallimatta hintojen liiallista nousua eli inflaatiota. Sen lisäksi yrityksissä on tarkoitus ottaa käyttöön epäsuoria kannustusmenetelmiä, joita lisäämällä koko kansantalous pyritään saamaan toimimaan tehokkaasti.»[24]

Kuvaannollisesti sanoen voidaan todeta, että Puola ei ole – kaikesta huolimatta – heittänyt kirvestä kaivoon. Sitä ei kuitenkaan tiedetä, kuinka terävä kyseinen kirves on.

Viitteet:

1) Die planmässige Leitung der Wirtschaft in sozialistischen Ländern, Dietz Verlag, Berlin 1978, s. 240–241
2) U. Kivikari: »Unkarin talousuudistus» kirjassa Sosialistinen taloussuunnittelu, Tammi, Helsinki 1974, s. 83
3) J. Kornai: »The Dilemmas of a socialist Economy: The Hungarian Experience», Cambridge Journal of Economics 4/1980, s. 156
4) Die planmässige Leitung . . ., s. 242
5) E. Fabri: Paradoxes of macroeconomy inventory developments, luentomoniste, Budapest 1980, s. 2

6) U. Kivikari: Talouden uusi mekanismi, Turun Yliopiston julkaisuja C 13, Turku 1973, s. 36
7) Die planmässige Leitung . . ., s. 249–250
8) B. Csikós-Nagy: Towards a new price revolution, Akadémiai Kiadó, Budapest 1979, s. 13
9) A. Nagy: »Growth and Trade» kirjassa Foreign Trade and Price Formation, Taloudellinen Suunnittelukeskus, Helsinki 1979, s. 27
10) sama, s. 32
11) I. Tarafaas; haastattelu Yleisradiolle Budapestissa 22.10.1980
12) I. Cser; haastattelu Yleisradiolle Budapestissa 23.10.1980
13) J. Fekete: Some specific aspects of the international economy and the adjustment process in Hungary, National Bank of Hungary 1980, s. 3
14) L. Csaba; haastattelu Yleisradiolle Budapestissa 21.10.1980
15) W. Kiezun; haastattelu Yleisradiolle Varsovassa 6.10.1978
16) »What the Bankers did to Poland», Fortune 22.9.1980, Chicago, s. 125
17) »Streiks in Polen – gegen die Partei», Der Spiegel 34/1980, Hampuri, s. 97
18) »What the Bankers did to Poland», s. 128
19) A. Bochenski: »To Whom More, to Whom Less», Poland 2/1980, Varsova, s. 4
20) R. Krawczyk; haastattelu Yleisradiolle Varsovassa 20.10.1980
21) M. Mieszcrankowski; haastattelu Yleisradiolle Varsovassa 20.10.1980
22) R. Krawczyk; haastattelu Yleisradiolle Varsovassa 20.10.1980
23) »Prace nad reforma gospodarcza», Trybuna Ludu 19.10.1980, Varsova, s. 1
24) M. Mieszcrankowski; haastattelu Yleisradiolle Varsovassa 20.10.1980

TUOTANNON JOHTO- JA OHJAUSJÄRJESTELMÄ

Sosialistisesta järjestelmästä ei ole poistettu omistusta yleensä vaan porvarillinen omistus, millä tarkoitetaan tuotantovälineiden omistusta mutta ei suinkaan henkilökohtaisten tarve-esineiden omistusta. »Tässä mielessä kommunistit voivat ilmaista teoriansa kahdella sanalla: yksityisomistuksen poistaminen.»[1]

Neuvostoliitossa ja muissa sosialistisissa maissa kansalaiset voivat omistaa kaikki sellaiset esineet ja tavarat, jotka on tarkoitettu kulutukseen. Näistä esineistä tarkimmin on säädelty asuintalojen ja -huoneistojen hallintaa. Määräysten mukaan yhdellä perheellä voi olla omistuksessaan vain yksi talo tai asuinhuoneisto, jonka enimmäispinta-ala (ilman keittiötä, eteistä yms.) on esimerkiksi Venäjän tasavallassa 60 m^2. Perheen koosta tai muista vastaavista syistä johtuen huoneisto voi olla isompikin. Siitä periaatteesta sen sijaan ei tingitä, että yhden perheen jäsenillä voi olla vain yksi asuinhuoneisto.

Omaa asuntoa voidaan vuokrata ulkopuolisille niiden periaatteiden mukaan, joilla valtio vuokraa ihmisille asunnot. Näin ollen osuuskunta-asuntojen omistajat eivät saa taloudellista hyötyä vuokraustoiminnasta. Asuntojen yksityisomistus perustuukin ennen muuta siihen, että tällä tavalla saadaan käyttöön isompi asunto sekä voidaan välttää jonottaminen valtion asuntojen jaossa. Vielä 1980-luvun alussa esimerkiksi Leningradissa asunnon keskimääräinen odotusaika oli viisi vuotta. Tämän takia sellaiset leningradilaiset yritykset menestyivät kilpailussa työvoimasta, jotka pystyivät käyttämään voittovarojaan asuntorakennustoimintaan.

Asunto samoin kuin muutkin henkilökohtaiset tavarat voidaan sosialismissa vapaasti myydä, antaa lahjaksi, testamentata ja saada tällaisten saantojen perusteella yksityisomistukseen.

Sosialismissa yhteisomistuksen muotoja ovat valtion, osuuskuntien sekä yhteiskunnallisten järjestöjen harjoittama omistus.

Maa voi olla vain valtion omistuksessa. Sitä voidaan kyllä antaa osuuskuntien eli kolhoosien ikuiseen käyttöön.

Tuotantovälineetkin ovat vain valtion omistuksessa. Kun valtio omistaa tehtaat, se omistaa myös niiden koneet.

Talousuudistuksen yhteydessä yritykset saivat oikeuden myydä tarpeettomat koneensa muille yrityksille. Myyntitulot siirretään tuotannon kehittämisen rahastoon ja käytetään investointeihin. Muodollisesti myyntiin tarvitaan ministeriön lupa, ja jos ministeriö haluaa, se voi määrätä koneen toimitettavaksi toiseen yritykseen myös ilman korvausta.[2] Ministeriö nimittäin edustaa koneen omistajan kantaa näissä asioissa.

Sen sijaan osuuskuntien omaisuutta ministeriöt eivät voi ottaa pois osuuskunnilta.

Edellä esitetyllä tavalla toimii yleispiirteissään se yhteisomistus, jonka puitteissa yhteiskunnan johto- ja ohjausjärjestelmä toteuttaa kommunistisen puolueen ja maan hallituksen tekemiä poliittisia päätöksiä. Niiden toteuttaminen on valtiokoneiston tärkein tehtävä.[3]

Tässä luvussa tarkastellaan sitä, miten Neuvostoliiton kansantaloutta johdetaan. Muissa sosialistisissa maissa asioista ei päätetä samalla tavalla kuin Neuvostoliitossa, sillä ne ovat pienempiä ja niiden johto- ja ohjausjärjestelmän toimintaan vaikuttaa kunkin maan poliittinen rakenne ja tuotantovoimien kehitysaste.

Kapitalistisen yhteiskunnan suunnittelemattomuus

Porvarillisessa yhteiskunnassa ei laadita sellaisia suunnitelmia, jotka sitoisivat kaikki talouden toimintayksiköt noudattamaan yhteisiä päätöksiä. Kuitenkin porvarillisessakin kansantaloustieteessä on viime vuosikymmeninä ruvettu kehittämään sellaisia kokonaistaloudellisia malleja (makromalleja), joiden

avulla pyritään ennakoimaan ja ohjaamaan taloudellista toimintaa. Suunnitelmallisuus ei enää ole kirosana.

Makromallien laadinnan kehittyminen on jakanut porvarillisen kansantaloustieteen kahteen osaan: mikro- ja makrotieteeseen.

Mikrotaloustieteessä asioita tarkastellaan perinteellisesti ennen muuta hinnanmuodostuksen näkökulmasta. Hintateoria on porvarillisen tieteen arvoteoria, joka selittää »arvon» riippuvaiseksi kulloisistakin hinnoista. Teoria perustuu yksityisomistukseen ja tuotannontekijäin vapaaseen hinnoitteluun vapailla markkinoilla.

Marxilaisen kansantaloustieteen päävihollinen on se porvarillinen ajattelutapa, jota kutsutaan *marginaalikoulukunnaksi tai uusklassiseksi koulukunnaksi.* Se kehittyi lännessä – missä myös marxilainen ajattelu kehittyi – suurin piirtein samaan aikaan, jolloin Marx kirjoitti »Pääomaa» ja Engels valmisteli sitä painokuntoon.

Marginaalikoulukunta ei hyväksy työnarvoteoriaa, sitä, että uutta arvoa voidaan luoda vain tavarantuotannossa ja vain ihmistyön avulla. Porvarillisen näkemyksen mukaan arvo voi lisääntyä myös rahan kiertoprosessissa ostettaessa tavaraa halvalla ja myytäessä sitä kalliilla. Se taas on marxilaisen näkemyksen mukaan vain entisensuuruisen arvomäärän uusjakoa kapitalistien kesken.

Uusklassisen teorian mukaan niukkojen voimavarojen jakautuminen eri käyttötarkoituksiin tapahtuu hintajärjestelmän avulla. Se, minkä takia tämän teorian harjoittajia kutsutaan marginaalikoulukunnaksi, johtuu heidän asettamastaan markkinoiden tasapainoehdosta. Markkinavoimien vapaasta temmellyksestä huolimatta *tavoitteena on tasapaino,* ja sitä mitataan sen mukaan, millaisen hyödyn (rajahyödyn) kuluttaja saa ostaessaan vielä yhden tuoteyksikön tai millaisen tuoton (rajatuoton) tuottaja saa valmistaessaan vielä yhden tuoteyksikön. Tasapaino saavutetaan silloin, kun kuluttajan saama hyöty tästä »viimeisestä» yksiköstä on yhtä suuri kuin aikaisemmin hankituista tavaroista tai kun valmistajan lyhyellä aikavälillä saama tuotto »vielä yhden» tuoteyksikön valmistumisesta on yhtä suuri kuin sen valmistamisesta aiheutuvat lisäkustannukset.

Tämän teorian mukaan *jokainen maksimoi omaa etuaan.* Kuluttaja, jonka katsotaan parhaiten tietävän oman etunsa, maksimoi »hyötyä». Yhteiskunnan kokonaishyöty on tämän näkemyksen mukaan suurin silloin, kun yksilöiden hyöty on mahdollisimman suuri. Tuottaja puolestaan maksimoi »voittoa», joka on suurin silloin, kun hänen rajatuottonsa ja rajakustannuksensa ovat yhtä suuret. Tällä tavalla kaikki kuluttajat ja tuottajat maksimoivat omaa etuaan, ja teorian mukaan vapaa hinnoittelu takaa yhteiskunnassa taloudellisen tasapainon ja voimavarojen tehokkaan hyväksikäytön.

Uusklassisen taloustieteen vaikeimpiin ongelmiin kuuluu se, miten hyötyä voitaisiin mitata. Käytännössä ainoa mittaustapa on se, että hyödyt järjestetään riviin suuruusjärjestyksessä kuluttajan valintojen mukaan. Kuluttaja pystyy kyllä määrittelemään sen, onko hänen hyötynsä jossakin asiassa suurempi kuin jossakin toisessa, mutta sitä, kuinka paljon suurempi se on, ei taloustieteessä pystytä määrittelemään eikä mittaamaan. Sitä paitsi eri ihmisten kokemat hyödyt ovat yhteismitattomia, eikä yhteiskunnan kokonaishyötyä voida matemaattisesti laskea.

Teorian puutteista ja rajoituksista huolimatta porvarillinen taloustiede pyrkii selvittämään parhaan mahdollisen taloudellisen vaihtoehdon eli optimin valitsemisen yleisiä periaatteita.

Tärkein teoreettinen mitta parhaalle vaihtoehdolle on *ns. Pareto-optimi,* jonka mukaan yhteiskunnan kokonaisetu paranee aina silloin, kun jonkun ihmisen hyvinvointia voidaan parantaa huonontamatta samanaikaisesti kenenkään muun hyvinvointia. Yhteiskunnan kokonaisedun määrää kaikkien yksilöiden optimien summa.

Tällaisen optimitilan tavoittelu on kuitenkin perusteiltaan yhtä epäoikeudenmukainen kuin tuotantovälineiden yksityisomistus, yhtä epätodennäköinen kuin vapaa kilpailu ja yhtä rajoittava kuin tulonjaon tutkimisen kieltäminen taloustieteen tehtävistä. Pareto-optimin määritelmän mukaan tuotantovälineitä omistamattomien kansalaisten asemaa ei voida parantaa, jos niiden omistajat kokevat sen johdosta asemansa huonontuvan. Näin »tehokkuus» eli tuotannontekijäin tehokas jakautuminen eri käyttötarkoituksiin voidaan saavuttaa vain erittäin rajoittavien ehtojen vallitessa. Tyypillistä tälle ajatte-

lulle on se, että yksityisomistukseen perustuva »tehokkuus» ei muka sisällä poliittista kannanottoa, kun taas »tulonjako» eli työn tulosten jakautuminen ihmisten kesken on yksinomaan poliittinen kysymys.

Huolimatta porvarillisen taloustieteen yksilökeskeisyydestä on julkisen vallan merkitys jouduttu ottamaan yhä useammin huomioon. *Makroteoriassa* ja erityisesti keynesiläisessä tulopolitiikassa julkisen vallan toiminnasta on muodostunut tärkeä talouspoliittisen päätöksenteon apuväline. Sen sijaan mikroteoriassa ja friedmanilaisessa rahateoriassa julkista valtaa ei vieläkään tarvita juuri muuhun kuin vapaan kilpailun edellytysten turvaamiseen. Näiden näkemysten mukaan ns. yleisen edun turvaamisen välttämättömyys ei ole tärkeää, vaikka *Adam Smith* kirjoitti jo yli 200 vuotta sitten liikemiesten edun erilaisuudesta yleiseen etuun verrattuna:

> »Kussakin kaupan- ja teollisuudenhaarassa toimivien liikemiesten etu on kuitenkin aina jossakin suhteessa toinen ja vieläpä vastakkainen kuin yleinen etu. Liikemiesten edun mukaista on aina laajentaa markkinoita ja supistaa kilpailua. Markkinoiden laajentaminen saattaa usein hyvinkin olla yleisen edun mukaista; mutta kilpailun supistamisen täytyy aina olla sen vastaista, ja se voi vain tehdä liikemiehille mahdolliseksi kiskoa omaksi hyväkseen järjetöntä veroa kanssaihmisiltään nostamalla liikemiesten voitot yli niiden luonnollisen tason. Tämän säädyn taholta tulevia ehdotuksia, mikäli ne tarkoittavat kauppaa koskevaa uutta lakia tai säädöstä, olisi aina kuunneltava suurella varovaisuudella, eikä niitä olisi milloinkaan hyväksyttävä, ennenkuin niitä on pitkään ja huolellisesti tutkittu sekä mahdollisimman tunnollisesti että myös mahdollisimman epäluuloisen tarkkaavaisesti. Nämä ehdotukset tulevat säädyn taholta, jonka etu ei milloinkaan ole aivan sama kuin yleisön, jonka edun mukaista yleensä on johtaa harhaan, vieläpä sortaakin yleisöä, ja joka niinmuodoin useissa tapauksissa onkin sekä johtanut harhaan että sortanut sitä.»[4]

Julkisen vallan tehtäviin ei kapitalistisissa maissa enää kuulu yksinomaan vapaan kilpailun turvaaminen, mikä on teorian selityskyvyn kannalta äärimmäisen tärkeää mutta mitä valtio ei missään kapitalistisessa maassa ole vielä koskaan pystynyt turvaamaan, vaan julkisen vallan pitää nykyisin osallistua

myös taloudellisen kasvun ja tasapainoisen kehityksen turvaamiseen. Keynesiläisen teorian mukaan valtion on luotava edellytykset täystyöllisyydelle lisäämällä julkista kysyntää silloin, kun sitä ei voida saavuttaa markkinavoimien toiminnan tuloksena.

»Vallankumousmies» *J. M. Keynes* oli muuten henkilökohtaisesti sitä mieltä, että tulevaisuudessa investoinnit on – taloudellisen kehityksen turvaamiseksi – suoritettava julkisista varoista eli investoinnit on kansallistettava.[5] Tällaista valtiovallan uutta tehtävää eivät hänen jälkeensä tulleet keynesiläiset ole kuitenkaan ainakaan toistaiseksi hyväksyneet.

Samalla kun julkiselle vallalle on annettu yhä vaativampia tehtäviä, porvarillisessa tieteessä on ruvettu pohtimaan yhteiskunnan ns. kokonaisetua. Tällöin on aina väistämättömästi törmätty käsitteeseen *»sosiaalinen hyvinvointifunktio»*, joka alun perin esitettiin laadittavaksi yhteiskunnallisen tulonjaon pohjaksi. Tavoitteena oli se, että ensiksi määritellään haluttu tulonjako ja sen jälkeen mietitään keinot siihen pääsemiseksi kenenkään jo saavuttamaa tulotasoa huonontamatta.

Sosiaalisen hyvinvointifunktion laatiminen saattaa olla yksityisomistajien kannalta sangen kiusallinen porvarillisen taloustieteen kehityssuunta. Sen perustanahan on ajatus, jonka mukaan haluttu tavoite on ensin määrättävä poliittisesti, ja tällöin se ei enää ole markkinavoimien toiminnan ja oman edun tavoittelun yhteisvoimin synnyttämä tasapainotila. Vaikka tähän normatiiviseen tavoitteeseen tulee teorian mukaan pyrkiä huonontamatta jo kenenkään saavuttamaa asemaa, kehityssuunta saattaa silti olla huolestuttava. Mahdotonta ei nimittäin ole, että yhteisesti asetettuun tavoitteeseen pääsemiseksi saatetaankin yht'äkkiä unohtaa Pareto-optimin tieteelliset perusteet ja parantaakin kansan suuren enemmistön asemaa jonkun etuoikeutetun ryhmän kustannuksella. Silloin yhteiskunnan perusteet järkkyvät.

Sitä paitsi, vaikka sosiaalinen hyvinvointifunktio määriteltäisiinkin demokraattisten pelisääntöjen mukaan, äänestäjien mielenkiinnon suuntautuminen tulojen ohella varallisuuteen ja investointeihin sekä niihin liittyvän hyvinvointifunktion asetanta saattaa jo sinällään merkitä perustavaa laatua olevaa muutosta yhteiskunnan valtasuhteissa.

Sosialistisen taloussuunnittelun ongelmia eivät nämä yksityisomistajien vallan säilyttämiseen ja siten porvarillisen tieteen kysymyksenasetteluun liittyvät kysymykset ole. Sosialistisessa suunnittelussa pyritään alusta lähtien avoimesti *normatiivisuuteen* eli siihen, että poliittinen päätöksenteko muodostaa suunnittelun perustan ja että keskeisellä sijalla teoriassa on ns. yleinen etu.

Suunnittelu on sosialismissa osa sitä poliittista johto- ja ohjausjärjestelmää, jota toteutetaan valtiokoneiston välityksellä. Siksi valtion hallintoelimet toteuttavat tärkeitä taloussuunnittelun tehtäviä antaessaan ohjeet ja määräykset toimeenpaneville yksiköille sekä kannustaessaan yhtymiä, tuotantolaitoksia, valtion tiloja ja muita talousyksiköitä täyttämään suunnitelmansa eli toimimaan yhteiskunnan kokonaisedun mukaisesti.

Sosialistinen kansantaloussuunnittelu

Sosialismi on Marxin ja Leninin tieteelliseen työhön perustuva poliittinen ja taloudellinen järjestelmä, jossa yhteisomistus määrää ihmisten suhteen tuotantovälineisiin – ja toisiinsa. Näin ollen tuotantosuhteiden ei pitäisi olla tuotannon kehittämisen esteenä.

Sosialistisessa taloudessa määritellään tuotantovoimien – ihmisten ja koneiden – toiminnalle eräitä sellaisia *yleisiä lainalaisuuksia,* jotka pätevät muissakin tuotantotavoissa. Teknisen kehityksen universaalisuudesta johtuen esimerkiksi kapitalisteilta ostetut amerikkalaiset koneet eivät ole vain sopivaa vaan myös haluttua teknologiaa sosialistisessakin tuotannossa silloin, kun niiden avulla saadaan ihmisten käyttöön uusia luonnon lainalaisuuksia tai säästetään aikaa korvaamalla ihmistyötä.

Sosialistiseen tuotantotapaan kuuluu myös joukko lainalaisuuksia, jotka poikkeavat kapitalistisesta tuotantotavasta. Niitä ovat mm. kansantalouden suunnitelmallinen kehittäminen, työn tulosten jako tehdyn työn perusteella sekä laajennettu

yhteiskunnallinen uusintaminen. Uusintamisessa ei pyritä vain entistä suurempaan tavarantuotantoon, vaan myös sosialististen tuotantosuhteiden ylläpitoon ja edelleen kehittämiseen.

Kun sosialismissa tuotetaan tavaroita, tuotantoa on tarpeen säädellä. Näin saadaan eniten etua ihmisten välisestä työnjaosta, suurtuotannosta, erikoistumisesta sekä tieteellis-teknisestä kehityksestä.

Tuotannon sääntely suoritetaan kansantaloussuunnitelmien avulla. Suunnittelu auttaa ihmisiä vapautumaan siitä epätasaisesta suhdannekehityksestä, jonka marxilaisen näkemyksen mukaan aiheuttavat yksityisomistukseen perustuva voitontavoittelu sekä kapitalistinen kilpailu (yksityisomistajien välinen kilpailu).

Sosialistisessa kansantaloussuunnittelussa *johtavia periaatteita* ovat demokraattinen sentralismi (keskitetty suunnittelu, johon varsinaiset tuottajat voivat vaikuttaa), taloussuunnittelun yhtenäisyys (alakohtaisen, alueellisen ja ajallisen suunnittelun ykseys), päämäärien yhtenäisyys (poliittiset päätökset määräävät suunnittelun tavoitteet), suunnittelun tasapainoisuus (eri suunnitelmien keskinäiset suhteet ovat tasapainossa) ja suunnittelun tehokkuus (suurimmat mahdolliset tuotokset pienimmillä mahdollisilla panoksilla).[6]

Näitä periaatteita tulee soveltaa käytäntöön suunnittelun kaikilla tasoilla koko yhteiskunnassa.

Suunnittelun johtojärjestelmä

Tuotantovälineiden omistussuhteet eivät estä suunnittelua sosialistisessa taloudessa. Valtaa käyttävät talouden johtoelimet, joiden päätöksiä varsinaisten tuottajien tulee toteuttaa.

Itse asiassa sosialistisen maan koko valtiokoneisto toteuttaa yhtä suurta tehtävää: kansantalouden johtamista. Taloudellisten tekijäin lisäksi siinä on otettava huomioon myös muita yhteiskunnan kehittämisen tavoitteita, jollainen voi olla esimerkiksi uuden sosialistisen ihmisen inhimillinen ja yhteiskunnallinen kehittäminen.

Valtionhallinnon muodollista rakennetta täydentää sosialistisissa maissa leniniläinen periaate yhden puolueen vallasta.

Puolue vaikuttaa yhteiskunnalliseen elämään kaikilla tasoilla. Valtionhallinnon tärkeimmät virkamiehet ovat puolueen jäseniä. Demokraattisen sentralismin periaatteen mukaisesti he ovat sidottuja noudattamaan puolueen päätöksiä, ja kun yhteiskunnassa kaikki tärkeimmät asiat käsitellään ensin puolue-elimissä ja vasta sitten valtionhallinnossa, puolueen kanta on ratkaiseva. Puolue yhdistää erilaiset näkemykset yhtenäiseksi toimintaohjeeksi.

Neuvostoliitossa muodollisesti korkeinta valtaa valtionhallinnossa käyttää parlamentti: *korkein neuvosto.* Kun maa on neuvostojen maa, sen korkein valtiollinen elin on luonnollisesti korkein neuvosto.

Korkein neuvosto, jonka jäsenet valitaan länsimaista poikkeavan vaalijärjestelmän mukaan, valvoo hallituksen eli *ministerineuvoston* työtä. Ministerineuvoston puheenjohtaja on maan pääministeri, ja hallituksen jäseninä ovat ministerien ohella valtion komiteoiden puheenjohtajat.

Neuvostoliitto on liittovaltio, jossa on 15 neuvostotasavaltaa. Kun ministeriöt ovat aloittaisia hallintoelimiä, tasavallat ovat vastaavasti alueellisia hallintoelimiä. Jokaisessa *tasavallassa* on oma korkein neuvosto ja oma ministerineuvosto. Niille on edelleen alistettu tasavallan ministeriöt, paikallisneuvostot ja niiden toimeenpanevat komiteat.

Kaikki Neuvostoliiton tuotantolaitokset on alistettu sekä aloittaisille ministeriöille että alueellisille neuvostoille. Alistussuhteen laatu riippuu asioiden tärkeydestä.

Tärkeimpinä pidetyt yritykset ovat Neuvostoliitossa ensisijaisesti yleisliittolaisten ministeriöiden alaisia. Ministeriöitä on noin kuusikymmentä, ja osa niistä toimii läheisillä aloilla. Jos tuotantolaitos on alistettu tällaiselle yleisliittolaiselle ministeriölle, alueellisilla neuvostoilla on mahdollisuus vaikuttaa sen toimintaan vain paikallisissa kysymyksissä kuten kuljetus-, raaka-aine-, rakennus- ja työvoima-asioissa. Ne ovat investointien kannalta tärkeitä asioita, ja investointisuunnitelmien toteutumisen kannalta neuvostot ovat keskeisessä asemassa.

Tärkeimpiä aloja, jotka on alistettu suoraan yleisliittolaiselle ministeriölle tai sen päähallinnolle Moskovaan, ovat esimerkiksi Eestissä öljyliuske-, kemian-, paperi- ja selluloosa-, koneenrakennus- sekä elektroniikkateollisuus, joiden osuus tasavallan teollisuustuotannosta on lähes kolmannes. Näiden teollisuudenalojen lisäksi on yleisliittolaisille ministeriöille Moskovaan alistettu myös yleiset liikenne- ja ulkomaankauppa-asiat.

Toisen hallintomallin mukaan yleisliittolaisilla ministeriöillä on kussakin tasavallassa oma samanniminen ministeriö, joka toimii muodollisesti myös tasavallan ministerineuvoston alaisuudessa. Tällainen alistussuhde on Neuvostoliitossa yleisin, ja esimerkiksi Eestissä lähes 60 % teollisuudesta saa suunnitelmiensa tarkistusluvut yleisliittolaiselta ministeriöltä omassa tasavallassa toimivan samannimisen ministeriön kautta.

Muut tuotantolaitokset, joita pidetään vähemmän tärkeinä, ovat »vain» oman tasavallan ministerineuvoston alaisia.

Valtion komiteat

Neuvostoliittolaiset tuotantolaitokset ovat riippuvaisia alakohtaisten ministeriöiden päätöksistä. Tästä johtuen alojen sisäistä yhteistoimintaa saman ministeriön alaisuudessa on ollut helpompi kehittää kuin alojen välistä yhteistoimintaa.

Kun eri ministeriöiden toiminnan tuloksia ja tehokkuutta on mitattu sen mukaan, miten ne ovat täyttäneet oman suunnitelmansa, se on saattanut aiheuttaa ongelmia kansantalouden kokonaisuudelle. Kaikkia voimavaroja ei ole saatu tehokkaimpaan mahdolliseen käyttöön, kun hallintojärjestelmässä on pyritty vain alakohtaisten tavoitteiden saavuttamiseen. Samat ongelmat ovat tulleet esille aina myös silloin, kun hallinnon painopiste on siirretty alueellisille elimille; silloin ovat puolestaan alueet varjelleet omia voimavarojaan.

Neuvostoliiton kansantaloudessa erityisten valtion komiteoiden tulee huolehtia siitä, että yhteiset edut turvataan tehokkaimmalla mahdollisella tavalla yhdistämällä aloittaiset ja alueelliset edut.

Tärkein valtion komiteoista on luonnollisesti – suunnitelmataloudessa – *valtion suunnittelukomitea Gosplan.* Sen tehtävänä on laatia ennustukset suunnitelmien valmistamisen pohjaksi, laatia suunnitelmaluonnokset ja myös lopulliset suunnitelmat sekä valvoa niiden toteuttamista tekemällä suunnittelukauden aikana tarvittavat hienosäädöt ja virheiden korjaukset. Tätä toimintaa helpottaa se, että jokaisessa tasavallassa on oma Gosplan.

Valtion komiteat eivät johda tavarantuotantoa. Se on ministeriöiden ja alueellisten neuvostojen tehtävä. Sen sijaan komiteat yhtenäistävät ja tehostavat ohjausjärjestelmää, sillä ne pystyvät ylittämään alojen ja alueiden väliset rajat. Ne ovat suunnittelun valmisteluelimiä, kun taas varsinaiset päätökset tehdään neuvostoissa ja suunnitelmien toteuttaminen tapahtuu tuotantoyksiköissä.

Sosialistisessa yhteiskunnassa keskeisessä asemassa olevan suunnittelukomitean ohella muita valtion komiteoita ovat mm. hintajärjestelmän yhtenäisyydestä vastaava *hintakomitea,* tavaratoimituksista ja siten erittäin ongelmallisesta alueesta vastaava *huolintakomitea* (Gossnab) sekä rakennustöistä yhdessä eri ministeriöiden kanssa vastaava *rakennuskomitea* (Gosstroi). Kun työnantajaliittoja ei ole eikä tule, *työvoima- ja palkkakysymyksiä* varten on perustettu oma valtion komitea, ja tuotantovoimien kehittämiseen liittyvän asiantuntemuksen tuo suunnitteluun *tieteellis-tekninen valtion komitea.*

Kansantaloussuunnitelmat

Neuvostoliitossa kaikkea suunnitellaan. Suunnitelmatavoitteet annetaan niin tuotannollisille yrityksille kuin myös laitoksille ja instituuteille. Kun tuotantolaitosten toiminta luo aineellisen perustan muun yhteiskunnan toiminnalle, tuotannon johto ja ohjaus ovat avainasemassa. Kehityksen on oltava tasapainoista niin, että kaikkia aloja kehitetään.

Neuvostoliiton kansantaloussuunnitelma ei ole mikään yksi iso kirja, joka korkeimmassa neuvostossa jaetaan kansanedustajille niin kuin Suomen eduskunnassa valtion budjetti.

Kansantaloussuunnitelma koostuu kaikesta siitä, mitä Suomessa koko valtionhallinto ja kaikki yritykset tuottavat käytännön toimintasuunnitelmina. Sosialistisissa maissa suunnittelua sovelletaan vielä paljon Suomea suuremmissa mittasuhteissa.

Kansantaloussuunnitelmat jakaantuvat moniin eri osiin, joista tärkeimpiä ovat *kehityssuunnitelmat* teollisuutta, maataloutta, rakennustoimintaa, kuljetuksia ja tietoliikennettä, elintason kohottamista, työvoiman käyttöä sekä materiaalisten ja teknisten toimitusten hoitamista varten.[7] Näiden suunnitelmien toteutumista mitataan sekä tavara- ja palvelutoimitusten että niitä kuvaavien arvomittojen avulla.

Yksittäiset kehityssuunnitelmat tasapainotetaan kaikkien muiden suunnitelmien ja niiden eri osien kanssa. Vain sillä tavalla voidaan taata kansantuotoksen tasapainoinen käyttö toisaalta tuotannolliseen ja toisaalta »tuottamattomaan» toimintaan, investointeihin ja kulutukseen.

Ajalliselta kestoltaan suunnitelmat ulottuvat kuukausi- ja neljännesvuosisuunnitelmista aina kahdenkymmenen vuoden pituisiin perspektiivisuunnitelmiin asti. Toiminnalliset suunnitelmat yhdistetään pitkän aikavälin suunnitelmiin viisivuotissuunnitelmien avulla tai tarkastelukulmasta riippuen päinvastoin.

Kun sosialismin tavoitteena on yhteiskunnan jatkuva muuttaminen ja yhä parempien aineellisten edellytysten luominen kommunismille, pitkiä suunnitelmia tarvitaan, sillä muutosten aikaansaamiseksi on työskenneltävä pitkällä tähtäimellä. Suuria muutostavoitteita ja yhä uusien voimavarojen käyttöönottoa ei voida toteuttaa lyhyellä aikavälillä. Esimerkiksi tieteellisen keksinnön saattaminen massavalmistuksen ja -kulutuksen asteelle vie 10–15 vuotta, vaikka tämä aika onkin jatkuvasti lyhentynyt. Lähes yhtä pitkä aika tarvitaan kaivosten laajamittaiseen hyödyntämiseen sen jälkeen, kun malmi on löydetty. Erityisesti työvoiman lisääminen on lyhyellä tähtäimellä vaikeaa, ja sen johdosta tuotantoa ja teknologiaa on kehitettävä pääomavaltaiseen suuntaan.[8]

Vain kehityksen ennakoimisen ja ns. pullonkaulojen etsimisen avulla voidaan luoda vaihtoehtoja niin, että päätöksentekijät voivat todella valita eri kehitysvaihtoehtojen välillä. Heille on myös selvitettävä kasvupolitiikan rajat: raaka-aineiden ehtyminen, luonnon saastuminen, tuotantokustannusten kallistuminen jne.

Suunnitelmien yhteneväisyys

Suunnittelujärjestelmän toiminnan kannalta keskeinen merkitys on niillä normatiivisilla tavoitteilla, jotka yhteiskunta asettaa tuotantoyksiköiden toiminnan perustaksi. Nämä päätökset tehdään kaikissa yhteiskunnissa poliittisilla perusteilla, ja päätöksenteossa otetaan huomioon myös muut kuin taloudelliset näkökohdat.

Ennen kuin tavoitteita asetetaan, päätöksentekijöillä on oltava käsitys jo tehtyjen päätösten vaikutuksista tulevaan kehitykseen. Tällaisen kehityksen ennustaminen suoritetaan aikaisemman kaltaiseen kehitykseen perustuvien arvioiden pohjalta, eikä sen uskota paljonkaan poikkeavan trendistä eli aikaisemman kehityksen suunnasta. Uudet, tiedossa olevat ongelmat on ennustamisessa otettava huomioon niin hyvin kuin mahdollista. Sitä varten laaditaan *ennusteita* eri osa-alueilta: tieteellis-teknisestä kehityksestä, väestötekijöistä, luonnonvarojen käytöstä sekä sosiaalisesta ja taloudellisesta kehityksestä yhteiskunnan kaikilla osa-alueilla.[9]

Kun ennusteet on tehty, *tavoitteet* määritellään niiden pohjalta. Vasta sen jälkeen voidaan aloittaa varsinaisten suunnitelmien laadinta eli sen selvittäminen, mitä tavaroita ja palveluksia tarvitaan asetettujen tavoitteiden toteuttamiseksi. Tässä yhteydessä saadaan käsitys niistä ongelmista, jotka on ratkaistava tavoitteiden saavuttamiseksi. Mahdolliset puutteet on pyrittävä poistamaan ottamalla käyttöön uusia resursseja tai tehostamalla entisten käyttöä.

Laadittaessa arviota sosiaalis-taloudellisesta kehityksestä tavoitteet muotoillaan erikseen viisivuotisjaksoittain. Tällöin voidaan tiettyjen erityistavoitteiden saavuttamiseksi laatia *kehitysohjelmia,* joiden täyttäminen on etuoikeutetussa asemassa muihin suunnittelutehtäviin verrattuna. »Tällaisia ohjelmia ei voi olla paljon. Muussa tapauksessa niiden samanaikainen täyttäminen käy vaikeaksi. Nyt on suunniteltu viisi tärkeää ohjelmaa: polttoaineen säästäminen, metallien säästäminen, teollisuuden perustaminen Baikalin–Amurin rautatien varrelle, lihastyön määrän supistaminen ja uusien kulutustavaroiden tuotannon lisääminen.»[10]

Taloudellisen ja sosiaalisen kehityksen suuntaviivat, jotka hyväksytään puoluekokouksissa kymmenen vuoden yleissuunnitelmana, sekä muut määritellyt tavoitteet ja painopistealueet muodostavat perustan varsinaisten toiminnallisten suunnitelmien eli viisivuotis- ja vuosisuunnitelmien laatimiselle. Tällöin otetaan huomioon myös toiminnan jatkuvuuden vaatimukset, suunnittelun eri kohteiden keskinäinen riippuvuus sekä koko kansantalouden kehittämisen tasapaino.

Kansantaloussuunnitelmissa määritellään ne tehtävät, mitkä kunakin ajanjaksona tullaan suorittamaan. Mitä lyhyemmällä aikavälillä tämä määrittely tehdään, sitä yksityiskohtaisempia ovat suunnitelmien osoittimet. Samoin mitä lähemmäksi tavarantuotantojärjestelmässä edetään kohti varsinaisia tuotantoyksiköitä, sitä yksityiskohtaisemmat tarkistusluvut yhteisten suunnitelmien täyttämisestä niille annetaan.

Taloudellinen suunnittelutyö on käytännössä *jatkuvaa iteroimista:* voimavarojen vaihtoehtoisen käytön tasapainottamista. Se, että suunnitelma on tasapainossa, ei takaa että se on paras. Se taas, että suunnitelma on paras, ei takaa että se on tasapainossa. Suunnitelmien olisi oltava sekä parhaat mahdolliset että tasapainoiset, jotta kansantaloutta voitaisiin tehokkaasti kehittää.

Suunnitelmien yhtenäistämistä tapahtuu kaikilla johto- ja ohjausjärjestelmän tasoilla. Viime vuosina tässä toiminnassa on ruvettu ottamaan huomioon myös kansainvälinen sosialistinen työnjako, sillä eri osa-alueiden suunnitelmien ohella sosialistiset maat yhtenäistävät myös keskinäisen taloudellisen vaihtonsa suunnittelua.

Suunnittelun näkökulmat

Tarkasteltaessa kansantaloussuunnittelua taloudellisesta näkökulmasta päähuomio kiinnittyy siihen yhtenäiseen järjestelmään, joka erilaisista tavoitteista ja tehtävistä muodostuu. Taloudelliselta kannalta on tärkeää ottaa huomioon tuotannon ja sen käytön jatkuva kehitys, määrän ja jaon dynamiikka. Suunnitelmissa on huolehdittava sekä väestön tarpeiden välittömästä tyydyttämisestä että laajennetusta uusintamisesta. Voimavarojen jaon eri tuotannonalojen kesken on tapahduttava tehokkaasti, jotta yhteiskunnassa saavutetaan parhaat edellytykset sekä kulutukselle että uusintamiselle. Sitä edellyttää *kokonaistaloudellinen näkökulma.*

Aloittainen näkökulma vaatii suunnittelussa otettavaksi huomioon eri alojen toiminnallisen ja hallinnollisen tasapainon.

Alueellisen näkökulman huomioiminen taas vaatii resursseja käytettäväksi hyväksi maan eri osissa. On tärkeää yhdistää toisaalta tuotannon kehitys ja toisaalta asianomaisten alueiden muu kehitys.

Uusin suunnittelunäkökulma on suunnittelutehtävien tarkastelu *kokonaisten ohjelmien* eli joidenkin erityisten suunnittelukokonaisuuksien näkökulmasta. Tällaiset erityisohjelmat vaativat perinteisten aloittaisten ja alueellisten raja-aitojen ylittämistä, ja sitä varten hallintojärjestelmään voidaan perustaa sekä erityisiä suunnitteluelimiä että erityisiä toteuttamisyksiköitä.

Useimmat edellä mainituista monipuolista näkökulmaa vaativista tehtävistä annetaan yritysten toteutettaviksi suunnitteluosoittimien välityksellä. Niistä osa on tavoitteellisia ja osa valvonnan kannalta välttämättömiä laskennallisia tarkistuslukuja. Niiden avulla yrityksiä johdetaan sekä suoranaisesti täyttämään oma tehtävänsä yhteiskunnan työnjaossa että epäsuorasti täyttämään kyseinen tehtävä mahdollisimman tehokkaasti.

Mitä ylempänä suunnitteluhierarkiassa ollaan, sitä helpompi on nähdä kokonaisuuden jakautuminen osiin. Alempana se on vaikeampaa. Siksi sosialistisessa suunnitelmataloudessa on lisätty niitä aineellisia kannustimia, joiden avulla ihmiset yritetään saada kiinnostumaan heidän oman työnsä tuloksista ja

joiden avulla heitä pyritään innostamaan suorittamaan oma osansa kokonaisuudesta mahdollisimman hyvin.

Suunnitteluosoittimet ovat siis suunnittelun johtamisen välineitä, mutta ne ovat myös välittömien tuottajien kannustamisen välineitä.

Monimutkaisessa suunnittelujärjestelmässä, jossa ei sittenkään ole helppoa nähdä osaa kokonaisuudesta, muutosten aikaansaaminen entiseen käytäntöön ei ole aina ollut helppoa. Sekä suunnitteluelinten että tuotantolaitosten on ollut yksinkertaisinta tehdä niin kuin aina aikaisemminkin on tehty. Se ei kuitenkaan palvele muutoksen aikaansaamiselle asetettuja tavoitteita.

Suunnittelussa onkin siis otettava huomioon myös muita kuin perinteisiä tai muuttumattomaan kehitykseen perustuvia vaihtoehtoja, ja matemaattiset mallit ovat avanneet suunnittelussa uusia näkökulmia erilaisten uusien vaihtoehtojen valitsemiselle.

Suunnittelun käytännöllinen toteutus

Sosialistisessa suunnittelussa ennustetaan tulevaa kehitystä ja asetetaan näihin ennustuksiin perustuvia tavoitteita. Kun ennusteiden perusteella voidaan 1980-luvulla odottaa vallitsevan työvoimapulan, tavoitteet on asetettava niin, että työtä korvataan koneilla.

Viisivuotissuunnitelman laadinnassa ratkaisevaa osaa näyttelee *valtion suunnittelukomitea Gosplan.* Se laatii ensimmäiset täsmälliset suunnittelutavoitteet alakohtaisille ja alueellisille elimille, jotka jakavat suunnittelutehtävät edelleen yhtymille, yrityksille ja muille tuotantoyksiköille. Kaikissa yrityksissä on oma suunnitteluosasto, joka vastaa yhteydenpidosta kansantalouden suunnitteluelimiin.

Käytännössä Gosplanin suunnittelijat ovat neuvotelleet suunnitelmaluonnoksista ministeriöiden kanssa jo ennen kuin tavoitteita ensimmäisen kerran jaetaan. Tilannetta helpottavat

sitä paitsi pitemmän aikavälin suunnitelmat, joiden perusteella kaikki asianosaiset tuntevat yleispiirteissään kehityksen suunnan.

Neuvostoyhteiskunnassa pisin suunnitelma on *tieteellis-teknisen kehityksen ohjelma*, joka laaditaan kahdenkymmenen vuoden ajaksi ja joka tiedeakatemian, tieteellis-teknisen valtion komitean ja valtion rakennuskomitean on esitettävä ministerineuvostolle ja Gosplanille kaksi vuotta ennen kunkin suunnittelukauden alkua.[12] Sen perusteella Gosplan rupeaa laatimaan ensimmäisiä luonnoksia seuraavaksi viisivuotissuunnitelmaksi ja uudeksi kymmenen vuoden pituiseksi *taloudellisen ja sosiaalisen kehityksen ohjelmaksi*. Gosplanin on toimitettava suunnitelmaluonnoksensa puolueen keskuskomitealle ja maan hallitukselle eli ministerineuvostolle yleensä 18 kuukautta ennen uuden viisivuotiskauden alkua. Sen jälkeen luonnos käsitellään ja julkistetaan yleistä kansalaiskäsittelyä varten.

Yhdettätoista *viisivuotissuunnitelmaa* (1981–1985) laadittaessa viisivuotissuunnitelman luonnos, jossa tavoitteet oli ilmaistu yksityiskohtaisina numeroina, julkistettiin maan kaikissa sanomalehdissä kansalaiskäsittelyä varten joulukuun alussa 1980. Samaan asiakirjaan liittyi se taloudellisen ja sosiaalisen kehityksen ohjelma, joka kattoi hyvin yleisten tavoitteiden muodossa ilmaistuna kymmenvuotiskauden 1981–1990 ja joka 1980-luvun puolivälissä muodostaa tärkeän asiakirjan seuraavaa viisivuotissuunnitelmaa laadittaessa.

Kansalaiskäsittelyn jälkeen nämä asiakirjat käsiteltiin NKP:n 26. edustajakokouksessa helmi-maaliskuun vaihteessa 1981. Kun puolueen päätökset ilmaisevat sosialismissa yhteiskunnan tahdon, viisivuotissuunnitelman hyväksyminen valtionhallinnossa tapahtui tämän jälkeen edustajakokouspäätösten mukaisesti.

On huomattava, että virallisesti viisivuotissuunnitelman käsittely on aina tapahtunut vasta suunnittelukauden jo alettua. Tämä ei tuota käytännössä ongelmia yksittäisille yrityksille, jotka ovat saaneet seuraavan vuosisuunnitelmansa osoittimet jo ennen viisivuotissuunnitelmansa virallista hyväksymistä. Siitä huolimatta olisi kuitenkin ainakin teoreettisesti

parempi, että kaikki suunnitelmat hyväksyttäisiin ennen asianomaisen suunnittelukauden alkua.

Viisivuotissuunnitelman virallinen käsittely jatkuu NKP:n edustajakokouksen jälkeen niin, että koko kansantaloutta koskeva suunnitelma hajoitetaan osiin ja jaetaan ensin ministeriöille ja niiden kautta varsinaisille tuotantoyksiköille.

Suunnitelman lopullinen vahvistaminen lähtee sitten liikkeelle *alhaalta ylöspäin* eli päinvastaisessa järjestyksessä kuin luonnoksen laadinta. Käsiteltyään saamansa luonnoksen yritys lähettää oman ehdotuksensa ministeriölle sekä saattaa sen myös tiedoksi alueellisille suunnittelukomiteoille, joiden tehtävänä on laatia alueelliset kokonaissuunnitelmat. Ministeriöissä yritysten edustajat voivat osallistua omien suunnitelmiensa käsittelyyn ennen kuin ne lähetetään edelleen ministerineuvostolle ja Gosplanille lopullista hyväksymistä varten.

Kun yritykset ovat ottaneet kantaa suunnitelmiinsa, kun ministeriöt ovat koonneet yhteen alaistensa yritysten ehdotukset ja kun alueelliset neuvostot ovat sanoneet niistä sanansa, suunnitelmat *yhdistetään* maan hallituksessa (käytännössä Gosplanissa) lopullisen kansantaloussuunnitelman laadintaa ja siihen liittyvien tavoitteiden ositusta varten.

Tässä vaiheessa *Gosplanin* tehtävänä on tarkistaa, että sen antamia ohjeita on noudatettu ja että kokonaisuus on tasapainossa. Jos näin on, Gosplan toimittaa lopullisen suunnitelmaehdotuksen *yleisliittolaiselle ministerineuvostolle*, joka vie sen puolueen keskuskomitean käsittelyn jälkeen edelleen korkeimman neuvoston hyväksyttäväksi.

Korkein neuvosto käsittelee suunnitelmaehdotuksen valiokunnissa ja asiantuntijaryhmissä. Kun ehdotus hyväksytään lopullisesti yleisistunnossa, suunnitelmasta tulee laki. Suunnitelma on sosialistisen yhteiskunnan laki. Se jaetaan hallintokoneistoa myöten tehtävinä eri ministeriöille, neuvostoille, yhtymille, tuotantoyksiköille ja järjestöille, ja näin suunnitelmat muodostavat yhtenäisen linkin eri hallintoelinten, palvelulaitosten ja tuotantoyksiköiden välille.

On huomattava, että suunnittelussa siirtyminen pienemmistä osista suurempiin kokonaisuuksiin ja lyhyemmästä pitempään aikaväliin ei ole pelkästään yhteenlaskua. Järjestelmän eri tasoilla laskentayksiköt täyttävät tehtäviään erilaisten

osoittimien ja tarkistuslukujen pohjalta. Siirryttäessä tasolta toiselle vaihtuvat taloudellisen johdon ja ohjauksen välineet eli suunnitelmien täyttämistä kuvaavat osoittimet.

Suunnittelukauden aikana tehtävät muutokset vahvistettuihin suunnitelmiin johtuvat virheiden oikaisuista, informaation paranemisesta tai teknisestä kehityksestä. Suunnitelmat eivät siis ole näiltä osin muuttumattomia.

Tasemenetelmä

Taseiden avulla mitataan tasapainoa. Tase on kuin vaaka, jonka tulee aina olla tasapainossa. Jos näin ei ole, sitä on tarkistettava.

Sosialistisessa taloussuunnittelussa tärkein ja kehittynein suunnittelumenetelmä on ns. tasemenetelmä.

Tasemenetelmän avulla tasapainotetaan kansantalouden tärkeimmät keskinäissuhteet: tuotannon määrän ja kansantulon suhde, investointien ja kulutuksen suhde, työvoiman ja tavaroiden käytön suhteet, teollisuuden ja maatalouden suhde jne.

Sen lisäksi tasemenetelmän avulla tasapainotetaan kansantalouden eri toiminnallisten osien väliset suhteet ja eri tuotannonalojen väliset toimitukset. Taseita laaditaan tuotannonalojen välille, mutta niitä käytetään myös yksittäisten alojen sisäisen tasapainon mittaamiseen.

Yksittäisillä aloilla on tasapainon aikaansaamisessa pelivaraa. Tuotannossa voidaan nimittäin käyttää hyväksi monia keskenään korvattavissa olevia panoksia, monia toisiaan täydentäviä panoksia ja tuotannossa voidaan hyödyntää toisissa tuotantoprosesseissa syntyneitä jätteitä ja välituotteita.

Kansantaloussuunnittelussa tärkein *tavoite on koko kansantalouden tasapaino.* Sitä mitataan lukuisten eri taseiden avulla, ja niistä tärkeimpiä ovat materiaali- ja työvoimataseet sekä vastaavat rahamittojen avulla kuvatut suhteet.

Materiaalitaseet

Suunnittelujärjestelmässä eri alojen välisiä suhteita kuvataan ennen muuta ns. materiaalitaseiden avulla. Suunnittelukomitea Gosplan laatii tällaiset taseet yli 2 000 »tärkeän» tavaran tai tuoteryhmän osalta ja ne kattavat suurimman osan tuotteista niiden arvon mukaan mitattuna. Lukumääräisesti suuremman mutta arvomäärältään pienemmän osan materiaalitaseista laatii valtion huolintakomitea Gossnab.

Materiaalitaseet laaditaan yleensä luontaismitoissa (tn, kW, m^2 jne), mutta ne on välttämätöntä laatia myös rahamitoissa silloin, kun asianomaiset tuotteet yhdistetään esimerkiksi investointien rahoitukseen tai kuluttajien ostovoimaan.[13]

Materiaalitaseiden laadinnassa on 1950-luvulta lähtien käytetty hyväksi tietokonekäsittelyyn perustuvaa panos-tuotos -menetelmää. *Panos-tuotos-taulukoissa* selvitetään jokaisen tuotteen osalta ne alat, jotka toimittavat tuotantopanokset asianomaiselle alalle. Samoin näistä taulukoista selviävät ne alat, jotka käyttävät kyseisen alan tuotoksen omina panoksinaan.

Panosten käytön suunnittelu on materiaalitaseiden laadinnassa ongelmallisinta. Voimavarojen taloudellista käyttöä varten määrätään kullekin tuoteryhmälle standardit, joiden mukaisilla panoksilla suunniteltu tuotanto pitäisi pystyä saamaan aikaan. Nämä resurssien käyttöön liittyvät toimituskiintiöt vahvistetaan seuraavien panosten osalta: työvoima (työn tuottavuus), kiinteiden varantojen käyttö (tuotannon lisäys kutakin uutta sijoitusta kohden) sekä materiaalitoimitukset (raaka-aineiden käyttö kutakin valmistettavaa tuotosyksikköä kohden).

Materiaalitaseiden laatiminen ja niiden yhtenäistäminen eri alojen (ja myös alueiden) välillä tapahtuu iteroimalla. Tasapaino haetaan muuttamalla tuotannontekijäin jakoa yhä uudelleen ja uudelleen niin, että lopulta tarvittavat muutokset käyvät riittävän pieniksi ja tasapaino saavutetaan.

Alojen välisten suhteiden tasapainottaminen tasemenetelmän avulla ei ole mikään yksinkertainen tehtävä. Taseissa otetaan nimittäin huomioon kunkin alan panosten ja tuotoksen suhteet kaikkien muiden alojen kanssa, ja kokonaisuu-

desta muodostuu mitä monimutkaisimpien keskinäissuhteiden verkosto.

Alojen välisissä taseissa ei selvitetä vain välituotteiden alkuperää, vaan niissä jäljitetään mahdollisimman pitkälle myös alkuperäisten tuotantopanosten toimittajat. Esimerkiksi teräksen energiasisällön selvittämisessä ei oteta huomioon vain sen valmistukseen terässulatossa välittömästi käytettyä energiaa vaan myös kaikissa aikaisemmissa tuotantoketjun vaiheissa (masuunissa, sintraamossa, kuljetuksissa ja louhinnassa) käytetty energia. Niin ikään teräksestä valmistettujen jatkojalostustuotteiden, esimerkiksi putkien tai laivalevyjen, energiasisältöä laskettaessa otetaan huomioon kaikki edellä mainitut energiapanokset.

Tasemenetelmää ja erityisesti materiaalitaseiden laadintaa kehitetään edelleen, ja niiden laadinnassa tietokoneiden merkitys kasvaa jatkuvasti.

Suurimpia ongelmia materiaalitaseiden laadinnassa on edellä mainittujen panoskiintiöiden suunnittelu mahdollisimman edullisella tavalla. Kun tuotantoa voidaan edistää taloudellisin, tieteellisin, teknisin ja organisatorisin menetelmin, kehityksen tulee näkyä nimenomaan suunnitteluun liittyvien standardien ja kiintiöiden mukaisten tavaratoimitusten tehostamisena. Mitä paremmat kiintiöt suunnittelulla pystytään saamaan aikaan, sitä tehokkaammin taloudellisia voimavaroja voidaan käyttää hyväksi pyrittäessä säästämiseen ja tuhlauksen välttämiseen.

Kysymys ei ole vain siitä, että tuotannossa pitäisi käyttää pienimpiä mahdollisia tuotantopanoksia. Panosten ei pidä olla pienimpiä mahdollisia vaan »oikeita».

Suunnittelutaloudessa ongelmaksi on muodostunut se, että tuottajilla ei ole aina ollut riittäviä reservejä odottamattomien tapahtumien tai selvien suunnitteluvirheiden varalta. Kaikki viivästykset heijastuvat aina välittömästi koko tuotantoketjuun, ja niinpä reservejä on oltava. Niitä pyritään luomaan myös yksittäisille yrityksille sen ohella, että perinteisesti reservit ovat olleet ministeriöiden käytössä.

Ongelmaksi ovat saattaneet muodostua myös liialliset reservit. Vuoden 1965 talousuudistuksen yhteydessä niitä yritettiin vähentää ns. pääomamaksun käyttöönoton avulla,

mistä edellä on jo kerrottu. Vuonna 1979 tällaisten liiallisten ja suunnittelijoilta »piilotettujen» reservien käyttöönsaamiseksi yritykset määrättiin laatimaan erityiset selvitykset, ns. passit, kapasiteetistaan ja voimavaroistaan. Suunnittelun tehostamisella pyritään ennen muuta käytössä olevan kapasiteetin tehostamiseen siellä, missä se on mahdollista.

Tasemenetelmien kehittämisen ohella talouden toimintaa on pyritty tehostamaan myös uudenlaisten matemaattisten mallien hyväksikäytöllä, ja niihin palataan vielä luvun lopussa.

Tuotannollisten alojen suunnittelu

Aineellinen tuotanto, jossa vallitsevia keskinäissuhteita kuvataan materiaalitaseiden avulla, muodostaa perustan kansantaloudelle. On tärkeä suunnitella kulttuurielämän, sairaaloiden ja koulujen kehittämistä, mutta aineelliset edellytykset muodostavat perustan niidenkin toiminnalle.

Tuotantosektorin tavaroita käytetään mitä moninaisemmilla tavoilla. Niillä tyydytetään ihmisten tarpeita välittömästi ja investointien kautta välillisesti. Lisäksi tavaroita tarvitaan maahan ulkomailta tuotujen tuotteiden maksuun vastaavien vientitulojen saamiseksi.

Tuotannollinen sektori on tärkeä myös siksi, että marxilaisen näkemyksen mukaan uutta arvoa voidaan luoda vain tavarantuotannossa. Uuden arvon luominen taas on välttämätön edellytys lisätuotoksen aikaansaamiselle ja laajennetulle uusintamiselle.

Tuotannolliseen sektoriin kuuluvat sosialistisessa taloudessa teollisuus, maatalous, metsätalous, rakennustoiminta, kuljetukset sekä tuotteiden markkinointi.[13]

Tuotannon aloittainen suunnittelu on käytännössä sitä suunnittelua, jonka toteuttamisesta vastaa ministeriötaso. Tässä suunnittelussa on otettava huomioon kaikki ne vaatimukset, joita suunnittelulle yleisesti asetetaan; tavoitteena on oltava näidenkin suunnitelmien ajallinen, tavoitteellinen, alueellinen ja rakenteellinen yhtenäisyys.

Ministeriöille annetut suunnitteluosoittimet ovat yleisempiä kuin ne osoittimet, jotka ministeriö jakaa oman suunnitelmansa pohjalta alaisilleen yrityksille. Viisivuotissuunnitelman valmistelua kuvaavina direktiiveinä ministeriö saa alansa tuotannon järjestämistä varten suunnitteluelimiltä seuraavat osoittimet:

> Määrälliset osoittimet (markkinoidun tuotannon määrä, tärkeimmät tuotteet ilmaistuna luontaisina metri-, tonni- yms. mittoina sekä parasta laatua kuvaavien tuotteiden osuus tuotannosta), tieteellis-tekniset osoittimet (uudentyyppisen tuotannon aloittaminen sekä entistä laajempaan mekanisaatioon ja automatisaatioon liittyvät tehtävät), investointiosoittimet (keskitetysti suunniteltujen investointien kokonaismäärä, yritysten käyttöön annetun pääoman ja tuotantokapasiteetin määrä), työvoiman käyttöön liittyvät osoittimet (palkkojen kokonaismäärä ja tuottavuuden nousu) sekä rahataloudelliset osoittimet (kokonaisvoitto, kannattavuus sekä maksut valtion budjetista ja budjettiin).[14]

Yritysten ministeriöiltä saamat osoittimet eivät poikkea paljon ministeriöiden omista osoittimista. Toiminnan yksityiskohtaisen mittaamisen tarve kuitenkin kasvaa siirryttäessä ministeriötasolta yritystasolle, ja siitä kerrotaan yksityiskohtaisemmin tavarantuotantojärjestelmää koskevassa luvussa.

Projektisuunnittelu

Suunnittelujärjestelmään on ollut pakko perustaa sellaisia erityisiä hallinnollisia elimiä, jotka voivat tarvittaessa ylittää hallinnon alakohtaisia tai alueellisia raja-aitoja. Näitä elimiä ovat mm. valtion komiteat.

Tärkeinä pidettyjen kohteiden mahdollisimman tehokasta suunnittelua varten viime vuosina on lisätty ns. ohjelmakohtaista suunnittelua, jossa tavoitteena on suunnitella kokonaisia suuria projekteja hallinnollisista raja-aidoista riippumattomasti.

Esimerkki tällaisesta projektista, jonka toteuttamisessa on otettu huomioon monien alojen ja alueiden yhteistoiminta, on

Pavlodar–Ekibastuzin jättiläismäistä suuruusluokkaa olevan tuotantokokonaisuuden rakentaminen. Tällä Keski-Aasiassa sijaitsevalla alueella on hiiltä, jota voidaan louhia avolouhoksista. Hiiltä käytetään polttoaineena alueelle rakennettavilla voima-asemilla. Sähkö on sitten tarkoitus käyttää paikan päällä energiana mm. alumiinitehtaassa, jossa jalostetaan samalta alueelta niin ikään löydettyä bauksiittia. Alueellisen käytön ohella sähkö johdetaan tuhansien kilometrien mittaisten voimansiirtolinjojen kautta muille alueille. Pavlodar–Ekibastuzin alueen tuotantorakennetta täydennetään edelleen petrokemiallisella teollisuudella, mitä varten sinne rakennetaan Omskista öljyjohto.

Tällaisen teollisen projektin toteuttaminen, mihin liittyy luonnollisesti myös muun taloudellisen perustan eli infrastruktuurin suunnittelu ja rakentaminen, on mitä vaativin ja monimutkaisin tehtävä. Rakentamiseen on ryhdytty sen takia, että suurtuotannolla on myös etunsa. Paikalla on omia raaka-aineita ja energiaa, joiden kuljettaminen jalostetussa muodossa »ihmisten ilmoille» on edullisempaa kuin alkutuotteiden kuljettaminen paikasta toiseen. Niin ikään suurissa teollisissa kokonaisuuksissa eri alojen sivutuotteet voidaan käyttää hyväksi toisilla aloilla edullisesti ja tehokkaasti.

Tämäntapaisiin taloudellisiin etuihin perustuu myös se *SEV:in yhteistyöpolitiikka,* jonka mukaisesti Neuvostoliiton alueelle on yhteisvoimin rakennettu mm. Ust-Ilimin selluloosa- ja paperitehdas sekä Kiembajevin asbestitehdas. Rakennuskustannuksiin niin näissä kohteissa Neuvostoliitossa kuin muissa vastaavissa yhteistyökohteissa toisissa maissa osallistuvat kaikki ne SEV-maat, jotka haluavat osallistua tuotannon tulosten hyväksikäyttöön. Kustannuksiin osallistuminen tapahtuu sekä tavaratoimituksin että työvoimapanoksin. SEV:in yhteistyökohteet otetaan asianomaisten maiden suunnitelmissa huomioon erityiskohteina, joiden toteutuminen on tärkeysjärjestyksessä etusijalla.

Suurten kokonaisuuksien rakentaminen ei suunnittelun ja tavaratoimitusten ensisijaisuudesta huolimatta ole yksinkertaista. Niinpä edellä mainittuun tuotantokompleksiin liittyen pääsihteeri L. I. Brežnev joutui puolueen keskuskomitean kokouksessa marraskuussa 1979 kehottamaan toveri P. S.

Neporožnyitä »selvittämään viivyttelemättä Ekibastuzin asiat ja ryhtymään tarmokkaasti tarvittaviin toimiin».

Vaikeudestaan huolimatta projektisuunnittelun kehittäminen avaa uusia näköaloja tavoitteeksi asetettujen erityistehtävien ratkaisemiseksi nopeasti ja tehokkaasti.

Poliittisten painotusten toteuttaminen

Kymmenes viisivuotiskausi (1976–1980) oli *laadun ja tehokkuuden* kausi. Nämä tavoitteet asetettiin sen johdosta, että tavaroiden määrällisten ongelmien sijasta huomio oli vähitellen kiinnitettävä laatuun ja suunnitelmien täyttämisen sijasta niiden tehokkaaseen täyttämiseen.

> »Tehokkuus ja laatu. Nämä kaksi sanaa ovat nyt tulleet koko taloustoiminnan motoksi. Kuten kaikki ymmärtävät, näissä sanoissa on ilmaistu kansantalouden nykyisen kehitysvaiheen objektiiviset tarpeet.
>
> Taistelu tehokkuuden ja laadun puolesta merkitsee, että jokaisen neuvostoihmisen, jokaisen työntekijäkollektiivin, on pyrittävä saavuttamaan mahdollisimman korkea työn tuottavuus, noudatettava tiukasti tuotannollista kuria ja säästölinjaa, parannettava päivästä päivään työnsä laatua ja valmistettavien tuotteiden laatua.»[15]

Tällä tavalla poliittisten johtajien puheissa määritellään ne painopistealueet, joihin ihmisten huomio halutaan kiinnittää ja joihin valtiokoneiston virkamiesten tulee suunnata yhteiskunnan ponnistelut.

Tehokkuutta ja laatua koskeneiden poliittisten painotusten jälkeen oli selvää, että valtiokoneistossa kävi ylhäältä alas käsky paremman laadun tuottamisesta. Asiaa korostettiin varmasti kaikissa 1970-luvun loppuvuosien suunnitteluohjeissa. Saman asian merkitystä korostettiin myös epäsuoralla tavalla niin, että laatua kuvaavasta suunnitelmaosoittimesta tehtiin tärkein tunnusluku, josta riippui kannustusrahastoon siirrettävien voittovarojen määrä.

On kuitenkin olemassa ongelmia, joita ei voida ratkaista yksinomaan hallinnollisilla määräyksillä. Laadun parantaminen on yksi näistä ongelmista. Sitä kuvasi Moskvitš-autotehtaan varapääjohtaja *Vulf Kantf* kertoessaan kyseisen viisivuotiskauden alkupuolella yrityksessään edellä mainittujen painotusten perusteella laaditusta laadun parantamisen ohjelmasta:

> »Laadun parantamisen kokonaisohjelma on yrityksessämme vain yksi toimenpide monien joukossa. Laadun parantamiseen kuuluu yleisellä tasolla koulutus, aineellinen kannustaminen sekä ylimääräisten palkkioiden poistaminen huonolaatuiselta työltä; siihen kuuluu kasvatus ja psykologia, suunnittelun moraalinen puoli ja lukuisa joukko muita asioita.
>
> Laadun parantamiseen kuuluu myös automaattisen tietojenkäsittelyn käyttäminen hyväksi laadun tarkkailussa ja parantamisessa. Sen avulla parannetaan tilastoja ja informaatiota sekä tuotannon teknistä suoritustapaa. Nämä kaikki tiedot ajetaan meillä tietokoneeseen, joka määrittelee mahdolliset virheet ja voi auttaa löytämään syyt mahdolliseen huonoon laatuun.
>
> Tämä asia on meille tärkeä myös siksi, että meillä työskentelee paljon nuorisoa tehtaallamme. Nuorisoa on aina kasvatettava ja koulutettava, koska heidän taitonsa ja kokemuksensa eivät useinkaan ole riittävän korkealla tasolla. Nuori ihminen on illalla saattanut olla pitkään tyttöjen luona eikä ole nukkunut riittävästi, vaan tekee myös väsymyksestä johtuvia virheitä. Tämä on kokonaisuudessaan siis hyvin laaja kysymys.
>
> On tavallista, että vanhemmilta kysytään, onko poika hyvä. Tähän tietenkin vastataan, että kyllä lapsi on hyvä. Mutta eihän ole olemassa lapsia ilman virheitä. Ei ole myöskään yritystä tai tuotetta, joka olisi virheetön. Siksi meillä on esillä tämä kysymys laadun parantamisesta.»[16]

Vaikka Moskvitš-autotehtaassa laadittiin heti laadun ja tehokkuuden viisivuotissuunnitelman alkupuolella laadun parantamisen kokonaisohjelma ja ongelmaa käsiteltiin kaikissa yrityksen johdon ja työntekijäin kokouksissa, Moskvitš-autojen tuotannossa ei viisivuotiskauden loppuun mennessä päästy tavoiteltuihin tuloksiin.

Kaiken kaikkiaan tällaiset asiat ovat erityisen ongelmallisia tavarantuotannossa, jonka tuloksia mitataan niin monella tasolla. Jos ratkaisut laadun parantamiseksi olisivat yksinkertaisia, ne olisi jo aikoja sitten toteutettu.

SEV-yhteistyö suunnittelussa

Keskinäisen taloudellisen avun neuvoston (SEV) toiminnalle sosialistiset maat asettavat sekä poliittisia että taloudellisia tavoitteita. Poliittisesti kansainvälisen työnjaon avulla voidaan vahvistaa koko sosialistisen maailmanjärjestelmän yhtenäisyyttä ja taloudellista voimaa. Taloudellisesti yhteistyöstä voidaan saada etuja, jotka perustuvat työnjakoon, erikoistumiseen ja tuotannolliseen yhteistyöhön.

Sosialististen maiden suunnittelujärjestelmät kopioitiin Neuvostoliiton vastaavasta järjestelmästä välittömästi toisen maailmansodan jälkeen. Eri maat suorittivat jälleenrakennusta, joka vaati suuria voimanponnistuksia ja johon neuvostoliittolaista suunnittelujärjestelmää voitiin hyvin soveltaa. Kun ongelmat monimutkaistuivat ja yhteistyö lisääntyi, eri maiden taloussuunnitelmien ajallinen yhdenmukaistaminen kävi välttämättömäksi. Ensimmäiset yhtenäiset viisivuotissuunnitelmat laadittiin kaudeksi 1956–1960.

SEV-yhteistyö on kehittynyt eri maiden välillä ennen muuta *kahdenvälisellä pohjalla.* Suuret linjat on lyöty lukkoon sosialististen maiden puoluejohtajien tapaamisissa sekä SEV:in puitteissa että ilman järjestön myötävaikutusta. Suurten linjojen soveltaminen käytäntöön on tapahtunut eri maiden kesken kahdenvälisissä neuvotteluissa.

Suurista linjaratkaisuista merkittävimpiä olivat puoluejohtajien vuonna 1962 hyväksymät *»kansainvälisen sosialistisen työnjaon periaatteet»* sekä vuonna 1971 hyväksytty *»sosialistisen taloudellisen yhteistyön kokonaisohjelma».*

Niin ikään tärkeisiin asiakirjoihin kuuluu ensimmäisen kerran viisivuotiskautta 1976–1980 varten hyväksytty *»ohjelma monenkeskisistä yhdentymistoimenpiteistä»,* johon oli koottu SEV-yhteistyötä koskevat projektit eri maiden kansantaloussuunnitelmista. Tämän ohjelman laatimista varten SEV-maat ottivat käyttöön suunnitelmissaan uuden suunnittelualueen: sosialistisen taloudellisen yhdentymisen ohjelman. Siitä on erityistä hyötyä suoritettaessa suunnitelmien täyttämisen valvontaa, ja se myös tekee mahdolliseksi valvoa integraatiovelvoitteiden täyttämistä.

Käytännössä SEV-yhteistyötä tehdään edelleenkin ennen

muuta kahdenvälisin sopimuksin. Eri maiden suunnittelujärjestöjen edustajat tapaavat edelleenkin kerrallaan vain yhden veljesmaan suunnittelujärjestön edustajia, joiden kanssa sovitaan yhteistyöstä. Kansainväliset yhteistyökohteet otetaan huomioon asianomaisten maiden kansantaloussuunnitelmia laadittaessa, ja toimitussopimusten käytännöllinen toteuttaminen jää näiden maiden ulkomaankauppayritysten hoidettavaksi.

Monenkeskistä yhteistyötä on SEV:issä viime vuosina lisätty mm. hyväksymällä vuonna 1976 *pitkän aikavälin erityisohjelmia tärkeillä aloilla:* energian, polttoaineiden ja raaka-aineiden tuotannossa, koneenrakennuksessa, maataloudessa ja elintarviketeollisuudessa sekä liikenneyhteyksien kehittämisessä. Nämä erityisohjelmat ovat tärkeitä viisivuotiskautta pitempien ohjelmien suunnittelun ja toteuttamisen kannalta. Kun kukin maa laatii viittä vuotta pitempiä suunnitelmia, kansainvälinen yhteistyö on tärkeä yhdistää näihin suunnitelmiin mahdollisimman aikaisessa vaiheessa. Kapitalistisissakin maissa toimivien yritysten on tärkeä muistaa, että lähtevään junaan on helpompi päästä mukaan kuin liikkuvaan.

SEV-yhteistyötä toteuttaa käytännössä myös kaksi kansainvälistä pankkia: *taloudellisen yhteistyön pankki* ja *investointipankki.* Toistaiseksi näiden pankkien toiminta ei kuitenkaan ole kehittynyt niin, että ne olisivat merkittävästi lisänneet monenkeskistä yhteistyötä.

Tulevaisuudessa SEV:in tärkein yhteistyömuoto tullee olemaan erilainen *tuotannollinen yhteistyö.*

Matemaattiset menetelmät

Suunnittelun tärkeisiin apuvälineisiin kuuluvat tasemenetelmän ja panos-tuotos -taulukoiden ohella myös erilaiset matemaattiset mallit. Niiden käyttö perustuu siihen, että matematiikka on johdonmukainen ja kurinalainen järjestelmä, jonka avulla tietyistä oletuksista voidaan johtaa niiden johdonmukaiset seuraukset.

Neuvostoliiton suunnittelujärjestelmän kehittämistyössä on ns. matemaattinen koulukunta esiintynyt näkyvästi. Tämä koulukunta vetoaa Marxiin, jonka mukaan tiede voi täydellistyä vain »milloin sen onnistuu soveltaa matematiikkaa». Niin ikään Leninin nähdään kiinnittäneen tieteellisessä työssä huomiota juuri matemaattisiin eli määrällisiin menetelmiin.[17]

Matemaattisten mallien käytön tehokkuus riippuu siitä, miten niiden avulla pystytään kuvaamaan taloudellista kehitystä. Niitä ei voida käyttää hyväksi ilman, että etusijalla on taloudellinen kokonaiskäsitys asiasta ja että malleja käytetään vain suunnittelun apuvälineinä. Parhaimmistakaan malleista ei voida vetää muita johtopäätöksiä kuin niitä, jotka sisältyvät niiden perustana oleviin olettamuksiin. Niin ikään parhaimmatkaan tietokoneet eivät voi antaa muita tuloksia kuin mitä niiden ohjelmointi edellyttää tulostettavaksi.

Matematiikan soveltamisen rajat johtavat huomion väistämättömästi niihin filosofisiin lainalaisuuksiin, jotka määrittelevät rajat kaikelle tieteelliselle toiminnalle. Vastaavasti ne myös antavat mahdollisuuden yleistyksiin, jotka ovat päteviä eri aloilla.

Marxilaisen filosofian perusväittämän mukaan oleminen määrää tajunnan eikä päin vastoin niin kuin porvarillinen idealismi väittää. Oleminen riippuu ratkaisevasti materiasta, joka heijastuu ihmisten aistimuksiin mutta joka on olemassa ihmisistä riippumatta. Materia on ainaisessa liikkeessä, ja liike johtaa kehitykseen sen johdosta, että kappaleet ovat yhteydessä toistensa kanssa. Näitä yhteyksiä tutkivaa oppia kutsutaan dialektiikaksi.

Yksi tärkeimmistä *dialektisista yhteyksistä* on syy ja seuraus -yhteys. Sen mukaan kaikilla tapahtumilla on syynsä ja seurauksensa. Seuraus aiheuttaa uuden seurauksen, mikä voi olla uuden tapahtuman syy. Tätä toimintaa kokonaisuudessaan – ihmisen ja koneen välistä ihanteellista yhteyttä – tutkii kybernetiikka.

Taloustieteen matemaattisia sovelletuksia pidetään sosialismissa dialektisena tutkimuskohteena, jossa määrällä ja laadulla on tietty keskinäinen yhteys. Määrää ei haluta tutkia matemaattisten menetelmien avulla ilman, että myös laatu otetaan huomioon.

Fysiikassa ja muissa luonnontieteissä lainalaisuudet ovat muotoiltavissa matemaattisesti. Tällaisten lainalaisuuksien hyväksikäyttö tuotannossa edellyttää kuitenkin määrällisten suhteiden ohella myös laadullisten suhteiden tuntemista.

Taloustieteessä pyritään *kyberneettisten menetelmien* avulla löytämään sellaisia tilastotieteellisiä ja matemaattisia menetelmiä, jotka eivät käsittele vain määrällistä puolta vaan jotka auttavat selvittämään taloussuhteiden kokonaissisällön: määrällisen ja laadullisen puolen yhteyden. Matematiikan hyväksikäyttö taloudessa perustuu siihen, että sen avulla voidaan selvittää laadulliset lainalaisuudet määrällisten suhteiden avulla ja päinvastoin.[18] Tuotanto ei siis ole vain määrällistä uusintamista vaan se on myöskin yhteiskunnan tuotantosuhteiden laadullista uusintamista.

Nyt voidaankin hieman yksinkertaistaen todeta, että kansantalouden järjestelmä monimutkaistuu kasvaessaan (yhteyksien lisääntyessä) ja kasvun edellytysten muuttuessa ekstensiivisistä intensiivisiin – määrällisistä laadullisiin – tekijöihin.

Keskitetyssä suunnittelujärjestelmässä ongelmat lisääntyvät tehtävien monimutkaistuessa. Yksittäisille ihmisille ja parhaillekin asiantuntijoille käy ennen pitkää mahdottomaksi hallita kokonaisuuksia ilman nykyaikaisia apuvälineitä. Tämän takia matematiikka, tietokoneet ja niiden ohjelmointi ovat tulevaisuudessa yhä tärkeämpiä suunnittelun apuvälineitä.

Matemaattisia menetelmiä sovelletaan sosialistisessa taloudessa ennen muuta keskipitkän (5–10 vuotta) aikavälin suunnitteluun. Tällöin käytetään hyväksi (matemaattisen taloustieteen) ekonometrisiä malleja, joita sovellettaessa tavoitteiden määrääminen ennakolta on välttämätöntä. Niinpä vasta sen jälkeen, kun kansantulon kasvu arvioidaan ennakolta ja asetetaan normatiiviseksi tavoitteeksi, voidaan ryhtyä mallien avulla suunnittelemaan sen jakamista esimerkiksi kulutuksen ja investointien kesken.

Tärkeimmät matemaattiset mallit heijastavat sosialistisissa maissa kansantuotteen ja kansantulon riippuvuutta niistä tekijöistä, jotka ovat edellytyksenä kasvulle. Kehittyneimpiä taas ovat eri alojen välisen sekä kunkin alan sisäisen tasapainottamisen mallit.

Matemaattisten mallien kehittämisen kannalta tietokoneet ovat välttämättömiä apuvälineitä. Niillä pystytään suorittamaan nopeita laskutoimituksia, ja niiden avulla pystytään laatimaan vaihtoehtoja päätöksenteon pohjaksi. Suunnittelujärjestelmäkään ei toimi täysitehoisesti, jos siinä ei tuoteta poliittisille päätöksentekijöille vaihtoehtoisia ratkaisumalleja.

Tietokoneiden avulla voidaan käyttää hyväksi matemaattisia malleja, joiden avulla pyritään ns. optimaalisiin (parhaimpiin mahdollisiin) tuloksiin. Tällöin tietokoneet on ohjelmoitava niin, että sekä tavoitteet että rajoitukset ovat yksiselitteisiä. Kun tiedetään, mitä halutaan ja mitkä ovat tavoitteiden saavuttamisen esteet, mallien avulla voidaan laskea paras mahdollinen tulos vallitsevissa oloissa. Käytännössä ongelmalliseksi muodostuu kuitenkin se, etteivät päämäärät ole aina yksiselitteisiä eikä kaikkia rajoituksia voi ottaa malleissa huomioon. Tämän takia optimointimalleja käytetään kansantalouden osa-alueiden eikä sen kokonaisuuden kuvaamiseen.

Kuten edellä on jo mainittu, tietokoneet lisääntyvät. Niiden kehittäminen on jatkuvasti työn alla koko SEV:in työnjaon puitteissa, vaikkakaan toistaiseksi SEV-maat eivät vielä valmista riittävästi tietokoneita itse.

Riippuvuus lännen tietokonetekniikasta sisältää suuria riskejä. Nykyaikana ei ole mahdotonta sijoittaa kehittyneimpiin tietokoneisiin sellaisia laitteita, jotka esimerkiksi satelliitista käskyn saatuaan tuhoavat koneen tai ainakin siihen tallennetut ohjelmat ja tietovarastot. Sellaisia tietokoneita suunnittelujärjestelmään ei kannata hankkia.

Sen sijaan pienemmät tietokoneet, esimerkiksi tuotannonohjauksessa käytettävät pientietokoneet ja työkoneissa käytettävät minitietokoneet, ovat sellaisia apuvälineitä, joita kyllä voidaan hankkia myös kilpailevan maailmanjärjestelmän maista. Näiden tietokoneiden avulla voidaan säästää ihmistyötä ja parantaa tuotteiden laatua. Niiden käyttöön ei sisälly samanlaisia ongelmia kuin ns. strategiseen teknologiaan, ja juuri pienten tietokoneiden lisäämistä esti presidentti Carterin vuonna 1980 määräämä teknologiaboikotti. Näitä ongelmia ei kuitenkaan pidä liioitella, sillä Neuvostoliitto ei ole riippuvainen ulkomaankaupasta ja tarvittaessa se pystyy suoriutumaan kaikista tehtävistään itsenäisesti. Pientä kiusaa sopimusten pettäminen ei kuitenkaan voi olla aiheuttamatta.

Neuvostoliiton taloussuunnittelussa ruvettiin vuonna 1977 käyttämään apuna erityistä *ASPR-tietokonejärjestelmää,* jonka avulla pyritään automatisoimaan suunnitelmien laadinnan tekniset laskutehtävät annettujen kokonaistavoitteiden pohjalta. Automaattisesta tietojenkäsittelystä ollaan luomassa suunnittelun tärkein apuväline, jonka avulla voidaan tulevaisuudessa suunnitella koko kansantalouden toimintaa optimoimalla eri osa-alueiden toiminta. Jo nyt Gosplanin alueelliset toimintayksiköt syöttävät jatkuvasti tietonsa Moskovassa olevalle keskukselle, jolla on tällä tavalla koko ajan varastossa tiedot kansantalouden eri osien keskinäissuhteiden kehityksestä. 1980-luvun alussa jo 60 prosenttia uusien suunnitelmien osoittimista laskettiin suoraan tietokonejärjestelmään tallennettujen tietojen avulla.

Tiedonkulun ongelmista vaikeimpiin kuuluu erilaisten tietokonejärjestelmien kehittämisen ohella se, miten tähän melkoisen mekaaniseen informaatioon voidaan liittää tietoa ns. tarpeista. Tarpeita on mahdotonta määritellä tietokoneiden avulla, ja tarpeiden yhteensovittaminen on aina myös voimavarojen jakoa koskeva kysymys. Porvarillisen teorian mukaan ihmiset ilmaisevat tarpeensa markkinakäyttäytymisellään, kun taas sosialismissa tarpeet on aina määriteltävä viime kädessä poliittisin perustein.

Tasapainoisuus ja paras mahdollinen tulos (optimi)

Sosialismissa voimavarojen käytön tasapaino on suunnittelun välttämätön edellytys. Tasapaino ei ole kuitenkaan ainoa suunnitelmien laadinnalle asetettava tavoite. Uudet, rahamuodossa ilmaistut arvon luokat lisäävät suunnittelijoiden toimintamahdollisuuksia.

Mitä »oikeampia» ovat nämä arvon luokat, esimerkiksi hinnat, sitä tehokkaampi on voimavarojen jako kansantaloudessa eri alojen kesken.

»Oikeat» hinnat ovat suhteellinen käsite. Ne eivät kuvasta mitään arvon luokkaa puhtaana, vaan hintoja suunniteltaessa on otettava huomioon monia koko järjestelmän toimintaan vaikuttavia muita tekijöitä. Tavaroihin esineellistyneen työn lisäksi hintakehitykseen vaikuttavat tuottavuuden noususta aiheutuva työn määrällisen käytön väheneminen, tieteellisteknisen kehityksen vaikutus työn ja pääoman käytön suhteisiin, laadun paranemiseen perustuva valmiiden tuotteiden käyttöarvon lisääntyminen sekä myös arvon mittavälineenä käytetyn rahan omat arvonmuutokset kotimaassa ja ulkomailla.

Kaiken kaikkiaan arvon luokkien »oikeellisuus» ja suhteellisuus on tärkeä asia, jota sosialistisessa taloussuunnittelussa ei ole pystytty käyttämään riittävän tehokkaasti hyväksi. Kun esimerkiksi unkarilaiset puhuvat säännellyistä markkinoistaan, he kiinnittävät jatkuvasti huomiota siihen, että ilman yritysten itsensä tekemien investointi- ja kehityspäätösten lisäämistä uudet arvon luokat eivät toimi tehokkaina vipusimina. Keskitettyjen päätösten yhteydessä »yritys ei suorita laskelmiaan toimenpiteen seurauksista ennen päätöksentekoa vaan vasta sen jälkeen. Tällä tavalla kunkin toimenpiteen suunniteltu taloudellinen tulos kuvastaa vain passiivisesti järjestelmää, jossa hinnat ja osoittimet ovat pakollisia. Siksi rahan avulla suoritetut laskelmat eivät anna keskusjohdolle riittävää kuvaa todellisista voitoista tai tappioista. Toisin sanoen hinnat ja voitot eivät välttämättä ole menestystä kuvaavia osoittimia, eivätkä ne kuvasta johdon toiminnan tehokkuutta.»[19]

Tasapainoisten suunnitelmien kehittäminen niin, että ne ovat myös käytettävissä olevien vaihtoehtojen parhaita yhdistelmiä, asettaa *optimisuunnittelulle* ennakkoehtoja. Ensinnäkin yhteiskunnan pitää määritellä, millainen on paras vaihtoehto. Sen lisäksi suunnittelujärjestelmän on tuotettava erilaisia toteuttamiskelpoisia vaihtoehtoja, joista paras pitää voida valita ennakolta määriteltyjen periaatteiden mukaan.

Vaihtoehtojen laatiminen on eri asioiden laadullisesta yhteismitattomuudesta johtuen vaikeaa. Se on kuin hiihtämistä lumipeitteisillä tuntureilla. Jokaisen huipulta näyttävän kumpareen takaa voi paljastua vielä toinen, joka on jo saavutettua huippua korkeampi. Sitä paitsi on mahdotonta verrata huipun korkeutta kilometrien päässä olevien toisten tunturien korkeuteen. Mittojen on oltava yhteismitallisia, ja mittaamiseen on käytettävä apuvälineitä.

Kun etsitään ns. *parasta mahdollista vaihtoehtoa,* sosialistisessa taloudessa pelkkä tuottojen ja kulujen erotus – voitto – ei kelpaa yhteiskunnan tavoitteeksi eikä sen maksimoiminen ainoaksi tärkeäksi käyttäytymisnormiksi. Yhteiskunnan tasapainoinen kehitys vaatii muidenkin suunnitelmaosoittimien kuin voiton täyttämistä. Siksi voittoa, jonka suuruus riippuu ratkaisevasti kaikista muista arvon luokista, ei voida käyttää parhaan vaihtoehdon mittaamiseen. Voitto voi olla tehokkuuden mittari, mutta sosialismissa se ei ole päämäärä sinänsä.

Parasta mahdollista vaihtoehtoa voidaan yrittää selvittää myös muiden arvon luokkien, esimerkiksi hintojen, avulla. Hinnathan heijastavat sitä yhteyttä, joka vallitsee panosten niukkuuden ja tuotoksen suuruuden välillä. Hintojen avulla voidaan mitata pienimpiä mahdollisia kustannuksia ja suurinta mahdollista tuotosta. Niiden käyttöön perustuva mittaustapa ei kuitenkaan ole sen parempi parhaan vaihtoehdon mittari kuin voittokaan, sillä myös hinnat riippuvat liian monista muista asioista.

Jos paras mahdollinen vaihtoehto joudutaan valitsemaan koko kansantalouden tasolla, yhteiskunnan pitää sosialismissakin päättää ennakolta *sosiaalisesta hyvinvointifunktiosta,* jonka avulla mitataan ns. yleistä etua. Ongelmat tulevat kuitenkin tällöin olemaan samantapaisia kuin ne kokonaishyödyn arvioimiseen liittyvät mittausongelmat, joita porvarillisessa kansantaloustieteessä ei ole pystytty ratkaisemaan.

Ongelma on sama myös silloin, kun parhaan vaihtoehdon valitsemisen perusteeksi otetaan tarpeitten tyydyttämisen taso. »Tarvekaan» ei ole yhteismitallinen käsite, eikä sen tyydyttämiselle ole helppo löytää mittaa. Sitä paitsi tarpeiden kokonaissumma voidaan ilmaista vain arvomitan avulla, rahamuodossa.[20] Se asettaa erittäin suuria vaatimuksia muiden arvon luokkien »oikeellisuudelle».

Mittaamisvaikeudet, jotka on viime kädessä ylitettävä poliittisten päätösten avulla, tekevät käytännössä parhaan mahdollisen vaihtoehdon suunnittelemisen koko kansantalouden

tasolla mahdottomaksi. Sen sijaan yhteiskunnan eri osa-alueilla, joissa tavoitteet ja rajoitukset voidaan määritellä selvästi ja yksiselitteisesti, optimointia voidaan suorittaa, ja sitä käytetään entistä enemmän kansantalouden toimivuuden tehostamiseksi.

Kaikki eivät kuitenkaan ole yksimielisiä siitä, etteikö sosialismissa jo nyt pystytä laatimaan optimaalisia suunnitelmia koko kansantalouden tasolla ilman mitään mittaamisvaikeuksia. Siinä ei kuitenkaan käytetä hyväksi tietokoneita. Siitä kertoo Neuvostoliiton valtion hintakomitean varapuheenjohtaja *Andrei Kuznetsov* seuraavalla tavalla:

»Optimisuunnittelussa ei pidä olla missään muotojen vankilassa.

Meillä tehdään ihan optimaalisia suunnitelmia, kun miljoonat kansalaiset pääsevät sanomaan suunnitelmaluonnoksista sanansa. Se on koko kansan harjoittamaa optimaalista suunnittelua, jossa suunnitelmat laaditaan viime kädessä kansan toimesta ja kansan elinehtojen parantamiseksi.

Meilläkin kyllä silloin tällöin joku tiedeakatemian lisensiaatti sanoo, että hän pystyy laatimaan tietokoneensa avulla paremmat optimisuunnitelmat. Hän väittää, että hänen laatimansa viisivuotissuunnitelma on parempi kuin se, josta ihmiset saavat sanoa sanansa, ja että vain hänen suunnitelmansa on optimisuunnitelma.

Sitä suunnitelmaa ei kuitenkaan ole laadittu koko kansan yhteisen suunnittelutyön perusteella.[21]

Porvarillinen kritiikki

Sosialistista talousjärjestelmää eivät vastustajat yleensä kritisoi sen johdosta, että taloutta suunnitellaan. Suunnitelmallisuus on lisääntynyt myös kapitalistisessa yhteiskunnassa, jossa yhteistä päätöksentekoa rajoittaa tuotantovälineiden yksityinen omistus.

Porvarillinen kritiikki suunnitelmajärjestelmää kohtaan kohdistuu ennen muuta siihen, että tuotantovälineet ovat yhteisessä eivätkä yksityisessä omistuksessa. Kun sosialistisen talouden toiminta on sitä paitsi osoittanut käytännössä sen,

että tuotantoa on mahdollista harjoittaa myös ilman tuotantovälineiden yksityisomistusta, se on kiusallinen näköala niille, jotka omistavat muutakin kuin asuntonsa, autonsa, kesämökkinsä, tarve-esineensä, polkupyöränsä ja työvoimansa.

Sosialistisen talouden toimintaa voidaan arvostella myös niillä perusteilla, jotka on johdettu järjestelmän toiminnan puutteista ja ongelmista. Näitä ongelmia ovat ilman muuta ne, jotka on koottu seuraavaan listaan:

- yritysten orientoituminen lyhytaikaisten suunnitelmien (kuukausi, neljännesvuosi) mukaan, jolloin kunkin ajanjakson alussa lorvitaan ja lopussa pannaan tuulemaan,
- tuotannollisten resurssien tuhlaileva käyttö: suunnitelman sanelemat tuotantolukemat pystytään yrityksessä parhaiten täyttämään käyttämällä runsaasti raaka-aineita,
- resurssien byrokraattisesta jakelusta aiheutuvat pullonkaulat tuotantovälineiden niukkuuksien ja tarpeettomien ylijäämien esiintyessä samanaikaisesti,
- uusien kapasiteettien käyttöönotossa ilmenevät viiveet, jotka aiheutuvat rakennus- ja asennustöiden myöhästymisistä; rakennusliikkeillä ei yleensä ole tarpeeksi kiihokkeita töiden loppuun suorittamiseksi,
- tuotannon laatuun liittyvät kysymykset; laatuongelman ratkaisemiseen ei yrityksillä useimmiten riitä taloudellista mielenkiintoa eikä innovaatiota ja tuotekehittelyä tarpeeksi palkita maallisella hyvällä,
- koordinointivaikeudet suunnitelmien toteuttamisessa. Moskovan keskusvirastojen ja osavaltioiden sekä alueellisten päättäjien kesken ei ole päästy optimaaliseen työnjakoon. Alakohtaiset teollisuusministeriöt pyrkivät usein kansantaloudellisesti haitalliseen omavaraisuuteen.[26]

Kaikki nämä porvarillisessa kritiikissä esiintyvät ongelmat ovat yleisesti tiedossa. Ne ovat sellaisia ongelmia, että niistä halutaan päästä eroon. Niitä ei ylläpidetä siksi, että niiden säilyttäminen olisi kommunistisen puolueen tai valtionhallinnon politiikan mukaista. Päinvastoin, ongelmat halutaan poistaa ja vielä niin nopeasti kuin mahdollista.

Täysin perustellusti voidaan sanoa, että Neuvostoliitossa

vuoden 1979 päätöksiä tehtäessä kaikki edellä esitetyt epäkohdat olivat päätöksentekijöiden tiedossa, ja monet päätetyistä toimenpiteistä oli suunnattu nimenomaan edellä mainittujen ongelmien likvidoimiseen. Parannuksen saaminen entiseen käytäntöön ei luonnollisestikaan onnistunut heti, eikä se ehkä onnistu edes lähitulevaisuudessa. Yhden asian korjaaminen saattaa sitä paitsi vaikuttaa kahden uuden ongelman ilmaantumiseen. Talous muuttuu jatkuvasti, ja uusia ongelmia syntyy kehityksen eikä paikallaan polkemisen mukana.

Suunnittelu- ja ohjausjärjestelmässä joudutaan ottamaan huomioon myös monia järjestelmän säilyttämisen kannalta tärkeitä kysymyksiä. Erilaisia asioita joudutaan jatkuvasti asettamaan tärkeysjärjestykseen. Suunnittelujärjestelmän tehtävänä on tuottaa sitä varten päätöksentekijöille erilaisia vaihtoehtoja.

Se, että talousjärjestelmä ylipäänsä pystyy tuottamaan erilaisia vaihtoehtoja tulevan kehityksen ohjaamiseksi, on lohdullinen tulevaisuuden näköala.

Suunnittelujärjestelmässä, jossa jatkuvasti työskennellään voimavarojen vaihtoehtoisten käyttömahdollisuuksien parissa, siirtyminen esimerkiksi yleiseen aseistariisuntaan tai luonnonmukaisempaan tuotanto- ja elintapaan ei johda välittömään taloudelliseen kriisiin, mikä on nopeiden muutosten väistämätön seuraus eräässä toisessa tavarantuotantojärjestelmässä. Uusissa oloissa suunnittelujärjestelmä pystyy helposti suuntaamaan voimavaroja toisella tavalla kuin aikaisemmin, ja tavarantuotantojärjestelmän on helppo mukautua uusiin poliittisiin päätöksiin. Sosialismissa yrityksillä tai niiden omistajilla ei ole valvottavanaan erilaisia etuja kuin yhteiskunnalla.

Viitteet:

1) Marx–Engels: Kommunistisen puolueen manifesti, Kansankulttuuri, Pori 1971, s. 36
2) J. P. Tolonen: Neuvostoliiton talousjärjestelmä ja sen oikeudelliset perusteet, Tampereen Yliopiston tutkimuksia A 48/1976, Tampere, s. 118

3) S. Kamenizer: Zur Leitung der Industrieproduktion in der UdSSR, Dietz Verlag, Berlin 1973, s. 24
4) A. Smith: Kansojen varallisuus, WSOY, Porvoo 1933, s. 328–329
5) J. M. Keynes: Työllisyys, raha ja korko, WSOY, Porvoo 1953, s. 434
6) National Economic Planning, Progress, Moskova 1980, s. 29
7) sama, s. 30–31
8) sama, s. 53
9) sama, s. 42
10) Neuvosto-Karjala 12.12.1979, Petroskoi, s. 2
11) National Economic Planning, s. 57–60
12) Yu. Shvyrkov: Centralised Planning of the Economy, Progress, Moskova 1980, s. 33
13) National Economic Planning, s. 152
14) sama, s. 176
15) L. I. Brežnev NKP:n keskuskomitean täysistunnossa, Sosialismin teoria ja käytäntö 46/1976, Helsinki, s. 7
16) V. Kantf; haastattelu Yleisradiolle Moskovassa 5.10.1976
17) Tolpekin–Kotov: »Taloustutkimuksiin sovellettavan kybernetiikan metodologisista perusteista» kirjassa Sorevnovanie dvuh sistem, Nauka, Moskova 1979, s. 178
18) sama, s. 179
19) L. Scaba: »Some Problems of International Socialist Monetary System», Acta Oeconomica 23/1979, Akadémiai Kiadó, Budapest, s. 26
20) Ebert–Tittel: Das ökonomische Grundgesetz des Sozialismus, Dietz Verlag, Berlin 1978, s. 94
21) A. Kužnetsov; haastattelu Moskovassa 9.12.1980
22) T. Tiusanen: Sosialismi vai byrokratia, Kirjayhtymä, Helsinki 1980, s. 93

TAVARANTUOTANTOJÄRJESTELMÄ

Sosialistisissa maissa yrityskoko kasvoi 1970-luvulla selvästi. Yrityksiä liitettiin toisiinsa ja niistä muodostettiin yhtymiä. Tällaisten uudistusten tavoitteena on ollut mm. teknisen kehityksen edistäminen ja tavaratoimitusten joustavuuden lisääminen.

Yrityksissä ja yhtymissä on käytössä leniniläinen yksijohtajuus-periaate. Sen mukaan päätökset suunnitelmatavoitteiden toteuttamistavasta valmistellaan yhteisesti, mutta viime kädessä päätöksen tekee pääjohtaja, joka myös vastaa yhteiskunnalle tavoitteiden saavuttamisesta.

Yhden johtajan päätäntävaltaan perustuva yritysten johtojärjestelmä vakiintui käyttöön jo 1920-luvun alussa. Tämän periaatteen syntyyn vaikutti se keskustelu, joka bolševikkipuolueen 10. edustajakokouksessa keväällä 1921 käytiin ammattiliittojen tehtävistä.

Ammattiliitot toimivat sosialistisissa yrityksissä riippumattomina valtiokoneistosta mutta sen päätöksiä myötäillen. Niiden tärkein tehtävä on työntekijöiden sosiaalisten etuisuuksien valvonnan ohella sosialistisen kilpailun järjestäminen.

Ammattiliittojen ohella kaikissa yrityksissä toimii puoluekomitea, jolla on usein laajat valtuudet. Useimmissa yrityksissä on myös nuorisoliittokomitea.

Yritysten itsenäisyys ja riippumattomuus valtionhallinnosta on talousuudistusten jälkeisellä kaudella lisääntynyt, kun yritysjohto on saanut uusia toimintavaltuuksia työn yksityiskohtaista organisointia varten.

Yritysten itsenäisyyttä on jonkin verran lisännyt ns. itsekannattavuusperiaatteen käyttöönotto uusien investointien rahoituksessa. Investointeja koskevaa päätöksentekovaltaa ei kuitenkaan missään sosialistisessa maassa ole ainakaan suurimpien investointien osalta annettu yritys- tai yhtymätasolle, ja tältä

osin itsekannattavuuden käyttöönotto ei ole ollut mikään suuri periaatteellinen uudistus.

Sen sijaan niillä toimenpiteillä, joilla yritysten välisiä tavaratoimituksia on tehty entistä joustavammiksi, on ollut suuri käytännöllinen merkitys. Erityisesti saman yhtymän sisällä toimivilta yrityksiltä tämä uudistus on poistanut monia ongelmia.

Sosialistista tavarantuotantojärjestelmää lienee helpointa lähteä tarkastelemaan yhden yrityksen tasolta.

Vilniuksen polttomoottorilaitetehdas

Sosialistisissa maissa tehtaat näyttävät ulkoapäin samanlaisilta kuin yksityisomistajien tehtaat kapitalistisissa maissa. Tehdassaleissa koneetkin ovat samanlaisia tai samoja kuin yksityisomistajien koneet lännessä. Ulkoiset erot eri maissa sijaitsevien tehtaiden välillä ovat pienet.

Sen sijaan ne erot, jotka eivät ole silmin nähtävissä tai käsin kosketeltavissa, ovat eri järjestelmien välillä sitäkin suuremmat. Tuotantotapa on erilainen, eli ihmiset ovat organisoineet tuotannon ylläpidon eri järjestelmissä eri tavalla. Myös tuotantosuhteet ovat erilaiset, eivätkä ihmisten välisiä suhteita pääse sosialismissa yksityisomistajat määräilemään. Tuotantovoimien kehitykselle ei sosialismissa pitäisi olla kahleita.

Ulkoisilta puitteiltaan *Vilniuksen polttomoottorilaitetehdaskin* muistuttaa mitä tahansa tehdasta missä tahansa tavarantuotantojärjestelmässä. Sen palveluksessa on 7 000 työntekijää, joiden työ on organisoitu dieselkoneissa käytettävien polttoainepumppujen sekä mm. sytytystulppien tuottamiseksi mahdollisimman tehokkaalla tavalla.

Tämä 1950-luvun lopussa perustettu tehdas on täyttänyt suunnitelmansa koko 1970-luvun ajan, ja saman ajan se on ollut hallinnonalansa paras yritys. Hyvien saavutusten johdosta yritys on palkittu monin kunniamerkein, joihin on liittynyt myös aineellisia palkintoja työntekijöille.

Vilniuksen polttomoottorilaitetehdas on siis hyvä tuotantolaitos, joka on täyttänyt esimerkillisesti suunnitelmansa. Tästä johtuen se on myös varakas. Niinpä tehtaan läheisyyteen on rakennettu lähes 1000-paikkainen kulttuuritalo, urheiluhalli, stadion, klinikka ennaltaehkäisevää terveydenhoitoa varten, viisi ruokalaa, kahviloita ja kioskeja sekä oma ruokatavarakauppa. Tässä tehtaassa niin kuin yleensä suurissa tuotantolaitoksissa on oma kauppa, jonka muita kauppoja paremmasta huolinnasta yritys huolehtii yhteistyössä läheisten sovhoosien ja kolhoosien kanssa. Niin ikään yrityksellä on huonekiintiö Liettuassa lähellä Vilniusta sijaitsevassa lomanviettopaikassa ja suunnitelmissa on osallistua alan ammattijärjestön lomanviettopaikan rakennustöihin Krimillä huonekiintiötä vastaan.

Tämän yrityksen johtaja on *Algirdas Didzuslis,* koulutukseltaan insinööri. Hän on vastuussa tuotantolaitoksen toiminnasta, sillä Neuvostoliitossa vastuu on yksiselitteisesti pääjohtajalla.

Pääjohtaja Algirdas Didzuslisin mukaan tämän sosialistisen yrityksen vaikein ongelma 1970-luvun lopulla oli työvoimapula. Tehdas olisi välittömästi voinut työllistää 1 000 uutta työntekijää, mutta jo silloisenkin työvoiman käyttöönsaaminen oli riittävän vaikeaa; lähes tuhat työntekijää jouduttiin kuljettamaan töihin kauempaa kuin 30 kilometrin päästä. Työvoimapula on kuitenkin sosialistisissa maissa pysyvä ilmiö, ja siihen yritys voi vain sopeutua mekanisoimalla, automatisoimalla, organisoimalla työtä uudelleen sekä kehittämällä uusia koneita. Jo suunnitelmatavoitteiden saavuttamiseksi työn tuottavuutta oli tässä tehtaassa parannettava kuudella prosentilla vuodessa, minkä lisäksi työvoimapula vaati jatkuvaa tuottavuuden lisäämistä.

Toinenkin pääjohtajan nimeämä ongelma oli sosialistiselle tavarantuotantojärjestelmälle tyypillinen: alihankkijat eivät aina pysty noudattamaan toimitusaikoja.

Vilniuksen polttomoottorilaitetehdas olisi voinut kasvattaa varastoja alihankkijoidensa toimitusvaikeuksien varalta, mutta sitä pidettiin liian kalliina toimenpiteenä. Kun kaikista kiinteistä varannoista ja myös tavaravarastoista neuvostoliittolaisten yritysten on maksettava keskimäärin kuuden prosentin suuruinen maksu ja kun niiden rahoittamiseen käytetyistä pankkilainoista on maksettava vastaavansuuruinen korko, varastojen kasvattaminen alentaa voittoa. Niinpä tämä tehdas piti tuotannon varmistamiseen tarvitun 40 päivän varaston sijasta 20–25 päivän varastoa. Tehtaan johto saattoi vain toivoa, että alihankkijat toimisivat suunnitelmiensa mukaan ja vastaisivat tavaratoimituksista ajallaan. Vasta sen jälkeen oli pääjohtaja Algirdas Didzuslisin mahdollista vastata omista toimituksistaan kuorma-auto-, leikkuupuimuri- ja traktoritehtaille sekä vientiin.

Välituotteiden toimittajana Vilniuksen polttomoottorilaitetehdas, joka on nimetty Neuvostoliiton 50-vuotispäivän kunniaksi, on osa sosialistista tavarantuotantojärjestelmää. Se on alistettu alansa ministeriön eli traktori- ja maatalouskoneministeriön alaiselle yhtymälle, mutta monissa alueellisissa ja erityisesti investointeihin liittyvissä kysymyksissä se asioi suoraan Liettuan tasavallan ja Vilniuksen kaupungin alueellisten neuvostojen ja suunnitteluelinten kanssa.

Aloittaiset suunnitelmat ja kysyntätekijät

Sosialististen yritysten ja yhtymien suunnitelmat ovat osia ministeriöiden suunnitelmista eli aloittaisista suunnitelmista. Ministeriöt jakavat niille annetut tavoitteet osiin ja antavat ne alaistensa yritysten toteutettaviksi. Yritykset vastaavat suunnitelmiensa täyttämisestä ministeriölle ja ministeriö koko alan suunnitelmista ministerineuvostolle.

Aloittaisia suunnitelmia laadittaessa otetaan huomioon sekä alan tuotantomahdollisuudet että tuotteiden kysyntä. Pitkällä aikavälillä kysyntä voidaan ottaa huomioon paremmin, kun taas lyhyellä aikavälillä tuotantokapasiteetti on ratkaisevassa asemassa.

Kysynnän huomioonottaminen riippuu myös siitä, mistä tuotteista on kysymys.

Kulutustavaroiden (B-ryhmän) tuotannossa kysyntä voidaan ottaa paremmin huomioon kuin investointitavaroiden tuotan-

nossa. A-ryhmän tavaroiden tuotannon määrää enemmän olemassa olevan kapasiteetin laatu kuin kysyntä.[1]

Investointitavaroita käytetään hyvin erilaisiin tarkoituksiin. Kysyntä muodostuu tuotantokapasiteetin lisäämisestä, vanhentuneen koneiston uusimisesta, uuden teknologian käyttöönotosta sekä viennistä. Nämä tekijät on otettava huomioon tehtäessä päätöksiä A-ryhmän tavaroiden tuotantokapasiteetin käytöstä tai uusista investoinneista kysynnän tyydyttämiseksi.

B-ryhmän tavaroiden tuotantokapasiteetin käyttöön sekä uuden kapasiteetin tarpeeseen vaikuttaa kulloinenkin kansalaisten välittömien tarpeiden tyydyttämisen aste.

Suunnittelun kannalta kysyntää vastaavan tarjonnan luomisessa on kaksi ongelmaa: olemassa olevan kapasiteetin salailu sekä investointien ylikysyntä. Nämä ongelmat ovat sekä alakohtaisia että yrityskohtaisia.

Olemassa olevan kapasiteetin salailuun syyllistyvät yritykset (ja alat) tuntevat itse kapasiteettinsa parhaiten.

Perinteisesti niiden kannalta on ollut edullista, jos niillä on ollut tiettyä pelivaraa suunnitelmien täyttämisessä. Ne ovat tarvinneet tällaista pelivaraa tulevien vuosien suunnitelmien täyttämistä varten. Kun suunnitelmien täyttämisestä on perinteisesti palkittu, yritysten on kannattanut varmistua myös tulevien vuosien tavoitteiden saavuttamisesta mieluumminkin kuin hankkia tilapäisiä etuja suunnitelmien harkitsemattomalla ylittämisellä. Siitähän on aina aikaisemmin seurannut tavoitteiden kiristyminen seuraavina vuosina.

Todellisen tuotantokapasiteetin salaaminen on ollut niin tunnettu asia, että joskus suunnittelijat ovat ratkaisseet sen yksinkertaisimmalla mahdollisella tavalla: yrityksille on määrätty suuremmat tavoitteet kuin mihin niillä on ollut näkyviä resursseja. Tiukan paikan tullen voimavaroja on sitten kuitenkin löytynyt.[2]

Kapasiteetin käyttöön liittynyttä *investointien ylikysyntää* yritettiin vähentää vuonna 1965 maksuunpannun »pääomaveron» avulla. Vaikka maksu ei purrut toivotulla tavalla, näytti sillä olleen vaikutusta ainakin edellä mainitun Vilniuksen polttomoottorilaitetehtaan varastojen suuruuteen ja myös tuotantovälineiden hallussapitoon.

Vuonna 1979 uusien investointien aloittamista pyrittiin johdonmukaisesti vaikeuttamaan; 1980-luvulla yritysten on lisättävä vanhan kapasiteetin käytön tehostamista mieluummin kuin rakennettava uutta.

Tuotantokapasiteetin käytön ja investointien ohella myös *tuotantopanosten jakoa eri alojen kesken* suunnitellaan. Siinä käytetään hyväksi aikaisemmin mainittuja alojen välisiä taseita, joiden avulla voimavarat jaetaan ministeriöiden kesken edelleen yrityksille jaettaviksi.

Tavarantuotantojärjestelmässä yksittäistä tuotantolaitosta kiinnostaa harvoin se, millä tavalla tuotantopanosten käyttö koko kansantaloudessa tasapainotetaan. Sitä kiinnostaa ennen muuta oman tuotannon edellytykset eli se, että sen nimenomaisen yrityksen käytössä on tuotantopanoksia riittävästi. Kansantalouden ohjausjärjestelmän tehtävänä on suunnata yritysten mielenkiinto välittömien ja välillisten johtomenetelmien avulla tuotantopanosten lisävaatimusten sijasta niiden tehokkaaseen käyttöön.

Yritysten toimintaedellytykset

Kansantaloussuunnitelmien täyttäminen on sosialistisen suunnittelun onnistumisen edellytys. Sitä kannustetaan ja sitä palkitaan.

Tuotannollisten yritysten tehtävänä on ennen muuta täyttää sellaiset toiminnalliset tavoitteet, jotka pohjautuvat yhä enemmän muihin kuin määrällisiin osoittimiin. Laatu on tärkeää ja tehokkuus.

Hallinnollisilla elimillä on käytössään sekä keppi että porkkana niiden kannustaessa yrityksiä suunnitelmien täyttämiseen. Keppi on yrityksen johdon ja työntekijäin henkilökohtaisten etujen vähentäminen ja poistaminen suunnitelmien täyttämättä jättämisen johdosta. Porkkana on vastaavasti näiden etujen lisääminen suunnitelman täyttämisen ja sen ylittämisen yhteydessä.

Kaikki yritykset eivät suinkaan täytä suunnitelmiaan. Edellä on jo mainittu, miten esimerkiksi vuonna 1975 noin joka viides yritys jäi jälkeen tavoitteistaan. Kun tärkeimmiksi määriteltyjen tuotteiden valmistukselle usein annettiin etusija ja niitä koskevat toimitukset täytettiin todennäköisesti paremmin kuin vähemmän tärkeiden tavaroiden tuotantosuunnitelmat, jälkimmäisten tavaroiden toimituksissa oli ilmeisesti vielä suurempia puutteita.

Erityisen hyvin yritysten suunnitelmat on täytetty Rostovin alueella, jossa yritykset pyrkivät alueellisesti auttamaan toinen toistensa tavoitteiden saavuttamista. Tällaisen aloitteellisuuden johdosta *»rostovilaisuutta»* on käytetty esimerkkinä mallikelpoisesta suunnitelmatavoitteiden täyttämisestä.

Tuotantoprosessit ovat monimutkaisia tapahtumaketjuja. Se, että suunnitelmia ei aina voida täyttää odotetulla tavalla, voi johtua myös täysin yllättävistä ja odottamattomista tilanteista – tai yksinkertaisesti vain inhimillisistä virheistä ja huonosta organisaatiosta. Tällaisia tilanteita varten yrityksillä pitää olla käytössä reservejä, joiden olemassaolo ei vielä sinällänsä muodosta liikakapasiteettia. Ensisijaisesti reservit ovat kuitenkin ministeriöiden käytössä, koska niiden pitää vastata myös suunnitelmansa täyttämättä jättävien yritysten tuotantotavoitteista.

Yrityskohtaisia suunnitelmia ei ministeriöissä vahvisteta kuulematta asianomaisen yrityksen mielipidettä sille määrättävistä tehtävistä. Yrityksiä kuullaan sekä suunnitelmien luonnosvaiheessa että ennen niiden lopullista vahvistamista. Suunnitelmatavoitteet tulevat yrityksille harvoin yllätyksinä, sillä käytännössä ne ovat usein vain johdonmukainen seuraus kaikista aikaisemmista suunnitelmista.

Vuoden 1979 päätöksiin oli kirjattu tavoite, jonka mukaan työntekijäin mielenkiintoa suunnittelutoimintaa kohtaan on edelleen lisättävä. Suunnittelijoiden on tärkeä saada tietoonsa käytännön ongelmat, ja työntekijöiden aloitteellisuuden avulla voidaan myös luoda edellytykset säästöille sekä tuotannon kasvulle.

Erityistä aloitteellisuutta suunnitelmien täyttämisessä kuvastavat ns. *vastasuunnitelmat,* jotka ovat »loistavia ilmauksia sosialistisen demokratian kehittymisestä».

Yritykset voivat tehdä vastasuunnitelmia silloin, kun niiden suunnitelmatavoitteet eivät ole realistiset ja kun ne ovat valmiit ylittämään tavoitteensa. Vastasuunnitelmia voidaan laatia työntekijä-, työosasto- tai prikaatikohtaisesti, ja kaikissa vaiheissa vastasuunnitelmien tekijöitä kannustetaan palkkioiden avulla.[3]

Jos yritys tekee vastasuunnitelman, sen sitoumukset kirjataan vuosisuunnitelmaan. Aikaisemmin on jo todettu, että tavoitteiden saavuttamisesta palkkiot ovat suurempia kuin alempien tavoitteiden ylittämisestä. Näin ollen yrityksille on edullista, jos suunnitelmat ovat mahdollisimman realistiset.

Yritysten on alistettava vastasuunnitelmansa hyväksyttäviksi ylemmille hallintoelimille, joiden tulee muokata nämä tavoitteet kokonaisuuden kannalta tarkoituksenmukaisiksi. Erityistä huomiota vastasuunnitelmissa on kiinnitettävä työrytmin parantamiseen, resurssien taloudelliseen käyttöön, säästöjen aikaansaamiseen sekä voiton kasvuun. Eri aloilla vastasuunnitelmien avulla toteutetaan erilaisia tavoitteita.

Yrityskohtaisiin suunnitelmiin vaikuttavat vastasuunnitelmien ohella kaikki ne lisävelvoitteet ja -suoritteet, joita hallintoelimet antavat yrityksille. Kyseisiä velvoitteita voidaan antaa myös erilaisten maksujen muodossa.

Jos esimerkiksi kaivos toimii sellaisissa luonnonoloissa, jotka ovat poikkeuksellisen edulliset tai edullisemmat kuin muilla saman alan yrityksillä, se joutuu maksamaan valtion budjettiin erityisen maksun. Näin yritysten toimintaedellytykset yritetään saada sellaisiksi, että vertailut niiden kesken ovat mahdollisia.

Hyvät suunnitelmaosoittimet, suunnitelmien tunnusluvut, ovat sellaisia, että ne ovat kaikille yrityksille yhtäläisiä.

Suunnittelujärjestelmän kannalta poikkeuksellisen ongelmallisen tilanteen muodostaa se, jos suunnitteluosoittimet ovat »vääriä».

Esimerkiksi voiton käyttöönoton johdosta on esitetty sellaista kritiikkiä, että sen merkityksen lisääntyessä jotkut yritykset ovat aivan liian kiinnostuneita vain voiton tavoittelusta. Yritykset ovat esimerkiksi saattaneet huomata, että yhdet keskitetysti määrätyt hinnat suosivat niitä enemmän kuin toiset ja että voitto kasvaa kyseisiä tavaroita valmistamalla.

Tämän johdosta viranomaiset ovat kieltäneet yrityksiä muuttamasta tuotevalikoimaansa niin, että nämä muutokset vaikuttaisivat voiton (ja palkkioiden) lisääntymiseen.

Kaiken kaikkiaan suunnittelu on siis hyvin monimutkainen tapahtumasarja, jossa kaikenlaiset asiat pitää ottaa huomioon. Muutoin suunnittelu on tehotonta.

Yrityksen voitto

Kuten jo talousuudistusten esittelyn yhteydessä selvitettiin, yrityksen voitto on sen toiminnan tehokkuuden tärkein mittari.

Yritysten voitosta noin viidennes siirretään kannustusrahastoihin käytettäväksi mm. työntekijäin aineelliseen kannustamiseen. Suurin osa voitosta on kuitenkin edelleenkin tilitettävä ministeriölle, joka käyttää sen samalla alalla toimivien muiden tuotantolaitosten kehittämiseen tai siirtää edelleen valtion budjettiin käytettäväksi kansantuotteen uusjakoon.

Kannustusrahastoja on kolme, joista kahta ensimmäistä käytetään suoranaisesti työntekijäin aineelliseen kannustamiseen. *Kannustusrahastot* ovat seuraavat:

1) Työntekijäin palkitsemisrahasto, josta maksetaan ns. kolmannentoista kuukauden palkka ja muut rahapalkkiot. Kannustusrahastoihin siirrettävästä voitosta käytetään palkitsemisrahaston välityksellä runsaat 40 prosenttia.
2) Sosiaali- ja kulttuuripalvelujen sekä asuntotuotannon rahasto, johon siirretään noin 15 prosenttia kannustusrahastoihin osoitettavasta voitosta ja johon saadaan varoja myös valtiolta.
3) Tuotannon kehittämisen rahasto, johon siirretään voitosta suurin piirtein yhtä suuri osa kuin ensimmäiseenkin rahastoon ja johon sen lisäksi siirretään puolet poistorahaston varoista sekä kiinteän omaisuuden myynnistä mahdollisesti saadut varat.

Ne perusteet, joiden mukaisesti osa voitosta siirretään kannustusrahastoihin, on tarkasti määrätty. Juuri se, että suunnitteluviranomaiset voivat vaikuttaa kannustusrahastosiirtojen perusteisiin, antaa heidän käyttöönsä tehokkaan vipusimen yrityksen toiminnan suuntaamiseksi haluttuihin tavoitteisiin.

Yrityksille ja niiden työntekijöille on edullista saada siirtää kannustusrahastoihin mahdollisimman paljon varoja.

Aikaisemmin yrityksiä palkittiin suunnitelmien ylittämisestä. Se johti kuitenkin tilanteeseen, jossa yritykset pyrkivät saamaan itselleen mahdollisimman helpot tavoitteet. Sellainen ei ollut koko kansantalouden etujen mukaista.

Kun kannustusrahastosiirtojen perusteita on muutettu, yritysten kannattaa nykyisin pyrkiä saamaan itselleen realistiset suunnitelmatavoitteet mahdollisimman helppojen tavoitteiden sijasta. Silloin kannustusrahastosiirrot ovat kaikkein suurimmat.

Kun kannustusrahastosiirtojen suuruuteen voidaan myös vaikuttaa vastasuunnitelmien avulla, se lisää yritysjohdon pelivaraa suunnitelmatavoitteiden suuruutta määrättäessä.

Miettiessään kaiken kaikkiaan viisasta toimintalinjaa näissä olosuhteissa yritysjohto joutuu asettamaan viisaan toiminnan vaa'an toiseen vaakakuppiin suuret kannustusrahastosiirrot ja toiseen vaakakuppiin tiettyjen reservien säilyttämisen tulevien tehtävien täyttämistä varten. Vaa'an pitäisi eri näkökohtien harkitsemisen jälkeen asettua tasapainoon kulloistenkin palkkioiden sekä tulevien toimintaedellytysten varmistamisen välillä.

Seuraava taulukko antaa kuvan yritysten voiton käytön muuttumisesta sekä kannustusrahastosiirtojen suuruudesta vuoden 1965 talousuudistuksen jälkeen. Taulukkoon on koottu tiedot toisaalta valtion budjettiin ja toisaalta yritysten omiin rahastoihin siirretyn lisätuotoksen määrästä.[4]

Taulukosta havaitaan, että yritysten käyttöön on talousuudistuksen jälkeen jäänyt enemmän varoja kuin aikaisemmin. Niitä ei kuitenkaan näytä jääneen riittävästi, jotta investointien rahoitus olisi voitu suorittaa yritysten omilla varoilla.

Taulukosta havaitaan myös se, että vuonna 1965 säädetyllä pääomamaksulla ei ole voinut olla ratkaisevan suurta merkitystä yritysten tuotantovälineiden käytön tehostamisessa,

Lisätuotoksen käyttö eri tarkoituksiin	1965	1970	1979
Valtion budjettiin	71 %	62 %	60 %
– siitä voittoa	–71 %	– 4 %	– 1 %
– siitä pääomamaksua	– 0 %	–17 %	–23 %
– siitä korkoja	– 0 %	– 5 %	– 1 %
– ylimääräinen jäännös	– 0 %	–35 %	–34 %
Yritysten itsensä käyttöön	29 %	38 %	40 %
– siitä kannustusrahastoihin	– 6 %	–14 %	–17 %
– siitä investointien rahoitukseen	– 9 %	–14 %	– 4 %
– siitä luottojen maksuun	– 4 %	– 6 %	–15 %
– muihin tarkoituksiin	–10 %	– 4 %	– 4 %

sillä vielä pääomamaksun suorittamisen jälkeenkin yrityksille on jäänyt runsaasti ns. ylimääräistä voittoa siirrettäväksi valtion budjettiin. Yritysten kannalta lienee lähes yhdentekevää, millä perusteilla ne maksavat rahaa valtiolle.

Kannustusrahastoihin näyttää talousuudistuksen jälkeen siirretyn entistä enemmän yritysten voittovaroja, ja näin työntekijäin aineelliset kannustusmahdollisuudet ovat lisääntyneet.

1980-luvulla yritysten käyttöön tulee ilmeisesti jäämään enemmän varoja kuin aikaisemmin, mikä onkin välttämätöntä itsekannattavuusperiaatteen merkityksen lisäämiseksi.

»Uusi voittovarojen käyttöjärjestelmä lisää tuotantolaitosten taloudellista itsenäisyyttä. Tähän asti voittovarasiirrot ovat olleet sitä suuremmat, mitä suurempi on ollut voitto. Tämän vuoksi mahdollisuudet kehittää tuotantolaitosta sen omilla varoilla ja ilman budjetista myönnettäviä varoja ovat olleet hyvin rajoitetut. Vuodesta 1981 lähtien itsekannattavuusperiaatteen mukaan toimivat tuotantolaitokset siirtävät osan voittovaroistaan omiin tarpeisiinsa niin, että tämä siirto vastaa kutakin vuotta varten vahvistettavaa kiinteää normia. Mitä tulee valtion budjettiin siirrettäviin voittovaroihin, niin ne suunnitellaan absoluuttiseksi summaksi koko viisivuotiskaudeksi. Näin ollen voiton väheneminen on epäedullista tuotantolaitoksille, koska valtion budjettiin siirrettävä summa säilyy muuttumattomana. Kun tuotantolaitos toimii hyvin antaa uusi järjestelmä sille tiettyjä etuja; lisävoitto, joka ennen siirrettiin kokonaisuudessaan valtion budjettiin, jaetaan nyt tasan valtion budjetin ja tuotantolaitoksen kesken. Se lisää tuotantolaitoksen mahdollisuuksia tuotannon uudistamiseen ja työntekijöiden aineelliseen kannustamiseen.»[5]

Kannustusrahastot

Yrityksen voitosta maksetaan ensin ns. pääomamaksu sekä lainojen korot. Sen jälkeen voittovarat siirretään edellä mainittuihin kolmeen kannustusrahastoon tai yrityksen investointirahastoon. Se lisävoitto, joka vielä jää jäljelle, jaetaan uuden järjestelmän mukaan tasan yrityksen ja valtion kesken.

Periaatteessa kannustusrahastot ovat kaikissa sosialistisissa maissa samanlaisia. Niiden lukumäärä vaihtelee, mutta kaikkialla näiden varojen käytölle on yhteistä se, että niitä käytetään työntekijäin suoranaiseen palkitsemiseen erilaisten rahapalkkioiden muodossa, välilliseen palkitsemiseen sosiaalietujen lisäämisen avulla sekä myös tulevan toiminnan hyväksi tuotannon kehittämiseen.

Puolassa näitä rahastoja oli WOG-uudistuksen aikana kaksi: kehitysrahasto ja palkkiorahasto.[6] Yritysjohdon palkkioiden määrä riippui voiton määrästä ja työntekijöiden palkkioiden määrä ns. arvonlisäyksestä, johon voiton ohella kuuluivat myös työntekijäin palkat. Puolassa tämä järjestelmä ei toiminut ja 1970-luvun lopussa tilanne riistäytyi kokonaan suunnittelijoiden ja johdon käsistä. Voidaan sanoa, että suunnittelijoilla ei enää ennen vuoden 1980 kriisiä ollut käytössään sellaisia kannustimia, joita ihmiset olisivat halunneet tavoitella.

DDR:ssä yritysten käytössä on useampia rahastoja kuin muualla. Siirrot kaikkiaan kolmeentoista erilaiseen rahastoon suoritetaan joko yrityksen voitosta tai muutoin yrityksen käyttöön jätetyistä ja tuotantokustannukset ylittävistä varoista.[7] Voittovarat siirretään viiteen rahastoon; investointirahastoon, palkkiorahastoon, erityistehtävien rahastoon, tuotannon kehittämisrahastoon sekä vararahastoon.

Tšekkoslovakiassakin aineelliseen kannustukseen liittyy se,

että työntekijät saavat täysimääräiset edut vain saavuttamalla kansantalouden yleistä etua edistäviksi muotoillut tavoitteet. Sitä varten on luotu tietyt normit. Jos niitä ei yrityksessä saavuteta vähintään yhdeksänkymmentäprosenttisesti, ylimääräisiä palkkioita ei makseta lainkaan.[8] Tsekkoslovakiassa kannustusrahastojen rakenne muistuttaa neuvostoliittolaisia vastaavia rahastoja, minkä lisäksi ylimääräisiä palkkioita voidaan maksaa suoraan palkkarahastostakin.

Myös *Unkarin* kannustusrahastot muistuttavat rakenteeltaan neuvostoliittolaisia rahastoja.

Nämä esimerkit riittänevät osoittamaan, että kaikissa sosialistisissa maissa työntekijöiden aineellisten kannustusmahdollisuuksien lisääminen on kuulunut talousuudistusten tärkeimpiin periaatteisiin.

Kannustusrahastosiirtojen perusteet

Vuoden 1965 jälkeen neuvostoliittolaiset työntekijät hyötyivät siitä, että heidän yrityksellään oli suuret kannustusrahastot. Heidän etujensa mukaista oli, että kannustusrahastoihin siirrettiin mahdollisimman suuri osa yrityksen voitosta. Suunnittelijoiden tehtävänä taas oli huolehtia siitä, että kannustusrahastosiirrot voitiin suorittaa täysimääräisinä vasta hyvin tehdyn työn ja suunnitelmien täyttämisen jälkeen.

Välittömästi talousuudistuksen jälkeen kannustusrahastosiirron määrä riippui ennen muuta yrityksen tuotannon kasvusta. Vanhasta bruttotuotanto-osoittimesta ei ollut helppoa päästä nopeasti eroon.

Vuonna 1972 kannustusrahastosiirtojen perusteita uusittiin niin, että tuotannon kasvun ohella myös työn tuottavuuden kasvu lisäsi rahastosiirron määrää. Vaikka kannattavuus ja voitto olivat tärkeitä periaatteellisia osoittimia, jotka oli otettu käyttöön vuonna 1965, ne eivät aluksi olleet keskeisellä sijalla työntekijöiden aineellisia etuisuuksia lisättäessä. Bruttotuotos säilytti sitkeästi merkityksensä, ja työn tuottavuuden merkitys alkoi vasta vähitellen korostua.

Vuonna 1977 rahastosiirtojen perusteita uudistettiin jälleen. Koska kymmenes viisivuotissuunnitelma oli laadun ja tehokkuuden suunnitelma, laatu ja työn tuottavuus nostettiin kannustusrahastosiirtojen tärkeimmiksi perusteiksi. Muut osoittimet, jotka vaikuttivat rahastosiirron määrään, olivat edelleen tuotannon kasvu sekä kannattavuus. Kannattavuus (voitto/yrityksen käytössä olleet perussijoitukset) alkoi 1970-luvun lopussa nousta yhä merkittävämmäksi tekijäksi, mutta on huomattava, että tämä tapahtui vasta toistakymmentä vuotta sen jälkeen, kun voitto oli ensimmäisen kerran otettu laskentajärjestelmän osoittimien joukkoon.

Käytännössä kannustusrahastosiirtojen suuruus määrätään suunnitelmissa niin kuin muutkin suunnitelmaosoittimet. Jos yritys täyttää ne neljä tavoitetta, jotka vaikuttavat kannustusrahastosiirtojen suuruuteen, siirrot saadaan tehdä täysimääräisinä, eli yritys saa siirtää kannustusrahastoihinsa tietyn ennakolta määrätyn osuuden palkkasummasta. Jos yritys sen lisäksi, että se saavuttaa nämä strategiset tavoitteet, ylittää ne, kannustusrahastosiirtojen määrä lisääntyy tiettyjen pelisääntöjen mukaan. Edullisinta suunnitelmatavoitteiden ylittäminen on silloin, kun siitä on ennakolta sovittu vastasuunnitelman muodossa.

1970-luvun lopussa ja uuden vuosikymmenen alussa *laadun lisääminen* oli tärkein tekijä, jonka avulla yritys saattoi lisätä kannustusrahastosiirron määrää. *Työn tuottavuuden* lisäämisen osalta normi oli jo hieman alempi. *Tuotannon kasvu* sekä *kannattavuuden lisääntyminen* eivät vaikuttaneet kannustusrahastosiirron suuruuteen samassa määrin kuin laatu ja tuottavuus. Esimerkiksi voiton lisääminen yhdellä prosenttiyksiköllä saattoi lisätä kannustusrahastosiirtoa vain yhdellä kahdestoistaosalla verrattuna siihen, että tuottavuutta saatiin lisätyksi yhdellä prosenttiyksiköllä.[9]

Vastasuunnitelmien tekoa pyrittiin kannustamaan niin, että yritykset saivat tehdä rahastosiirrot suurempina, jos suunnitelmien ylitys perustui vastasuunnitelmiin.

Suunnitelmien täyttämistä taas pyrittiin kannustamaan sillä, että niiden täyttämättä jättämisestä seurasi kannustusrahastosiirron huomattavasti suurempi alentaminen kuin mitä sitä normaalista ylittämisestä korotettiin.

Vuoden 1982 uudistukset

Vuonna 1982 kannustusrahastosiirtojen perusteita ollaan ilmeisesti jälleen uudistamassa.

Työn tuottavuuden lisääminen ja *laatutuotteiden valmistaminen* säilyttävät asemansa rahastosiirtoihin vaikuttavina tärkeimpinä osoittimina.

Uutta on se, että voiton merkitys kasvaa.

Voiton merkityksen lisääntyminen ei kuitenkaan välttämättä ole sellainen asia, joka lisäisi yritysten tehokkuutta. Uudessa järjestelmässä on nimittäin se vaara, että tehottomien yritysten kannustusrahastosiirron määrä lisääntyy niiden parantaessa vaikka vain vähän entistä tehotonta toimintaa. Sen sijaan tehokkaiden yritysten on vaikea enää lisätä voiton määrää, ja näin tehokasta toimintaa ei käytännössä palkita kannustusrahastosiirroilla; hyvillä yrityksillä ei ole mitään välitöntä etua tehokkaasta toiminnasta.

Jos yritykset yhdennellätoista viisivuotiskaudella haluavat vuosisuunnitelmiinsa alhaisemmat normit eli alhaisemmat osoittimet kuin mitä viisivuotissuunnitelman vuoden pituisiin ajanjaksoihin jaetut tavoitteet edellyttävät, kannustusrahastosiirron määrä alenee merkittävästi. Se on suunnittelijoiden keppi, jonka avulla he pyrkivät saamaan yritykset täyttämään viisivuotissuunnitelmien sitoumukset.

Yhtymien perustaminen

Tarkasteltaessa sosialistisen tavarantuotannon perusyksiköitä tuotantolaitoksista käytetään yleisesti nimitystä »yritys». Tämä käsite ei kuitenkaan enää aivan täydellisesti vastaa järjestelmässä tapahtuneen kehityksen seurauksena muuttunutta tuotannon organisaatiota. Nykyisin monissa maissa tuotannon perusyksikkö on »yhtymä», johon kuuluu useita yrityksiä.

Yrityskoon kasvattamiselle ja *yhtymien perustamiselle* on ollut monia syitä, jotka liittyvät sekä tuotantotoimintaan että hallintojärjestelmään. Tavarantuotannossa yhtymään kuuluvien yritysten keskinäiset suhteet ovat muodostuneet joustavammiksi, ja se on helpottanut tieteellis-teknisen kehityksen hyödyntämistä. Hallinnossa suunnittelijoiden työ on helpottunut, kun johdettavien yksiköiden lukumäärä on alentunut ja esimerkiksi suunnitteluosoittimet on voitu antaa keskitetymmille yksiköille. Ministeriöille perinteisesti kuuluneita tehtäviä on siirretty hallinnossa lähemmäs varsinaista tuotantoporrasta.

Ensimmäiset yhtymät perustettiin DDR:ssä 1940-luvun lopussa jo ennen valtion virallista syntyä, ja näiden länsieurooppalaisten valtion yhtiöiden hallintoon kuuluvia holding-yhtiöitä muistuttavien yhtymien tehtävänä oli luoda edellytykset yritysten yhteistoiminnalle. *VVB-yhtymien* (Vereinigungen volkseigener Betriebe) tehtäviin ei kuitenkaan suoranaisesti kuulunut alalla toimivien yritysten johtaminen, mistä on ollut kysymys uudempia yhtymiä eli kombinaatteja perustettaessa.[10]

VVB-yhtymien tehtävänä on nykyisin ennen muuta niiden alaisuudessa toimivien yritysten yhdistäminen laajemmiksi tuotannollisiksi yhtymiksi: kombinaateiksi. Usein uusi kombinaatti siirretään pois sen äitinä toimineen VVB-yhtymän alaisuudesta suoraan ministeriön alaisuuteen. Kombinaattien muodostamisen jälkeen yksittäiset *VEB-tuotantolaitokset* (Volkseigener Betrieb) menettävät suhteellisen itsenäisyytensä.

Kombinaattien perustamista on suosittu ennen muuta sellaisten tuotantolaitosten välillä, joiden tuotantoprosessit ovat olleet samanlaisia tai toisistaan riippuvaisia. Niiden perustaminen on tehnyt mahdolliseksi solmia yritysten välille suorat toimitusyhteydet sekä edistää tieteen ja tekniikan hyväksikäyttöä mm. jätteiden tai sivutuotteiden jalostamisessa.

Kombinaatit on DDR:ssä alistettu samaan tapaan kuin neuvostoliittolaiset yritykset ja yhtymät joko aloittaisille tai alueellisille elimille. Alistussuhteen määrää sama peruste kuin muualakin: kansantaloudellisesti tärkeät yritykset ovat suoraan ministeriöiden alaisuudessa, kun taas erityisesti alueelliseen huoltoon liittyvät tuotantolaitokset (leipomot, myllyt, panimot

jne.) toimivat alueellisten neuvostojen alaisuudessa. Ministeriöiden alaisuudessa toimivat yritykset eivät kuitenkaan ole riippumattomia alueellisista elimistä, ja esimerkiksi näiden yritysten puolueosastot on alistettu alueellisille puolue-elimille.

Kahdenkymmenen vuoden aikana (1956–75) DDR:ssä supistettiin alle 100 työntekijän yritysten lukumäärä noin kolmannekseen ja suurimpien yli 5 000 työntekijän yritysten määrä lisättiin kaksinkertaiseksi.[11] Uudistuksilla vaikutettiin ennen muuta keskisuurten yritysten toimintaan, sillä niiden lukumäärä lisääntyi eniten. Uusista kombinaateista tuli itsenäisiä laskentayksiköitä, jotka valvoivat koko yhtymän etua ja joiden päätöksiin yritysten tuli mukautua. Kun samanaikaisesti yrityskoon suurentamisen kanssa yritysjohdon hallinnollista johtamisvaltaa lisättiin, kehitys on tapahtunut yhtä aikaa kahteen suuntaan: keskitetympien yritysten hajautetumpaan hallintoon.

Neuvostoliitossa ei yhtymiä ole perustettu yhtä johdonmukaisesti kuin DDR:ssä, mutta päätösten mukaan yhtymien osuus tulee väistämättömästi kasvamaan.

Neuvostoliitossa yhtymät saattavat vastata hyvin monia hallinnollisen johtojärjestelmän tasoja. Niille on saatettu antaa aikaisemmin ministeriöiden osastoille kuuluneita tehtäviä. Yhtymä on voitu muodostaa joko yhden ison yrityksen ympärille lähinnä sen tavarantoimittajista tai se on voitu muodostaa monen pienen yrityksen yhteiseksi hallintoelimeksi. Yhtymiä on muodostettu osittain hallinnollisten ja osittain varsinaisten toiminnallisten tehtävien hoitamista varten.

Tuotantoyhtymä voi Neuvostoliitossa muodostua yhdestäkin suuresta yrityksestä. Sellainen on esimerkiksi suomalaisten rakentama Norilskin nikkelitehdas, jossa tämän yhden tuotantolaitoksen johdolla on enemmän valtuuksia tuotannon järjestämiseksi kuin jos se olisi vain yritystason tuotantoyksikkö.

Yhtymien hallinto tapahtuu samojen periaatteiden mukaan kuin yleensä yritysten hallinto. Ne on alistettu sekä yleisliittolaisille ministeriöille että asianmukaisille alueellisille elimille.

Suorat toimitussopimukset

Epäonnistuneen sovnarhoosi-kokeilun yhteydessä havaittiin, että alueellinen etu oli monille hallintoelimille tärkeämpi kuin koko valtakunnan etu yleisliittolaisella tasolla. Alueelliset hallintoelimet varjelivat mustasukkaisesti omia tuotteitaan, ja muualla toimivien ostajien oli vaikea saada tavaroita. Sovnarhooseissa suosittiin oman alueen muita alueita parempaa huoltamista.

Samantapaisia ongelmia on syntynyt myös alakohtaisessa hallintomallissa. Kun ministeriöt ovat olleet vastuussa ennen muuta omista suunnitelmistaan, ne ovat pyrkineet käyttämään niille jaetut resurssit alan sisässä. Näin ollen aloittainen hallintomalli on johtanut tuotteiden rinnakkaisvalmistukseen sekä erikoistumisen ja sivutuotteiden tehokkaan hyväksikäytön laiminlyöntiin. Tavaratoimituksissa on vallinnut myyjän markkinat, jossa ennen muuta omien suunnitelmien täyttäminen palkitsemisineen tai palkkioiden menettämisen uhkineen on ollut ratkaisevassa asemassa.

Myös sosialististen maiden keskinäisessä työnjaossa on syntynyt samantapaisia ongelmia: kukaan ei halua myydä vaikka kaikki haluavat ostaa.

Tällaisten markkinoiden syntyyn on vaikuttanut myös itse suunnittelujärjestelmän toiminta.

Käytännössä yritykset joutuvat tekemään materiaalitilauksensa 6–8 kuukautta ennen suunnittelukauden alkua – ja jo ennen kuin niille vahvistetaan tuotantosuunnitelma. Näin ollen yritykset joutuvat tekemään tilaukset sen perusteella, millaisiksi ne arvioivat suunnittelutavoitteidensa muodostuvan.[12]

Koko kansantalouden tasolla eri yritysten vaatimat tuotantopanokset tasapainotetaan olemassaolevien voimavarojen kanssa. Tässä iteratiivisessa eli yhä uudelleen ja uudelleen suoritettavassa tarpeiden ja resurssien yhteensovittamisessa yrityksille saattaa tulla myös sellaisia tehtäviä, joihin ne eivät alkuperäisissä materiaalitilauksissaan ole osanneet varautua. Tällöin ne joutuvat pyytämään ministeriöltä uusia tuotantopanoksia, ja uusien vaatimusten virta pakottaa suunnitteluelimet jälleen muuttamaan resurssien jakoa kokonaisuudessaan tasapainoisen jaon aikaansaamiseksi.

Näin ollen materiaalitoimituksia joudutaan tarkistamaan yritysten tuotanto-ohjelmissa myös kesken suunnittelukauden. Se aiheuttaa monia ongelmia yritysten toiminnalle, eikä toimituksia voida vielä sittenkään varmistaa. Toimitusten viivästyminen aiheuttaa kiusallisia ongelmia koko tuotantoketjuun, ja niiden korjaamiseksi yritysten resursseja on jaettava taas uudelleen.

Jatkuvien toimitusvaikeuksien johdosta sosialistisissa maissa on koko niiden olemassaolon ajan vallinnut yleisesti *myyjän markkinat.*

Talousuudistusten yhteydessä yritysten toimintavapautta on haluttu lisätä niin, että toimitukset kävisivät joustavammiksi ja että häiriöistä päästäisiin eroon. Pisimmälle mentiin Unkarissa, jossa jopa valtion ulkomaankauppamonopolista osittain luovuttiin yritysten huoltamisen helpottamiseksi. Samoin tehtiin väliaikaisesti myös DDR:ssä ja Puolassa, joissa ulkomaankauppaa ruvettiin uudelleen käymään keskitetysti taloudellisten häiriöiden ilmaantuessa. Sen sijaan yritysten keskinäisten toimitussopimusten verkoston kehittämiseen eivät taloudelliset häiriöt näissä maissa vaikuttaneet. Pitkäaikaisten sopimusten ohella myös yhtymien perustaminen helpotti tavaratoimituksia, koska toimituksista saman yhtymän sisällä tuli sisäisiä siirtoja ja niistä huolehtiminen vaikutti yhtymän kaikkien osien menestymiseen.

Neuvostoliitossakin kehitys on kulkenut kohden entistä pitkäaikaisempia ja sitovampia toimitussopimuksia. Se on ollut välttämätöntä, sillä myyjien markkinoilla on käytetty mitä kummallisimpia menetelmiä välttämättömien toimitusten varmistamiseksi.

Varsin kyseenalainen mutta tehokas menetelmä on ollut palkata erityisiä agentteja, tolkatseja, joiden tehtävänä on ollut matkustella ympäriinsä ja hankkia yritysten tarvitsemia tuotantopanoksia.[13] Raha ei siinä työssä ole ollut avain menestykseen. Kaikilla on ollut tarjota maksu tavaratoimituksista. Mutta mitä enemmän tavaroita tolkatseilla on ollut toimittaa vastineeksi myyjän tavaratoimituksista, sitä helpompi kauppaa on ollut käydä.

Monenlaiset ystävyys-, toveruus- ja tuttavuussuhteet ovat myös olleet välttämättömiä tavaratoimitusten varmistamiselle.

Siksi kuuleekin sanottavan, että suhteet merkitsevät sosialismissa samaa kuin raha kapitalismissa.

Jotta suunnitelmataloudessa tuotettaisiin sitä, mitä tarvitaan eikä sitä mitä kulloinkin voidaan, materiaalitoimitusten kehittämisellä on tärkeä merkitys 1980-luvun alun uudistuksissa.

Vuonna 1979 suorilla pitkäaikaisilla hankintasopimuksilla edistettiin pääasiassa vain ns. alkutuotteiden toimituksia. Tällaisiin sopimuksiin perustuen toimitettiin kaikki autonrenkaat, 93 % asbestista, 92 % sementistä, 77 % ns. mustista metalleista, 75 % laakereista, 73 % sanomalehti- ja painopaperista jne.[14] Käytännössä pitkäaikaiset sopimukset eivät kattaneet kuin pienen osan kokonaistuotannosta.

Tämän johdosta valtion huolintakomitean (Gossnab) tehtäväksi annettiin vuonna 1980 saattaa yritykset ja yhtymät keskenään pitkäaikaisiin ja sitoviin toimitussuhteisiin. Nämä suhteet otetaan tulevaisuudessa huomioon viisivuotissuunnitelmien osoittimissa, eikä yritysten ole mahdollista tehdä täysimääräisiä kannustusrahastosiirtoja, jos tavaratoimitussopimuksia ei ole täytetty kaikkien asiakkaiden osalta.

Tuotantolaitosten pitää nykyisin valmistaa tavaroistaan erityinen tuotelista, jonka perusteella niitä tarvitsevat yritykset voivat ehdottaa valmistajalle toimitussopimuksia viideksi vuodeksi kerrallaan. Tällaiset sopimukset muodostavat perustan myös tuotteiden tarkoituksenmukaiselle toimitusrytmille: varastoinnille ja kuljetuksille.

Näin pystytään entistä tehokkaammin luomaan edellytykset sille, että yhä enemmän itsekannattavuuden pohjalta toimivat yritykset varmasti saavat ne tavarat, joita tarvitaan muiden tavaroiden tuotannossa.

Yritysjohdon asema

Tuotantolaitosten johtajat ovat sosialistisissa maissa tärkeitä henkilöitä. He vastaavat tavarantuotantojärjestelmän toiminnasta yhdessä heidän kanssaan kiinteässä yhteistyössä toi-

mivien tuotantolaitosten puoluekomiteoiden sekä ammattiliittokomiteoiden kanssa. Vaikka tehtaan puoluekomitean sihteeri on sinällänsä toinen merkittävä henkilö tuotantolaitoksessa, yrityksen johtaja on usein vähintäänkin yhtä vaikutusvaltainen henkilö puolueen elimissä.

Pääjohtaja on yksin vastuussa päätöksistä. Hänen varamiehensä osallistuvat päätösten valmisteluun, mutta päätöksenteossa varamiehet eivät pysty äänestämään pääjohtajan kantaa kumoon.

Johtajien määrä riippuu tuotantolaitoksen koosta. Suuressa Moskvitš-autotehtaassa on pääjohtajalla kahdeksan varamiestä, jotka vastaavat teknillisistä kysymyksistä, talouskysymyksistä, hankinnoista, markkinoinnista, rakennuskohteista, työvoimakysymyksistä sekä työntekijäin hyvinvoinnin lisäämisestä. Pienemmissä tuotantolaitoksissa johtajia on vähemmän.

Vilniuksen polttomoottorilaitetehtaassa insinööri *Algirdas Didzuslis* tuli yrityksensä pääjohtajaksi 1960-luvun lopussa. Hän oli aikaisemmin toiminut erään toisen yhtiön pääinsinöörinä, sovnarhoosineuvoston puheenjohtajan varamiehenä, puolueen virkailijana ja välittömästi sodan jälkeen hän oli ollut Kaunasissa radioteknisen tehtaan johtajana.

Polttomoottorilaitetehtaan pääjohtajaksi toveri Didzuslis nimitettiin puolueen kaupunkikomitean aloitteesta. Johtajien nimitykset tekee muodollisesti asianomaisen alan ministeriö, mutta alueellisilla puolue-elimillä on niitä tehtäessä merkittävä sananvalta.

Pääjohtajan peruspalkka kyseisessä 7 000 työntekijän yrityksessä oli 350 ruplaa kuukaudessa työntekijäin keskimääräisen palkan ollessa 160 ruplaa kuukaudessa. Veroa ei palkasta mennyt kuin 13 prosenttia, eikä vero nouse sen suuremmaksi edes palkkioiden kasvaessa. Lisäksi pääjohtajan etuihin kuului virka-auto kuljettajineen. Asuntonsa hän oli saanut valtiolta parikymmentä vuotta aikaisemmin samojen perusteiden mukaisesti kuin muutkin kansalaiset, ja asunnon vuokra oli näin ollen hyvin alhainen niin kuin kaikilla muillakin neuvostokansalaisilla.

Kun yritys täyttää suunnitelmansa, siitä palkitaan sekä johtoa että työntekijöitä. Johdon palkkion suuruus voi olla enintään 37 % peruspalkasta. Sen lisäksi johdolle maksetaan erityispalkkioita esimerkiksi vientituotteiden nopeista toimituksista tai uuden tekniikan soveltamisesta käyttöön. Näiden muiden palkkioiden enimmäismäärä on enintään kahden ja puolen kuukauden palkka.

Edellä olevan perusteella voidaan todeta, että hyvin menestyvän yrityksen pääjohtajan Algirdas Didzuslisin palkka kuukaudessa oli noin 550 ruplaa, josta hänelle 13 prosentin suuruisen veron, 3 prosentin suuruisen puolueen jäsenmaksun ja noin 20 ruplan suuruisen vuokran maksun jälkeen jäi käyttöön noin 500 ruplaa. Se oli kolminkertainen rahamäärä saman tehtaan työntekijöiden käyttöön edellä mainittujen vähennysten jälkeen jääneeseen palkkaan verrattuna. Jos suunnitelmaa tai tavarantoimitussopimuksia ei täytetä, se tasaa palkkaeroja: johtajat menettävät lisänsä.

Palkkaansa pääjohtaja ei voi käyttää oman tuotantolaitoksen tai muiden yritysten tuotantovälineiden ostoon. Hän voi jättää rahansa perinnöksi lapsilleen, mutta yhteiskunnallinen asema ei sosialismissa periydy eikä ole rahalla ostettavissa.

On vielä muistettava eräs asia, jonka perusteella tuotantolaitoksen johtajan asema poikkeaa kapitalististen maiden johtajien asemasta. Kun sosialistisissa maissa johtajan ja työntekijäin edut ovat yhtäläiset, ainakin valistuneimmat työntekijät pyrkivät auttamaan johtoa yhteisten tavoitteiden saavuttamisessa.

Moskovassa sijaitsevan Krasnaja Rosa -tekstiilitehtaan puoluekomitean sihteeri *Maria Jakovleva* kertoo kommunistien tehtävistä yrityksessään:

»Ensinnäkin on todettava, että puolueen jäseniä tuotantolaitoksemme työntekijöistä on noin 17 prosenttia. Näin lähes joka viides työntekijä osallistuu puolueen kautta tuotantosuunnitelmien laatimiseen. Mutta puoluejärjestön työ ei ole vain sitä, että tehdään laskelmat tuotannon tavoitteista ja määristä. Puoluejärjestön tehtävänä on mobilisoida työntekijät suunnitelmien toteuttamiseen. Siten puoluejärjestöllä on monimutkainen ja suuri tehtävä: turvata tuotanto-ohjelman toteutuminen.

Vaadimme jokaiselta kommunistilta mallikelpoista suhtautumista omaan työhönsä, jotta meidän kommunistimme todella toteuttaisivat etujoukon roolia ja nostaisivat vastuuntuntoa teh-

taan asioissa. Tavoitteiden saavuttamiseksi järjestämme puolueosastomme kokouksia, joissa käsitellään kunkin tuotantokollektiivin tuotantosuunnitelmien laadintaa ja toteutumista. Näin kommunistimme osallistuvat sekä tuotantosuunnitelmien tehtävien jakoon että niiden toteuttamiseen.»[15]

Sosialistisen yrityksen johdolla on näin ollen käytössään mitä luotettavin organisaatio, joka työskentelee sen apuna: kommunistisen puolueen jäsenet.

Yrityskoon suurentuessa ja yritysten lukumäärän vähentyessä yritysjohdon asema on jonkin verran muuttunut. Kun yrityksiä yhdistetään toisiinsa, tarvittavien pääjohtajien määrä vähenee. Asiaa kuvaa Kirgiisiassa sijaitsevan Mihail Vasilevitš Frunzelle nimetyn maatalouskonetehtaan talousjohtaja *Vasili Samsoninko* seuraavalla tavalla:

»Ei ole kysymys ainoastaan siitä, että pääjohtajat vähenevät, vaan myöskin pääjohtajien varamiehet vähenevät. Ajatellaanpa vaikka sitä, että meillä on aikaisemmin ollut kuusi yritystä, joissa jokaisessa on ollut pääjohtaja ja hänellä joukko varamiehiä. Nyt meillä on yksi yritys ja yksi pääjohtaja, jolla on yksi tai kaksi varamiestä. Näin vapautuu hallinnosta asiantuntijoita tuotantoon esimerkiksi tuotantopäällikköiksi, osastopäällikköiksi jne. Sitä paitsi jokaisen viisivuotiskauden aikana tasavaltamme teollisuus lisääntyy, ja tänne perustetaan uusia tehtaita. Niissä tarvitaan uusia johtajia ja asiantuntijoita. On erittäin tärkeätä vähentää hallintohenkilökunnan määrää vanhoissa yrityksissä, jotta saamme käyttöön uusia ihmisiä uusiin tehtäviin.

Meidän suurimpia ongelmiamme on se, joka ei ole tehdas- tai alakohtainen, vaan yleinen. Ongelma on se, että meiltä puuttuu insinöörejä ja teknillisiä asiantuntijoita. Tämä taas johtuu siitä, että tällä hetkellä pitäisi tuotannossa työskennellä sen sukupolven, joka oli mukana sodassa. Menetykset sodassa tuntuvat meillä tänä päivänä ihmisten puutteena.»[16]

Yritysjohdon ja kommunistisen puolueen sekä sen nuorisoliiton Komsomolin lisäksi myös ammattiliitot osallistuvat tuotannon järjestämiseen. Niiden keskeisimmät tehtävät ovat sosiaalisia ja liittyvät mm. vapaa-ajan ja lomien järjestämiseen. Työntekijäin palkitsemisessa sekä työstä erottamisessa niiden merkitys on ratkaiseva.

Voitto on yhteinen!

Ammattiliitot osallistuvat myös ns. sosialistisen kilpailun järjestämiseen. Se on kilpailua yhteisten tavoitteiden saavuttamiseksi. Sosialistiseen kilpailuun liittyen on useiden työpaikkojen edustalla näyttävillä kunniatauluilla suurikokoisia ihmisten valokuvia. Ne kuvaavat yksilöitä ja kollektiiveja, jotka ovat kyseisessä työyhteisössä täyttäneet henkilökohtaiset norminsa parhaiten ja jotka kelpaavat muille työntekijöille esimerkiksi työtehtävien suorittamisesta.

Sosialistista kilpailua käydään annettujen suunnitelmatavoitteiden saavuttamisen puolesta. Se ei ole kilpailua niinkään yksilöiden välillä kuin yhteisten päämäärien saavuttamiseksi. Sosialistista kilpailua pidetään suunnittelujärjestelmässä tärkeänä joukkojen aloitteellisuuden ja osallistumisen välineenä.

Kilpailua käydään sekä tuotantolaitosten sisällä että niiden välillä, mitä kuvaa Karjalan autonomisen sosialistisen neuvostotasavallan 60-vuotispäivän kunniaksi Työn Punaisen Lipun kunniamerkillä palkitun Lokakuun vallankumoukselle nimetyn Petroskoin saha- ja huonekaluyhtymän ammattiliittokomitean puheenjohtaja *Ljudmila Serkina*, jonka asemaan kuuluu sosialistisen kilpailun järjestäminen:

»Kombinaatissa on järjestetty henkilökohtainen ja kollektiivinen sosialistinen kilpailu. Seitsemänkymmentä prosenttia työntekijöistä on laatinut henkilökohtaiset sosialistiset sitoumukset. Keskenään kilpailevat työosastot, -lohkot ja prikaatit. Yhteenvedot kilpailusta tehdään kuukausittain ja vuosineljänneksittäin. Kiertopalkintolipun, viirien ja rahapalkintojen luovutus suoritetaan aina juhlallisesti kombinaatin kulttuuritalolla.»[17]

Sosialistisen kilpailun järjestämistä eri tuotantolaitosten välillä kuvaa sama ammattiyhdistysaktiivi seuraavasti:

»Me kilpailemme V. I. Leninille nimetyn Arkangelin saha- ja puunjalostuskombinaatin ja Syktyvkarin saha- ja puunjalostuskombinaatin kanssa. Tässä täytyy sanoa, että voitto on yhteinen, vaikka kaikki eivät sijoitu voittajaksi. Yhteenvedot tehdään vuosipuoliskoittain. Viimeisten eli viime vuoden jälkipuoliskon

tulosten mukaan voittajaksi selvisi Syktyvkarin saha- ja puunjalostuskombinaatti. Sen kollektiivi pääsi korkeimpiin lukemiin tuotteiden realisoinnissa, vientisahatavaran valmistuksessa, työn tuottavuuden kohottamisessa ja kotitaloustavaroiden valmistuksessa.
Voitto on yhteistä siksi, että tavatessaan ja toistensa saavutuksia seuratessaan tuotantolaitosten edustajat oppivat toisiltaan. Se on omalaatuista taloudellista ja teknologista opiskelua. Me tutustumme kaikkiin uutuuksiin, mitä on toisilla tuotantolaitoksilla, sekä tuotannolliseen ja kasvatustyöhön. Arkangelilaisilta olemme opetelleet vientisahatavaran niputusta. Syktyvkarilaiset ovat katsoneet meiltä opittavaksi puun kuorinnan kesäisin ja arkangelilaiset tuotannon järjestelyn ja havaintoagitaation. Erikoisesti heidän huomiotaan kiinnitti valtion laatumerkin saaneiden sohvasänkyjen tuotanto. Arkangelilaiset aikovat alkaa tuottaa samanlaisia.»

Sosialistisessa kilpailussa menestymisestä palkitaan sekä kunnianosoituksin että rahapalkkioin. Useisiin kunnianosoituksiin liittyy rahapalkinto, ja aikaisemmin mainittu Vilniuksen polttomoottorilaitetehdas sai ministeriöltään 40 000 ruplaa käytettäväksi työntekijäin palkkioihin sen oltua ministeriönsä sosialistisen kilpailun paras yksikkö.
Kunnianosoituksia annetaan sosialistisissa maissa sekä yksilöille että yhteisöille. Niin kuin edellä todettiin oli Petroskoin saha- ja huonekaluyhtymä palkittu Työn Punaisen Lipun kunniamerkillä ja kunnianosoituksena nimetty Lokakuun vallankumoukselle.
Korkeimpia henkilökohtaisia palkintoja ovat Neuvostoliitossa mm. kunnianimet Neuvostoliiton Sankari ja Sosialistisen Työn Sankari. Näille henkilöille on yhteiskunnassa säädetty erityisiä huojennuksia ja aineellisia etuja. Muita yhteiskunnallisia kunnianimiä ovat mm. ansioitunut lääkäri, ansioitunut opettaja, kansantaiteilija jne.
Kunniamerkeistä arvokkaimpia ovat mm. Leninin, Lokakuun Vallankumouksen, Työn Punaisen Lipun ja Työmaineen kunniamerkit.
Mitaleja on käytössä enemmän, ja jokaisella niillä on omat sääntönsä. Arvokkaimpia mitaleja ovat Neuvostoliiton Sankarien Kultainen Tähti-mitali sekä Sosialistisen Työn Sankarien Sirppi ja Vasara-kultamitali. Kansantaloudellisten saavutusten

palkitsemiseen käytetään mm. mitalia »Työuljuudesta» ja »Työansioista» sekä Työveteraani-mitalia. Taloudellisten tehtävien ansiokkaimpia suorittajia palkitaan myös asianomaiseen työhön liittyneillä erityismitaleilla, joita on voinut saada mm. Baikalin–Amurin rautatien rakentamisesta, VSFNT:n eimustanmullan vyöhykkeen uudistamistyöstä, Länsi-Siperian maiden käyttöönottotyöhön osallistumisesta jne.
Näihin kunnianosoituksiin ja palkintoihin liittyy sellainen yhteinen piirre, että yleensä esityksen yksilön palkitsemisesta tekee asianomaisen henkilön työkollektiivi. Työpaikkojen ihmissuhteet ovat erittäin tärkeitä myös tästä syystä, sillä myös aineettomat palkinnot ovat erittäin arvostettuja.

Työelämän ongelmia

Kaikissa sosialistisissa maissa puhutaan paljon työntekijöiden entistä laajemmasta osallistumisesta päätöksentekoon.
Tämä tavoite on yleensä kirjattu tärkeisiin taloudellisiin asiakirjoihin ja se sisältyy kaikkien taloudellisten uudistusten perusteluihin.
On kuitenkin ilmeistä, ettei tässä asiassa ole vielä päästy tarpeeksi pitkälle. Vaikka sosiaalista rauhattomuutta ei vuonna 1980 esiintynyt missään muussa sosialistisessa maassa ja vaikka Puolan levottomuudelle oli olemassa aivan poikkeuksellisia maakohtaisia syitä, nämä levottomuudet olivat kuitenkin oire siitä, että työelämän uudistuksia tarvitaan edelleen.
Seuraava esimerkki kuvaa työelämän ongelmia Puolassa. Siinä pyritään kuvaamaan sitä, miksi sosialistisissa maissa täystyöllisyystilanne on joidenkin taloustieteilijäin mielestä myös ongelmallinen asia, miksi toiminta rakennusalalla on usein tehotonta ja miksi rakentamisen laatukaan ei ole aina hyvä.
Poland-lehden kirjoittaja *Aleksander Bochenski* ihmettelee sitä, miksi puolalaiset rakentajat pystyvät ulkomailla valmistamaan parempaa laatua kuin kotimaassa. Hänen mukaansa

asianomaiset johtajat vastaavat ihmettelyyn laadun erilaisuudesta seuraavalla tavalla:

»Ulkomailla meillä on riittävästi aikaa hankkia rakennuspaikalle riittävät varusteet ennen kuin ryhdymme tekemään rakennuksen perustaa. Materiaalit ja rakennuskoneet toimitetaan aikataulun mukaan. Me voimme myös maksaa isompaa palkkaa hyville työntekijöille ja pienempää palkkaa ammattitaidottomille työntekijöille. Ne, jotka eivät halua työskennellä, me lähetämme kotiin. Mutta meidän maassamme ammattiliitot ja tehdaskomiteat eivät koskaan salli heidän erottamistaan työstä.»[18]

Puolassa on työväen valta niin kuin muissakin sosialistisissa maissa. Johtajat ja heidän apulaisensa eivät aina tehokkuuden ja tuottavuuden parantamisen paineen alla kiitä työntekijöitä, jotka Puolassa ovat usein työaikana kiinnostuneempia esimerkiksi tuoreen ruuan hakemisesta maaseudulta kuin rakennuskohteiden valmistumisesta. Työntekijät ovat näin kiinnostuneita eri asioista kuin organisaatiot.

Myös monet unkarilaiset tiedemiehet kertovat avoimesti, miten täystyöllisyys ja työvoimapula saattavat aiheuttaa ongelmia yritysten johtamiselle ja yhteiskunnan tavoitteiden toteuttamiselle. Professori *Janos Kornai* kirjoittaa asiasta seuraavalla tavalla:

»Ihmiset eivät ole keskenään samanlaisia. Jotkut ovat velvollisuudentuntoisempia kuin toiset. On olemassa ahkeria ja laiskoja ihmisiä. On olemassa ihmisiä, jotka tekevät työnsä huolellisesti, ja toisia, jotka laiminlyövät töitään. Meillä työmarkkinat ovat myyjän markkinat, ja se on edullista sekä ensinmainituille ihmisille että jälkimmäisille. Työpajan tai tehtaan johtaja joutuu ajattelemaan kaksi kertaa ennen kuin hän erottaa huolimattoman työntekijän, sillä ei ole lainkaan varmaa, että hän saa toisen tilalle. Ja vaikka työntekijä on erotettu työstään, hän ei välttämättä tunne joutuneensa rangaistuksen kohteeksi, koska hänen on tavallisesti erittäin helppo saada itselleen uusi työpaikka.»[19]

Ongelmana voi siis olla se, että työkuri työpaikoilla on huono.

Niin ikään ongelman voi muodostaa se »yksityinen sektori», joka perustuu järjestelmässä oleviin puutteisiin ja joka »itsestään» muodostuu julkisten palvelujen kehittämisen kylkiäiseksi. Erityisesti huolto- ja palvelutoiminnat ovat sellaisia, että yhteiskunta ei pysty tuottamaan niitä tehokkaasti riittävää määrää, ja se luo edellytykset yksityisyritteliäisyydelle ja yhteiskuntamoraalin höltymiselle. Sitä ei sosialismissa Unkarin puoluejohtaja Janos Kádarin mukaan ole syytä suvaita:

»Sosialististen periaatteidemme johdonmukainen toteuttaminen vaatii, että rajoitamme mahdollisuuksia hankkia tuloa ilman työtä tai suhteettomasti tehtyyn työhön nähden ja poistamme tällaiset mahdollisuudet kokonaan. Päättäväisin toimin meidän on rakennettava sulku sellaisia tuloja vastaan, jotka ovat peräisin keinottelusta ja väärinkäytöksistä ja jotka eivät ole korvausta kunniallisesta työstä.»[20]

Näillä sanoilla oli erityistä kantavuutta sen johdosta, että ne lausuttiin Unkarin Sosialistisen työväenpuolueen edustajakokouksessa. Ylipäätään tällaisten asioiden avoin pohdiskelu ei varmaankaan huononna yhteiskunnan moraalia vaan parantaa sitä.

Viitteet:

1) National Economic Planning, Progress, Moskova 1980, s. 182
2) A. Nove: The Soviet Economic System, George Allen & Unwin, Guildford 1977, s. 100
3) Gosteva–Rumjantsev: Soveršenstvovanie hoziaistvennogo mehanizma, Pravda, Moskova 1980, s. 214–216
4) Narodnoje hoziaistvo SSSR v 1979 g., Statistika, Moskova 1980, s. 536
5) Neuvosto-Karjala 9.7.1980, Petroskoi, s. 2
6) Die planmässige Leitung der Wirtschaft in sozialistischen Ländern, Dietz Verlag, Berlin 1978, s. 175
7) H. Marx ym.: Die wirtschaftliche Rechnungsführung, Dietz Verlag, Berlin 1978, s. 154–165
8) Die planmässige Leitung . . ., s. 96
9) J. Väljataga: Stimulirovanie effektivnosti proizvodstva v promyšlennosti, Valgus, Tallinna 1979, s. 133

10) Die wirtschaftliche Rechnungsführung, s. 27–28
11) sama, s. 18
12) The Soviet Economic System, s. 100
13) sama, s. 100–101
14) Soveršenstvovanie hoziaistvennogo mehanizma, s. 121
15) M. Jakovleva; haastattelu Yleisradiolle Moskovassa 5.10.1976
16) V. Samsoninko; haastattelu Yleisradiolle Frunzessa 30.10.1979
17) Neuvosto-Karjala 2.7.1980, s. 12
18) A. Bochenski: »From the history of Polish Investments», Poland 7/1979, Varsova, s. 4
19) J. Kornai: »The Dilemmas of a Socialist Economy: the Hungarian Experience», Cambridge Journal of Economics 14/1980, s. 152–153
20) J. Kádar Unkarin Sosialistisen työväenpuolueen 12. edustajakokouksessa 24.3.1980

LAAJENNETTU UUSINTAMINEN

Kapitalismissa tuotantovälineiden yksityisomistaja kasvattaa pääomaansa lisäämällä siihen työntekijäin tuottaman mutta heille korvaamatta jätetyn lisäarvon. Se on perusta kapitalistiselle kasautumiselle: pääoman laajenemiselle.

Tarpeiden tyydyttämisen kannalta ei ole riittävää, että yhteiskunnassa tuotetaan pelkästään se, mitä kulutetaan, eli harjoitetaan yksinkertaista uusintamista. Sosialismissakin työläisten on luotava uutta arvoa eli työskenneltävä enemmän kuin mitä tarvitaan heidän välittömien tarpeidensa tyydyttämiseksi.

Marxin mukaan väestön hyvinvoinnin kehittymisen ehtona on se, että välittömien tarpeiden tyydyttämisen lisäksi yhteiskunnassa tuotetaan lisätuotosta myös seuraavien varantojen ylläpitämiseksi: vakuutusvaranto, kasautumisvaranto sekä työkyvyttömien ylläpitämisen varanto.[1] Lisätuotoksesta on kustannettava myös sosialismin saavutusten puolustamiseen tarvittavan puolustuslaitoksen ylläpito, joka on eräänlainen vakuutusvaranto.

Lisätuotosta tarvitaan siis luonnonmullistusten ja onnettomuuksien varalta, mutta myös investointeihin kansan tulevan hyvinvoinnin varmistamiseksi.

Se, mihin sosialismissa ei käytetä lisätuotosta ja mitä varten ihmisten ei tarvitse työskennellä, on sellaisten kansalaisten ylläpitäminen, jotka eivät halua tehdä työtä vaan jotka haluavat vain leikata kuponkeja ja elää toisten ihmisten työstä.

Marxilais-leniniläisen näkemyksen mukaan lisätuotosta ei saa samastaa lisäarvoon, jota tuotetaan kapitalismissa ja josta yksityisomistajat saavat määrätä tuotantovälineiden yksityisomistuksen perusteella. Lisäarvoa tuotetaan kapitalismissa yksityisomistajan pääoman lisäämiseksi, kun taas sosialismissa ei ole tuotantovälineiden yksityisomistajia.

Kansantulon kasvua ja lisätuotosta tarvitaan sosialismissa

tuotantorakenteen uudistamiseksi, muiden kuin tuotannollisten alojen ylläpitämiseksi, alueellisen kehityksen tasapainottamiseksi, työssä eri syistä käymättömän väestönosan elättämiseksi sekä sosiaalisten tavoitteiden (esimerkiksi halvan ruuan ja asunnon) turvaamiseksi.[2]

Kansantulon uusjako entistä useampia tarpeita tyydyttävään toimintaan perustuu siihen, että yhteiskunnassa ensin tuotetaan uutta jaettavaa. Yksinkertainen uusintaminen eli pelkkä tuotannon ylläpito entisen arvomäärän uusintamiseksi ei riitä. Yhteiskunnassa on harjoitettava laajennettua uusintamista eli lisättävä tuotantoa ja arvomäärää.

Laajennetun uusintamisen edellytyksenä ovat investoinnit kiinteään omaisuuteen. Tässä luvussa tarkastellaan erityisesti tuotannollisia investointeja, mutta niiden ohella on tärkeä muistaa, että kaikki tarpeelliset investoinnit eivät suinkaan ole tuotannollisia. Investoinnit ihmisten tarpeiden pysyvään tyydyttämiseen (asuntoihin ja asuinympäristöön) ovat yhtä tärkeitä kuin tavarantuotantoonkin.

Tavarantuotanto

Kapitalismi on se tavarantuotannon muoto, jossa tuotantovälineet ovat yksityisessä omistuksessa ja jossa yksityisomistaja anastaa itselleen työntekijöiden tuottaman lisäarvon. Jos anastusta ei tapahdu, arvo ei ole lisäarvoa. Riisto on järjestelmän laadullinen ominaisuus. Kiltti ja inhimillinenkin kapitalisti riistää.

Kapitalistisessa tavarantuotannossa »riistäjä» on aina kapitalisti, jolla on rahaa. Se, miten hän on sitä saanut, ei ole tärkeää. Useimmiten hän on sen perinyt kunniallisesti esivanhemmiltaan. Kauppiaat, apteekkarit, merirosvot ja koronkiskurit ovat yleensä rikkaiden sukujen varhaisimpia esi-isiä.

Rahalla kapitalisti ostaa tavaroita. Hänen tarkoituksenaan ei kuitenkaan ole vain ostaa tai myydä niitä, sillä se on kauppiaiden tehtävä. Kapitalistin tarkoituksena on hankkia enemmän rahaa kuin pelkkä kauppavoitto, ja siksi hänen on tehtävä ostamilleen tavaroille jotakin. Hänen on lisättävä niiden arvoa, ja se voi tapahtua vain tavarantuotannossa.

Marxin mukaan ei ole mitään mieltä muuttaa rahaa tavaraksi ja tavaraa rahaksi, jos rahan määrä ei lainkaan lisäänny.[3] Tavarantuotannossa se lisääntyy, sillä työläinen liittää uuteen tavaraan uutta arvoa: lisäarvoa. Jos kapitalisti saa muutettua lisäarvon markkinoilla rahaksi, hän voi liittää sen pääomaansa. Näin hänen pääomansa kasvaa, ja samalla yhteiskunnan tuotantovoimat kehittyvät.

Pääoma ei kuitenkaan ole pelkästään joku tietty määrä rahaa. Pääomalla on myös laadullinen ominaisuus.

Pääoman laadullinen ominaisuus on se, että sitä käytetään tavarantuotannossa työntekijäin tuottaman lisäarvon anastamiseen. Pääoman muodostaa koko se tapahtumasarja, joka alkaa tavaran ostosta ja päättyy lisäarvon muuttamiseen rahaksi uuden tavaran myynnin yhteydessä. Olennaista tavarantuotantoprosessissa on se, että lisäarvoa tuotetaan sen liittämiseksi pääomaan.

Se, että jollakin on rahaa, ei ole sama asia kuin se, että hänellä on pääomaa. Kapitalismissa ei siis se, jolla on rahaa pankissa, ole kapitalisti. Sen sijaan se, joka lainaa rahaa pankista ostaakseen tuotantovälineitä, on yleensä kapitalisti. Hänen tarkoituksensa on panna työläiset tuottamaan lisäarvoa, ja hän käyttää pääomaa lisäarvon anastamiseksi olipa raha hänen omaa rahaansa tai pankin rahaa.

Marxilaisen näkemyksen mukaan pääoma ei siis ole pelkkä määrällinen suhde. Pääoma on myös laadullinen suhde eli ihmisten välinen suhde. Rahasta ja tavaroista muodostuu pääomaa vaihdettaessa niitä elävään työhön: ihmistyöhön. Jotta pääoma olisi pääomaa, kapitalistin on pidettävä se liikkeessä eli pyrittävä lisäämään sen arvoa tuotannossa.[4]

Lisäarvon tuottamisen välttämätön ehto on se, että myös ihmisen työvoima muuttuu tavaraksi.

Kapitalistin ostaessa muiden tavaroiden tapaan markkinoilta työvoimatavaraa hän saa käyttöönsä tämän tavaran poik-

keuksellisen ominaisuuden: sen käyttöarvon. Kun kapitalisti maksaa työvoimatavarasta sen arvon mukaisen hinnan eli palkan, hän saa johtoonsa ja valvontaansa työvoimatavaraan liittyvän käyttöarvon: ihmisen kyvyn tehdä työtä. Se on työvoimatavaran poikkeuksellinen ominaisuus, eikä millään muulla tavaralla ole samanlaista käyttöarvoa.

Marxin oivallus *työn kaksinaisluonteesta* on teorian kannalta tärkeä. Hänen mukaansa työ on sekä konkreettista työtä käyttöarvoiltaan erilaisten tavaroiden tuottamiseksi että abstraktista työtä uusien arvojen tuottamiseksi.[5] Tavarantuotanto on sekä työ- että arvonmuodostustapahtuma.

Kun kapitalisti realisoi lisäarvoa eli muuttaa sitä rahaksi, hän ei myy työläisten tuottamia tavaroita niiden arvon perusteella vaan niiden hinnan perusteella. Marx tutki sitä, miten tuotantohinta muodostuu tavaran tuotantokustannuksista ja keskimääräisestä voitosta.[6] Hänen johtopäätöksensä voiton muuttumisesta keskimääräiseksi voitoksi ja sen jakautumisesta eri aloilla toimivien kapitalistien kesken, millä ei nyt käsiteltävänä olevan asian kanssa ole suurta merkitystä, on herättänyt poikkeuksellisen runsasta kritiikkiä.[7]

Tavaran arvon määrää siihen esineellistynyt työ. Sitä mitataan sen yhteiskunnallisesti välttämättömän työajan perusteella, joka tarvitaan tavaran tuottamiseen. Kapitalismissa markkinat määräävät sen, onko työaika ollut yhteiskunnallisesti välttämätöntä, kun taas sosialismissa ajan käyttöä eri tarkoituksiin suunnitellaan. Kaikkia muutoksia työn tuottavuuden kasvun tai muiden syiden takia ei voida ottaa heti huomioon määriteltäessä yhteiskunnallisesti välttämätöntä työaikaa, vaan se lasketaan pitkällä aikavälillä tavaran valmistukseen käytetyn keskimääräisen työajan mukaan.

Kapitalistisessa tavarantuotannossa pääoman lisääntymisen ehtona on lisäarvon anastaminen ja sen muuttaminen rahaksi markkinoilla.

Se, että yksityisomistaja haluaa anastaa lisäarvoa niin paljon kuin mahdollista, pitää yhteiskuntajärjestelmää pystyssä; liike ei pysähdy. Se muodostaa edellytykset myös laajennetulle uusintamiselle.

Uusintaminen

Marxilaisessa taloustieteessä uusintamisella tarkoitetaan sekä tavaran arvokokoonpanon uusintamista että myös tuotantosuhteiden uusintamista. Näin ollen uusintaminen on sekä määrällinen että laadullinen tapahtuma. Uusintamisessa yksityisomistajien etujen mukaista on säilyttää tuotantovälineiden omistus oman yhteiskuntaluokkansa monopolina.

Uusintamista varten kapitalisti palkkaa tuotantovälineidensä käyttäjiksi työläisiä, jotka siirtävät työvoimatavaransa ja muiden tavarain arvon uusiin tuotteisiin. Jos tuotteisiin esineellistyy vain muiden tavarain arvo (mukaanluettuna työvoimatavaran arvo) ilman tuotannossa syntynyttä uutta arvoa eli lisäarvoa, kysymys on yksinkertaisesta uusintamisesta. Jos työläinen tekee lisäksi työtä myös yli sen aikarajan, jota palkka ei korvaa, eli kun hän tuottaa myös lisäarvoa, hän luo edellytykset pääomien kasautumiselle ja laajennetulle uusintamiselle.

Yksinkertainen uusintaminen merkitsee sitä, että yhteiskunnan mitassa ei tapahdu kasvua eikä yhteiskunnan yhteenlaskettu arvomäärä muutu.

Laajennettu uusintaminen puolestaan merkitsee tuotannon laajenemista, taloudellista kasvua ja yhteiskunnan yhteenlasketun arvomäärän lisäämistä. Sitä varten työläisten on tuotettava kapitalismissa lisäarvoa, jonka kapitalisti anastaa itselleen ja käyttää oman pääomansa lisäämiseen. Sosialismissa sitä varten tarvitaan lisätuotosta.

Investointeja tarvitaan sekä yksinkertaista että laajennettua uusintamista varten.

Investointi- ja kulutustavarain tuotanto

Tutkiessaan tavarantuotantoa Marx jakoi sen kahteen lohkoon: *investointitavarain tuotantoon (I lohko) ja kulutustavarain tuotantoon (II lohko).*

Pitäen lohkojaon perustana tavaroiden erilaisia käyttöarvoja Marx sijoitti I lohkoon tuotannolliseen kulutukseen tarkoitetun pääoman ja II lohkoon ihmisten henkilökohtaiseen kulutukseen tarkoitetun pääoman. Näin ollen I lohkossa tuotetaan investointitavaroita myös II lohkon kapitalistien tarpeisiin, ja II lohkossa tuotetaan kulutustavaroita sekä kapitalistien että työläisten tarpeisiin.[8]

Marx ja hänen tieteellistä työtään jatkanut Lenin tarkastelivat lohkojen keskinäisiä yhteyksiä. Tarkastelutapa oli kuitenkin sangen suppea, sillä huomioon ei otettu ulkomaankauppaa tai hintojen ja palkkojen muutoksia, ja myös yksityiskohtaiset olettamukset kapitalistien käyttäytymisestä rajoittavat heidän tarkastelutapansa soveltamista nykyaikaan.

Jo Lenin poisti Marxin lohkojakomallista sen rajoituksen, että pääoman elimellinen kokoonpano (esineellistyneen ja elävän työn suhde) säilyy ajan kuluessa muuttumattomana.[9] Tieteellis-teknisen kehityksen johdosta siinä tapahtuu muutoksia eli tuotannolliseen pääomaan sisältyy ajan kuluessa enemmän koneita ja vähemmän työläisten elävää työtä. Näin pääoman elimellisen kokoonpanon muutokset vaikuttavat myös tuotannon jakautumiseen eri lohkojen kesken: I lohko kasvaa II lohkoa nopeammin. Kapitalistisessa yhteiskunnassa se saattaa johtaa tuotantovälineiden tuotantoon pelkästään tuotantoa itseään varten sekä vaikeisiin suhdanneongelmiin tavaroiden rahaksimuuttamisen vaikeuden johdosta.

Sosialistisissa maissa teollisuuden kehitystä ja uusintamisprosessia tarkastellaan usein edellä mainittua lohkojakoa suppeammasta näkökulmasta, kun *teollisuustuotanto* jaetaan toisaalta investointitavaroiden ja toisaalta kulutustavaroiden tuotantoon. Investointitavarat muodostavat ns. A-ryhmän ja kulutustavarat ns. B-ryhmän. Perinteisen lohkojaon puitteissa *A-ryhmän tuotantovälineet* kuuluvat I lohkoon, johon investointitavaroiden lisäksi kuuluvat myös mm. maataloustuotanto, teollinen rakennustoiminta sekä tuotannolliset tavaratoimitukset ja kuljetukset. Samalla tavalla *B-ryhmän kulutustavarat* kuuluvat II lohkoon, jossa ovat lisäksi mm. yksityispalstaviljelyn tuotanto, muu kuin teollinen rakennustoiminta, henkilökuljetukset sekä kommunikaatio.[10]

Kun uusintamisen yhteydessä puhutaan A-ryhmän ja B-

ryhmän tavaroiden tuotannosta, sillä tarkoitetaan näiden tavaroiden teollista tuotantoa. Rajanveto eri ryhmiin laskettavien tavaroiden välillä ei ole aina helppoa.

Kulutustavaratuotannon ongelmia

Marxilais-leniniläistä uusintamisteoriaa ovat kehittäneet monet tiedemiehet. Jo vuonna 1928 neuvostoliittolainen *G. Feldman* hahmotteli tasaisen taloudellisen kasvun edellytysten tutkimisen kannalta kiinnostavan mallin.[11] Se tapahtui parikymmentä vuotta ennen kuin porvarillisen tieteen mielenkiinto näihin asioihin heräsi.

Feldman laajensi Marxin ja Leninin tarkastelutapaa ottamalla tuotannon lohkojaon ohella huomioon myös kasautuneet varannot, joiden käytön tehostaminen oli hänen mukaansa vaihtoehto I lohkon liian nopealle kasvattamiselle. Jos työn kasaumien eli kiinteiden pääomien käyttötehokkuus on alhainen, paineet I lohkon laajentamista kohtaan käyvät suuriksi, ja myöntyminen I lohkon lisäämispaineisiin vähentää väistämättömästi edellytyksiä II lohkon kasvulle ja kulutustavarain tuotannolle. Jos kasautuneet varannot saadaan tehokkaaseen käyttöön, paineet I lohkon tuotannon lisäämiseen kulutustavarain tuotannon kustannuksella ovat pienempiä.

Neuvostoliiton teollistaminen aloitettiin I lohkon laajentamisella. Tilastoja lohkojaon kehittymisestä ei ole, mutta kun tiedetään, että sosialistisissa maissa teollisuustuotanto muodostaa noin kaksi kolmasosaa kokonaistuotannosta, sitä kuvaava jako A-ryhmään ja B-ryhmään antaa yleiskuvan myös I lohkon ja II lohkon tuotannon kehittymisestä.[12]

Tilastojen mukaan Neuvostoliitossa tuotettiin vuonna 1928 A-ryhmän tavaroita 39,5 % ja B-ryhmän tavaroita vastaavasti 60,5 %. Vuonna 1940, jolloin maa jo oli muuttunut teollisuusvaltioksi, luvut olivat lähes käänteisiä: A-ryhmän osuus oli 61 % ja B-ryhmän 39 %. Vuodesta 1965 lähtien ryhmien osuudet

ovat pysytelleet suurin piirtein tasolla 74 % – 26 %, jolla se oli myös vuonna 1979.[13]

Muissa sosialistisissa maissa A-ryhmän osuus on noin 2/3 ja B-ryhmän osuus noin 1/3.[14] Tämä suhde lienee samantapainen myös Euroopan kapitalistisissa maissa.

Osittain se, että suurin osa tavaroista käytetään tuotannollisissa prosesseissa, on näkynyt kulutustavaratuotannon tehottomuutena silloin, kun A-ryhmän tuotanto on asetettu etusijalle esimerkiksi maan puolustusvalmiuden tai tiettyjen suurten ohjelmakokonaisuuksien toteuttamista varten.

Kun investointitavaroiden ja kulutustavaroiden tuotantoon voidaan useimmiten käyttää samoja voimavaroja, edullisin kansantaloudellinen määräsuhde A- ja B-ryhmän tavaroiden tuotannon välillä on mitä tärkein taloudellinen kysymys, joka voidaan ratkaista vain poliittisin perustein.

Oma vaikutuksensa kulutustavaratuotannon puutteisiin ja ongelmiin saattaa olla sillä historiallisella kehityksellä ja ajattelutavalla, joka on muodostanut perustan nykyisen sosialistisen maailmanjärjestelmän kehitykselle. Kun marxilaisen käsityksen mukaan uutta arvoa voidaan luoda vain tavarantuotannossa, jonka kehittämisen perustana on A-ryhmän investointitavaroiden ensisijaisuus B-ryhmän kulutustavaroihin verrattuna, tämä näkemys on heijastunut myös järjestelmän suorituksia ja saavutuksia kuvanneisiin mittareihin. Se on saattanut johtaa tarkoituksettomasti vääriin korostuksiin, joista on ennen pitkää luovuttava.

Vaikka tavarantuotantojärjestelmän suoritukset ovatkin olleet etusijalla, ei sosialismin saavutusten mittaamisessa voida unohtaa tiettyjen »tuottamattomien» sektoreiden kehittämistä. Sosialistisissa maissa opetus-, terveydenhoito- ja kulttuuripalvelukset ovat jo pitkään olleet kaikkien kansalaisten saatavilla ja laadultaankin ne lienevät kaikissa näissä maissa maailman huipputasoa. Sitä paitsi on muistettava, että sosialismin olemassaolon ja kehittämisen kannalta välttämätön maanpuolustus on kuluttanut suunnattomia voimavaroja niin Neuvostoliitossa kuin muissakin maissa, mutta ilman näitä uhrauksia sosialistista järjestelmää ei voitaisi missään osassa maapalloa rakentaa eikä kehittää.

Se, että sosialistinen suunnitelmatalous toimii entistä

paremmin ja tehokkaammin, tekee mahdolliseksi edelleen parantaa ihmisten tarpeiden tyydyttämistä. Edistyminen on usein hidasta, mutta voimavarojen käyttäminen investointeihin ja katseen suuntaaminen tulevaisuuteen vievät kehitystä eteenpäin.

Investoinnit

Tavarantuotanto tapahtuu kaikissa yhteiskuntajärjestelmissä tehokkaimmin koneiden avulla. Yleensä tuotantokustannukset tuoteyksikköä kohden alenevat koneiden lukumäärän ja tehokkuuden lisääntyessä, ja tällaisesta tuotannosta saatavaa hyötyä kutsutaan suurtuotannon eduiksi. Kaikissa yhteiskuntajärjestelmissä tarvitaan investointeja sekä tällaista tehokasta tuotantoa että myös tulevaa tuotantoa varten.

Investointeja ei kuitenkaan tehdä pelkästään tavarantuotannon lisäämiseksi, vaan niitä tarvitaan myös ihmisten pysyvien tarpeiden tyydyttämiseen: asuntoihin, keskinäisyhteyksiin, liikenteeseen, palveluksiin jne. Investointeja tarvitaan ihmisten elämän aineellisen perustan varmistamiseen.

Investoinneilla ei tarkoiteta pelkästään *uusinvestointeja* eli niitä sijoituksia tulevaisuuden hyväksi, joiden avulla yhteiskuntaan luodaan jotain kokonaan uutta ja entistä parempaa. *Korvausinvestointeja* eli varojen käyttöä muuhun kuin välittömään kulutukseen tarvitaan olemassa olevien rakennusten ja koneiden korjaamiseen sekä ylläpitoon. Sen lisäksi tieteellisteknisen kehityksen ansiosta käyttökuntoisiakin koneita saattaa olla edullista korvata uusilla, joiden avulla voidaan säästää energiaa, raaka-aineita sekä ihmistyötä ja näin edesauttaa arvokkaiden voimavarojen säästämistä.

Investointipäätökset eivät koskaan ole yksinkertaisia. Niitä tehtäessä on yhtä aikaa päätettävä monista asioista: mitä, minne ja milloin investoidaan, mitä tavaroita käytetään investoinnissa ja mitä tavaroita myöhemmin tuotetaan, miten investointi rahoitetaan jne.

On luonnollista, että kaikissa yhteiskunnissa ihmisillä on

näistä asioista monenlaisia käsityksiä. Myöskin Neuvostoliitossa eri alueiden johtohenkilöt saattavat tehdä parhaansa nimenomaan oman alueensa kehittämiseksi mahdollisimman nopeasti puhumattakaan siitä, että kansalaiset saattaisivat haluta enemmän kulutustavaroita kuin pidättymistä nykyisestä kulutuksesta tulevaisuuden hyväksi.

Investointikohteiden valinta on vaikeaa johtuen myös niistä teknisistä ongelmista, jotka suurten teollisuuskohteiden rakentamisessa ovat väistämättömiä. Kokonaisuuden jakaminen osiinsa on sekä teknisesti että ajallisesti vaikea tehtävä kaikissa talousjärjestelmissä.

Aika tuo muutoinkin ongelmia investointikohteiden valintaan. Kun investointipäätös tehdään, suuri tehdas saattaa valmistua vasta vuosikymmenen kuluttua. Päätöstä tehtäessä on tällöin tiedettävä, millaista teknologiaa tulevaisuudessa käytetään tai on mahdollisuus käyttää. Jos uuden tehtaan tuotantoteknologia valitaan väärin, tehdas saattaa jo valmistumisvaiheessa olla vanhentunut.

Jos suunnitelmien mukaiset investoinnit eivät valmistu ajoissa, siitäkin aiheutuu kansantaloudelle suuria ongelmia. Jos viivästykseen liittyy vielä kustannusten kohoaminen väärien laskelmien johdosta, koko investointiprojekti saattaa osoittautua aivan vääräksi. Jos kaikki ongelmat olisi tiedetty investointipäätöstä tehtäessä, päätöksentekijät olisivat saattaneet valita aivan toisen kohteen. Investointien kaikki *vaihtoehtokustannukset* on siis aina otettava huomioon, sillä jokainen investointi estää jonkun toisen kohteen toteuttamisen.

Investointiongelmat ovat sosialistisissa maissa yleensä suuria. Sitä kuvaavat seuraavat esimerkit.

»Tässä yhteydessä L. I. Brežnev esitti kaksi tosiasiatietoa. Vuonna 1966 päätettiin kylmävalssauskateosaston rakentamisesta Lysvenskin metallitehtaaseen. On kulunut 12 vuotta. Entä tulos? 126 miljoonasta ruplasta on otettu käyttöön 28 miljoonaa. Kymmenien miljoonien välineistö makaa hyödyttömänä.

Samana vuonna alettiin rakentaa säilyketölkkitehdasta. Vuonna 1974 rakennustyöt pysähtyivät. Vuonna 1977 ne aloitettiin uudelleen. 12 vuoden aikana 42 miljoonasta ruplasta on käytetty 11 miljoonaa. Rakennustyö on määrä saattaa loppuun vasta 1983 eli 17 vuotta rakennustöiden aloittamisen jälkeen.»[15]

NKP:n keskuskomitean kokouksessa syksyllä 1979 pääsihteeri Brežnev käsitteli tavarantuotantojärjestelmän puutteita vielä avoimemmin ja armottomammin. Hän kertoi keskuskomitean jäsenille myös vastuunalaisten tovereiden nimet, mikä ei suinkaan vähentänyt näiden tovereiden niskoilta paineita asioiden korjaamiseksi. Seuraavat katkelmat ovat tästä puheesta.

»Koneenrakennus on yksi suurimmista metallinkuluttajista. Arvostamme tällä alalla saavutettuja tuloksia, pidämme sen nopeaa kehittämistä koko kansantalouden teknisen edistyksen tärkeänä edellytyksenä ja löydämme kalliilla hinnalla varoja sen tarpeiden tyydyttämiseen. Mutta meillä on myös valituksia koneenrakentajille. Metallin käyttö monien valmistettavien koneiden ja kaluston yksikköä kohden on edelleenkin liian suuri. Metallinjalostuksen jätteiden määrä ei vähene ja tarkkojen teelmien käyttö on toistaiseksi vähäistä.

Eräiden koneiden ja kalustoyksiköiden tekninen taso ja laatu aiheuttavat vaikeuksia. On tapauksia että tuotantoon otetaan koneita, joiden rakenteessa on puutteellisuuksia. Tuoreena esimerkkinä siitä ovat Tsheboksaryn traktoritehtaan tuotteet. Tähän uuteen tehtaaseen pantiin suuria toiveita. Ensimmäinen erä raskaita traktoreita osoittautui kuitenkin sopivan huonosti niihin töihin, joihin ne enimmäkseen on tarkoitettu. Vastuu tästä kuuluu ministerille toveri I. F. Sinitsynille ja tehtaan johtajalle toveri V. T. Desjatoville.»

»Valtavien ponnistusten hinnalla on rakennettu suuret väkilannoitetehtaat. Nyt on selvinnyt, että toveri L. A. Kostandovilla seisovat tehtaat, joiden kapasiteetti on miljoonia tonneja väkilannoitteita. Kuulemma ei riitä raaka-ainetta ja kaasua. Mitä ajateltiin aikaisemmin? Miksi myönnettiin varoja tehtaiden rakentamiseen, jos ei oltu varmoja, että ne voivat toimia? Meillä on oikeus esittää nämä kysymykset toveri Kostandoville ja valtion suunnittelukomitean työntekijöille.»

»Ottakaamme vielä esimerkkejä. Viime vuosina käynnistettyjä kemiallisen teollisuuden koneita valmistavia Ruzajevon ja Penzan tehtaita käytettiin vuoden 1979 alkupuoliskolla alle puolella teholla. Perussyynä on kaaderien puute. Jälleen herää kysymys: eikö voitu ajoissa ajatella kaadereita?

Vaikuttaa siltä, että valtion suunnittelukomitea ei vastusta riittävän päättäväisesti rajoittumista oman hallinnonalan ja oman paikkakunnan etuihin, mikä heikentää suunnittelun voimaa ja häiritsee talouden sopusuhtaista kasvua. Valtion suunnitteluko-

mitean johdon on osoitettava enemmän lujuutta puolustaessaan valtakunnallisia etuja. Siinä NKP:n keskuskomitea tulee sitä kannattamaan täydellisesti.»[16]

Edellä esitetyt esimerkit osoittavat, että Neuvostoliiton tavarantuotantojärjestelmässä on puutteita ja ongelmia. Esimerkit osoittavat myös sen, että ongelmista puhutaan.

On kuitenkin luonnollista, etteivät vastuullisissa asemissa olevat henkilöt mielellään näe virheistään puhuttavan. Aina he eivät voi sitä estää, minkä osoittaa puolueen pääsihteerin esittämä kritiikki. Myös julkisten tiedotusvälineiden edustajat ovat saaneet tästä kritiikistä osansa:

»Meillä on voimakas, ammattitaitoinen propagandakoneisto, mutta valitettavasti tätä koneistoa ei aina käytetä tehokkaasti. Puuttuu periaatteellisia, suuria esiintymisiä, jotka koskevat talous- ja sosiaalielämän ongelmia. Lehdistöaineisto tai television ja radion lähetykset eivät suinkaan vakuuta. Niissä ei ole vakavia yleistyksiä, vaan ne ovat täynnä yleisiä fraaseja, jotka eivät anna mitään älylle eivätkä sydämelle.»[17]

Investointikohteiden valinta

Kun suunnittelujärjestelmä otettiin maailmassa käyttöön ensimmäisen kerran 1920-luvun loppupuolella, se tapahtui tilanteessa, jossa ensisijaisena tavoitteena oli Neuvostoliiton teollistaminen. Raskaan teollisuuden investointeja suosittiin kulutuksen ja maataloustuotannon kustannuksella. Neuvostokansalaiset rakensivat maataan epäitsekkäästi ja uhrautuvasti.

Investointipäätökset tehtiin teollistamiskaudella enemmänkin poliittisilla kuin taloudellisilla perusteilla. Kun suunnittelujärjestelmän tuli ennen muuta taata materiaalitoimitukset suuriin rakennuskohteisiin, toiminnan mittarit palvelivat tätä tarkoitusta. Teollistamiskaudelta periytynyt suunnittelujärjestelmä vanhoine mittareineen otettiin sodan jälkeen käyttöön myös uusissa sosialistisissa maissa.

Yksittäiset investointipäätökset liittyivät suunnittelujärjestelmän alkuvaiheissa yleensä toisiinsa. Kun esimerkiksi päätettiin rakentaa tehdas, suunnittelijoiden tehtävänä oli turvata materiaalitoimitukset tehtaan rakentamista ja sen tulevaa toimintaa varten. Jos näitä materiaaleja piti tuottaa toisissa tehtaissa, tarpeelliset tehtaat perustettiin alkuperäisen investointipäätöksen perusteella. Suuret poliittiset linjanvedot määräsivät näin myös pienemmistä teollisuusinvestoinneista sekä työvoiman huollossa ja liikenneyhteyksien ylläpidossa tarvituista perusinvestoinneista.

Se, että suunnittelujärjestelmässä korostettiin alusta alkaen materiaalisten tavoitteiden täyttämistä, oli käytännön sanelema toimenpide. Kun kansantulo ei riittänyt sekä investointien rahoitukseen että kulutuksen lisäämiseen, investoinnit olivat etusijalla. Niiden rahoittamisessa ei turvauduttu inflaatioon eikä niiden kehittäminen johtanut suhdannelaskuihin.

Kapitalistisessa taloudessa investointipäätösten ongelmat ovat toisenlaisia.

Yksityiset yritykset tekevät kapitalismissa investointipäätökset ns. liiketaloudellisten näkökohtien perusteella. Liiketaloudelliselta eli yksityisomistajain kannalta on tärkeää, että yritys pystyy uusien koneiden tuotoksella ennen pitkää maksamaan koneiden hankintakustannukset sekä tuottamaan kapitalisteille voiton.

Kun nykyaikainen paperikone maksaa 600–700 miljoonaa markkaa, on selvää, ettei esimerkiksi suomalaisella kapitalistilla ole henkilökohtaisia varoja tällaisen koneen hankintaa varten.

Se, että Suomessa yksityisomistajat maksavat omista varoistaan vain 1–5 prosenttia investointikustannuksista, ei kuitenkaan estä yrityksiä investoimasta.[18] Osan investointien rahoituksessa tarvittavista varoista yritykset saavat sellaisista voitoista, joita yksityisomistajat eivät verotuksen takia ota yrityksistä ulos vaan jotka he jättävät yritysten käyttöön uuden omaisuuden hankintaa varten. Lisäksi yritykset voivat rahoittaa osan investoinneista koko yhteiskunnan yhteisillä säästövaroilla eli lainoilla, jotka sitten maksetaan voitoista takaisin lainanantajille.

Kun Suomessa ja muissa kapitalistisissa maissa erityisesti tuotannolliset investoinnit tehdään yksityisissä yrityksissä,

investointipäätökset tehdään yksinomaan näiden yritysten etujen mukaisesti. Omistajien kannalta ovat edullisimpia ne investoinnit, jotka tuottavat suurimmat voitot.

Sosialistisissa maissa investointipäätösten näkökulma on toinen. Investointipäätökset tehdään koko yhteiskunnan etujen mukaisesti suunnitelmallisesti.

Vaikka sosialistisissa maissa investointien rahoitus tapahtuu nykyisin entistä enemmän yritysten ja ministeriöiden käyttöön jätetyillä voittovaroilla, varsinaiset investointipäätökset vahvistetaan samalla tavalla keskitetysti kuin muutkin suunnittelupäätökset. Materiaalitoimitusten turvaamisen kannalta se on välttämätöntä.

Investointien suunnittelu

Sosialistisessa taloudessa on investointien tarve perinteisesti ollut suurempi kuin niiden toteuttamismahdollisuudet. Aloittaiset ja alueelliset elimet ovat halunneet investoida parantaakseen sillä tavalla toimintamahdollisuuksiaan tai alueensa hyvinvointia.

Aikoinaan yritykset tottuivat sosialistisessa järjestelmässä siihen, että ne saivat investoinnit käyttöönsä maksutta. Talousuudistusten yhteydessä käyttöönotetun »pääomaveron» avulla ne yritettiin saada luopumaan liiallisen omaisuuden hallussapidosta. Se ei kuitenkaan ratkaissut ongelmaa. Pääomavaltaisilla aloilla maksu oli usein liian pieni, ja työvaltaisilla aloilla maksulla ei alun perinkään ollut mitään merkitystä.

Näin ollen paineet investointien lisäämiseksi ovat olleet jatkuvasti suuret. Yritysten on kannattanut yrittää saada käyttöönsä uusia tuotantovälineitä, koska uudet koneet aina helpottavat suunnitelmatavoitteiden täyttämistä.

Investointien karsinta on jäänyt suunnitteluviranomaisten tehtäväksi. Heidän tehtävänään on ollut vastata siitä, että hyväksytyille investointisuunnitelmille on pystytty takaamaan tavaratoimitukset.

Suunnitteluviranomaisilla on ollut käytössään kaksi mahdollisuutta aikaansaada tasapaino liiallisen kysynnän ja resurssien niukkuuden välillä. Ensinnäkin he ovat voineet vaikuttaa tuotannon osoittimiin määräten olemassa olevan *kapasiteetin käyttöä lisättäväksi,* ja vain jos sitä mahdollisuutta ei ole ollut, he ovat hyväksyneet investointisuunnitelman. Toisaalta he ovat voineet *alentaa kysyntää* päättämällä siirtää joidenkin tarpeiden tyydyttämisen tulevaisuuteen.

Vuoden 1979 päätöksissä korostettu periaate olemassa olevan kapasiteetin käytön tehostamisesta on aina halvempi ja taloudellisempi vaihtoehto resurssien lisäämisessä kuin kokonaan uuden rakentaminen.

Investointisuunnitteluun tulee tulevaisuudessa entistä enemmän vaikuttamaan se, että yritykset ja ministeriöt siirtyvät niiden rahoituksessa itsekannattavuuden pohjalle. Jos omat varat eivät riitä, yritysten on käytettävä luottoa.

Luoton merkitystä yritettiin lisätä jo vuoden 1965 talousuudistuksen yhteydessä. Silloin se ei onnistunut, sillä yrityksillä ei useinkaan ollut puutetta rahoista vaan tavaroista. Jos investointikohde ei ollut merkitty suunnitelmaan, siihen oli vaikea saada materiaalitoimituksia.

Suurin ongelma oli siis se, etteivät toisaalta investointeihin käytettävissä olleet varat ja toisaalta vastaavat materiaaliresurssit olleet yhteiskunnassa tasapainossa.

Muunkinlaista tasapainottomuutta on saattanut esiintyä.

Vaikka sosialistisissa maissa suhdannekehitys ei vaikuta suoranaisesti kansalaisten välittömään elintasoon, ovat unkarilaiset tutkijat löytäneet tiettyä suhdannekiertoa myös näiden maiden investointien ajoittumisesta. Jos suhdannekiertoa on, se vaikuttaa talouden määrällisiin keskinäissuhteisiin.

Erään tällaisen tutkimuksen mukaan suhdannekierto alkaa monien yhtäaikaisten investointikohteiden toteuttamisesta, mikä johtaa investointitavarain kysynnän nopeaan kasvuun. Siitä syntyy tietty jännite näiden tavarain tuotannon kapasiteetin asettamien rajoitusten ja uusien investointikohteiden käynnistämisen välille, mikä johtaa muutoksiin yhteiskunnan talouspolitiikassa ja kansantulon jakautumisessa. Suunnittelijat rupeavat jarruttamaan investointeja tai siirtämään niitä tulevaisuuteen. Kun liialliset investoinnit on näin saatu järjestykseen, sama kehitys alkaa alusta.[19]

Lienee tarpeetonta muistuttaa siitä, että toimenpiteet investointien lisäämiseksi vaikuttavat koko kansantalouteen lisäten sekä tavaroiden että työvoiman kysyntää, lisäten työn tarvetta (ylityöt), lisäten tuontia, lisäten tuonnin maksamisen kannalta välttämättömiä vientitoimituksia jne. Kun resurssit ovat tällä tavalla tuotannollisen sektorin käytössä ja palvelevat ennen muuta A-ryhmän tavarantuotannon lisäämistä, kulutustavarain lisääntymiselle jää yhä vähemmän tilaa.

Investointien rahoitus

Investointi on kahdensuuntainen tapahtuma; siihen kuuluvat yhtä lailla niin materiaalitoimitukset kuin niitä vastaavat rahavirratkin.

Sosialistisissa maissa tavaratoimitukset ovat aina olleet rahoitusta tärkeämmässä asemassa. Siitä on edellä esitetty monia esimerkkejä.

Neuvostotaloudessa suurin osa investoinneista suoritetaan valtion sektorin sisässä. Valtion sektorin ulkopuolella kolhoosit voivat investoida omilla varoillaan tuotannon kehittämiseen ja yksityiset kansalaiset voivat hankkia säästöillään asunnon, kesämökin tai kestokulutustavaroita, mutta tällaisen investointitoiminnan mittasuhteet ovat kuitenkin vähäiset.

Sen, minkä valtio on määrännyt suunnitelmien mukaisesti rakennettavaksi, sen valtio on myös maksanut. Suurin osa investoinneista on perinteisesti rahoitettu valtion budjettivaroin, joita toimintaan saatetut yritykset ovat sitten kartuttaneet ylijäämillään. Näin yritykset ovat toimintansa tuloksilla ennen pitkää maksaneet valtiolle takaisin ne kustannukset, jotka kyseisestä investoinnista on aiheutunut.

Siirtyminen ns. itsekannattavuuteen on periaatteessa vähentänyt valtion varojen käyttöä investointien rahoitukseen.

Ennen itsekannattavuusperiaatteen lopullista käyttöönottoa sitä kokeiltiin monissa yrityksissä ja myös ministeriötasolla.

Jälkimmäisellä tasolla tapahtuneesta kokeilusta saatiin myös huonoja kokemuksia, kun yritysten toimintamahdollisuudet eivät parantuneetkaan.

Sähköteknisessä ministeriössä suoritetussa kokeilussa ministeriölle annettiin vain yksi osoitin, joka sen tuli täyttää. Sen tuli siirtää valtion budjettiin tietty rahamäärä. Muilta osin ministeriö sai käyttää yritysten sille siirtämät varat haluamallaan tavalla. Näin siitä tehtiin eräänlainen jättiläismäinen holding-yhtiö, jonka vastuulla oli sekä yritysten tuotannon että niiden laajennusten järjestäminen.

Käytännön toiminnassa ministeriö oli kiinnostunut saamaan yrityksiltä käyttöönsä mahdollisimman paljon varoja. Se rajoitti yritysten toimintavapautta ja keskitti valtaa hallinnolliselle tasolle, mikä ei ollut vuoden 1965 talousuudistuksen linjan mukaista.[20]

Kaikista kokeiluista ja kokemuksista kuitenkin viisastuttiin, ja itserahoitusperiaate oli yhdennentoista viisivuotiskauden alussa vakiinnutettu käyttöön kaikissa yrityksissä. Yritysten investoinnit rahoitetaan muodollisesti kolmesta mutta käytännössä kahdesta rahastosta: investointirahastosta, poistorahastosta sekä kannustusrahastoihin kuuluvasta tuotannon kehittämisen rahastosta.

Investointirahastoon yritys saa varoja valtiolta. Kun esimerkiksi moskovalaista Sirppi ja Vasara-metallituotetehdasta yritettiin saada rakentamaan uusi valssaamo, valtio tarjosi sen käyttöön 150 miljoonaa ruplaa. Käytännössä varat tulivat yrityksen käyttöön investointirahaston välityksellä, ja yrityksen oli maksettava nämä varat takaisin valtiolle uuden valssaamon tuotoilla kolmen-neljän vuoden sisällä investoinnin valmistumisen jälkeen.

Lisäksi Sirppi ja Vasara-tehdas saattoi käyttää investoinnin rahoittamiseen omia varojaan, jotka se oli siirtänyt poistorahastoon. Puolet *poistorahaston* varoista käytetään vanhan tuotantokapasiteetin korjaamiseen ja kunnossapitoon. Puolet siirretään kannustusrahastoihin kuuluvaan *tuotannon kehittämisen rahastoon,* josta varoja voidaan käyttää myös uusiin investointeihin. Kun tuotantovälineet kuluvat, kulumisen korvaamiseen tarkoitetut poistot palaavat jälleen yrityksen käyttöön poistorahaston välityksellä.

Uudet pullonkaulat

Tuotannon kehittäminen ja talouden kasvu perustuvat siihen, että yhteiskunta pystyy ennakolta arvioimaan ne mahdolliset pullonkaulat, jotka haittaavat tulevaa kehitystä. Uusien investointien sopeuttaminen olemassa olevaan kapasiteettiin vaatii aina erittäin tarkkaa suunnittelua.

Investointien kysynnän runsaudesta johtuen niiden käytännöllinen suunnittelu on usein ruuhkautunut eri elimiin. Jos esimerkiksi uuden petrokemiallisen tehtaan investointisuunnitelmaan kuuluu kaksi rautatievaunullista asiakirjoja, suunnittelun tehokkuus saattaa kärsiä tehtävien moninaisuudesta.[21] Työmäärästä johtuen suunnitteluelimissä ei aina kyetä valmistamaan vaihtoehtoisia suunnitelmia poliittisen päätöksenteon pohjaksi. Käsittelyyn tulevat tällöin vain ne suunnitelmat, jotka on ehditty valmistella, ja silloin päätöksentekijöillä ei ole todellisuudessa valinnan varaa.

Yleispiirteissään Neuvostoliiton niin kuin muidenkin sosialististen maiden investointeja tulee seuraavan vuosikymmenen aikana leimaamaan investointien tehokkuuden lisäämisen tarve.

Ekstensiivisen eli määrällisen kasvun edellytykset ovat nyt vielä huonommat kuin aikaisemmin. Työvoiman määrä ei juuri lisäänny, eikä maataloudesta enää vapaudu paljonkaan uutta työvoimaa muille aloille. Taloudellisen kasvun rajat ovat tulleet näkyviin, ja suuri osa investoinneista joudutaan suuntaamaan yhä vaikeammin hyödynnettävien luonnonvarojen käyttöönottoon.

Keski-Euroopan sosialistisissa maissa, joissa on vähän luonnonvaroja, ongelma on vakavin. Unkari on valinnut sen ratkaisemiseksi linjan, jonka mukaan maa sopeutuu maailmanmarkkinoiden kehitykseen ja niukkuuden annetaan näkyä hinnoissa. DDR puolestaan pitää hinnat vakaina, mutta sekin joutui jo 1970-luvulla käyttämään investoinneistaan kokonaista kaksi kolmasosaa yksinomaan raaka-aineperustansa vahvistamiseen.[22] Näin ekstensiivisen kasvun edellytyksiä rajoittaa myös se, että kasautuneet pääomat käytetään tarkoin ennakolta määrättyjen suunnitelmien mukaan. Pääomakannan lisääntymisestä huolimatta ei niukkuutta pystytä poistamaan

ns. vähemmän tärkeillä aloilla eikä kansalaisten välitöntä elintasoa pystytä parantamaan tuottavuuden noususta huolimatta.

Investointien tehokkuuden mittarina tulevat 1980-luvulla olemaan *intensiiviset eli laadulliset tekijät:* teknologian kehittäminen, organisaation parantaminen sekä tehokkuuden ja kannattavuuden lisääminen.

Tieteellis-tekninen kehitys ja sen saavutukset ovat ratkaisevassa asemassa parannettaessa tuotannon tehokkuutta. Vaikka Neuvostoliitossa ja muissa sosialistisissa maissa ei yritysten välillä ole liikesalaisuuksia, uuden tekniikan käyttöönotto ei tapahdu niin nopeasti kuin olisi toivottavaa. Esimerkiksi Yhdysvalloissa, Japanissa ja monissa Länsi-Euroopan maissa uusi teknologia otetaan mitä todennäköisimmin nopeammin käyttöön kuin sosialistisissa maissa. Lännessä se on välttämätön edellytys yritysten menestymiselle kapitalistisessa kilpailussa, kun taas sosialistisissa maissa yritykset voivat menestyä vanhoillakin tuotantomenetelmillä ja vanhallakin tuotevalikoimalla – varsinkin jos muita tuotteita ei ole tarjolla.

Niin ikään sotilaallisiin tarkoituksiin kehitetyn teknologian hyväksikäyttö kulutustavaroiden valmistamisessa lienee lännessä pitemmällä kuin Varsovan liiton maissa.

Kaiken kaikkiaan tieteellis-teknisen kehityksen uusimpien saavutusten nopea hyväksikäyttö on mitä tärkein edellytys suunnitelmatalouden jatkuvalle kehitykselle.

Viitteet:

1) V. Vygodski: Miten Marx teki suuren keksintönsä, Kansankulttuuri, Kuopio 1976, s. 194
2) Altman–Reichenberg: Die erweiterte sozialistische Reproduktion, Dietz Verlag, Berlin 1979, s. 126–128
3) K. Marx: Pääoma 1, Edistys, Moskova 1974, s. 142
4) K. Neelsen: Pääoma ja lisäarvo, Kansankulttuuri, Kuopio 1978, s. 13

5) K. Marx: Porvarillisen kansantaloustieteen arvostelua, Kansankulttuuri, Pori 1970, s. 33–34
6) Political Economy: Capitalism, Progress, Moskova 1977, s. 213–214
7) M. Blaug: Economic Theory in Retrospect, Cambridge University Press, Oxford 1978, s. 291–293
8) K. Marx: Pääoma 2, Edistys, Moskova 1974, s. 366
9) Nevalainen–Peltonen: Marxilainen kansantaloustiede, Kansankulttuuri, Tampere 1966, s. 405–406
10) National Economic Planning, Progress, Moskova 1980, s. 239
11) I. Osadtšaja: Keynesistä uusklassiseen synteesiin, Edistys, Moskova 1976, s. 156–163
12) Die erweiterte sozialistische Reproduktion, s. 96
13) Narodnoje hoziaistvo SSSR v 1979 g., Statistika, Moskova 1980, s. 136
14) Die erweiterte sozialistische Reproduktion, s. 98
15) L. I. Brežnev NKP:n keskuskomitean täysistunnossa, Sosialismin teoria ja käytäntö 49–50/1978, Helsinki, s. 4
16) L. I. Brežnev NKP:n keskuskomitean täysistunnossa, Neuvosto-Karjala 28.11.1979, Petroskoi, s. 3
17) L. I. Brežnev NKP:n keskuskomitean täysistunnossa, Sosialismin teoria ja käytäntö 49–50/1978, s. 12
18) E. Seppänen: Uusi Suomi, Kansankulttuuri, Pori 1977, s. 30
19) A. Nagy: »Growth and Trade» kirjassa Foreign Trade and Price Formation, Taloudellinen Suunnittelukeskus, Helsinki 1979, s. 20–21
20) P. Stanikes; haastattelu Yleisradiolle Vilniuksessa 23.10.1978
21) A. Nove: The Soviet Economic System, George Allen & Unwin, Guildford 1977, s. 157
22) Heinrichs–Maier: Die sozialistische Intensivierung, Dietz Verlag, Berlin 1978, s. 113–114

MAATALOUSTUOTANTO

Neuvostoliiton maataloustuotannosta puhuttaessa ovat useimmiten esillä ongelmat.

Tällöin unohtuu helposti se, että ongelmistaan huolimatta Neuvostoliitto on maailman kolmanneksi suurin viljantuottaja. Edellä ovat vain Yhdysvallat, jossa on edulliset luonnonolosuhteet, sekä Kiina. Neuvostoliiton tavoitteena on tuottaa 1990-luvulla tonni viljaa asukasta kohden eli yhtä suuri viljamäärä, minkä USA ja Kiina tuottivat 1970-luvun lopussa.

Monien viljalajien tuottajana Neuvostoliitto on johtava maa maailmassa, vaikka tuotannon tehokkuus ei olekaan korkea. Kun Pohjois-Amerikassa yhden maanviljelijän työllä ruokitaan lähes 60 ihmistä ja Länsi-Euroopassa noin 20 ihmistä, Neuvostoliitossa yksi talonpoika tuottaa ruokaa 10 ihmiselle (maailman keskiarvon ollessa 5 ihmistä).[1]

Viljalajeista Neuvostoliitossa tuotetaan vehnää lähes kaksi kertaa enemmän kuin Yhdysvalloissa ja myös rukiin ja kauran tuottajana se on maailman suurin. Muista tuotteista mm. perunaa ja puuvillaa tuotetaan Neuvostoliitossa enemmän kuin missään muualla.

Sen sijaan maataloustuotannon monipuolisuudessa ovat monet länsimaat pitemmällä, ja erityisesti lihantuotanto on ongelma useimmissa sosialistisissa maissa. Tilannetta ei edes pystytä omin voimin korjaamaan, vaan karjan rehuun on lisättävä tuotuja valkuaisia. Tietyt tuontipaineet ovat näin ollen olemassa.

Sosialistisen maatalouden tavoite ei ole välittömän nälänhädän torjuminen, sillä ihmiset eivät enää kymmeniin vuosiin ole nähneet nälkää, vaan kansalaisten ruokavalion monipuolistaminen.

Tavoitteen saavuttamiseksi sosialistisessa maataloudessa pyritään muodostamaan teollisuuden mallin mukaan ns. maata-

lous-teollisia yhtymiä, joihin kuuluu sekä maatalouden että teollisuuden tuotantoyksiköitä. Myös eri alueiden ja tilojen erikoistumista niille parhaiten soveltuvaan maataloustuotantoon pidetään nykyisin tärkeänä.

Maatalous vaihtelevine luonnonoloineen ei ole vain viljojen, vihannesten, juurikkaiden tai lihan tuotantoa ihmisten välitöntä kulutusta varten, vaan maataloudessa tuotetaan myös suuri osa teollisuuden tärkeimmistä raaka-aineista. Näin ollen maatalouden vuotuisella tuotoksella on mitä suurin vaikutus kaikkien kansantalouden osa-alueiden toimintaan.

Maatalous on sosialistisissa maissa ongelma, joka on ratkaistu tyydyttävällä tavalla vain Bulgariassa, Unkarissa, DDR:ssä ja osittain Tsekkoslovakiassa. Näissä maissa ei ole puutetta monipuolisista elintarvikkeista. Sen sijaan muissa maissa puutteet ovat näkyviä, ja esimerkiksi Puolassa elintarvikehuollon ongelmat ovat mitä ilmeisimmin osaltaan vaikuttaneet yhteiskunnallisen levottomuuden purkautumiseen lakkoina ja mielenosoituksina.

Tässä luvussa käsitellään maataloustuotantoa ennen muuta Neuvostoliitossa, jonka ongelmilla on vaikutusta koko sosialistisen yhteisön kehitykseen.

Maatalouden poliittinen merkitys

Vuotuinen viljasato on tärkeä hyvinvoinnin ja menestymisen mittari erityisesti Neuvostoliitossa. Jos sato on hyvä, sen julkistamisella juhlistetaan vallankumousjuhlia marraskuun alussa. Jos sato on huono, tulos julkistetaan vasta muutamaa viikkoa myöhemmin.

Viljasadon määrä on hyvä koko maataloustuotannon mittari, ja sen julkistaminen vaikuttaa kaikkien neuvostokansalaisten tulevaisuuden odotuksiin ja mielialoihin.

Suhtautuminen viljantuotantoon on Venäjällä usein romanttinen, ja monen kirjoittajan innoituksen lähde on nimenomaan leipä, jota neuvostokansalaiset syövät vuodessa 140 kiloa eli aivan liikaa. »Kun sanomme sanan leipä, piirtyy silmiemme eteen suurempi tai pienempi kappale syötävää, sitä varsinaista, sitä jokapäiväistä, ja kielelle herahtaa vesi, tuoden suuhumme jo aavistamamme esimaun.» Näitä tuntoja kuvaa edelleen karjalainen kirjailija *Rudolf Sykiäinen* seuraavalla tavalla:

> »Leipä alkaa jyvästä, siemenestä. Siemen pitää pistää multaan ja mieluummin – mustaan multaan. Mutta aikaväli siemenestä tähkään, tämä ihmeellisen synnyn aika on paljon huolta aiheuttava.
>
> Liikuttavinta on elon korjuu. Silloin jännäämme koko väen voimalla: kuinkahan paljon niitä tonneja kertyy pöydälle ja pilttuuseen pantavaksi. Hyvin pärjätäksemme pitäisi tulla tonni asukasta kohti.
>
> Toista viljaa jo korjataan ja toista jo taas kylvetään. On kovin leivänteon aika. Maamme kamarat tärisevät ja tutisevat raskaiden viljakoneiden raadannasta. Sää ei taaskaan varsinaisilla viljapelloillamme ole ollut kovinkaan suopea meille. Monet temput on keksittävä ennen kuin aittamme ovat pullollaan. Mutta kyllä maajussin järki pelaa. Kekseliäisyyttä riittää, ja konstit kyllä löytyvät saamaan kaiken mahdollisen talteen, niin tarkasti kuin suinkin.»[2]

Romanttisten näkemysten sijasta maan puoluejohto joutuu kiinnittämään huomion elämän koviin tosiasioihin ja esimerkiksi niihin ongelmiin, joita aiheutuu periaatteessa niinkin yksinkertaisesta asiasta kuin tuotteiden kuljetushukasta. Vuoden aikana neuvostotaloudessa hukataan viljasadosta 1/7 eli noin 30 miljoonaa tonnia, joka riittäisi periaatteessa Ukrainan kokoisen neuvostotasavallan tarpeisiin.[3] Asiaan kiinnittää huomiota myös *pääsihteeri L. I. Brežnev:*

> »Tällaisia menetyksiä ei tule sallia. Neuvostoihmiset voivat ymmärtää säiden aiheuttamat vaikeudet, mutta eivät voi eivätkä halua hyväksyä olemassa oleviin vaikeuksiin selitykseksi epätaloudellisuutta, vastuuttomuutta ja leväperäisyyttä. Juuri tämän vuoksi puhumme täysin perustellusti siitä, että viljan, vihannesten, hedelmien ja puuvillan hukka ei ole pelkästään taloudellinen kysymys. Se on lisäksi suuri poliittinen kysymys ja sillä on

suoranainen vaikutus neuvostoihmisten mielialaan ja työaktiivisuuteen. Kansan hyvinvoinnin puolesta jokaisen kommunistin, jokaisen talous- ja puoluetyöntekijän tulee olla huolissaan. Ja niiltä, jotka tätä eivät tee, sitä tulee vaatia puoluesääntöjen ja neuvostolakien ankaruudella.»[4]

Kolhoosit ja sovhoosit

Neuvostoliitossa maatalouden kollektivisointi aloitettiin osuustoimintatilojen perustamisella. Vähitellen kolhoosit ovat saaneet tehdä tilaa valtion tiloille sovhooseille, ja vuosituhannen loppupuolella tilamuotojen eroavaisuudet on tarkoitus poistaa. Tulevaisuus on valtion tilojen, mutta siihen johtavaa kehitystä ei ole tarkoitus nopeuttaa väkivaltaisilla hallinnollisilla määräyksillä. Virheistä on opittu.

Nykyisin kolhoosi ja sovhoosi vielä eroavat toisistaan monessa muussakin suhteessa kuin vain omaisuuden muodollisen omistamisen perusteella.

Kolhoosin puheenjohtajan eli johtajan valitsevat sen jäsenet itse kolmen vuoden toimikaudeksi. Sovhoosin johtajan taas nimittää ministeriö tai muu valtionhallinnon elin, eikä tilan työntekijöillä ole nimityksissä muodollista vaikutusmahdollisuutta. Muutoinkin sovhoosit on alistettu tiukemmin julkista valtaa käyttäville neuvostoille, ja suunnitteluelimet antavat niille yksityiskohtaisempia suunnitelmaosoittimia kuin kolhooseille.

Aikaisemmin valtion tilat hyötyivät hyvistä suhteista isäntään: valtioon. Niiden työntekijöillä oli paremmat palkat, ne saivat käyttöönsä enemmän koneita, niiden tuotteista maksettiin korkeammat tuottajahinnat ja niiden investoinnit maksettiin valtion varoista. Nykyisin ei vastaavia eroavaisuuksia enää ole.

Jos kolhoosien ja sovhoosien eroavaisuuksia etsitään, yksi ero saattaa löytyä talonpoikien tuloperusteista. Kolhoosien jäsenten ansioihin on vuoden sato perinteisesti vaikuttanut enemmän kuin sovhoosien työntekijäin palkkoihin, sillä kolhooseissa jaetaan osa kunkin vuoden ylijäämästä jäsenille. Uuden laskentajärjestelmän mukaisesti kuitenkin myös sovhoosien työntekijäin ansiot riippuvat entistä enemmän voitosta (ja vuoden sadosta).

Osuustoiminnallisesta luonteestaan huolimatta kolhoosit eivät aikaisemmin olleet yhteistoiminnassa keskenään vähittäiskaupan kulutusosuuskuntien tapaan. Vasta 1960-luvun puolivälissä kolhoositalonpoikien keskuuteen alettiin perustaa yhteiselimiä eli omia neuvostoja: kolhoosineuvostoja. Niitä perustettiin alueellisen hallintojärjestelmän kaikille tasoille.

Kolhoosineuvostoilla, jotka toimivat kiinteässä yhteistyössä valtiovallan kanssa, ei ole suurta käytännöllistä merkitystä Moldavian tasavaltaa lukuun ottamatta.

Moldaviassa kolhoosineuvostojärjestelmää käytetään kokeiluluontoisesti myös tiettyjen yhteistyökohteiden hallintomuotona. Näiden neuvostojen tehtävänä on kehittää johtojärjestelmää sellaisten toimintojen harjoittamiseksi, joiden suorittamiseen eivät yksittäisten tilojen voimavarat riitä. Tällaisia yhteisyrityksiä ovat teollisuusluontoiset sikalat, puutarhat, jäähdytysyksiköt, kuljetusjärjestelmät jne. Kolhoosit vastaavat näiden toimintojen resursseista, ja kolhoosineuvostojen välityksellä tilat johtavat tuotantoa ja jakavat saavutetun hyödyn keskenään.

Maataloustilojen toimintaa Neuvostoliitossa kuvaavat seuraavat käytännön esimerkit.

V. I. Leninin kolhoosi

Neuvostoliitossa on hyviä ja huonoja kolhooseja. Edelliseen ryhmään kuuluu V. I. Leninin kunniaksi nimetty kolhoosi, joka sijaitsee Kirgiisiassa noin 40 kilometriä Frunzesta Kiinaan menevän tien varrella.

Tällä tilalla harjoitetaan suurviljelyä. Viljelymaata on kolhoosin kuuden ja puolensadan jäsenen käytössä 4 500 hehtaaria,

ja tärkeimmät viljelykasvit ovat viljat, maissi, vihannekset ja sokerijuurikas. Niin ikään tuotetaan maitoa, lihaa ja villaa.

Maa on hedelmällistä. Pakkaseton aika on 220 päivää vuodessa, ja alueella voidaan tuottaa käytännöllisesti katsoen mitä tahansa. Viljelyn edellytyksenä on kuitenkin keinokastelu, sillä vuoden luontainen sademäärä on vain puolet tarvittavasta kosteudesta. Näin kolhoosin jäsenten tärkeimpiin tehtäviin kuuluu sadonkorjuun ohella kastelulaitteiden käyttäminen ja huoltaminen.

Kolhoosin käytössä on 70 traktoria, 57 autoa ja 28 leikkuupuimuria. Talviaikaan ajoneuvoja voidaan lainata lähiseudun teollisuuslaitoksille. Kaikkia autoja ei tarvita talvella, vaikka tämän kolhoosin jäsenille on turvattu työtä ja säännöllinen kuukausipalkka myös talven ajaksi, mikä ei vielä ole mahdollista kaikissa kolhooseissa.

Tilakokoa suurentamalla ei V. I. Leninin kolhoosin toimintaa enää voida tehostaa. Sen sijaan erikoistuminen ja mekanisaatio ovat edellytyksenä paremmille tuloksille.

V. I. Leninin kolhoosi, joka haluaisi erikoistua karjanhoitoon, maksaa jäsenilleen 160–170 ruplan suuruisen kuukausipalkan. Parhaat kolhoosilaiset (ajoneuvojen kuljettajat, mekaanikot jne) ansaitsevat enemmän kuin teollisuustyöläiset: 400 ruplaa kuukaudessa.

Kolhoosi toimii usean kylän alueella. Tilan rakennuttamien ja jäsenten käyttöön antamien asuntojen ohella kolhoosi ylläpitää myllyä, leipomoa ja torvisoittokuntaa. Kommunistisen puolueen jäseniä kolhoosilaisista on 82 ja he osallistuvat ennen muuta prikaatimuotoisen työn järjestämiseen ja johtamiseen.

V. I. Leninin sovhoosi

Lähes edellä mainitun kolhoosin naapurissa toimii toisen maailmansodan aikana Karl Marxin kolhoosin alueelle perustettu V. I. Leninin sovhoosi, jonka pinta-ala on 1 600 hehtaaria. Tämä valtion tila on erikoistunut hedelmien ja viiniköynnöksen viljelyyn, mutta kaupunkien lihan kysynnän tyydyttämiseksi tilalla on myös 1 500 nautaeläintä, 1 000 lammasta ja 4 500 hanhea. Maanviljelyn ja oman viinitehtaan ylläpitämiseen tarvitaan yli 1 000 kuukausipalkkaista työntekijää, joiden keskipalkka on 140–150 ruplaa kuukaudessa.

V. I. Leninin sovhoosi on aina täyttänyt suunnitelmansa teollisuustuotannon (viininvalmistuksen) osalta. Sen sijaan maataloustuotannon puolella suunnitelman täyttäminen riippuu sääolosuhteista. Yksi pakkasyö vääränä ajankohtana huhtikuun alkupuolella on joskus estänyt suunnitelman täyttämisen riippumatta koko muun vuoden työpanoksesta.

Maaperä on tälläkin alueella hedelmällistä. Rehu niitetään viisi kertaa vuodessa, ja sillä ruokitut lehmät tuottavat maitoa keskimäärin 3 700 kiloa vuodessa. Navetat on mekanisoitu, ja yksi lypsäjä lypsää 50 lehmää rehun jakelun sekä lannanpoiston tapahtuessa yksinomaan mekaanisten laitteiden avulla.

Tällaisen menestyvän sovhoosin voittojen kasvu ja varallisuuden lisääntyminen on tehnyt mahdolliseksi työntekijöiden välittömän hyvinvoinnin parantamisen. Sen, mitä sovhoosi tarvitsee, se rakentaa itse. Tilan tuotantoa palvelevat suoranaisesti koneasema, hedelmien kylmävarasto sekä jatkuvasti laajennettava viinitehdas. Työntekijäin hyvinvointia palvelevat lastentarhat, kenttäkanttiinit, päällystetty ja valaistu tiestö, 110-paikkainen kahvila, pioneereille rakennettu pysyvä leiri, talviaikaan työntekijöille järjestettävät ennaltaehkäisevät terveydenhoitopalvelut, puoleen hintaan myytävät elintarvikkeet sekä hyvien tulosten perusteella maksettava 13. kuukauden palkka ja muut palkkiot.

Nämä edut tulevat kaikille työntekijöille korjuuaikaa lukuunottamatta säännöllisten työpäivien ja vuosittaisten kolmiviikkoisten lomien ohella. Jos työntekijöillä on aikaa ja halua, myös tämä tila antaa heidän käyttöönsä yksityispalstan vapaa-ajalla tapahtuvaa viljelyä varten.

Kun suurtuotanto toimii, sen edut ovat kiistattomat yksityistilojen viljelyyn verrattuna. Tuskin yhdelläkään suomalaisella tilalla maanviljelijä saa sellaisia etuja, jotka voidaan tarjota toisen valtion tilan eli seuraavassa esiteltävän liettualaisen sovhoosin työntekijöille.

»Vilniaus Paukscіu fabrikas» toimii Liettuassa ja se on erikoistunut broilerien tuotantoon. Vuoden aikana haudotetaan 8,5 miljoonaa munaa ja tuotetaan 5 miljoonaa kiloa broilereita. Sovhoosin pinta-ala on vain 42 hehtaaria, ja näin ollen se on riippuvainen muilta tiloilta toimitetusta rehusta. Sääolosuhteet eivät vaikuta tämän tilan toimintaan.

Sovhoosissa on yli 500 työntekijää, joiden keskipalkka on 220 ruplaa kuukaudessa eli lähes kolmanneksen korkeampi kuin teollisuustyöntekijöillä. Kaikki työntekijät saavat sovhoosilta asunnon, joista suurin osa on kerrostaloissa, sekä kaasun ja lämpimän veden ilmaiseksi. Tilan omaa tuotantoa työntekijät saavat ostaa omakustannushintaan. Lisäksi sovhoosi maksaa lastentarhalleen erityistä ruokailuavustusta normaalia paremman ruuan tarjoamisesta lapsille, ja kyseiseen lastentarhaan ovat useimpina vuosina mahtuneet kaikki työntekijäin lapset.

Joka toinen vuosi työntekijät saavat ilmaisen loman liettualaisessa lomanviettopaikassa, ja heille järjestetään myös lentolomia eri puolille Neuvostoliittoa. Vuosittain pääsee 10 työntekijää risteilylle Välimerelle.

Päivittäinen työaika on 8 tuntia 12 minuuttia viitenä päivänä viikossa. Eläkkeelle naiset pääsevät 55 vuotiaana ja miehet 60 vuotiaana.

Nämä edut ovat sellaisia, että niistä voidaan suomalaisilla yksityistiloilla vain uneksia. Silloin kun tavoitteet saavutetaan, tulos palkitsee vaivan.

On kuitenkin tärkeä muistaa, että kaikki maataloustyöntekijät eivät Neuvostoliitossa pääse osallisiksi tällaisista eduista. Valtion johdonmukaisena politiikkana on ihmisten tarpeiden yhä täydellisempi tyydyttäminen, mikä sosialismissa toistaiseksi merkitsee työn tulosten jakoa suorituksen perusteella. Huonosti hoidetuilla tiloilla työntekijöilläkin menee huonosti.

Ennen kuin tässä luvussa siirrytään tarkastelemaan niitä ongelmia ja laiminlyöntejä, joita maaseudun elämänmuodon ja maatalouden uudistamisessa on ollut, on syytä tarkastella erikoista viljelymuotoa: aputilaviljelyä.

Yksityispalstat

Kolhoositalonpoikien asema oli vielä 1950-luvun alussa kurja. Heidän oli suorastaan pakko viljellä yksityispalstaa omien elintarvikkeidensa tuottamiseksi.

Neuvostoliitossa yksityispalstoilla, joiden osuus maa-alasta on kolmisen prosenttia, tuotetaan maataloustuotannon arvosta noin neljännes. Palstojen koko on rajoitettu 0,2–0,6 hehtaariin riippuen siitä, miten viljavalla alueella ne sijaitsevat. Rajoitustoimenpiteet on tehty poliittisista syistä, sillä kollektivisoituun maatalouteen ei haluta muodostaa pikkuporvarilliseen yksityisyritteliäisyyteen perustuvia tuotantoyksiköitä, jollaisia yksityispalstat saattavat käytännössä olla.

Yksityispalstojen avulla kansantalous saa ihmisiltä käyttöönsä ylimääräisen työpanoksen heidän päivittäisen säännöllisen työaikansa lisäksi. Myös eläkeläiset saadaan tällä tavalla työllistetyksi, mikä maaseudulla ei olisi muutoin mahdollista.

Sosialististen maiden johtajat tukevat ainakin toistaiseksi avoimesti ja yksiselitteisesti aputilaviljelyä. Se johtuu siitä, että tällä tavalla pystytään tuottamaan sellaisia elintarvikkeita, joita muutoin ei ehkä tuotettaisi lainkaan. Lihantuotannon lisäämiseksi kolhoosit jopa antavat talonpoikien kasvatettavaksi vasikoita, joiden rehuhuollon kolhoosi turvaa edulliseen hintaan. Kasvatuksen jälkeen kolhoosit sitten ostavat nämä teuraseläimet takaisin, ja karjankasvatuksen työpalkka saadaan tämän takaisinoston yhteydessä.

Aikaisemmin aputiloilla tuotettujen maataloustuotteiden myynti oli vaikeaa, sillä ne oli kuljetettava kaupunkien kolhoositoreille ja myytävä siellä itse. Vapaasta hinnanmuodostuksesta johtuen isokin vaiva saattoi kyllä tulla palkituksi, mutta tuotteiden myyntiä ei kuitenkaan organisoitu tehokkaasti.

Nykyisin talonpoikien ei enää tarvitse nähdä vastaavaa vaivaa tuotteidensa muuttamisessa rahaksi. Aputiloilla tuotettujen maataloustuotteiden myynti voidaan hoitaa päätilan tuotteiden myynnin yhteydessä.

Aputilojen kansantaloudelliseen merkitykseen vaikuttavat keskeisimmin eri tuotteista maksettavat hinnat. Yksityispalstoilla kannattaa kasvattaa myyntiin sellaisia tuotteita, joista

maksetaan korkeat hinnat. Viljelyn keskittyessä tällä tavalla kalliisiin tuotteisiin yksityispalstojen yhteenlaskettu osuus maataloustuotannon arvosta on suuri verrattuna niiden käytössä olevaan viljelyalaan.

Yksityispalstaviljely saattaa olla elintarvikkeiden suhteellisesta niukkuudesta johtuen niin kannattavaa, että ihmisiä siirtyy kaupungeista muista ammateista yksityisiksi maanviljelijöiksi. Tällöin tästä viljelymuodosta muodostuu myös yhteiskunnallinen ongelma, sillä aputiloja ei alun perin tarkoitettu päätoimista viljelyä varten. Yleisistä maataloustuotannon ongelmista johtuen viranomaiset saattavat kuitenkin katsoa tällaisia tapauksia läpi sormien.[5]

Eri maataloustuotteiden hintasuhteet eivät neuvostotaloudessa kuvasta oikealla tavalla tuotteiden tärkeyttä yhteiskunnalle. Vilja ja peruna ovat tärkeitä, mutta suurviljelystä johtuen niiden hinnat ovat suhteellisesti alemmat kuin esimerkiksi kasvihuonetomaattien hinnat. Kun yhteiskunta turvaa peruselintarvikkeiden tuotannon suurtiloilla, aputilojen tuotanto ja niiden tuotteiden hinnat voivat paremmin kuvastaa kulloistakin kysyntä- ja tarjontatilannetta.

Maataloustuotannon laiminlyöntien korjaaminen

Neuvostoliiton maatalouden uudelleenjärjestely sosialististen tuotantosuhteiden pohjalle aloitettiin välittömästi vallankumouksen jälkeen. Silloin maanomistusoloja ensimmäisen kerran uudistettiin: suurtilalliset menettivät maansa. Sitä annettiin maata omistamattomien ja vuokraviljelijöiden käyttöön.

Välittömästi vallankumouksen jälkeen perustettiin myös ensimmäiset osuustoimintatilat: kolhoosit. Koko järjestelmän uudistaminen ei kuitenkaan edennyt kovin nopeasti, sillä 1920-luvun lopun suuria mullistuksia edeltäneenä aikana vain noin joka sadas talonpoika viljeli osuuskuntien maita.

Siirtyminen maatalouden osuustoimintaan oli tavoite, joka

asetettiin ensimmäisen kerran Leninin tunnetussa osuustoimintasuunnitelmassa.[6]

Maataloustuotannon osuustoiminnallistamisen piti tapahtua vähitellen. Ensimmäisenä tavoitteena oli saada talonpojat tekemään yhteistyötä markkinoinnissa, ja suurtuotantoon perustuva tuotannollinen yhteistyö kuului vasta myöhempiin tavoitteisiin. Leninin mukaan talonpoikien tuli liittyä kolhooseihin vapaaehtoisesti.

Toisin kuitenkin kävi.

Stalinin johdolla maatalouden kollektivisointi toteutettiin suurin piirtein jo ensimmäisen viisivuotissuunnitelman aikana, ja silloin myös rikottiin periaatetta vapaaehtoisesta liittymisestä kolhooseihin. Niin ikään tapahtui ylilyöntejä, kun eräillä alueilla siirryttiin osuuskuntien sijasta kommuuneihin joissa talot ja tavarat määrättiin yhteisiksi. Vapaaehtoisuusperiaatteen loukkaamisesta ja »ylilyönneistä» saatiin huonoja kokemuksia, mitkä johtivat maassa poliittiseen levottomuuteen. Niiden »ratkaisemiseksi» siirrettiin »levottomuutta lietsoneet» kulakit pois heidän entisiltä asuma-alueiltaan.

Maatalouden kollektivisointia seurasi neljännesvuosisadan ajan kestänyt elintarviketuotannon laiminlyönnin kausi. Teollisuutta kehitettiin maatalouden kustannuksella.

Vielä ennen kuin tehdyt virheet ja laiminlyönnit ensimmäisen kerran tunnustettiin, mikä tapahtui samana vuonna kuin Stalin kuoli, suoritettiin laajamittainen uusien alueiden maatalouden kollektivisointi perustamalla toisen maailmansodan jälkeen kolhoosit Baltian maihin, Moldaviaan sekä Ukrainan ja Valko-Venäjän länsiosiin.[7] Myös niissä Itä-Euroopan maissa, joissa sodan jälkeen oli siirrytty sosialistiseen yhteiskuntajärjestelmään, siirryttiin osuustoiminnalliseen maataloustuotantoon.

Kaikkialla 1930-luvun kokemuksiin perustunut joukkokollektivisointi ei johtanut hyviin tuloksiin, ja esimerkiksi Puolassa siitä oli pakko luopua 1950-luvun puolivälissä. Kuitenkaan muutos osuustoiminnasta takaisin yksityiseen pienviljelyyn ei ole osoittautunut tehokkaaksi maataloustuotannon muodoksi.

Osuustoimintatilojen ohella uusille alueille perustettiin myös kone- ja traktoriasemia (MTS), joilta tilat saivat vuokrata konepalveluksia luontaistuotteissa suoritettavaa korvausta

vastaan. MTS-järjestelmä palveli myös maatalouden sosiaalisen elämän muuttamistavoitteita, sillä ne olivat poliittisenkin toiminnan keskuksia.[8]

Vuonna 1953 tilanne alkoi muuttua olennaisella tavalla. NKP:n keskuskomiteassa päätettiin silloin ensimmäisistä uudistuksista monikymmenvuotisen maatalouden laiminlyöntien sarjan korjaamiseksi. Epäsuhta teollisuuden ja maatalouden kehityksen välillä oli käynyt liian suureksi.

Ensimmäisiin kiireellisiin toimenpiteisiin kuului kolhoosien toimintakyvyn palauttaminen. Maatalouden tuottajahintoja nostettiin, ja näin alettiin luoda edellytyksiä köyhän maaseutuväestön elintason kohottamiselle. Samalla kun tuottajahinnat nostettiin vähitellen moninkertaisiksi, alennettiin raaka-aineista, koneista ja energiasta perittyjä korvauksia, jotka olivat aikaisemmin lisänneet kolhoosien kustannuksia piiloverojen luontoisina maksuina.

Ensimmäisiin uudistustoimenpiteisiin kuului myös viljanviljelyalan lisääminen. Muutamassa vuodessa 1950-luvun puolivälissä miljoonat neuvostokansalaiset raivasivat yli 40 miljoonaa hehtaaria uudismaata Siperiaan, Kazakstaniin, Volgan varrelle ja Pohjois-Kaukasiaan.[9] Kolmessa vuodessa maata raivattiin Suomen koko pinta-alaa suurempi alue, joka vastaa lähes kaksikymmenkertaisesti Suomen peltopinta-alaa. Urakka ei siis ollut vähäinen.

Aikaisemmin kolhoosien oli täytynyt luovuttaa osa sadosta valtiolle tiettyjen toimituskiintiöiden perusteella. Hinnat olivat alhaiset, eivätkä ne aina vastanneet näiden tuotteiden osalta edes tuotantokustannuksia. Samoin kolhoositalonpojat olivat joutuneet luovuttamaan myös osan niistä tuotteista, joita he olivat kasvattaneet yksityispalstoillaan.

1950-luvun loppupuolella näitä toimituskiintiöitä alennettiin, ja yksityispalstojen tuotannon osalta ne lopetettiin kokonaan. Se lisäsi kolhoosien ja niiden jäsenten mahdollisuuksia vaurastua.

Samaan aikaan luovuttiin kone- ja traktoriasemajärjestelmästä, ja niiden koneet myytiin tiloille. Sovhooseilla oli tosin jo aikaisemminkin ollut käytössään omia koneita, mutta kolhoosit saivat niitä haltuunsa vasta vuonna 1958. On kuitenkin huomattava, että kolhooseille ei jäänyt vaihtoehtoa koneiden

omistamisen ja omistamattomuuden välille, sillä niiden oli ostettava MTS-asemien kalusto sangen kalliisiin hintoihin.[10] Se lisäsi tuotantokustannuksia, ja tuottajahintoja oli jatkuvasti korotettava.

Kymmenvuotiskaudella 1956–1965 maatalouden rakenteessa tapahtui suuria muutoksia. Kolhooseja yhdistettiin toisiinsa ja valtion tiloihin niin, että niiden lukumäärä aleni puoleen entisestään. Samanaikaisesti sovhoosien lukumäärä lisääntyi kaksinkertaiseksi.

Valtion tilojen kehittämisen ohella alettiin siis nyt parantaa myös kolhoosien asemaa. Se oli välttämätöntä, sillä edelleenkin suurin osa maatalousväestöstä oli kolhoositalonpoikia ja heidän perheenjäseniään.

Uudistukset 1960-luvun puolivälin jälkeen

Vielä 1960-luvun puolivälissäkään Neuvostoliiton maatalous ei toiminut tyydyttävästi.

Tilannetta yritettiin korjata nostamalla edelleen tuottajahintoja. Sen lisäksi suunnitelman ylittävistä tuotantomääristä ruvettiin maksamaan 50 prosentilla korotettua hintaa, ja näin tiloja pyrittiin kannustamaan suunnitelmien ylityksiin. Maataloustuotannon kustannustasoa alennettiin perimällä koneista ja niiden varaosista entistä alhaisempia hintoja. Niin ikään valtio lisäsi avustuksiaan kastelu-, kuivatus- ja maanparannustöihin, ja esimerkiksi viisivuotiskaudella 1966–1970 kuivatettiin valtion varoilla Suomen koko peltopinta-alaa suurempi maa-alue.

Samaan aikaan, jolloin neuvostotaloutta muutoinkin uudistettiin laajasti, myös maatalouspolitiikassa siirryttiin aivan uuteen kauteen.

Uuden maatalouspolitiikan lähtölaukauksena pidetään yleisesti puolueen *keskuskomitean kokousta maaliskuussa 1965.* Tässä kokouksessa uudistukset esitteli ensimmäisen kerran

puolueen uusi pääsihteeri L. I. Brežnev, joka sittemmin on »esittänyt aloitteet puolueen maatalouskysymyksiä koskevien kaikkein tärkeimpien periaatteellisten päätösten valmistelemisesta ja antanut huomattavan panoksen näiden päätösten luovaan kehittelemiseen ja johdonmukaiseen toteuttamiseen käytännössä».[11]

Vuoden 1965 talousuudistuksen jälkeen valtion tilat määrättiin toteuttamaan samanlaista laskentajärjestelmää mikä otettiin käyttöön myös teollisuudessa, joskaan uudistus ei edennyt maataloudessa yhtä nopeasti kuin teollisessa tuotannossa. Kolhoosien toimintaa uudistettiin hienovaraisemmin kuin aikaisemmin, ja niiden »virkavaltaista määräilyä» vähennettiin. Kolhoosien omatoimisuutta ja itsekannattavuutta lisättiin ja niiden jäsenten toimeentuloa parannettiin. Näiden uudistusten seurauksena sovhoosien työntekijöiden ja kolhoosien jäsenten ansiot eivät enää 1970-luvun lopussa suurestikaan poikenneet toisistaan, ja maaseudulla oli tällöin saavutettu teollisuuden palkkataso.

Kolhoosien jäsenten kannalta tärkeä uudistus oli se, kun heille vuonna 1966 taattiin minimipalkka. Aikaisemmin kolhoosien oli täytynyt ensin vähentää tuloistaan maksut valtiolle ja vasta loppuosa tuotosta oli jäänyt jaettavaksi kolhoosien jäsenille palkkana. Uudistuksessa minimipalkoista tehtiin ensisijaisia, ja jos kolhoosin tulot eivät riittäneet, siitä kärsi valtio eivätkä talonpojat. Niin ikään luovuttiin 1930-luvulla käyttöönotetusta työn mittaamistavasta: työpäiväyksiköstä. Sen mukaan kolhoosin tuotto oli jaettu jäsenille tiettyinä standardisoituina työpäivinä mitatun työpanoksen mukaan, mutta minimipalkkasäännösten käyttöönoton yhteydessä myös kolhooseissa siirryttiin kuukausipalkkaan.

Jos neuvostomaatalouden kehitystä tarkastellaan kokonaisuutena 1970-luvun loppupuolen tilanteen valossa, niin tällöin valtio oli neljännesvuosisadan ajan sijoittanut maatalouteen aivan suunnattomia voimavaroja, yhtä kauan kestäneen laiminlyöntien kauden korjaamiseksi. Investointeja oli suoritettu kaikilla maataloustuotantoon vaikuttavilla aloilla.

Ainakin aluksi *investointien merkitystä yliarvioitiin.*

Kymmenen vuoden aikana 1961–1970 tehtyjen investointien perusteella arvioitiin, että vuonna 1970 maassa olisi

tuotettu viljaa 230–263 miljoonaa tonnia.[12] Se oli aivan väärä arvio. Todellisuudessa viljaa tuotettiin vuonna 1970 vain 186 miljoonaa tonnia, joka sekin oli kaikkien aikojen ennätyssato.

Kun tavoitteita ei saavutettu, investointeja jatkettiin. Seuraavalla *viisivuotiskaudella 1971–1975* maatalouden perussijoitusten määrä oli kaksi kertaa suurempi kuin mainittuna vuosien 1961–1970 välisenä aikana yhteensä, mutta siitä huolimatta vuoden 1970 tavoitteesta jäätiin selvästi.

Investointeja jatkettiin edelleen *viisivuotiskaudella 1976–1980,* jolloin niiden määrä oli jälleen suurempi kuin koskaan aikaisemmin. Sijoituksista huolimatta viisivuotiskauden keskimääräinen viljasato oli vain hieman päälle 200 miljoonaa tonnia, joka tosin oli parempi tulos kuin mihin Neuvostoliitossa oli päästy koskaan aikaisemmin mutta joka myös osoitti investointien merkityksen yliarvioinnin sekä saavutettujen tulosten korkean hinnan. Tuotantokustannukset nousivat koko 1970-luvun ajan rajusti, ja sekä kolhoosit että sovhoosit velkaantuivat valtiolle enemmän kuin mitä ne kykenivät maksamaan luottoja takaisin.

Kaiken kaikkiaan kymmenvuotiskaudella 1971–1980 saavutettiin eri vuosina seuraavat viljasadot:

1971	181	miljoonaa tonnia
1972	168	»
1973	222	»
1974	196	»
1975	140	»
1976	224	»
1977	196	»
1978	237	»
1979	179	»
1980	189	»

Maatalouden perussijoitusten määrä oli viisivuotiskaudella *1961–1965* yhteensä 48, *1966–1970* yhteensä 81,5, *1971–1975* yhteensä 130,5 ja *1976–1980* yhteensä noin 170 miljardia ruplaa. Kun maatalousinvestoinnit koko neuvostovallan aikana ovat olleet kaiken kaikkiaan noin 490 miljardia

ruplaa, havaitaan näistä luvuista, että sijoitukset maatalouteen ovat olleet selvästi suurimmat nimenomaan vuoden 1965 jälkeen.

Maataloustuotannon puutteet

Neuvostoliitossa luonnonolosuhteet eivät ole yhtä edulliset kuin Pohjois-Amerikassa. Neuvostoliitossa sataa riittävästi eli yli 700 mm vuodessa vain viljelyalalla, joka on yhden prosentin suuruinen koko peltopinta-alaan verrattuna. Vastaavasti Yhdysvalloissa yli puolet viljelyalasta saa riittävän kosteuden ilman keinokastelua.

Sitä paitsi Neuvostoliitto on iso maa, ja on luonnollista, että vuosittain sadot vaihtelevat alueittain. Kaikilla alueilla ei voida samana vuonna saada hyvää satoa.

Näitä luonnon asettamia rajoituksia vastaan sosialistisessa maataloudessa on ruvettu taistelemaan inhimillisten tietojen ja taitojen avulla rakentamalla kastelujärjestelmiä, kuivatusjärjestelmiä, lannoitetehtaita, uusia maatalouskoneita ja -laitteita sekä kehittämällä ihmisten kannalta hyödyllisiä lajikkeita ja keinoja epäedullisten lajikkeiden hävittämiseksi.

Kuitenkin vielä vuonna 1979 pääsihteeri L. I. Brežnev joutui esittämään joukon ihmisten toiminnasta riippuvaisia ja luonnonolosuhteista riippumattomia ongelmia kyseisen vuoden sadon epäonnistumisen syyksi:

»Kuten tiedetään, maataloudessa hyvin paljon riippuu tuotteiden esikäsittelystä, joka tapahtuu heti sadonkorjuun jälkeen: kuivaamisesta, lajittelusta ja puhdistuksesta. Ellei esikäsittelyä suoriteta, tai jos se tehdään huonosti, ei häviötä eikä laadun jyrkkää huononemista voida välttää. Sitä paitsi, osa tuotteista (varsinkin kasvikset ja hedelmät), joita ei voida kuljettaa eikä säilyttää kauan, voidaan, jos se tehdään heti, käyttää mehujen, tomaattisoseen, suolavihannesten ja -hedelmien ym. valmistukseen. Mutta tuotantokapasiteetit esikäsittelyä varten ovat kolhooseissa ja neuvostotiloilla heikot.»

»Myös valtion ostamien tuotteiden säilyttämistä on parannettava oleellisella tavalla. Osa näistä tuotteista on edullista säilyttää tietty aika välittömästi kolhooseissa ja neuvostotiloilla. Näin voidaan paitsi parantaa tuotteiden laatua ja vähentää häviöitä, myös supistaa kuormitusta keskusvarastoissa, käyttää tasasuhtaisesti kuljetusvälineitä ja työvoimaa. Näin ollen on rakennettava enemmän varastoja kolhooseille ja neuvostotiloille.»

»Lihan tuotanto on jo monena vuonna lisääntynyt varsin hitaasti. Syyksi sanotaan, ettei rehuissa ole tasapainoisesti valkuaisaineita. En aseta tällaista ongelmaa epäilyksen alaiseksi. Mutta olen varma, että koko taloutemme on sellaisella tasolla ja karjanhoitoon kulutetaan niin paljon varoja, että tästä ongelmasta, kuten muistakin, voitaisiin suoriutua paljon nopeammin.»[14]

Kenenkään ei ole vaikea huomata, että Neuvostoliiton maataloudessa on suuria ongelmia.

Maataloustuotannon tulokset eivät ole sellaisia, että tuotanto riittäisi tyydyttämään ison maan koko elintarvikekysynnän kaikkien tuotteiden osalta ympäri vuoden. Tällainen kohtuullinen tavoite maataloustuotannolle voidaan asettaa.

Tilanteeseen ei ole saatu parannusta huolimatta niistä suurista investoinneista, jotka maataloudessa on tehty. Maataloustuotteita ei siis ole pystytty tuottamaan suunniteltua määrää, vaikka marxilais-leniniläisen teorian, sosialististen tuotantosuhteiden ja tieteellisen suunnittelujärjestelmän monikymmenvuotisen kehityksen pitäisi vähitellen luoda edellytykset myös maataloustuotannon lisäämiselle.

Viimeisimmillä viisivuotiskausilla maatalouteen on ohjattu mahtavia voimavaroja, jotka on kustannettu valtion budjetista. Tuotteiden vähittäishintoja ei kuitenkaan ole vastaavasti korotettu, ja näin hintojen korotukset ovat käytännössä vaikuttaneet kansantulon uudelleenjakoon maataloussektorin hyväksi. Maataloustuotannon puutteet eivät näin ollen näy yksinomaan maatalouden omina kuluina, vaan niistä johtuu myös muiden sektoreiden hitaampi kehittäminen.

Missä syy?

Maataloustuotannon jälkeenjääneisyyden syynä on se, että »eräiden pääasiassa objektiivis-historiallisten syiden takia valtio ei pitkään aikaan voinut suunnata maaseudun tarpeisiin riittävästi varoja.»[15]

Yksi tärkeimmistä ongelmista on siis se, mitä valtio ei ole tehnyt.

Toisen suuren ongelmaryhmän muodostaa se, mitä valtio on tehnyt.

Valtio kollektivisoi maatalouden 1930-luvulla hyvin lyhyessä ajassa. Tavoite saavutettiin, mutta myös hinta oli kova. Kenelläkään ei noina aikoina ollut kokemusta tällaisen maailmanhistoriaan vaikuttavan kehityksen hallitsemisesta. Paikallistasolla sitä joutuivat toteuttamaan ihmiset, joilla ei ollut riittävästi ammattitaitoa maataloustuotannon erityiskysymysten järjestämiseksi. Vallankumouksellisuus pelloilla ei nimittäin ollut sama asia kuin tehdassaleissa. Kun maaseudulla jouduttiin uudistamaan koko elämäntapa, teollisuustyöntekijöiden jokapäiväiseen elämään vallankumous ei ainakaan välittömästi vaikuttanut. Maaseudulla tuotantosuhteita haluttiin uudistaa niin, etteivät ne enää koskaan muodostaisi estettä tuotantovoimien kehitykselle. Ainoa hankala puoli asiassa oli se, ettei tuotantosuhteita voinut syödä.

Neuvostomaatalouden »remontti» aloitettiin vuonna 1953 lisäämällä kolhoosilaisten tuloja. Vähitellen maataloustuotannon keskusjohtoisuuttakin vähennettiin, ja tilat saivat suuremmat valtuudet päättää tuotannosta paikallisten olojen tuntemuksensa perusteella. Vuosien kuluessa maatalous liitettiin elimellisesti muun suunnittelutalouden yhteyteen.

Maatalouden tuotantopanokset ovat suurelta osin muiden alojen tuottamia. Vastaavasti sen tuottamia tuotteita käytetään raaka-aineena monilla teollisuudenaloilla. Näin ollen maatalousongelmat saattavat osittain johtua niitä tukevien teollisuudenalojen ongelmista, kun taas toisaalta monet teollisuudenalat kärsivät maataloustuotannon ongelmista.

Maatalous ei ole vielä koskaan saanut teollisuudelta riittävästi lannoitusaineita, vaikka lannoitevalmistuksen tietoutta on ostettu kalliilla hinnalla ja kovalla valuutalla lännestä.

Maan voimaperäisyyttä ei ole voitu riittävästi parantaa hehtaarisatojen lisäämiseksi *lannoitteiden puutteen* johdosta.

Koneita maatalous sen sijaan lienee saanut runsaasti. Konetoimitusten ongelmana ovat ennen muuta *varaosat*, joita ei ole saatu vastaavassa määrin. Sadonkorjuuaikanakin monet koneet saattavat seistä käyttämättöminä varaosien puutteen takia. Sitä paitsi pulaa on jatkuvasti myös niistä ihmisistä, jotka osaisivat korjata ja huoltaa maatalouskoneita.[16]

Jos neuvostomaataloudessa on pulaa koneista, mikä ei ole varma asia, pulaa on ennen muuta *pienistä koneista*, jotka täydentävät isojen koneiden käyttömahdollisuuksia tai jotka auttavat voimaperäistämään pienimuotoista viljelyä.

Sitä paitsi joillakin alueilla saattaa olla pulaa koneista, joita toisilla alueilla on vähintäänkin riittävästi.

Maataloustuotannon ongelmiin kuuluvat myös monet sellaiset asiat, jotka vaikuttavat tuotteiden jakeluun. Kehnot *liikenne- ja kuljetusjärjestelyt* sekä *säilytys- ja pakkausjärjestelmät* saattavat vaikuttaa kielteisesti helposti pilaantuvien raaka-aineiden suunnitelmallisiin toimituksiin.

Erikoistuminenkaan ei ole Neuvostoliitossa vielä edennyt niin pitkälle kuin mikä olisi ollut tarpeellista. Kehitystä on kuitenkin tapahtunut. Esimerkiksi Baltian maiden yleinen erikoistuminen karjankasvatukseen lienee viisasta työnjakoa, ja perinteisestihän lihantuotanto on keskittynyt Venäjälle ja viljantuotanto Ukrainaan.

Maataloudella on omien ongelmiensa ohella myös niitä samoja ongelmia, jotka ovat koko kansantalouden vitsauksena. Väestön maaltamuuton takia maatalous valittaa *työvoimapulaa,* joka on todellinen ongelma teollisuudessa. Maatalouden osalta on kuitenkin todettava, että työvoimapula saattaa johtua myös työn huonosta organisoinnista. Kun maatalouden palveluksessa on vielä yli 20 prosenttia työvoimasta, se on mieluumminkin suuri kuin pieni työntekijämäärä.

Sadonkorjuuaikana sadat tuhannet kaupunkilaiset joutuvat auttamaan neuvostotiloja, jos luonnonolosuhteet ovat vähänkin epäsuotuisat eivätkä liian raskaat koneet pysty suorittamaan tehtäviään täysitehoisesti. Se häiritsee heidän omien töidensä hoitamista ja muun kansantalouden suorituskykyä.

Siitä huolimatta se ei ole välttämättä huono asia, sillä näin kaupunkilaisilla säilyy elimellinen yhteys perustuotantoon eivätkä ihmiset joudu täydellisesti eristetyksi tuotannollisesta toiminnasta omissa tiukan työnjaon mukaisissa ammateissaan.

Tavoitteena on kehitys ja eteenpäinmeno

Neuvostomaataloudessa suuret linjat ovat selvät: tulevaisuudessa tuotannosta vastaavat yhä suuremmat erikoistuneet yksiköt. Jatkojalostus tullaan yhdistämään tiiviisti alkutuotantoon.

Uudet tuotantoyksiköt tullaan luomaan yhdistämällä olemassa olevat tilat entistä suuremmiksi kokonaisuuksiksi. Tämän NKP:n keskuskomiteassa toukokuussa 1976 hyväksytyn politiikan tavoitteena on kolhoosien ja sovhoosien välisten erojen supistaminen eli »on vähitellen luotava olosuhteet kolhoosien osuustoiminnallisen omaisuuden ja sovhoosien valtion omaisuuden liittämiselle yhteen ja niiden yhdistämiselle ajan kuluessa koko kansan omaisuudeksi».

Edellä esitetyn periaatteen toteuttamisessa ei kuitenkaan ole mitään tulenpalavaa kiirettä, vaikka aineellisia edellytyksiä sille ollaankin jo luomassa. Nykyisin on tavoitteena yhdistää kolhooseja ja sovhooseja niiden tuottamia raaka-aineita jalostavien pienehköjen teollisuuslaitosten kanssa ns. *maatalousteollisiksi yhtymiksi.* Se ei ole välttämättä helppoa, sillä monet tilat tuottavat monia raaka-aineita ja ne voidaan periaatteessa yhdistää »luonnollisen» yhteistyökumppanuuden perusteella hyvin monien tilojen tai tuotantolaitosten kanssa.

Näiden tavoitteiden ohella huomiota on kiinnitetty myös yksittäisten talonpoikien kiinnostuksen lisäämiseen heidän oman työnsä tuloksista. Sitä varten maataloudessakin kehitetään prikaatityöskentelyä, jonka mukaan vastuu tietyistä tehtävistä annetaan pienryhmille. Teollisuudessa tästä toiminnasta on saatu hyviä kokemuksia.

On tärkeä pitää mielessä, että kaikki muutokset ovat maataloudessa hitaita. Jo maan käyttötarkoituksen muuttaminen saattaa vaatia vuosia puhumattakaan siitä, että kasvien ja eläinten jalostustyö vaatii kymmenien vuosien työn.

Taikatemppuja maatalouden kehittämiseksi ei ole olemassa. Pääministeri Hruštšev yritti aikanaan yhtä sellaista vaatimalla neuvostotiloja tuottamaan maissia. Sen viljelyn juurruttaminen Neuvostoliittoon ei onnistunut, ja kokeilut tapahtuivat muun tuotannon kustannuksella.

Lyhyellä aikavälillä maataloudessa on tuotettava sitä, mitä käytettävissä olevilla voimavaroilla voidaan mahdollisimman tehokkaasti tuottaa. Suuret muutokset vaativat aikaa, ja monet hermostuvat odotusaikana varsinkin jos ruokavalio on yksipuolinen.

Maataloustuotannossa »hallinnollinen määräily» on vuosikymmenten kuluessa vähentynyt. Se ei kuitenkaan ole vähentynyt vain maataloudessa vaan kaikilla muillakin aloilla. Tuotantoa ei ole hallinnollisten määräysten avulla pystytty kehittämään historiallisen kokemuksen valossa riittävästi.

Neuvostoliiton viljaostot

Elintarvikkeiden maailmankaupassa suurimpia ostajia eivät ole ne maat, joissa tuotanto on pienin tai joissa nälänhätä on suurin. Esimerkiksi rehuostoista Länsi-Euroopan maat suorittavat neljänneksen ja Neuvostoliitto viidenneksen. Ylijäämävehnästä sekä Länsi-Eurooppa että Neuvostoliitto ostavat kumpikin noin kymmenennen osan. Kuitenkin nämä ostajat ovat elintarvikkeiden suurtuottajia, joissa ei tunneta nälänhätää.

Sääolosuhteiden ja maaperän edullisuuden sekä pitkälleviedyn mekanisoinnin ansiosta *Pohjois-Amerikka* on maailman ruoka-aitta. Yhdessä USA ja Kanada tuottavat kaksi kolmannesta siitä vehnästä, joka maailmassa tuotetaan yli oman maan kulutuksen vientiin. Maailmankaupassa myytävistä rehuista USA tuottaa yksinään yli kaksi kolmasosaa.[17]

Näin ollen ei ole ihmeteltävää, että Neuvostoliitto on suunnannut elintarvikeostonsa ennen muuta Pohjois-Amerikkaan. USA:n kanssa tehtyjen pitkäaikaisten kauppasopimusten perusteella Neuvostoliitto sitoutui vuoteen 1981 saakka ostamaan Yhdysvalloilta vuosittain tietyn määrän viljaa. Kun presidentti Carter vuonna 1980 määräsi USA:n viljatoimitukset Neuvostoliittoon boikotoitaviksi, pitkäaikaisiin sopimuksiin perustuva 8 miljoonan tonnin suuruinen kiintiö kuitenkin toimitettiin. Sen sijaan niitä 17 miljoonan tonnin lisäostoja, jotka amerikkalaiset tuottajat olisivat pystyneet toimittamaan ja jotka neuvostoliittolaiset olivat halunneet ostaa, Neuvostoliittoon ei saatu laivata. Boikotin seurauksena kansainväliseen viljakauppaan jäi ylisuuria viljaeriä, joille ei ollut maksukykyistä kysyntää. Näin viljojen maailmanmarkkinahinta laski – ja amerikkalaisten tuottajien voitot pienenivät.

Kansainvälinen viljakauppa ei ole samalla tavalla keskittynyt USA:han kuin varsinainen viljely. Kolmannes maailman viljakaupasta kulkee Sveitsin kautta, vaikka maa ei itse tuota lainkaan ylijäämäviljaa myyntiin. Maailman viljakauppaa hallitsee viisi suurta suljettua perheyhtiötä, jotka myyvät 4/5 kaupan olevasta viljasta. Näiden julkisuutta karttavien ja muiden raaka-aineiden myyntiyhtiöiden tapaan suurelta osin juutalaista syntyperää olevien perheiden hallitsemien välittäjäyhtiöiden pääkonttoreista kaksi on Yhdysvalloissa ja muut ovat Ranskassa, Hollannissa ja Sveitsissä.

Maailman viljakaupassa ostaja ja myyjä eivät useinkaan käy kauppaa välittömästi keskenään. Välitysliikkeet, jotka saattavat olla kiinnostuneempia maksukykyisestä kysynnästä kuin Yhdysvaltain presidentin politiikasta, saattavat käytännössä myydä amerikkalaista viljaa tuntemattomille ostajille. Näin jonkun yksittäisen maan eli tässä tapauksessa Yhdysvaltain määräämä viljaboikotti oli sangen helppo saada vuotamaan. Vuonna 1980 boikotin ulkopuolisista maista Argentiina ja Brasilia möivät Neuvostoliitolle avoimestikin enemmän rehua ja viljaa kuin aikaisemmin, eivätkä Kanada ja Australiakaan käytännössä vähentäneet myyntiään Neuvostoliittoon.

Myynnin houkutusta lisää myös ylituotanto. Maailmallahan myydään vain sellaisia maataloustuotteita, joita asianomaisissa maissa ei itse käytetä ja joille on löydettävä ulkomainen

ostaja. Esimerkiksi soijasta, joka on rehukasvi, käytetään vain kaksi kolmannesta viljelijämaissa ja yksi kolmannes on ylituotantoa. Kun Neuvostoliitto on maksukykyinen ostaja ja kun muuta maksukykyistä kysyntää ei välttämättä ole, myynti on tuottajille houkuttelevaa.

Suurin osa Neuvostoliiton itsensä tuottamasta viljasta käytetään rehuksi. Näin ollen tuontivilja käytetään suurelta osin samaan tarkoitukseen, tai ainakin se vapauttaa lisää omaa tuotantoa rehuksi. Eläinten ravinnoksi ei kuitenkaan riitä pelkkä vilja, vaan soija- ja maissiostot on tarkoitettu nimenomaan rehun valkuaisainepitoisuuden lisäämiseen ja eläinten ravinnon monipuolistamiseen. Valkuaisaineiden turvaaminen eläimille on Neuvostoliitossa suuri ongelma.

Vaikka Neuvostoliitto ei saisi ostetuksi maailmalta lainkaan ylijäämäviljoja, se ei suoranaisesti vaikuttaisi neuvostokansalaisten päivittäiseen ruokavalioon. Leipää ja puuroa kyllä riittäisi. Sen sijaan täydellinen elintarvikesaarto Neuvostoliittoa vastaan kohdistuisi raskaimmin kansalaisten elintarvikehuollon monipuolistamiseen ja kehittämiseen. Silloin pitäisi rehun puutteen takia teurastaa sellaisia eläimiä, joiden kannan lisääminen vaatii runsaasti aikaa. Neuvostokansalaisten elintasoa ei tällöin voitaisi parantaa niin kuin nyt suunnitellaan.

Ulkomaiset rehu- ja viljaostot ovat Neuvostoliiton kannalta kiusallinen asia, vaikka maa pystyykin turvaamaan itsenäisesti välittömän elintarviketuotannon. Suurvallalle kaikkinainen riippuvaisuus ulkomaailmasta on ongelmallisempaa kuin pienille maille, ja ongelmaa pahentaa se, että tulevaisuudessakin vain USA pystyy tuottamaan riittävästi viljaa ja rehua neuvostotalouden tarpeisiin.

Maatalous muissa sosialistisissa maissa

Kaikissa osissa maapalloa talonpojilla ei ole koskaan ollut omaa maata. Maan yksityisomistus on sangen uusi ilmiö, ja Suomessakin se tuli käyttöön vasta 1700-luvulla.

Aikajärjestyksessä maailman toisessa sosialistisessa valtiossa *Mongoliassa* siirryttiin uuteen yhteiskuntajärjestelmään ilman, että maa oli koskaan ollut yksityisomistuksessa. Rikkaat olivat rikkaita, kun heillä oli suuria karjalaumoja, mutta maa oli yhteistä.

Siirtyminen kollektiiviseen maanviljelyyn ei monilla alueilla Aasiassa eikä maaorjuudesta sosialismiin siirtyneen Neuvostoliiton kaikissa osissa ollut ongelmallista.

Neuvostoliitossa maa oli vallankumousta seuranneen maareformin jälkeen 1920-luvulla pääosin yksityisten talonpoikain hallinnassa. Maatalouden kollektivisoimisessa tehtiin eräitä virheitä, joita Itä-Euroopan maissa maataloutta 1940-luvun lopussa osuustoiminnallistettaessa pyrittiin välttämään. Aina ei pakon välttäminen onnistunut.

Maatalouden tuotantoyksiköiksi perustettiin Itä-Euroopassa osuustoimintatilat, eikä muissa sosialistisissa maissa edes pyritä lisäämään valtion tiloja niin kuin Neuvostoliitossa. Valtion tilojen tehtävät liittyvät Itä-Euroopan maissa enemmänkin koko maatalouselinkeinon yhteisten ongelmien ratkomiseen kuin varsinaiseen tuotantotoimintaan. Valtion tilat hoitavat eläin- ja kasvijalostusta, koeviljelyä, tuotantomenetelmien kehittämistä jne.

DDR:n maatalous

DDR:n alueella maataloustuotannon uudistamisen ensimmäinen vaihe oli *maareformi* välittömästi sodan päätyttyä. Suurmaanomistajat ja natsit menettivät maansa, jotka annettiin talonpojille. Ensimmäisenä maatalouden tavoitteena oli elintarviketuotannon järjestäminen nälkää nähneelle väestölle.

Maareformin yhteydessä talonpojille jaettua maata ei ole myöhemmin otettu heiltä pois. Keski-Euroopassa se johtuu historiallisista syistä. Kun talonpojat olivat vuosisatoja uneksineet omasta maasta ja kun sitä heille maareformin yhteydessä annettiin, sosialismia kehitettäessä maata ei ollut

viisasta ottaa heiltä jälleen pois. Maatalouden osuustoiminnallistaminen hoidettiin siis DDR:ssä toisin kuin Neuvostoliitossa.

Kun yksittäiset tilat pystyivät vähitellen tuottamaan DDR:n väestön tarvitsemat välttämättömät elintarvikkeet, seuraava vaihe maatalouden kehittämisessä oli tehokkaamman tuotannon edellytysten luominen. Siihen ei voitu päästä ilman viljelijöiden yhteistoiminnan lisäämistä.

Ratkaiseva askel tähän suuntaan otettiin maan johtavan puolueen Sosialistisen yhtenäisyyspuolueen (SED) toisessa puoluekokouksessa vuonna 1952. Silloin päätettiin aloittaa sosialismin suunnitelmallinen rakentaminen. Teollisuudessa se merkitsi tuotantolaitosten kansallistamista ja maataloudessa osuuskuntien perustamista.

LPG -tuotanto-osuuskunnat perustettiin vähitellen, ja viimeisimmät yksityistilat liittyivät osuuskuntiin vuonna 1960. Sen jälkeen osuuskuntien määrä on kääntynyt laskuun näiden tilojen yhdistyessä.

Tuotanto-osuuskuntia on olemassa kolmea lajia, ja ne eroavat toisistaan yhteistoiminnan kiinteyden mukaan.[18]

Ensimmäinen LPG-tyyppi on liittymisasteeltaan löyhin. Maanviljelijät hoitavat vain peltotyöt yhdessä. Esimerkiksi koneet ja karja ovat yksityisomaisuutta. Tässä osuuskuntatyypissä tuotto jaetaan suuremmassa määrin maanomistuksen perusteella kuin korkeammanasteisissa osuuskunnissa.

Toisessa LPG-tyypissä koneet luovutetaan korvausta vastaan osuuskunnalle, vaikka karja jää edelleen talonpoikien omistukseen.

Kehittynein LPG-osuuskuntatyyppi on se, jossa jäsenet luovuttavat vapaaehtoisesti osuustoimintatilan käyttöön maan, koneet ja karjan. Tässä LPG-tyypissä vähintään 80 % jäsenten tuloista maksetaan työn ja enintään 20 % maanomistuksen perusteella.

LPG-osuuskuntien kehittäminen osoittaa, että sosialismissa maataloutta ei valeta mihinkään yhteiseen muottiin. Se lienee maatalouden luonteesta johtuen viisasta. DDR:ssä osuustoiminnallinen maataloustuotanto on sitä paitsi toiminut paljon paremmin kuin yksityisviljely Saksan entisessä vilja-aitassa: Puolassa.

Puolan maatalous

Maatalous Puolan sosialistisessa kansantasavallassa poikkeaa perusteiltaan täydellisesti siitä, mihin sosialistisissa maissa on yleisesti pyritty ja päästy.

Vielä 1980-luvun alussa puolalaiset talonpojat tuottivat noin *4/5 maataloustuotannosta yksityistiloilla.* Osuuskuntien osuus oli lähes merkityksetön, kun taas valtion tilojen osuus tuotannosta oli lähes 20 %. Se kasvaa hitaasti edelleen. Valtion tiloja käytetään Puolassa niin kuin DDR:ssäkin koko maatalouselinkeinon kehityksen edistämiseen.

Valtion tilojen pinta-ala on luonnollisesti paljon suurempi kuin yksityisten tilojen. Kun valtion tilojen keskikoko on 700–800 hehtaaria, yksityisten tilojen keskikoko on vain viitisen hehtaaria.[19] Puolan yksityisistä tiloista kolmannes on alle 2 hehtaarin suuruisia, ja niitä voidaan kaikkien mittapuiden mukaan pitää elinkelvottomina maatalouden tuotantoyksikköinä.

Puolassa toki pyritään tilakoon kasvattamiseen ja maatalouden kollektivisoinnin lisäämiseen. Tahti on hidas. Se nopeutunee kuitenkin 1980-luvun alkupuolella, jolloin suuri osa vanhoista viljelijöistä jää eläkkeelle eivätkä lapset useinkaan halua jatkaa vanhempiensa ammattia alkeellisissa olosissa Puolan maaseudulla.

Yksityisten maanviljelijöiden yhteistyötä keskenään ja valtion tilojen kanssa lisätään määrätietoisesti. Sitä varten on maaseudulle perustettu kyläkohtaisia viljelijöiden yhdysrenkaita, ns. viljelijöiden piirejä, joiden avulla halutaan tehostaa yhteistoimintaa sekä aatteellisissa että käytännön toimissa mm. koneiden käyttöä ja hankintoja tehostamalla.

Kyläkohtaiset osuuskunnat huolehtivat niin ikään maataloustuotteiden markkinoinnista yhteisinä ostajina toimiviin valtion osto-organisaatioihin päin. Myyntiosuuskuntien lisäksi vastaavaa osuustoimintaa on kehitetty meijeri-, kasvihuone- ja pankkialoilla.

Puolassa toimii johtavan työväenpuolueen ohella myös kaksi muuta puoluetta. Niistä talonpoikaispuolue pyrkii yhdistämään talonpojat toimimaan yhteisten päämäärien puolesta.

Talonpoikaispuolueen sihteeri, professori *Bolestaw Struzek*, kuvasi 1970-luvun alkuvuosina puolueensa merkitystä seuraavalla tavalla:

> »Yhteiskuntamme johtava puolue Yhtynyt Työväenpuolue on luonteeltaan yleinen. Talonpoikaispuolue sen sijaan edustaa lähinnä maaseudun yksityisiä talonpoikia, maatalouden teknisiä työntekijöitä sekä yhteiskunnan eräitä intellektuellipiirejä. Talonpoikaispuolue käsittelee pääasiallisesti maaseudun ongelmia, jotka eivät kuitenkaan ole pelkästään maatalouselinkeinon ongelmia vaan myös maaseudun yleisiä sosiaalisia ongelmia.
>
> Yleisesti eri puolueiden ohjelmissa on vähän eroja. Yksi eroavaisuus on kuitenkin tärkeä. Työväenpuolue on tieteelliseen marxilais-leniniläiseen maailmankatsomukseen perustuva puolue. Talonpoikaispuolueessa se ei ole jäsenyyden ehto. Talonpoikaispuolueen toiminnassa näyttelevät vanhat tavat ja tottumukset tärkeää osaa. Talonpoikaispuolueen jäsenille korostetaan perinteiden merkitystä. Työväenpuolueessa ongelmat analysoidaan ja ratkaistaan marxilais-leniniläiseltä pohjalta. Tällainen maailmankatsomus ei siis ole edellytys talonpoikaispuolueen jäsenyydelle, vaikka monet jäsenemme sen hyväksyvät.»[20]

Puolassa maatalouden ongelmat ovat suuria, ja ne johtuvat sekä maatalouselinkeinon rakenteesta että luonnonolosuhteista. Puolenkymmentä peräkkäistä katovuotta vuoden 1974 hyvän sadon jälkeen, joihin vielä liittyivät 1970-luvun loppupuolella poikkeuksellisen ankarat talvet, olivat osoitus luonnon armottomuudesta.

Lisäksi ihmiset tekivät Puolassa tuotantopoliittisia virheitä. Maataloustuotantoa pyrittiin tehostamaan ohjaamalla 1970-luvulla varat valtion tilojen investointeihin. Monet uskovat, että investointien tuotto olisi ollut suurempi, jos vastaavat varat olisi käytetty yksityistilojen kehittämiseen. Pitkällä tähtäimellä se taas olisi saattanut johtaa tuotannon tehottomuuteen, sillä kyllä kai kokemus sittenkin osoittaa, että suurviljely on halvin ja tehokkain maatalouselinkeinon harjoittamisen muoto. Näin Puolan maataloudessa lyhyen ja pitkän tähtäimen ratkaisut näyttävät olevan ristiriidassa keskenään.

Vastaavaa ristiriitaa ei ole naapurimaassa DDR:ssä, jossa tuotanto on organisoitu tehokkaasti osuustoimintatilojen pohjalle.

Unkarin maatalous

Unkarissa maatalous oli pitkään syrjityssä asemassa. Tuottajahinnat olivat alhaiset, talonpojat köyhiä ja investoinnit vähäisiä. Teollisuuden kehittäminen oli etusijalla, ja se johtui investointien paremmasta tuotosta teollisuudessa kuin maataloudessa.

Sosialistisessa Unkarissa maatalous kollektivisoitiin sangen myöhään eli vasta vuosina 1959–1961. Tällöin neljä viidesosaa talonpoikaistosta liittyi osuustoimintatiloihin antaen maansa yhteisviljelyyn.

Nykyisin Unkarin maatalouden perustuotantoyksikköinä ovat osuustoimintatilat, joiden osuus tuotannosta on runsaat 2/3. Valtion tilojen osuus on viidennes. Loppuosa maataloustuotteista tulee työntekijäin ja toimihenkilöiden viljelemiltä yksityisiltä palstoilta tai harvoilta yksityisten talonpoikien omistamilta tiloilta.[21]

Osuustoimintatilojen tuotantoon on laskettava mukaan niiden jäsenten omilla yksityispalstoillaan viljelemät tuotteet. Palstojen koko on tarkoin rajoitettu 0,3–0,6 hehtaariin, mutta siitä huolimatta näillä palstoilla tuotettujen tuotteiden osuus on noin kolmannes osuustoimintatilojen tuotannosta.

Maatalous ei ole Unkarissa tullut täydellisesti toimeen omillaan huolimatta siitä, että sen tuotteista menee neljännes vientiin ja että maatalous näyttäisi sen perusteella olevan tehokas tuotannonala. Valtio on kuitenkin joutunut antamaan maataloudelle erilaisia tukiaisia tuotantopanosten hintojen pitämiseksi alhaalla. Tukiaispolitiikasta johtuen Unkarin maataloustuotannon ongelma on se, että tuotantokustannukset eivät ole tarpeeksi alhaiset kansainväliseen hintatasoon verrattuna. Tuottajahinnat ovat saattaneet olla jopa alemmat kuin todelliset tuotantokustannukset.

Unkarilla ei kuitenkaan ole vaihtoehtoa kansainvälisessä työnjaossa. Sen on kehitettävä maataloustuotantoa edelleen ja lisättävä viennin osuutta tuotannosta.

Tämän tavoitteen edistämiseksi valtio käyttää tuotannon ohjauksen välineenä toisaalta maa-, tulo- ja tuotantoveroa ja toisaalta tukiaisia. Tällaisen politiikan avulla pyritään asetettuun tavoitteeseen lisäämällä tuotannon erikoistumista ja maatalous-teollisten yhtymien osuutta tuotannosta.

Bulgarian maatalous

Bulgariassa maataloustuotantoa harjoitetaan ilmeisesti tehokkaammin kuin muissa sosialistisissa maissa. Siihen vaikuttavat sekä edulliset luonnonolosuhteet että tuotannon organisaatio. Bulgariassa maatalous on tehdas ilman kattoa.

Maatalouden *osuustoiminnallistaminen* saatiin päätökseen 1950-luvun lopussa. Maata ei otettu pois talonpojilta, ja tilat saivat maan käyttöönsä mutta eivät omistukseensa. Sen sijaan tuotantovälineet ostettiin talonpojilta tilojen yhteiseen käyttöön.

Osuustoimintatilojen perustamisen jälkeen seuraava vaihe maataloustuotannon tehostamisessa oli lukumääräisesti liian monien *tilojen yhdistäminen* toisiinsa. Jo 1950-luvun lopussa osuustoimintatilojen lukumäärä aleni neljännekseen alkuperäisestä.[22]

Kolmannessa kehitysvaiheessa tilat rupesivat perustamaan laajoja *maatalous-teollisia yhtymiä,* joiden viljelyala oli 20 000 – 45 000 hehtaaria. Yhtymissä osuuskunnat ja valtion tilat säilyttivät itsenäisyytensä, ja niiden tuotantorakennetta kehitettiin vastaamaan koko yhtymän toiminnan tehostamista.

Monien sosialististen maiden talonpoikaisjärjestöjen edustajat hakevat Bulgariasta oppia ja neuvoja. Erityisesti DDR:n maatalouspolitiikan kehitys viimeisten kolmenkymmenen vuoden aikana on kuin kopio bulgarialaisesta mallista.

Elämä osoittaa oikean järjestelmän

Neuvostoliiton maataloudessa on puutteita ja ongelmia samoin kuin niin monien ihmisten haaveena olleessa ja olevassa suunnittelujärjestelmässä.

Sosialistisissa maissa ihmiset tekevät työtä kehittääkseen järjestelmäänsä, jonka avulla he pyrkivät luomaan aineelliset edellytykset kommunismille. Kommunismi on työtä tekevien ihmisten paratiisi, jossa jako tapahtuu tarpeiden mukaisesti.

Se, mitä ihmiset pitävät tärkeänä, ilmenee heidän toiveistaan. V. I. Leninin kunniaksi nimetyn kirgiisialaisen kolhoosin jäsen, saksalaista syntyperää tässä yksitoista kansallisuutta yhdistävässä kolhoosissa edustava *Roman Andrejevitš Gelzer* kuvasi tulevaisuuden toiveitaan aivan 1980-luvun kynnyksellä seuraavalla tavalla:

> »Elämme tilallamme yksimielisinä. Meidän vuotemme alkaa suunnitelmasta, jonka pyrimme saattamaan kaikkien jäsentemme tietoon. Suunnitelman täyttämiseksi me toivomme aina sitä, että sato olisi hyvä. Meillä kaikki ovat kiinnostuneita satoon perustuvasta aineellisen hyvinvoinnin lisääntymisestä, vaikka jo nykyisillä tuloillamme meidän ostovoimamme on tyydyttävä.
>
> Tärkein tulevaisuuden toive meillä on se, että saisimme elää rauhassa. Jos kukaan ei meitä häiritse, niin pian myös me voimme ajaa omilla henkilöautoilla ja vaikkapa piipahtaa autolla töiden jälkeen joelle uimaan.»[23]

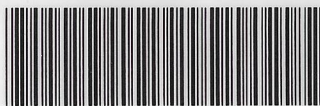
Tulevaisuuden uskoa ja näköaloja ilmentää myös liettualaisen polttomoottorilaitetehtaan pääjohtaja *Algirdas Didzuslis* vastatessaan kysymykseen siitä, onko sosialistisessa järjestelmässä byrokratiaa niin kuin väitetään:

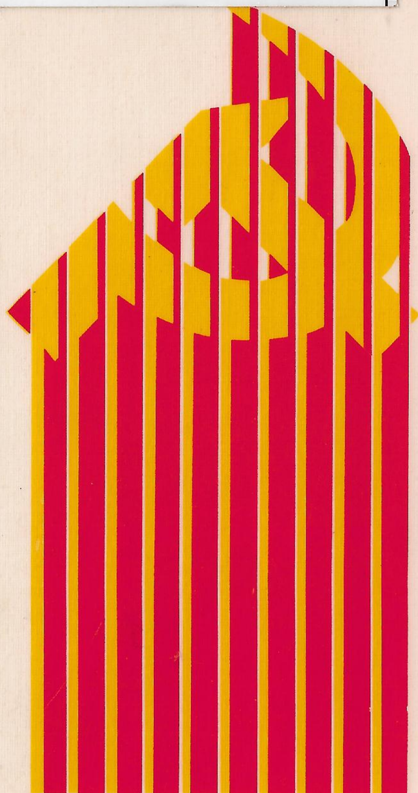
> »Olen ollut paljon lännessä: Englannissa, Ranskassa ja Länsi-Saksassa; ja olen kuullut paljon tästä byrokratiasta jota meillä sanotaan olevan. Tiedän, että järjestelmämme ei heitä miellytä, enkä toivokaan, että se heitä miellyttäisi. Heidän järjestelmänsä ei taas miellytä minua. Meillä teollisuus kehittyy koko ajan ja kovalla vauhdilla. Meillä on myös puutteita ja meillä on viivästyksiä, emmekä me niitä peitä. Mutta sellaista byrokratiaa, jota lännessä sanotaan meillä olevan, en ole täällä tavannut.
>
> Olen henkilökohtaisesti nähnyt lännessä suljettuja tehtaita ja työttömiä ihmisiä, vaikka lännessä järjestelmä miellyttää heitä. Meillä taas ei ole yhtään suljettua tehdasta eikä työtöntä. Päin vastoin, meillä tapahtuu kaikkialla koko ajan kehitystä.
>
> Elämä osoittaa oikean järjestelmän.»[24]

Viitteet:

1) Time 6.11.1978, Amsterdam, s. 49
2) R. Sykiäinen: »Leipä», Neuvosto-Karjala 29.8.1980, Petroskoi, s. 2
3) J. Cherrington: »The Cost of Inefficiency», The Financial Times, 11.11.1980, Frankfurt, s. 3
4) L. I. Breżnev NKP:n keskuskomitean kokouksessa, Sosialismin teoria ja käytäntö 49–50/1978, Helsinki, s. 6
5) Uusi Suomi 5.2.1980, Helsinki, s. 7
6) Soviet Experience in Organizing Farmers' Cooperatives, Novosti, Moskova 1976, s. 13
7) Neuvostoliiton historia, Edistys, Moskova 1978, s. 513–514
8) sama, s. 515
9) sama, s. 530
10) A. Nove: The Soviet Economic System, George Allen & Unwin, Guildford 1977, s. 135
11) F. Kulakov: »NKP:n maatalouspolitiikka kehittyneen sosialismin kaudella», Sosialismin teoria ja käytäntö 19/1977, Helsinki, s. 25
12) Neuvostoliitto – neuvostoliittolaisen asiantuntijan kuvaamana, Otava, Helsinki 1967, s. 399
13) L. I. Breżnev NKP:n 25. edustajakokouksessa, Sosialismin teoria ja käytäntö 10/1976, s. 15
14) L. I. Breżnev NKP:n keskuskomitean kokouksessa, Neuvosto-Karjala 28.11.1979, s. 3
15) Neuvostoliiton historia, s. 677
16) The Soviet Economic System, s. 132–134
17) The Financial Times 26.8.1980, s. 17
18) Maatalous, Verlag Zeit im Bild, Dresden 1972, s. 31–34
19) 30 Years of Agriculture in the Polish People's Republic, State Publishing House of Agriculture and Forestry, Varsova 1974, s. 12
20) B. Struzek; haastattelu Yleisradiolle Varsovassa 3.10.1974
21) V. Filippov: »Kehittyneeseen sosialistiseen yhteiskuntaan johtavalla tiellä», Sosialismin teoria ja käytäntö 34/1980, s. 12
22) V. Baev: A Glance at Bulgaria, Sofia Press, Sofia, s. 28–30
23) R. Gelzer; haastattelu Yleisradiolle Frunzessa 3.11.1979
24) A. Didzuslis; haastattelu Yleisradiolle Vilniuksessa 22.10.1978

Esko Seppänen
SOSIALISTINEN TALOUSJÄRJESTYS

Ensimmäinen sosialististen maiden talousuudistuksia käsittelevä suomenkielinen teos.

Esko Seppänen on tutkinut sosialististen maiden taloudellista kehitystä ja erityisesti niiden talousuudistuksia. Tutkimustyönsä tulokset sekä lukuisilla matkoillaan hankkimansa kokemukset hän on nyt koonnut kirjaksi. Se antaa yksityiskohtaista ja luotettavaa tietoa suomalaisillekin, etenkin kauppasuhteitten kannalta tärkeistä aiheista.

Esko Seppänen on 35-vuotias, radion taloustoimittaja, kauppat.kand., saanut aikaisemmista ansioistaan kaksikin tiedonjulkistamispalkintoa ja tehnyt tästä samasta aiheesta kymmeniä radio-ohjelmia.

Kansi: Kari Koski
K 36

ISBN 951-20-2114-5